

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-JOSEPHINAE
Sectio PHILOLOGICA TOM. VIII.

SZEGEDI FÜZETEK

NYELV-, IRODALOM- ÉS NÉPTUDOMÁNYI KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

MEGJELENIK ÉVENKÉNT TIZENKÉT FÜZETBEN

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

II. ÉVF., 1—4. FÜZ.

1935 JAN.-ÁPR.

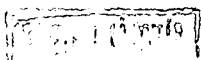
A M. TUD. AKADÉMIA,
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA :
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

1935

SZEGEDI FÜZETEK

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A II. ÉVFOLYAM 1—4. FÜZETÉNEK TARTALMA.

	Lap
<i>Virányi Elemér</i> : A százéves Kalevala — — — — —	1
<i>Sik Sándor</i> : A középkori Szent László-himnusz eredetiségének kérdéséhez	2
<i>Mészöly Gedeon</i> : Stílustörténeti módszerű szövegmagyarázat az Ó-magyar Mária-síralomhoz — — — — —	15
<i>Zolnai Béla</i> : Szóhangulat és kifejező hangváltozás (Nyelvesztétikai tanulmány). Első közlemény — — — — —	18
<i>Baróti Dezső</i> : Estike — — — — —	36
<i>Simon János</i> : Ugor alaktani magyarázat a primitív emberi korszak mondatana alapján — — — — —	43
<i>Horger Antal</i> : Bot és buta — — — — —	52
<i>Eckert Irma</i> : A kalocsai himzés eredete és fejlődése. Első közlemény —	55
<i>Györffy István</i> : Bokréta erdélyi növénynevekből. Első közlemény —	64
Kisebb közlemények, apró megjegyzések. <i>Erdődi József</i> : Sik jég, <i>Virányi Elemér</i> : Itä-Karjala — — — — —	69
<i>Deutsche Auszüge</i> — — — — —	76

Tudnivalók.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Baross Gábor-utca 2. sz. (Tanárvizsgáló.) *Előfizetés* egy évre 2 pengő, deáknak 1 pengő, iskoláknak, intézeteknek és külföldieknek 5 pengő. Az előfizetési díjakat erre a címre kell küldeni: *Egyetemi Quaestura*, Szeged, Dugonics-tér 13. Postatakarékpénztári csekkszámla: Szeged-Csongrádi Takarékpénztár, 603. szám. A befizető magánközleményei felírású szelvényre az előfizetőnek rá kell írnia ezt: Szegedi Füzetek.

Schrittleitung und Geschäftsstelle: Szeged (Ungarn), Baross Gábor-Strasse 2. *Abonnements* (jährlich 5 Pengő) sind zu richten an die Adresse: *Egyetemi Quaestura*, Szeged (Ungarn) Dugonics-Platz 13.

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE
Sectio PHILOLOGICA TOM. VIII.

SZEGEDI FÜZETEK

NYELV-, IRODALOM- ÉS NÉPTUDOMÁNYI KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

MEGJELENIK ÉVENKÉNT TIZENKÉT FÜZETBEN

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

II. ÉVF.

1935

A M. TUD. AKADÉMIA,
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TAMOGATÁSÁVAL KIADJA:
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D
SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.
1935

A középkori magyar Szent László-himnusz eredetiségének kérdéséhez.

A középkorvégi Peer-kódexben olvasható Szent László-himnusznak, mely tartalmilag és formailag kétségtelenül a régi magyar líra legjelentősebb darabjai közül való, a kódex kétféle szövegét közli, egy latin és egy magyar nyelvűt, még pedig strófánként felváltva a latin és magyar versszakokat. A két szöveg tartalmilag és formailag oly közel áll egymáshoz, hogy az egyik kétségtelenül a másiknak fordítása. Kérdés: melyik az eredeti a kettő közül? Dolgozatom a ma uralkodó felfogással szemben a magyar szöveg eredetiségét szeretné bizonyítani.

A kérdés természetesen régi vita-problémája a középkori költészettel foglalkozó tudománynak. Már SZILÁDY ÁRON (RMKT, I, 277. l.) megkérdőjelezte a latin eredetiségét. A magyar szöveg eredetiségét elsősorban GÁBOR IGNÁC vitatta nagy telkesedéssel, ritmikai jelenségek alapján (Magyar Nyelvőr 1904, 543—4. l.; A magyar ősi ritmus 1908, 92—106. l.), mások (pl. FRICK JÓZSEF: A középkori magyar himnusz-költészet 1910, 111. l.) egyszerűen magukévá tették az ő felfogását; néhány újabb vitatható értékű bizonyítékot adott hozzá HEGEDÜS ISTVÁN (A magyarországi latin coelestis lyra, Akadémiai Értesítő 1914, 33—40. l.). Irodalomtörténészeink többsége azonban általában a latin szöveg eredetisége mellett foglal állást, és mióta HORVÁTH CYRILL a szöveg egy részének forrását is kimutatta (l. alább), a kérdést általában eldöntöttnek tekintik. Így HORVÁTH JÁNOS (A középkori magyar vers ritmusa, 1928, 71. l.), CSÁSZÁR ELEMÉR (A középkori magyar vers ritmusa, I. K. 1929, 160. l.), PINTÉR JENŐ (Magyar Irodalomtörténet, I. k., 1930, 586. l.).

A latin eredetisége mellett a következő érvek szólnak:

1. Középkori költészetünknek csak elenyészően csekély része eredeti, azért minden részletes vizsgálat előtt is, már eleve valószínű a középkori versekről, hogy fordítások, még akkor is, ha eredetijük még nem ismeretes. Még nagyobb ez a valószínűség az olyan esetben, mint a szóban forgó, mikor a himnusz latin változata is kéznél van.

2. Talán a latin eredetisége mellett szól az is, hogy a kódex elejétől végig a latin nyelvű strófát közli előbb és csak azután a magyart.

3. Van a magyar szövegben néhány sor, amely a latinnal összevetve fordítói ügyetlenségre vall. Ilyen az első versszak harmadik sora:

Szent királyok közt drágalátos gyöngy.

A latinban:

Regis regum gemma praeclara.

E sorral kapcsolatban HORVÁTH CYRILL joggal veti el HEGEDÜS érvelését, aki ezt az eltérést minden megokolás nélkül a magyar szöveg eredeti voltából magyarázza; HORVÁTH hatásosan mutat rá, hogy ha a magyar szöveg lett volna az eredeti, azt könnyű lett volna pontosan latinra fordítani az adott versmértékben: *Regum sanctorum gemma praeclara*; míg a tömör latin *Regis regum* magyar megfelelőjét a középkori verselő már nehezebben találta meg. Innen a magyar fordításnak a szerinte eredeti latintól eltérő, kevésbbé hangzatos változata.¹

4. Mindezek az érvek csak valószínűséget adnak. Döntőnek látszik azonban HORVÁTH CYRILLnek a Régi Magyar Költők Tára átdolgozott I. kötetében (Középkori magyar verseink, 1921., 229—30. l.) felhozott érve, amely a himnusz egy részének megtalált forrásából következtet. Horváth ugyanis Szilády egy utalása alapján (i. h.) kimutatja, hogy a himnusz szerzője a Szent László legendák egyik latin szövegét, a *Codex Luvaelacensis* Legenda maior-ját követi, és a Szent László leírását tartalmazó versszakok nem egy helyen mintha szó szerint a legenda szövegéből kerültek volna a latin himnuszba:

Tu vultu plenus et rubicundus,
 Tu et aspectu desiderabilis
 In verbis dulcis, tu manu fortis,
 Dejicis cunctos tecum dimicantes.
 Tu membris sanus, forma decorus,
 Humeris tuis altior cunctis,
 Specie sola imperio dignus.

A legendában:

¹ Ezt az érvet meggyengíti CSÁSZÁR ELEMÉR érvelése (i. h. 160. l.), aki ezt a sort értelmi okokból rongált szövegnek tartja.

Erat enim *manu fortis, visu desiderabilis* ... *statura procerus, caeteris hominibus ab humero supra praeeminens*; ita, quod exuberantem in ipso sonorum plenitudinem ipsa quoque corporis *species imperio digna* declararet.

Ha a himnusz forrása csakugyan a legenda, ami alig vonható kétségbe, és a latin változat szavai a forrással ilyen szoros megegyezést mutatnak, sokkal valószínűbbnek kell mondanunk, hogy ez a latin szöveg készült közvetlenül a forrás alapján, nem pedig a tőle távolabb álló magyar változat. — Ez az érv kétségtelenül súlyos, és ha az ellenkező felfogás mellett ennél súlyosabb érvek nem szólnának, meg kellene hajolnunk ereje előtt. Ha azonban (mint ahogy alább megpróbáljuk kimutatni) ilyen súlyosabb érvek az ellenkező felfogásra kényszerítenek, kénytelenek vagyunk ennek a szószerinti egyezésnek magyarázatára más feltevéshez fordulni. Ilyen feltevés lenne pl., hogy a magyar szöveg latin fordítója jól ismerte a latin legendát és, mikor a szent külső szépségének ismert kifejezéseit latinra akarta fordítani, eszébe jutottak a jól ismert, kedves legendabeli kifejezések, és felhasználta őket szövegében. Nem akarok ennek a feltevésnek különösebb jelentőséget tulajdonítani, hiszen ezeket a dolgokat exaktul bizonyítani nem lehet, csak arra akarok rámutatni, hogy a himnusz és a legenda szövegének ez a szoros összefüggése (amely különben szószerinti egybevágássá csak a fenti, aránylag csekély számú sorban válik) nem zárja ki feltétlenül a magyar himnusz-szöveg keletkezésének időbeli elsőbbségét.

A magyar himnusz eredetisége mellett a következő érvek látszanak döntőnek:

1. Mindenekelőtt egy nem tudományos, azonban úgy tetszik nekem, a filológiai érveknél is döntőbb érv: *az esztétikai élménynek*, az ösztönnek elutasíthatatlan bizonyágtétele. Ha a magyar nyelvű himnuszt olvasom, egy pillanatig sem érzem, hogy fordítással van dolgom. Az az érzésem, hogy eredeti költeményt, még pedig megragadó művészi alkotást élvezek. Mikor pedig a latint olvasom, ezt nem érzem így. Valami kedves ügyetlenség, érdekes és megható, de nem művészi botorkálás hatását teszi pl. az ilyen strófa:

Tu cum esses tener aetate,
 Eduxit rex Bela in Pannoniam,
 Ut te laudarent patria regna,
 Unnicum scilicet atque coelicum.

Vagy:

Tu fidem sanctam et catholicam
 Praeconisatam ab hominibus Christi,
 Obsecrabas et protegabas
 Corde, ore sancto et ense.

A legtöbb helyen a magyar szöveg szebb, hangzatosabb, szívesebb. Ime a fentebb idézett 5. latin strófa magyar megfelelője:

Mikoron méglen gyermekded volnál,
 Kihoza Béla király jó Magyarországba,
 Hogy dicsekednél te két országban,
 Magyarországbán és mennyországbán.

Milyen gyenge ehhez képest a latin versszak! Mennyivel természetesebb folyású, mennyivel hangzatosabb ez a maga dallamos alliterációival. A *jó Magyarország* mennyivel több a *Pannoniánál*. A két utolsó sor (*Hogy dicsekednél...*) naív bájához képest a latin változat tudákos dadogásnak tetszik. Vagy vessük össze a 7. strófa két változatát. A latin így kezdődik:

Te circumcingunt impéatores.

Mennyivel konkrétebb, erősebb, művészebb a maga egyszónyi változtatásával a magyar sor:

Környül *fekesznek* téged császárok.

Vagy a 14. strófa:

Tuque fulcitus regni corona,
 Irradiatus Spiritu Sancto
 Comitabaris mores paternos,
 Rosas legebas, corona stipabas.

Fejedben kele az szent korona,
 Megbátorejtá téged az Szentlélek
 Kezdéd követni atyádnak életét,
 Rózsákat szaggatál, koronádban fűzéd.

A *fejedben kele* kifejezés hatásos egyszerűsége, a pompás aliteráció, a harmadik sornak a latinnál konkrétebb életszerűsége, az utolsó sornak népdalok hangulatát idéző üde bája: itt is félreérthetetlenül a magyar szöveg fölényét bizonyítja.

A példákat szaporítani lehetne. Ha már most egy vers kétféle nyelven fekszik előttem, és a két változat közül az egyik szebb, hatásosabb, művészebb, mint a másik, nem kell-e valószínűbbnek tartanom, hogy ez az eredeti? Hogy a költő volt a külön művész, akit a műfordító csak akart, de nem tudott mindenestül követni. Az a valószínűség, amelyet ez az érv nyújt, erejében megkétszereződik, ha meggondoljuk, hogy *középkori* magyar költészetéről van szó: a gyermekkorát élő, a majdnem mindig csak kezdetlegesen dadogni tudó primitív magyar nyelvű líra egy éneke győzi itt le művészi értékben az óriási múltú, nagy-hagyományú, Európa-szerte kiművelt, magyarországi termékeiben is az egykorú magyar költészetnél összehasonlíthatatlanul csiszoltabb, gazdagabb latin egyházi költészetnek egy különben derék darabját.

2. Ha a magyar Szent László-himnusz fordítás, akkor egészen egyedül áll középkori himnusz-fordításaink sorában, szoros, igen sokszor szószerinti hűségével. A középkori magyar költészetben (de még vagy 300 évig az utána következőben is) ismeretlen volt a pontos hűségű mégis művészi célú fordításnak fogalma; ez először csak a Bacsányi—Rájinis-féle viták során merült fel irodalmunkban. Ha nem is elméleti tudatossággal, de ösztönös áhítatból, a szent szövegek iránti kegyeletből némi himnuszfordításunk mégis mintha arra törekednék, hogy ha nem is szót szóval, de kifejezést kifejezéssel, sort sorral adjon vissza. Ha azonban végigmegyünk a Régi Magyar Költők Tárának enemű darabjain, azt látjuk, hogy ezek a hűségre törekvő versek a legkevésbé sikerültek. A fordított himnuszok legkülönbjei (a Löweni Mária-Siralom és az ú. n. Szent Bernát-féle himnuszok) tudatosan, következetesen szabad átdolgozások, amelyek inkább csak távolról követik, semmint fordítják az eredetit. A Szent László-himnusz feltételezett fordítója két olyan tulajdonságot egyesítene magában, amelynek együttes jelentkezésére nincs példa középkori irodalmunkban, és amelyet a magyar költői nyelvnek az emlékekből ismert akkori fejlettsége mellett nincs jogunk feltételezni. Egészen más a helyzet, ha

a latin szöveget fogjuk fel a magyar szöveg fordításaként. Kétségtelen, hogy ez a feltevés is egészen szokatlan jelenséggel állít bennünket szembe. Hogy egy középkori költő arra a példátlan feladatra vállalkozzék, hogy latinra fordít egy magyar költeményt, alig képzelhető el másként, mint hogy annak szokatlan szépsége egészen rendkívüli módon megigézte. Valami olyan művészi megmámorosodással állhatunk itt szemben, aminő Baróti Szabó Dávidot és Rájnist fogta el, amikor rájöttek, hogy magyarul is lehet a nagy, a klasszikus költészet formáiban verselni. Ha már most ebbe a feltételezett lelkiállapotba képzeljük bele magunkat, nem nehéz megérteni, hogy ez a költő áhítatos tisztelettel követi a megcsodált ihletindító szöveg fordulatait, annál is inkább, mert hiszen azoknak egy jórészét (a legenda párhuzamos helyeit) már amúgy is ismerte, szerette, tisztelte, talán könyv nélkül tudta. A latin himnuszokban, az egyházi költészetben, egyáltalán egyházi nyelvben való jártassága, talán himnuszírói gyakorlata, viszont lehetővé tette, hogy ezt az ájtatos, de egyben művészi szándékot meg is tudja valósítani.

3. A magyar himnusz eredetisége mellett legtöbbször felhozott érv a latin szövegben előforduló magyar kifejezés:

Tu corde audax more leonis,
Ob hoc es dictus *Bátor* Ladislaus.

Nem látszik valószínűnek, hogy egy latin himnusz szerzője magyar jelzőt alkalmazzon versében. Egészen érthető azonban, (főleg, ha feltételezzük a fentebb vázolt ihletállapotot) hogy a *műfordító* megtartja a különösen jellemzőnek, vagy különösen szentnek érzett magyar kifejezést. A magyar szöveg eredetiségének kétségbevonói ezt az érvet avval szokták meggyengíteni, hogy a Bátor jelzőt, mint a szent király állandó, közismert epithetonját fogják fel, és mint ilyennek, érthetőnek találják a latin szövegbe való bejutását is. A magyar szónak a latin szövegben való felbukkanását nem tartom ugyan döntő érvenek annak fordítás-volta mellett (az előbb felhozott érvekhez képest mindenestre igen csekély a súlya), azonban ez a vele szembeszegezett feltevés is csak feltevés, amelyet bizonyítani nem lehet.

4. Fel lehet hozni a latin szöveg fordítás-jellegének bizonyí-

tására azt is, hogy a Gyöngyösi-kódexbeli változatban (XVI. strófa) két hungarizmusnak látszó kitétel fordul elő:

Tu Tartarorum terror *eorum*

és:

Tu Bassarum pavor *eorum*.

A magyarban:

Te tatároknak vagy megtörője

és:

Te pogányoknak vagy rettenetük.

Ugy látszik, mintha ez a két kifejezés a *pogányoknak rettene-tük*-féle magyar fordulat betűszerinti fordítása volna. Ennek az érvnek nem tulajdonítok nagyobb bizonyító erőt, mert ez a fordulat a latin zsoltárfordításba belopódzott és a zsoltárfordítás révén a fordító papi személy lelkébe visszacsengő hebraizmusok hatása is lehet.

5. Az utóbb fejtegetett három érv együttvéve sem mindenestül döntő. Bizonyító erejüket könnyű megsemmisíteni az-
zal a tetszetős, bár semmivel sem igazolható feltevessel, (ez fel is merült már a kérdés irodalmában) hogy a latin himnusz szerzője, aki kétségtelenül magyar ember volt, maga fordította költeményét magyarra. Az első helyen említett és nézetem szerint egymagában is döntő esztetikai érv mellett az egyetlen, (úgy gondolom, szintén egymagában is perdöntő) bizonyítékot a magyar vers eredetisége mellett a *ritmikai megfigyelés* szolgáltatja. Ezt az érvet GÁBOR IGNÁC vetette fel először, aki éppen a Szent László-himnusz maga értelmezte ritmusából meríti egyik legfőbb érvét a maga ritmikai elmélete mellett. Gábor Ignác tétele a következő: „A latin szöveg ritmusa ragyogó napfénnel világítja meg a két ének viszonyának kérdését. A latin énekben ugyanis elejétől végig szakasztott az a ritmus csendül meg, melyet... a magyar himnuszban megállapítottunk és melynek törzsökös magyar jellege... eléggé kidomborodott... Mivel pedig... a középkori egyházi költészetben az ilyen ritmusra analógiát nem találni, minden kétségen kívül áll, hogy a latin ének szerzője itt a magyar költeménynek ritmusát akarta a lehető leghívebben kifejezésre juttatni.” (A magyar ősi ritmus, 102—105. l.)

GÁBOR érvelésével szemben azonnal felmerül egy súlyos

ellenvetés: Minthogy GÁBOR verselmélete az újabb kritika, főleg HORVÁTH JÁNOS idevágó munkái után végleg megcáfoltnak tekinthető, nyilvánvaló, hogy az az érvelés sem állhat helyt, amely ezen a megdőlt elméleten épül. Úgy is van. GÁBOR bizonyítása téves úton jár, mikor a magyar ritmusérzéken erőszakot téve skandálja a Szt. László-himnusz, mint ahogy ugyan csak erőszakosan, a középkori latin ritmikának teljes félreismérésével hangsúlyozza a himnusz latin szövegét is. De csak a bizonyítás hibás, maga a bizonyított tétel helyes, sőt *maga az érv is*, amelyet hibás skandalással értelmez, önmagában szabatos és *helytálló*. GÁBOR jól érezte meg a jelenséget, látja a bizonyítás helyes módját is, csak helytelenül valósítja meg. Igaz maga a bizonyító erejű ritmikai tény: *a latin változat ritmusa a magyart követi*.

A nélkül, hogy a himnusz versformájának bővebb elemzésébe, vagy a forma eredete vitás kérdésének taglálásába akarnék bocsátkozni, csak arra a lényegre szorítkozom, amely a tétel bizonyítására elégséges. Abban valamennyi vizsgáló megegyezik, hiszen ez első hangos olvasásra kétségtelen, hogy a magyar himnusz ritmusának alaptípusa a négy ütemre oszló, középmetreszetes tízes:

Testedben / tiszta, // lelkedben / fényes
3+2 // 3+2

Érvényesül azonban legtöbb sorában a magyar versidom egyik legsajátosabb jelensége, az ütemegyenlőség törvényén alapuló *gyorsítás és lassítás*, azaz a háromszótagos ütemnek gyorsabban ejtett négyszótagossal, vagy hosszabban kihúzott kétszótagossal, kétszótagosnak pergőbben felmondott három-, vagy négyszótagossal való felcserélése.

Ilyen gyorsítások például, kétszótagos ütem helyett háromszótagosak:

Idvezlégy / *kegyelmes* // Szent László / *kérál*
Jézus / *Krisztusnak* // nyomdoka / *követi*

Háromszótagos helyett négyszótagosak:

Hogy hozzá / képest // *kegyes kerály* / lennél
Csak szép / séged // *császárságra* / méltó

Lassítások (kétszótagos ütemek háromszótagos helyett):

Ah vá / rosnák // löl édes ol / talma
Csak szép / séged // császárságra / méltó
Kezdéd követni // atyádnak életét

Ha már most a latin szöveget vesszük vizsgálat alá, az a meglepő jelenség tárul elénk, hogy a latin vers ugyanebben a versformában zeng. Az alaptípus itt is a 3+2 / 3+2:

Salve be / nigne // rex Ladis / lae,
Unnicae / plebis // dulcis pa / trone

Minő vers ez? HORVÁTH CYRILL (i. h. 228. l). szerint ez a középkori „ritmikus“ sapphicum, amelyet a kar ilyen beosztásban énekelt:

Iste con / fessor // Domini sac / ratus
Festa plebs / cuius // celebrat per / orbem.

Csakhogya mi himnuszunknak 76 sorából mindössze 10 követi ezt a sémát:

Nomine / avi // dictus Ladis / laus
Tu resi / disti // Biar-Vara / dini
Tua i / mago // sita est in mu / ra alto²
Dejicis / cunctos // tecum dimi / cantes
Ob hoc es / dictus // Bátor Ladis / laus
Praecon / sat(am)ab // hominibus / Christi
Tu metus / orbis // Theucris voca / baris
Tu aequi / tatis // justus eras / iudex
Tu pie / tatis // totus eras / factor
Unni lau / date // sanctum Ladis / laum

Látszólag ilyenek a következő sorok is, csakhogya latin hangsúlytörvény a középkorban sem engedte meg a hátulról számított negyedik szótag hangsúlyozását, azért ezeket — szabályosan — a 3+3 // 3+2 szkéma szerint kell ritmizálni:

² Ideszámítom ezt a minden valószínűség szerint hibás leírású sort is, mert *nem lehetetlen* így is skandálni:

Tua i / mago // sta(e)st in mu / r(o)alto
 vagy valószínűbben:

Tua i / mago // sita est in / alto

Siderum / coeli prae // *fulgidum* / sidus
 Tu nobis / natus Po // *lonico* / regno
 Specie / sola im // *perio* dignus
 Rosas le / gebas co // *rona sti* / pabas.

Ha pedig valaki ezeket a sorokat úgy fogná fel, mint amelyekben a magyaros elsőszótag-hangsúly diadalmaskodik a latin hangsúly-érzék felett, és mégis így akarná skandálni őket:³

Siderum / coeli // *præfulgidum* / sidus
 Rosas le / gebas // *corona sti* / pabas,

az négy sorral többet nyerne ugyan a sapphicum javára (14 a 76-ból: még mindig nem sokkal erősebb arány), de újabb bizonyítékot szolgáltatna tételünkhöz: hogy a latin himnuszban magyar versérzék uralkodik.⁴

A latin himnusz sorainak túlnyomó részében mást látunk; HORVÁTH CYRILL (i. h.) szerint „a *Salve benigne* verselése szabályosabb a középkori sapphoi szkémánál, az író kevésbé ügyel rá, hogy az egymásnak megfelelő ütemekbe ugyanannyi szótag jusson, az ütemeket olvassa, nem a sorok szótagszámát. Ez valóban magyar sajátság, és GÁBOR IGNÁCÉ az érdem, hogy jobban gondolunk reá, mint valaha;“ mégis ezt a különbséget a kétféle vers között nem tartja lényegesnek, holott ez a lehető leglényegesebb: a magyar vers lényegének, a szótaggyűjtő elvnek,⁵ az ütemmérésnek, a lassításnak-gyorsításnak bevonulása volna ez egy tőle merőben eltérő versfajnak, a sapphói strófának keretébe. De jogosult-e sapphói strófában írtnak mondani az olyan költeményt, amelynek 76 sora közül csak 10 (legfőkébb 14) a sapphói sor és amelynek negyedik sora nem a sapphói

³ Az elsőt HORVÁTH JÁNOS is így skandálja (i. h. 90. l.). HORVÁTH CYRILL ellenben a mi skandálásunkat követi.

Ilyen magyaros hangsúlyozású sor különben a nem-sapphói sé-májú sorokban is akad:

Electe pugil almae Mariae
Corona sancta te rite cernit
Legatum sibi Hunnicum regnum
Praedotavit gratiarum donis.

⁵ V. ö. HORVÁTH JÁNOS: Magyar ritmus, jövevény versidom. 38. l.

versszakra nézve oly jellegzetes kurta adonisi sor,⁶ hanem a három elsőhöz teljesen hasonló? A középkori himnuszok közt akadnak bőven ú. n. „ritmikus“ sapphicumok,⁷ ezek között nagy szabadsággal és hanyagsággal kezeltek,⁸ akadnak bravúros ritmikai és rímjátékkal „modernizált“ strófák,⁹ de mindegyik megtartja a jellegzetes negyediksorbeli kurta adonicust és mindegyik több-kevesebb ügyességgel mégiscsak a *latin* hangsúly elvét veszi bele a klasszikus metrumba. Azért CÁSÁR ELEMÉR-rel¹⁰ én sem tarthatom hangsúlyos sapphicumnak a latin Sz. László-himnuszt.

Nem: *a latin himnusz teljesen a magyar változat ritmus-elvét követi*. Gyorsított és lassított sorok, két-, három- és négy-szótagú ütemek váltogatják egymást oly nagy változatossággal és szabadsággal, mint a magyar versben:

Lassítások:

Regis | *regum* || *gemma praeclara*
Tu cum | *essēs* || *tener aetate*
Sacer | *clerus* || *et plebs devota*
Te e | *legit* || *Virgo Maria*
Praedo | *tavit* *gratiarum donis*
Corde, | *ore* || *sancto et ense*
Tu bas | *sarum* *pavor eorum*
Laudent | *eum* | *angeli dicentes*
Eduxit *rex Bela* || *in Pan* | *noniam*
Unnicum scilicet || *atque* | *coelicum*
Tu fidem sanctam || *et ca* | *tholicam*

Gyorsítások:

⁶ A középkori dallamok közt fordulnak ugyan elő négy sapphói sorból álló szakaszok is (v. ö. SZABOLCSI BENÇE: Adalékok a régi magyar metrikus énekek történetéhez. I. T. K. 1928.); itt azonban a sapphói strófáról beszél HORVÁTH CYRILL.

⁷ Pl. az *O Pater Sancte mitis atque pie* kezdetű Szentháromság-himnusz (Dreves: *Analecta Hymnica Medii Aevi*. Lipcse, 1888. II. k. 58. — v. a *Mens eleveatur mira contemplando* kezdetű Mária-himnusz (De visitatione B. M. V. — U. o. VII. k. 60.)

⁸ Pl. a *Conditor alme summaque potestas* kezdetű Sz. Saturninus-himnusz (U. o. II. k. 70.)

⁹ Ilyen pl. az *Evangelistae coeli citharistae* kezdetű himnusz Sz. János evangelistáról (U. o. XII. k. 140.)

¹⁰ I. h. 161. l.

Eduxit / *rex Bela* // in Pannoniam
 Unnicum / *scilicet* // atque *coelicum*
 Tu et aspectu // deside / *rabilis*
 Dum adhuc / *juvenis* // aetate fores
 Tu fidem sanctam // et ca / *tholicam*
 Tu exstirpasti // gentes / *haeresim*
Sola fama / tua / cunctos terrebat.¹¹

Persze, ha a latin vers alapszékémáját azonosnak vesszük a magyaréval (amit bizonyítani szeretnék), akkor az a 10, illetve 14 sor is gyorsított második-félsorúnak értelmezendő, amely a sapphói sor 4+2-es második felét tünteti fel.

Van egy sora a latin himnusznek, amelyben a fordító — úgy gondolom — egyenesen tetten éreti magát a magyar ritmusnak a latinba való áttétele közben:

Splendet ut sol, fulget ut aurum

Ezt a sort, ha csak nem akarjuk durva hangsúlyozási hibával skandálni (*splendet / ut sol*, — ami különben szintén nem nem illenék bele a sapphói székémába!), akkor kénytelenek vagyunk így ritmizálni:

Splendet ut / sol — // fulget ut aurum,

vagyis a második ütemet csonkának fogni fel, hangsúlytalan részét pauzával helyettesítve. Ez a jelenség abban a ritmikában, amelyhez ennek a versnek tartoznia kellene, ha eredetinek feltételezzük, nem fordul elő. Honnan került ide? Nyilván a megfelelő magyar sor utánzásaként, amely pontosan ugyanilyen lejtésű:

Fénylik, mint / nap, — // sajog mint arany

De nem lehetséges-e, hogy ez a különös ritmusú sor is latinul született előbb, és a magyar követi a latint? Nem valószínű, hogy a latin vers költője, ha semmi sem köti, ilyen szokatlan, nem latin-ritmusú ütemet használt volna, mikor ezt játszva elkerülheti más fordulattal. Ha pedig mégis feltesszük ezt, akkor fel kell tételeznünk azt is, hogy a magyar fordító

¹¹ (V.: *Sola / fama tua / cunctos terrebat.*)

akkora versművész volt — a kódex-költészet korában! — hogy eredetijét még ritmikus különösségeiben, sőt hibáiban is tökéletesen utánozni tudta. Ez annyi volna, mint egy csodát még nagyobb csodával magyarázni.

Azt hiszem, valószínűbbnek kell tartanunk a kisebb csodát: Két szöveg áll előttünk, amelyek nemcsak tartalomban egyeznek, majdnem szó szerint, hanem versformában is, — mint az utolsóul idézett sor mutatja, ebben is „betű szerint.“ Ez a közös versforma pedig magyar versforma. Azt hiszem, a természetes az a magyarázat, hogy a magyart írták előbb, ez ihlette a maga formájával utánzásra a latin költőt, és nem megfordítva. Miért írt volna különben magyar versformában? Hiszen kötetekre való latin himnusz termett Magyarországon, és amennyire meg tudjuk ítélni, mind az egyetemes egyházi költészet formáinak több-kevesebb ügyességgel való követését mutatják. Ez az egy lenne a kivétel? Hiszen persze, kivételessége akkor is megmarad, ha fordításnak fogjuk fel, de ennek a kivételességnek csodálatos volta legalább is felére csökken, ha — mint ahogy megkíséreltük kimutatni — egy magyar ének tudatos átültetésének, tartalmi és formai utánzásának tekintjük: Egy finom hallású és stílusérzékű, latinul ügyesen és gyakorlottan verselő, rendkívüli költői tehetségű magyar költő, talán maga a magyar himnusz szerzője¹² lelkesedett fel annyira a remek magyar himnuszon, hogy megpróbálta áttenni — *dallamostul együtt* — latinra. Vállalkozása, ha nem is éri el szépségben a magyart, derék munkát hozott létre.

Ha pedig a magyar Sz. László-himnusz csakugyan eredeti, akkor igazán fenntartás nélkül élére kell helyeznünk költői érték tekintetében egész középkori költészetünknek. Akkor teljes mértékben állnak HÖRVÁTH CYRILL szavai (i. h. 232. l.): „Az ének valódi gyöngye a középkori a magyar lírának: a valóságos áhitatnak és hazafias lelkesedésnek oly erőteljes és költői — hozzátenném: és olyan pompás ritmusú — megnyilatkozása, amelyhez foghatót akkori — hozzátenném: egész Balassa előtti — líránk termékei között hiába keresnénk.“

Sík Sándor.

¹² CSÁSZÁR ELEMÉR szellemes ötlete. (I. h. 160. l.)

Stilustörténeti módszerű szövegmagyarázat az Ó-magyar Mária-siralomhoz.

(Mutatvány egy kéziratban levő műből.)

Scege||-nul Iceplegud. A Napkelet az Ó-magyar Mária-siralomnak e sorát így olvassa: „Szégényül szépségüd.” (Napk. I, 189—92.)

Hogy a *Iceplegud* = 'szépségüd' = 'szépséged', az kétségtelen. Az ÉrdyK. magyar lelkű és magyaros szavú írója — hadd íróm át ortográfiáját — így dicsőíti Jézus szépségét:

Négyedször: gondolhattok, mál mondhatatlan *szép* magzatot szilé ez világra az sziz Mária: urünk Jézust. Étt kérdést tésznek doktorok rajta, hogy ha szépségösb volt-é urünk Jézus minden teremttött állatok között földön, mennyen. Réá felelnek doktorok, hogy az szent angyalok jólléhet ő drágalátos természetök szérént, miért az első isteni teremttött szin (ábráz) még nem fejtetött, szébbek léttenek légyen, mint Krisztus halandóságában. Annakokáért mondá őróla Szént Dávid próféta (Ps. VIII.): „Mégkissebböjtéd őtet egy kevéssé alább az angyaloknál.” De maga az nagy méltóságnak és isteni malasztosságnak miatta *szébb* volt urunk Jézus még az halandóságban és mind angyalnál, mind égyeb teremttött állatoknál; kiról még mond Origenes doktor: „Soha olyan *szép* szin, személ és természet ném jött ez világra, mint urunk Jézus.” Aztat: vallja szént Dávid (Ps. I.), hogy minden embéréknek fiainál *szébb* személyű volt az Krisztus. Szént Bérnát doktor még úgy mond: „Némcsak embéréknek fiainál, de még ezérszér való angyaloknál és. Méltán kedég, mért még az mennyei szent angyalok és kívánsággal nézték, nézik és, Krisztus. Jézusnak szent színét. Erről úgy mond Scótus doktor (super III.): Ó, mál boldogtalanok lésznek az nyavalyás bínésék, kik élylen *szép* színnek érvendetés látását érékké elvesztik és az förtelmes pokolbeli érdégöknek rútságus színöket nézik, ki minden kénnál, halálnál rétteneiész. Viszon ellen mál boldogok lésznek az ájojtatos szívű, lelkő kérésztényének, kik érékköl érékké néznek és nézvén élnek, élvén érülnek, vígadnak az áldott Úr Jézus Krisztusnak dicsőségés színének tükörében, kiben mennyen, földön minden teremttött állatokat látnak és ismernek. Ó szerelmes atyámfiái, ha kinek lelki édesség kell, élylen dolgok-ról elmélköggyék és kinnyen megútálhatjá az világi elmulandó szépségöket! Úgy mond róla szént Agoston doktor és: Ó ájijtatus lélek, valahol az áldott Krisztust Jézust látod, látsz nagy *szépségöt*. Ha az ményországban látod, ott *szép*; ha ez földön voltában, *szép*; ha Atya Istenben az szent ígét, *szép*; ha ember annyában testöt és ígét, *szép*; ha ő szilejének méhében, *szép*; ha sziletvén az jászolban, *szép*; — *szép* minden csodatételében, *szép* beszédében,

szép kénszenvedésében, *szép* halottakat támasztván, *szép* az magas keresztfán szérnýű halált szenvedvén, *szép* az koporsóban, *szép* féltámadván, *szép* ő ményben ő szént atyjának jógjára ílvén, hová ő szént malasztjának miatta minket és méltóztasson vinni és ő szép szént színének dicsőségét látnunk adni! Ámen. ÉrdyK. 44—5.

A Tihanyi Kódex ezt mondja:

Negyedöt kell meggondolnunk ímezt, hogy asszonyunk min-dönnél *szébbet* szíle ez világra, tudnia mint Krisztust, Istennek fiát, kinél sémmi *szébb* nem lehet. Erről mondja az Origenes nevő doktor: „Soha sémminémő terömtött állat ellen *szép* ez világra nem lött, mint urunk Jézus Krisztus.” Az ő *szépségét* kegyék megérthetjök színének elváltoztatásában, kiben színe fényösb a napnál. TihK. 42.

De a zsidók a sok gyötrellemmel úgy elvették Jézusnak szép-ségét, hogy Mária rá sem ísmert:

... viszik vala Pilátushoz és az áldott Jézus, miképen az szeléd, ártatlan bárány, óutánok mégyén vala. Mikoron azért ezöket asszonyunk Mária meglátta vóna és szent Jánus, hogy igen elgyöt-rötték vóna, monda: „Szent Jánus, ez-é az én édés fiam?” Szent Jánus nem szólhat vala az nagy keserűségtől. Monda asszonyunk Mária: „Nem ez, mert az én édés fiam minden embéréknek fiainál szépségös, de látod-é, hogy ez *poklos*. Monda Szent Jánus: Ó én édés asszonyom, Mária, lám immár tē és nem észmeröd még a te édés fiadat! Nem látod-é, hogy miképen gyöttrötték? Nem csoda azért, hogy még nem észmerhetöd.” Ezt hallván asszonyunk Mária, kezeit egybekulcsolván, kezde nagy sirással mondanía: „Jaj én-nekēm . . . stb. DebrK. 308—9:

Mária így siratja fia eléktelenítését (betű szerint idézek):

Az en fiam angaloknac *zeplege*, örök velagoffagnac fenőffege; es zeplőtelen lűkör, mire hog imma *meg ektelenűlt* mikeppen a pok-los NádK. 365; nagi ohaitallal keferves lirallal kezde mondani O en edeffeges fiam hol vagion a te orczadnak *zeplege* a te yo ter-metöd el giőniörköttetöd zinöd Jai fiam nem lattok (olv. látok) te benned maftan simmi ekőffeget WeszprK. 98—9; een fyam hallatyk te zood en fylembe nem könyörölz en raytam Juhodnak keferőfeghewel hyedelmnekől engőmeth megh fogyatkozny hadz ees ala foly vala a veer neegh felől a farol kezeiről ees labarol a megh zebezeíról (olv. szegezésről) ees ő orczaiaból *mynden zeplegh. ky költh valu* WinklK. 214.

Az imádság is Jézus: *gyönyörű* testét siratja :

Thahat az vtan mykenth mirranak kőthőleke magafra fel-
akazthatwan *gyenyew* *teftöd* megh heruada WinklK. 259; mykent
myrranak azzv ől aga magallagban fel fyggeztetwen. es, az te
győndő *teftöd* meg heruada KrizaK. 61; Tahat az vtan. mykeppen
myrranak keftőleke. magafra felemeluen. es akatuan. *gyenyew*
te *tefteth* meg heruada Gömk. 120; O Jესus cristus . . . || Emle-
gezyel. az rezketegefegedrevl nyomorufaghydrol es banatyd||rol.
kyket te *gyenyew* *teftedbe* zenuedel az kereztfanak kenya eleft
Gömk. 101.

Jézusnak mind Annáshoz vivő útja, melyben szépséges vol-
tából olyanná lett, mint a „poklos” mind pedig a keresztfán való
szenvedése, melyben „minden szépség kikölt belőle,” mindez az ő
szégyen-szenvedése volt.

nagy hyrthelenfegel wyzyk wala mynth tholwayt . . . Nag
kemenyen archwl czapyak wala Es ygen erőffen nyakon weryk
wala Es ew zenth hayath ygen kemenyen thepyc wala ky hogy az
ő zent feye bőre az hayakal őzwe le zakadoz wala Es hayanal foghwa
fel rantyak wala Es az ő zent zakalanal foghwa megh ala rantyak wala
Es az ő kegefseghw Es Draghulathos megh nylt zayath es ő zenth
mellyeth bwdolfegu hagyap(al)ocwal (= köpésekkel) Es mynden
ferthezethőfseghel az gyomornak zayayghlan zayaban pekwen be
thőlyk wala Es ő neky tyzthelendew *fenes* yflywnak nyawalyallaaghos
Es ondokfaghos hagapafokwal thyzthelentythk wala Es ez keppen
nagy bozzulaghokál mellyeketh embernek elmeye megh nem gondol-
hath mely czodalathos *zegeufseghel* (olv. *szégyēnséggel*) yllethek othi
ÉrsK. 31; Elsfew (t. i. kén) mondatyk el arwlataf ew ellenfeeghynek
kezdőkben . . . Malod keen mondatyk, meg chwolyas hogy az nagy
zeegyen zeenwedeefnek miatta mynket az erek karhozatnak zeegyen
vallafabol ky valtana ÉrdyK. 98; Felelenek a lidok veddel előlőnk
fezild meg kerik wala őtet hogi kereztfara feztuen őlneiek meg az
artatlan kriftuť az ő nagiob *zegeőneert* (olv. *szégyőnéért*) WeszprK.
93; myndeneknek zentleeges teremteye wra eeltetőye. Angyaloknak
zeep kyrallya az atkozot akasztoffan ky gonoz teewő latroknak wala
keennyok eellyen mondhatatlan *zeegyenleegőt* zenwede ÉrdyK. 536.

Az eddig felsorolt adatokból kitűnőleg a középkori vallásos
irodalom, illetőleg a középkori magyar vallásos irodalom fölfogása
szerint Jézus szépségét a kínzás, keresztre feszítés *szégyen*-
re változtatta. E *szégyenen* való áhítatos siránkozás hozzá-
tartozik a középkori magyar vallásos irodalom stílusához.

Az ÓMS. *Scege||-nul* *lceplegud* sorát tehát úgy kell olvasnunk :
Szégyenűl szépségűd.

A Napkelet helytelenül közli így: „Szégyenűl szépségűd.” Ilyen gondolat, ilyen kifejezés nincsen középkori irodalmunkban, tehát a „szégyenűl” beleolvasása stílustörténeti hiba.

A *szégyenűl*, *mégszégyenűl* szó igen gyakori a kódexekben: DöbrK. 83, ThewrK. 306, DebrK. 380, NagyszK. 363, SándK. 30, ÉrdyK. 103, 145, 165, 181, 529. ÉrsK. 422, 352, CornK. 359, DomK. 48, HorvK. 10.

Mészöly Gedeon

Szóhangulat és kifejező hangváltozás.

— Nyelvesztétikai tanulmány. —

Est actio quasi corporis
quaedam eloquentia quum
constet e voce atque motu.

A nyelvtudomány egyik elemi tétele ma már, hogy a szavakat alkotó hangsor és a vele asszociált jelentés között a kapcsolat nem szükségképeni, hanem közmegegyezésen és történeti fejlődésen alapul. Ezt a tényt kiindulópontnak kell választanunk, ha mégis meg akarjuk vizsgálni, hogy az akusztikai elemeknek van-e és milyen önálló szerepük a nyelvalkotásban és nyelvfejlődésben; ha össze akarjuk gyűjteni és számbavenni azokat az eseteket, ahol a nyelv akusztikai része önmagában is jelentős és ahol az akusztikai változások a jelentés-kifejezés, vagy hangulat-kifejeződés ösztönének megnyilvánulásai.

A kérdésnek nagy irodalma van az általános nyelvtudományban és a nyelvesztétikában. Nálunk GOMBOCZ Zoltán tisztázta és rendszerezte az idetartozó esztétikai és nyelvtörténeti tényeket alapvető *Jelentéstanában* (Pécs, Danubia 1926). Úgy hisszük, Gombocz pregnáns összefoglalása után könnyű, de nem érdektelen föladat lesz a kérdést külön is tárgyalni,¹ rámutatva minél szélesebb körből vett adatokra, kiterjeszkedve a nyelv hangesztétikájának egész dominiumára és keresve azokat a mozzanatokot, ahol az akusztikai ösztön befolyással lehet a nyelvfejlődésre...

¹ Egyik régebbi dolgozatomban — A nyelvi kifejezőség formái, Minerva 1927: 69-74 — vázlatosan már utaltam a hangok nyelvesztétikai problémáira.

Önként kínálkozik a tények három csoportba való osztása. Mindenekelőtt a hang és jelentés viszonyát illetőleg utalnunk kell a kérdésnek tanulságos tudománytörténetére. Azután a hang és hangulat kapcsolatait csoportosíthatjuk; végül pedig a kifejező hangok fejezetébe sorolhatjuk az expresszivitás ősi és a jelenben is nyelvalkotó eseteit.

I. Hang és jelentés.

Musik ist höhere Offenbarung als
alle Weisheit und Philosophie.
(Beethoven)

Az a hiedelem, hogy az egyes hangoknak belső jelentésük van és hogy a „nyelv“ fizikai megalkotottsága mögött valami metafizikai kényszer lappang — ma már a múlté. DANTE egy mondata, amely közfelfogást idéz — *nomina sunt consequentia rerum* (Vita nuova XIII) — nem értelmezhető, még ha elfogadjuk is a tételt, magukra az egyes hangokra, amikből a nevek összeállanak.

Irodalmunkban RUBINYI Mózes tárgyalta (A hangutánzás problémájának történetéhez, Nyelvtudomány IV: 1) a kérdés történeti mozzanatait, amik az indusoknál a Kr. e. II. századig nyúlnak vissza. PLATON-nál Sokrates (Kratylos) bizonyos hangoknak bizonyos fogalmak kifejezését tulajdonítja: a *e* szerint a mozgás kifejezésére szolgál... Ez a fölfogás a múlt század közepéig tartja magát. Egy német nyelvész például — Wilh. WACKERNAGEL² — azt fejtegette, hogy a *w* hang kerekdedséget, puhaságot, mozgást (das Bewegte, Wange, Welle, wälzen, Woge) fejez ki, míg ellenben a *st* hangcsoport valami egyenesen állót, keménységet jelent (Stab, Stamm, starr, stehen, Stein, Stock). Cáfolni olyan könnyű, hogy alig érdemes ezt az elméletet. Mennyiben mozgó, vagy puha dolog pl. a *Wunder*? És a *still* szó „lágy“ jelentése megfelel-e a követelményeknek?

Wackernagel fölfogása a német nyelvtudományban olyan ösökre tekinthet vissza, mint W. Humboldt és Jacob Grimm.³

² Über den Ursprung und die Entwicklung der Sprache, Basel 1872: 20.

³ Elméletünket Ernst Cassirer fejtegetései nyomán közlöm: Philosophie der symbolischen Formen, Berlin 1923:139. — V. ö. még Horger Antal, A nyelvtud. alapelvei, 1926:18.

HUMBOLDT szerint a *st* hangcsoport az állandóság és szilárdság kifejezője, az *l* a folyamatos dolgokat, *w* pedig az ingadozó mozgást szimbolizálja. GRIMM pedig a hang és jelentés között olyan mélyreható összefüggést keresett, hogy a *k* hangot a kérdésésre, a *t* hangot a válaszolásra kívánta specializálni...

Hogy milyen bizonytalan alapokon áll hang és jelentés azonosítása, álljon itt — J. MINOR alapján (Neuhochd. Metrik, 1902: 390) — Jakob GRIMM és Wilhelm SCHLEGEL elméletének összehasonlítása:

	Grimm	Schlegel
a	komolyság	öröm
e	öröm, kedvesség	komolyság, közöny
i	öröm, kedvesség	szeretet
o	komolyság	ragyogás
u	fájó komolyság	gyász

A magyar nyelvtudományban egész rendszerré dolgozta ki a hangok jelentéséről való tapogatózásokat FOGARASI D. János *A magyar nyelv metaphysicája*⁴ c. munkájában, amely abból a tételtől indul ki, hogy „a metaphysika törvényei törvényei a philológiának is“, azután fölveti a kérdést: „lehet-e föltenni, hogy a betűknek valamely előlegi (a priorisch) jelentései voltak?“ (11. l.) A felelet természetesen Fogarasi számára nem lehet más, mint az, hogy „mind a hangoknak, mind a mássalhangzóknak önmagukban is jelentéssel köll az eredeti nyelvben [= ősnelvben] bírni és így egyes szókat tenni“. Ezek szerint

⁴ ... vagy a betűknek eredeti jelentései a magyar nyelvre alkalmaztatva. Pest 1834. — Nemz. Múz.: „L. hung. 334.“ — Hasonló elméletet hirdetett Somogyi Antal a hetvenes évek elején, A nyelv huszonnégyszójáról, mint a szótár és nyelvtan megannyi eleméről c. munkájában. (Hörger Antal szíves közlése.)

a magyar nyelv metafizikája nem volna más, mint fölismerése annak, hogy fogalmaink és képzeleteink nevei a priori megegyeznek a hangokkal, vagyis másszóval: hogy a hangoknak (Fogarasi még mindenütt betűt mond) előlegi jelentései vannak.

Hogy mik ezek az a priori jelentések, arra nézve FOGARASI gazdag példatárral szolgál. A gömbölyített szájjal ejtett hangok gömbölyűséget, bezárást, a nyíltak nyíltságot, terjedést jelentenek... Az *s* és *sz* tartósságot fejez ki, a *t* multat, az *r* erőt, terjedést (49. l.). A foghangok a mennyiséggel, az ínyhangok a milyenséggel, az ajakhangok a tárgyviszonnyal állanak ösi összefüggésben. Az *f* felsőséget jelent — fű, fa, föl, fül, — nem pedig kicsinylést, amint KRESZNERICS⁵ állítja, akivel Fogarasi valóban egyenrangú polémiát folytathat. A *h* hang hiány-jelentését bizonyítják szerinte az olyan szavak, mint: hézag, hiba, hír, hal (deficit vita). Az *l* a létezés kifejezője: él, lét, való, áll, ül. Az *m* hanggal már nagyobb baj van; annyi mindenfelét jelent, hogy még a laikus olvasó is kételkedve fogadja ezt a nagyon is szabadjára eresztett szükségképeniséget. A magánhangzók még nyilvánvalóbban dokumentálják FOGARASI előtt az elmélete helyességét. A „gömbölyű“ magánhangzók természetesen gömbölyűséget jelentenek: örült (?), örül, öröm, kör, gömb, öböl. A nyíltak nyílást: tér, tár, szél, tát.

FOGARASI tetszetős elméletét — ha szabad egyáltalán cáfolatra méltatni — néhány szóval el lehet intézni. Fogarasi a nyelv elemi egységének az egyes hangokat veszi, holott nyilvánvaló, hogy a primitív egység a fölkiáltás, a mondat, amit nem lehet hangmozaikból összerakva elképzelni. (Nem is szólva arról, hogy az általunk betűvel jelölt beszéd-elemek csak kiszakított részei egy folyamatos hangskálának.) Ha egy Fogarasi-féle szó összes hangjaira alkalmazzuk az elméletet, lehetetlen jelentések keletkeznének. A „láb“ szó első hangja pl. létezést, a közepe terjedést, a vége belsőséget jelent: ebből a receptből sehogyansem lehet összekotyvasztani az egész szónak „pes“, „Fuss“, jelentését. Fogarasi példáira igen könnyen idézhetni ellenpéldákat is. Ha az *á* hang nyíltságot jelent, akkor a „zár“, „vár“, épen az ellenkező jelentésre példa. A *gömb* valóban gömbölyű, de az *öreg* lehet sovány is; a *tőr* hegyes, a *pőr* pedig na-

⁵ Magyar szótár gyökérrenddel és deákozáttal, 1832.

gyon hosszú... (Mindez ma már komikus dolog és nem is alkothatja tudományos vita tárgyát, de mégis szükséges szólni róluk, mert a nyelvészeti irodalomban még mindig kísért ennek az elméletnek az emléke és mert még mindig akadnak költőkommentárok, akik hajlandók jelentést beleolvasni bizonyos szuggesztív hangcsoportokba.)

Ellenkezik az egész Fogarasi-féle elmélet magával a nyelvtörténettel is. Ha egy nyelv mai hangjait hozzákötjük valamely jelentéshez, akkor ez a kapcsolat márcsak azért sem lehet szükségképeni, mert esetleg ezer évvel ezelőtt a szó egész hangteste más volt, a jelentés azonban lehet ősi. A *fül* szó „felsőséget“ jelentő szókezdő *f*-je valamikor *p* volt stb. De az ezer évvel ezelőtti állapot sem az „ősnyelv“, nem az az állapot, amit Fogarasi „első nyelvalkotás“-nak nevez (III. 1.). Pedig, ha a kapcsolat jelentés és hang között valóban szükségképeni, akkor ennek a kapcsolatnak már a szó „megszületésekor“ létre kellett jönni és azóta változatlanul megmaradni. Ha pedig az összes nyelvekre érvényesnek vesszük az elméletet, — érvényesnek kell lennie, mert a magyar nyelv nem lehet valami különleges természeti tünemény — akkor még inkább nyilvánvalóvá lesz, hogy délibábos az egész találgatás: a *tát* magyar szó „ki-fejezhet“ nyíltságot, de mit fejez ki akkor a német *Tat* szó, a francia *tâter*, vagy a latin *voluntatem*?

*

Hogy mennyire nem fölösleges cáfolni a FOGARASI-féle nyelvmetafizikát, mutatja, hogy még ma is kísért a nyelvtudományban a hangok a priori értelmének nyomozása. CASSIRER (i. h.) utal TÄUBER (1910) elméletére, amely azt igyekszik bizonyítani, hogy bizonyos képzetköröknek bizonyos szókezdés felel meg (pl. folyékony táplálék = *m* + magánhangzó) — és említi G. CURTIUS kísérletét is, amely szerint az „indogermán“ nyelvek *sta*- és *plu*- szókezdő hangcsoportja és az „állani“, illetőleg „folyni“ jelentés között ősi, ösztönös kapcsolat áll fenn... Modern nyelvészeti irodalmunkban szintén olvashatni hasonlókat. KULCSÁR Gyula⁶, aki pedig világosan látja, hogy a hangok „eszmei tartalmat“ nem fejeznek ki, a *ciné*ge szóról azt állítja, hogy „hangzása fölkelte a vékonyság képzetét“.

⁶ A magyaros írásművészet főkérdései, Nyelvészeti Füzet, 54: 31, 1909.

Itt nyilván csak arról lehet szó, hogy a *cinege* szó jelentése és hangzása szerencsés konkordanciában van (v. ö. pl. 'cingár'), hiszen egy német ember pl., aki nem ismeri a 'cinege' hangsor magyar jelentését, semmiesetre sem fogja a 'cinege' hallatára a cinege vagy a vékonyság képzetét átélni. KULCSÁR Gyulának (i. m. 32) az a kijelentése, hogy „hehezetes hang költőknél kifejezheti a szélfúvást”: szintén pontatlan és félreértésekre alkalmat adó meghatározás, mert „kifejezés”-nek ez sem nevezhető, legfőlőbb az történhetik, hogy a szélfúvást jelentő szavak asszociációs és expresszív hatását elősegíti és fokozza a hehezetes hangok jelenléte, ami más jelentésű szövegben közböbs maradhat, sőt zavarólag is hat.

Egy másik nyelvészünk⁷ azt állítja, hogy „a mély hangzók komolyságot, bánatot, gyászt fejeznek ki”. És: „a magyar nyelv általában mély hanggal jelöli a szomorúságot”. Könnyű erre az állításra ellenpéldákat találni. Vidámságot „fejeznek ki” mély hanggal: *hahaha!* (pedig ez hangutánzó!) *vidád, vidám*... És szomorúságot jelentenek magashanggal: *könnyez, temető, tetem, üvölt, nyöszörög, nyög, hörög* stb.

Épöly hiábavaló ez a törekvés, mint amilyen téves volt például CSERNÁTONI Gyula megjegyzése⁸, amely azt a véleményét kockáztatta meg, hogy mihelyt érzelmeket akarunk kifejezni, lehetőleg olyan szavakat használunk, amelyek a hangzás által is érzékeltetik érzelmes állapotunkat a hallgatóval. Ez áll az indulatszókra, az érzelmek első, ösztönös kitöréseire, de mihelyt a beszédbe explikatív-értelmi elemek vegyülnek, a szavak megválogatását a rendelkezésre álló, expresszivitás nélküli eszközök irányítják. CSERNÁTONI szerint „szelidebb érzelmek kifejezésére oly szavakat keresünk, amelyekben a sziszegő, vagy folyékony mássalhangzók, — ellenkező esetben pedig olyanokat, amelyekben a keményebb és nehézkesebb foghangok jönnek elő túlnyomó számmal”. Ez azt jelentené más szóval, hogy egyfelől a sziszegő-folyékony mássalhangzók és a szelidebb érzelmek, másfelől, pedig a foghangok és a durvább indulatok között valamiféle azonosság, ősi rokonság áll fönn. Nagyon könnyen megcáfolható ez a hiedelem is, ha arra gondo-

⁷ Bebesi Ferenc, A m. nyv. hangesztétikai sajátosságairól, Nyelvőr 1922: 20.

⁸ Erdélyi Múzeum, 1886:159.

lunk, hogy nyelvünk sziszegő és folyamatos hangokkal hozza asszociatív-önkéntes kapcsolatba az olyan épen nem szelíd érzelmek és cselekvések jelentéseit, mint: bosszú, szidalmazás, sziszegő kígyó, felhördül, lehurrog stb.

Mellőzve a kérdés további cáfolatát, egy modern kritikuskunk — FÖLDESSY Gyula⁹ — találó megérzését idézhetjük arra nézve, hogy a dolog fordítva áll: nem a hang fejez ki valamit, hanem „a mondat zárt egységében a hangokba is beleáramlik valami a jelentés energiájából“.

*

Minden kísérlet hiábavaló, amely generálisan érvényesíteni akarná a tételt, hogy a hang képzettartalmat jelöl. Ennek ellenére a nyelvtudomány koncedálja bizonyos esetekben hang és szóhangulat utólagos kapcsolatát, sőt azt a lehetőséget is, hogy bizonyosfajta jelentéstartalmat — néhány ritka esetben — megközelíthet a szó akusztikai alakja és kifejezhet a beszéd hangsúlya és melódiája a priori is. Ezekről alább lesz szó, de hogy módszeresen eljussunk ehhez az eredményhez; előbb a tagadás elvi álláspontjára kellett helyezkednünk és a továbbiakban eliminációs eljárással kell közelednünk a célhoz.

II. Hang és hangulat.

Ősi szavaknak mély zsongása
ringat... (Juhász Gyula, Ne-
felejcs: 25).

Nyilvánvaló és soha a nyelvtudomány által kétségbe nem vont tény, hogy a beszéd akusztikai eleme bizonyos hangulatokat tud fölkelteni.¹⁰ A beszéd hangokból áll, tehát a nyelv is alá van vetve mindazoknak az eshetőségeknek, amik az akusztikai jelenségekkel járnak. Ahogy a természeti hangok — dinamikus erejükkel vagy ritmikus-melódikus jellegüknél fogva — befolyással vannak az emberi kedélyre (menydörgés, szélzúgás; patakcsobogás stb.) úgy az emberi beszéd maga is alkalmas arra, hogy — a jelentésétől többé-kevésbé függetlenül — akusztikai hatásával hangulatokat keltsen.

⁹ Töredékes gondolatok a költészet metafizikájához, Nyugat 1921:432.

¹⁰ V. ö. Gombocz Zoltán i. m. 19-25. l., ahol a kérdés legfontosabb irodalma is megtalálható.

Ugyanez áll a nyelv és a zene kapcsolataira is. A beszéd a hallgató szempontjából maga is beletartozik a „hangos“ természetű tünemények és a legszélesebb értelemben vett zenei (mesterséges hangforrásból származó) hatások sorozatába. Visszont maga a zene is „kifejező mozdulatnak“ tekinthető, mint a nyelv. „La musique — írja L. DAURIAC¹¹ — est un langage. Elle est aussi une langue“.

W. WACKERNAGEL ezt a kapcsolatot azzal magyarázza, hogy az ősi időkben beszéd és ének lényegileg egyek voltak.¹² Akár igaz ez, akár nem, a mai nyelvallapotra vonatkozólag kétségtelen, hogy a beszédnek — a jelentéstől többé-kevésbé függetlenül — zenei hatása is van. Egy nyelv, amit nem értünk, bizonyos hatást mégis gyakorol ránk. R. LEHMANN poetikája¹³ így definiálja a költészet helyét a művészetekben: „Die Poesie als Wortkunst steht zwischen den bildenden Künsten und der Musik in der Mitte“. W. F. SCHMIDT a költészet egyik fontos jegyének tartja azt a tulajdonságot, hogy a zenei konstrukciókhoz hozzáalkalmazkodik és lehetőséget, előfeltételeket nyújt a megzenésítéshez. Ezeket a tulajdonságokat nevezi Schmidt „Promusikalitát“nek.¹⁴ A zene nagyon sok költői műnek lényeges alkotórésze.¹⁵ A népdalban melódia és szöveg együttesen alkotnak egységet és vannak magas irodalmiságú szövegek, amik el sem választhatók a dallamtól, mint például az operaszöveg, amely zene nélkül sokszor banálisan hat.

A hang és hangulat viszonyának vizsgálatát azon a ponton kell kezdenünk, ahol a nyelv és a költészet legközelebb áll a zenéhez.

¹¹ Le langage musical, Revue philosophique 1915, 79:138.

¹² I. m. 36.

¹³ Deutsche Poetik, München 1908: 80.

¹⁴ Promusikalität und Musikalität der deutschen Dichtung, Zschr. f. Ästhetik 1926: 219. A zeneiségről v. ö. még Horváth János, Ady és a legújabb magyar líra 1910: 54.

¹⁵ V. ö. Fr. Gennrich, Musikwissenschaft und romanische Philologie, Halle 1918.

1. *Poésie-musique.*

A dal nyelvének hangzatosnak is kell lenni.

A da tartalma nem egvedül szavaiban van kifejezve, hanem a vele kapcsolatos dallamban is... Mondhatni, hogy néha fontosabb a dallam, mint a tartalom; a dallam és szóhangzás elnyomják a tartalomra gondoló értelmet; hangoztatunk, dallunk nem értetteket is. — Imre Sándor, Irodalmi tanulmányok, I. 1897: 30.

Minden logikai jelentés-tartalomtól függetlenül maga a beszélő hangja is rengeteg variációját keltheti bennünk a hangulatoknak. Ezen alapul az énekes és a színész művészete. A legbanálisabb tartalmú vers is, megzenésítve vagy elszavalva, nagy hatást gyakorolhat. A hang dinamikus erejének pszichológiai hatásán alapszik pl. a szavalókórusok művészete, amit aztán — nem csodálhatni — propaganda-célokra is kihasználhatnak. Erre vonatkozólag idézhetem Sík Sándornak, aki maga is írt szavalókórus-szöveget, egyik nyilatkozatát (Nemzeti Ujság 1930 nov. 30): „A forradalmi célzatú karszavalásnak voltaképpen csak egy hangja van, a vérforraló izgatás hangja. Alig lehet valami hatásosabbat elképzelni, mint amikor például 60—70 férfihang harsogja bele együttes erővel a terem levegőjébe a forradalmi elszántság kiáltásait“. Ezen a tényen alapszik a versenyjátékok „drukker“-einek szereplése is...

A primár hang kultusza modern dekadens költőknél nagy szerepet játszik. Ismeretes Paul VERLAINE *Mon rêve familier* c. verse, amelyben elképzelt kedvese hangjáról szól. ADY Endre dolgozta át magyarra ezt a sokat idézett költeményt:

Szava messziről jön, komoly, bús, fénytelen:
Mint elnémult drága szavak suhanása.

Ugyanezt a mindenkivel közös emberi érzést, a maga primitívségében fejezi ki LAMARTINE a *Le Lac*-ban: „... et la voix qui m'est chère, laisse tomber ces mots...“

Egy másik modern francia költő (André FONTAINAS) egy egész szonettet írt azokról az érzelmi asszociációkról, amiket valakinek a hangja — a beszéd jelentésétől szinte függetlenül — fölkelthet. Nemcsak a dekadens fantáziára jellemző, de a beszéd akusztikai hatás-lehetőségeit illetőleg is tanulságos ez a szonett:

Voix vibrante de rêve et de chant qui m'affoles,
O voix frêle et sonore, où planent par essaims
Les rires éclatants plus clairs que les tocsins,
O sa voix ... je l'écoute autant que ses paroles.

Je retrouve en sa voix vos inflexions molles,
Ame des vieux rebecs, esprit des clavecins,
Baisers épanouis en rapides larcins,
Confidences d'amour des anciennes violes.

Sa voix, c'est la douceur des songes innocents,
C'est un souffle d'iris, de cinname et d'encens,
C'est un enivrement d'harmonie et d'optique,

Et c'est, au fond de moi, fait d'un vivant soleil
De fierté lumineuse et de rythme vermeil,
Le plus éblouissant et le plus pure cantique.

ÁBRÁNYI Emilnek van egy közismert verse, amelyben azt éneklí meg, hogy mi mindent tud a magyar nyelv kifejezni. Ábrányi azonban nem választja külön az akusztikai elemeket a beszéd tartalmi, tárgyképi részéhez fűződő hangulatoktól. Modern költőknél gyakori az olyan komplikációs asszociáció, amely a nyelv akusztikai és zenei elemeit más érzékterületek képzeiteivel hozza kapcsolatba. „*Piros dalra gyűjtott bennem a vér*”: ADY-nál. JUHÁSZ Gyula írja egyik finom megérzésű versében:

Formát keresni minden gondolatnak
És elvérezni egy fonák ígét.
A parfümét érezni a szavaknak
És tudni: minden szó gonosz szirén,
Mely holt szépségek barlangjába csábít
S az élettől, amely vár, eltakar.

(Új versek 1914.)

Ha be akarjuk illeszteni egy esztétikai rendszerbe a jelentésnélküli akusztikai hatásokat:: Volkelt. rendszere szinte kínálkozik alapul. VOLKELT két főtipusát különbözteti meg a jelentésképzetek (Bedeutungsvorstellung) és a jelentéshangulatok (Bedeutungsgefühl) viszonyának. Az első típusnál az érzéki észrevételt először jelentésképzet követi, azután ehhez a jelentéshez érzelmek, hangulatok kapcsolódnak.

A másik típusnál az érzéki észrevételt jelentésképzetek nélkül rögtön hangulat követi. Ide tartozik a zene és az emberi hang általában.¹⁶

A költészet történetében nem ritkák azok az esetek, ahol a költők megelégedve az értelmi mondanivaló sablonossá vált hagyományait, az értelmesség világából jelentésnélküli, de annál gazdagabb hangulatokkal kecsegtető akusztikai világba menekülnek és azt a célt tűzik ki maguk elé, hogy a minimumra redukált vagy közömbös jelentés mellett az akusztikai hatások maximumát elérjék. Manapság *poésie pure*-nek, *poésie-musique*-nek nevezi magát ez a program,¹⁷ amelynek közvetlen előzménye a VERLAINE-i ars poetica: „De la musique avant toute chose...“ BOSSERT írja¹⁸ Stefan GEORGE verseiről: „Les syllabes tombent comme une suite de notes musicales, mais le son frappe surtout l'oreille et ne va pas jusqu'à l'esprit“. Ismét idézhetjük JUHÁSZ Gyulát:

...A csodálatos, tiszta szókat,
Mik fél zene, fél rejtelem,
S mik mélyebbek, mint végső sóhaj
Az elröppenő életen.

(Késő szüret, 1918:107.)

De idézhetünk olyan korból is példát, amely korszakot nem szokás a *poésie pure* eszméjével kapcsolatba hozni, DESCARTES és a „raison“ századából a „klasszikus“ CORNEILLE egyik nyilatkozatát. A *Tite et Bérénice* egyik színésze érthetetlennek találta a tragédia következő négy sorát:

Faut-il mourir, madame? et, si proche du terme,
Votre illustre inconstance est-elle encor si ferme
Que les restes d'un feu que j'avais cru si fort
Pussent dans quatre jours se promettre ma mort?

(I. 2.)

A színész MOLIÈRE-hez fordult, aki azonban szintén nem értette a sorokat. Végre mindketten magát CORNEILLE-t inter-

¹⁶ System der Ästhetik, I. 1905:169. — A „Bedeutungsgefühl“ szó félreértésre adhat okot. A hangsúly a „Gefühl“ szón van, ami természetesen valami határozatlan jelentéssel is bír.

¹⁷ V. ö. Henri Bremond, La poésie pure, Paris 1926. — Gombocz Zoltán, i. m. 39. — Széphalom 1927: 217.

¹⁸ Hist. de la litt. allem., Paris 1913:1075.

pellálták meg. A költő egy darabig töpregett, azután így válaszolt: „Magam se nagyon értem. De csak szavalja bátran: az is csodálni fogja, aki nem érti“.

A mai költészettel lelkileg sokban rokon romantika a zeneiség kultuszában élt és a nyelvet elégtelen eszköznek tartotta; ballasztnak, ami nem engedi a költőt a tiszta zeneiség szférájába emelkedni. STRICH¹⁹ találóan mondja a német romantikusokról: „Die Romantik strebte dazu hin, Musik zu werden.“ És idézi NOVALIS-t, akinek költemény-álma volt: „...bloss wohlklingend und voll schöner Worte, aber auch ohne allen Sinn und Zusammenhang“. Hogy mért volt a zene a romantikusok ideálja, azt a romantikus filozófia és művészetfölfogás magyarázza: SCHELLING, LAMENNAIS, BEETHOVEN a zenében valami magasabb kinyilatkoztatást láttak, az örök dolgok formáit, az isteninek, a világegyetemnek közvetlen kifejeződését.²⁰ Ebben a romantikus fölfogásban a költészet ott éri el maximumát, ahol már meg is szűnik beszéd lenni, ahol emberi nyelv és értelmes szavak, jelentést kifejező artikulációk helyett, pusztán az össze-vissza-hangok dominálnak. MUSSET mondja híres versében a zokogásról:

Les plus désespérés sont les chants les plus beaux,
Et j'en sais d'immortels qui sont de purs sanglots.

A művészetek legértékesebb elemének — az intellektuális kompozíciók keretein belül is — ezt az artikulálatlan, logikai jelentés-nélküli zokogást tartja MUSSET:

Aimerais-tu...

Les sonnets de Petrarque et le chant des oiseaux,

Michel-Ange et les arts, Shakespeare et la nature,

Si tu n'y retrouvais quelques anciens sanglots?

(Nuit d'octobre.)

És végül tisztán akusztikai, zenei érzelmközvetítésnek kell venni azt a legendás esetet, amikor Clairvaux-i Bernát, a XII. század szentje, Németországban prédikációs körutat járt és harcias beszédekkel keresztes háborúra verbuválta ger-

¹⁹ Deutsche Klassik und Romantik, 1922:115 és 118.

²⁰ V. ö. J. Combarieu, i. m. 9-20.

mán testvéreit, akik egy szót sem értettek a tüzes szónok francia nyelvéből... Ennek a példának magyar párhuzama GÁRDONYINÁL olvasható (Büntárgyalás): „A szavakat aligha értette, de a hangnak is van értelme, mikor a hang a szívhez szól“.

A romantikus-pantheisztikus fölfogás számára nemcsak az értelmetlen hang, hanem a természetnek mindenféle — hangbeli és egyéb — megnyilvánulása jelentéssel bír. Költőileg V. HUGO fejezte ki legszebben ezt a hitvallást:

... tout est une voix et tout est un parfum;
 Tout dit dans l'infini quelque chose à quelqu'un;
 ... Dieu n'a pas fait un bruit sans y mêler le verbe.
 Tout, comme toi, gémit, ou chante comme moi;
 Tout parle...

(Ce que dit la bouche d'ombre, Contemplations.)

Petőfi a virágillatról mint szellemhangról beszél és a virágregék elterjedt műfaja is ezen a fölfogáson alapszik.

*

„La poésie est la musique de l'âme“ — írta VOLTAIRE. Van a költészetnek egy mélyebben fekvő zeneisége is, amely nem a világos képzeteket jelentő konkrét hangalakokhoz fűződik, hanem a tudattalanság régióiban lappang: az a homályos alaptónus, amelyben érzelem és nyelvi kifejeződés még nem váltak külön és ami chaotikus állapotban már a költemény megírása előtt megvan, amint Charles MAURRAS írja:

Emporter dans sa tête un certain nombre de ces ébauches, d'abord informes, aspiration confuse à un conglomerat de sonorités et de rêves tendus vers un beau sens plutôt pressenti que pensé; puis, quand les mots élus abondent, en éprouver la densité et la vitesse au ballet des syllabes que presse la pointe du chant; en essayer, autant que le nombre matériel, le rayon lumineux et l'influx magnétique; voir ainsi, peu à peu, s'ouvrir et se former la gerbe idéale des voix; élargir de degrés en degrés l'ombelle odorante; lui imposer la hiérarchie des idées qui sont des principes de vie...

(La Musique intérieure, 1925: 56.)

Magyar költői nyelvre áttéve így hangzik ez az önmegfigyelés SZABOLCSKÁNÁL:

Hordok a szívemben
 Iratlan nótákat,
 Halkan felzokogó
 Rab melódiákat...

(Robotban.)

Ennek a homályos zeneiségnek kérdése azonban már kívül esik a nyelvtudomány keretein. Ez az a beszédes homály, amelyről SZÉCHENYI írja: „A legfenköltebb írók oly homályosak, hogy azok fenségét és mélységét a velük rokonkeblűeken kívül, alig értheti és érheti el más“.

*

Szólnunk kell a zeneiség kapcsán arról a kérdésről is, hogy a qualitative differenciált egyes hangoknak van-e valami specifikus hangulatuk. Egészen bizonyos, hogy van, de ez egyének, nyelvek és korszakok szerint változó és különben is annyira megfoghatatlan imponderabile, hogy exakt módon definiálni szinte lehetetlen. Csak költők és esztétikusok vállalkoztak rá, hogy szubjektív beleérzéseiket erre vonatkozólag szavakba öntsék. GUYAU²¹ csak annyit mond, hogy a francia *u* és *eu* hangok diszkrétek, és tompák, a nyílt *a*, *o* és az *ou* pedig csengő (éclatant) hang. KULCSÁR Gyula érzése szerint²² a kicsinyítő képzők *i* és *cs* hangjai „élénk, derüs hangulattal járnak“. Ez a hangulat azonban nyilván a kicsinyítő jelentés számájára irándó; ilyen szavakban, mint *holmi*, *Dudich*, *Zichy* — semmiféle ilyesfajta hangulattal nem asszociálódik a két hang.

A költők még tovább mennek a hangok interpretációjában. Számukra a különböző érzékterületek — különösen a dekadens költőknél — egymásba folynak. ADY-nál: piros dalra gyújt a vér; napsugarak zúgását hallja.²³ BAUDELAIRE egyik verses vallomása:

Comme de longs échos qui de loin se confondent
 Dans une ténébreuse et profonde unité,
 Vaste comme la nuit et comme la clarté,
 Les parfums, les couleurs et les sons se répondent.

²¹ L'art au point de vue sociologique, 1901: 316.

²² Stilisztika és nyelvészettika, Nyelvőr 43:113.

²³ Erről a színesztézisnek nevezett lelki jelenségről olv. Kornis Gyula, A lelki élet I, 1917: 380.

Il est des parfums...

Doux comme les hautbois...

— Et d'autres...

Qui chantent les transports de l'esprit et des sens.

(Correspondances.)

Ez a „komplikációs“ lelkiállapot az alapja az úgynevezett színes hallásnak (audition colorée, Farbenhören), amely a német romantikusoknál és a francia dekadenseknél precíz módon elképzelteti a hangok karakterét, SCHLEGEL, BILLROTH és a RIMBAUD hírhedt szonettje (*Voyelles*) közismértek, de épen e három példa alkalmat nyújt annak konstatálására, hogy mennyire önkényes és egyéni elképzelés, ha az egyes hangok színmegfelelőit keressük:

	Rimbaud	A. W. Schlegel ²⁴	Billroth
A	noir	rot	schwarz
E	blanc candeur des vapeurs		halbviolett
I	rouge, pourpre, sang craché	himmelblau	halbgelb
O	bleu, rayon-violet	Purpur	dunkelviolett
U	vert	violet	braungrau

A francia romantika egyenesen föladatává tette a költőknek, hogy „utánozzák“ zenei elemekkel a természetet, hogy például a dolgok emelkedettségét magas és mélységét pedig mély vokálisokkal fejezzék ki — amint MORELLET (1805) írta.*

A mássalhangzók specifikus hangulatának meghatározására már a költők sem vállalkoztak, mert ezekben kevesebb lévén a zenei elem, az asszociációk nem fűződnek hozzájuk olyan gazdag mértékben. Annak, hogy CICERO az *x*-et durva, az *f*

²⁴ Idézi Fr. Strich, i. m. 162. — Billrothról olv. J. Minor, Neuhoehd. Metrik, 1902.: 390.

* Idézi F. Baldensperger, Sentibilité musicale et romantisme, 1925:73.

hangot kellemetlen „betűnek“ tartja,²⁵ nem annyira a hangzás az oka, mint az, hogy képzésük erős mozgásérzetekkel jár.

Nyelvek szerint változó a hangok qualitativ és quantitativ sajátságainak, milyenségének és hosszúságának fontossága. Ezt a kérdést érdemes volna az esztétikai hatás szempontjából alaposan tanulmányozni. A német nyelv elhanyagolja a zöngés és zöngétlen mássalhangzók közötti fonológiai különbségtevést, a franciában igen éles a nyílt és zárt magánhangzók differenciáltsága, a magyar irodalmi nyelvben némely magánhangzó hosszúsága közömbös, illetőleg: a hosszú *ú, ű* és *i* röviden is ejthető. A nyomtatás (gépírás) éppen ezért nem is tesz különbséget pl. „hosszu“ és „hosszú“, „gyür“ és „gyűr“, „hívás“ és „hívás“ között. De költők, akik féltve ügyelnek szavaik akusztikai hatására, a tipografiát pontosságra kényszerítik. ADY Endre, aki egyébként pongyolán versel, megkövetelte, hogy szavai ilyen helyesírással jelenjenek meg: *szívek, kedvű, új, keserű, betű, szint* (A magunk szerelme, 1913:106). Versének és szavainak szilárd öntésű ércanyagán nem tűrhet változtatást az akusztikai érzékkel bíró költő.

2. Névhangulat.

Wurts!... Ah! quel nom, grand Roi, quel
Hector que ce Wurts!

... ce terrible nom, mal né pour le oreilles...
(Boileau, Epître IV, 144.)

A jelentésnélkül, nagyobbbrészt a szó hangalakjához fűződő hangulat esete forog fön a szavaknál, különösen a költészetben, regényben előforduló hősneveknél. A név legtöbbször nem jelentős és mégis legtöbbször fűződik hozzá valami érzelmi elem, VOLKELT szavát használva: az érzéki benyomáshoz közvetlenül tapadó „Bedeutungsgefühl“.

A névhangulat és az irodalmi név-választás kérdéséről külön tanulmányt lehetne írni. NYROP, aki a legkitünőbb francia jelentéstant írta meg nagy történeti nyelvtanában,²⁶ kiemeli

²⁵ V. ö. Gombocz i. m.

²⁶ Gramm. hist. de la l. fr. IV, 1913:5. — Dolgozatomnak, amely eredetileg egyetemi előadásnak készült (1929/30), sajtó alá rendezése közben jelent meg Kovalovszky Miklós értékes tanulmánya „Az irodalmi név-

a tulajdonnevek fonetikai strukturájának szimbolikus értékét; hivatkozik DAUDET nyilatkozatára a *Belléem* névről: „nom légendaire et doux, chaud comme la paille de l'étable miraculeuse“ (Le Nabab, 144. l.) és idézi BARRÈS egyik regényéből (Colette Baudoche, 13. l.) a lotharingiai falunévek jellemzését: „la douceur mouillée de leurs noms: *Sey, Rozérieulles*“.

Hégesippe MOREAU a *La Voulzie* nevet találja mindennekfölött szépnek és költőinek:

S'il est un nom bien doux fait pour la poésie,
Oh! dites, n'est-ce pas le nom de la Voulzie?
La Voulzie, est-ce un fleuve aux grandes îles? Non;
Mais, avec un murmure aussi doux que son nom,
Un tout petit ruisseau coulant visible à peine...

Ez a pár citátum is mutatja, hogy a költők és írók — miként a primár hang esetében — rengeteg hangulati asszociációt tudnak beleérezni bizonyos nevekbe. Már a Bibliában így szól az Énekek éneke: „a te neved kiöntött drága kenet“ (1, 3).

Ez a névhangulat legtöbbször nem is generális nyelvkincs, hanem egyéni és alkalmi érzés. BARRÈS édesen hangzónak találja szülőföldje falunéveit, amiket egy üzleti utazó a menetrendben vagy az állomásföldrásokon alig méltat figyelemre. (Itt kétségkívül a szülőföld képzetéhez tapadó érzelmi asszociációk egyesülnek a hangok hatásával.) Paul VERLAINE így álmodik a kedvese nevééről: „A neve? Emlékszem: lágyan zendül, mélyen, mint kedveseinké ott lenn, a sírba, lenn“ (ADY ford.).

Leo SPITZER egyik nyelvészeti tanulmányában²⁷ példákat hoz föl a nevek hangzásbeli hangulatára. Főleg az idegenszerű hangcsoport kelt érzelmi asszociációkat, ami nemcsak a tulajdonnevekre, hanem általában az idegen szavakra is áll.²⁸ De itt is, mint mindenütt, ahol szóhangulatról van szó, teljesen egyéni a név hatása. „Auf KERR wirkt die fremde Lautgebung (*Graz*) anheimelnd, auf mich abkühlend“ — írja SPIT-

adás“ címmel (Magyar Nyelv, 1934:215), amelynek különösen „Hangalak és névhangulat“ című fejezete érinti közelebbről témáikat. Sajnos, adatait már nem tudtam fölhasználni.

²⁷ Sprachmischung als Stilmittel und Ausdruck der Klangphantasie, Germ.-Rom. Monatsschrift, 1923:193.

²⁸ V. ö. Az idegen szavak c. tanulmányomat Magyar Nyelv 1922.

ZER, aki azt is regisztrálja, hogy egy másik alkalommal akusztikai örömöket érez: „Und ich fühlte die Melodie des Namens dieser Ortschaft in meinem Ohr: *Fuentarrabia*...“ Spitzer megjegyzi ezekhez a szóélményekhez, hogy őt hidegen hagyja a *Fuentarrabia* szó...

A magyar névhangulatok történetét az őshazából lehetne kezdeni, amikor a magyar előkelőségek a nemesebben hangzó török neveket kezdik használni.²⁹ Érdekes jelenség, hogy amilyen szívesen befogadja, sőt sokszor előkelőnek is érzi a magyar társadalom az idegen neveket, — *Windischgrätz, Körbuly, Grandpierre, Zsilinszky, Kabdebó* stb. — a magyar költészet nem tűr idegen hangzású nevet. *Petrovich* nem lehetett volna nemzeti költőnév, *Serín, Radákovics, Herzog* Ferenc, *Ziegler* Géza hasonlóképpen nem... A francia lira ellenben ilyen idegen nevekkal büszkélkedik: *Moréas, Rodenbach, Gregh, Kahn, Maeterlinck, Verhaeren*. A német irodalom is minden érzelmi nehézség nélkül magáénak vall olyan neveket, mint *Chamisso, Avenarius, Fontane, Julianne Déry* stb. Nyilván akusztikai értékkel bírnak a romantikus hősnevek. Értelmetlen, mesterségesen gyártott nevek, amiknek bizarr hangzása és homályossága jól illik a balladás hangulathoz: *Zángó*,³⁰ *Zongor*,³¹ *Csongor* és *Zelemér*.³² Ilyen érdekes név a *Hiador* is, Jámbor Pálnak írói álneve. (Más nem is maradt fenn utána, csak ez a furcsa név.) A *Tanár* személynév VÖRÖSMARTYNÁL még jelentéstelen új szó, amelyet a vérfertőzés szörnyű tragédiájába illőnek vélt a költő. KAZINCZY és a németes romantika görög hangzású, homályos nevei (*Phyllis, Chloë*) után a magyar realizmus egyenesen keresi a jelentéssel bíró, jelentéssel „jellemző“ neveket, — Toldi, Bolond Istók, Hübele Balázs — nem sokat törődve a szó akusztikai alakjával. PETŐFI meg is mondatja ezt a hősével:

Kukorica Jancsi becsületes nevem,
Egy kicsit parasztos, de én nem szégyenlem.

²⁹ V. ö. Szinnyei József, A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége, 1923.

³⁰ V. ö. Riedl, Arany János³ 230. l.

³¹ Athenaeum 1837, 1: 46. (Tóth Lőrinc, Tréfaharc.)

³² Kazinczy F. Munkái IX:1833.

A jelentésnélküli-expresszív és jelentős nevek között van egy átmeneti faja a tulajdonneveknek: azok a nevek, amiknek legalább egy része valamilyen ismert szóra emlékeztet. Itt az akusztikai hangulatba már belejátszik a jelentés hangulata is.³³

(Folytatjuk.)

Zolnai Béla.

E s t i k e.

(Jegyzet CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY az *En poézisom természete* c. verséhez)

CSOKONAI egyik versében (*Az én poézisom természete*. Gulyás és Harsányi kiadás. I. 2: 256.) a mai olvasónak igen érdekes módon, virágokon keresztül mondja el ars poeticáját:

Nem kell cupressz, mellyel Racint
Tisztelé Melpomene
Egy kis rózsza, egy kis jácint
Nékem jobban illene
Mert ez Lillám szép szemével
Az pedig tekintetével
Egyezvén mindenkor léssen tüköröm;
S' így új dalra késztet új öröm.

E sorokban nem nehéz ráismerni a rokokó költőre, aki valóban távol érzi magától a nagy tragédiák világát, a kis arányok kellenek neki és mindig új öröm. És mindezt mintha csak azért mondaná el, hogy egy gáláns fordulattal Lillájára utálhasson. A virágoknak ilyen összefüggésben való emiegetése sem más, mint a virágszimbolika rokokó formája. Az, hogy egy-egy kornak mi a kedvenc virága, mit érez beléjük, mit akar kifejezni velük, ép olyan jellemző lehet a kor uralkodó eszméire, ízlésére és érzelemlágára, mint a nyelv, az irodalom, a képzőművészetek, zene, tánc, vagy a divat. A virágkultusz szellemtörténetéről is jogosan beszélhetünk. A középkorban vallási fogalmak jelképe a virág, Krisztust, vagy a Boldogságos Szűzet jelenti, a lovagkor, de különösen a renaissance ezt is elvilágo-

³³ V. ö. a köv. fejezetet. A tulajdonnevek akusztikai hangulatára vö. olv. még O. Weise, *Ästh. d. deutschen Spr.* Berlin 1915:19. (Wohllaut in Personennamen) és Radó Antal, A nevek Shakespearenél, M. Sh.-Tár 1910:182.

sítja, az imádott hölgy lesz a *virág*. Az ellenreformáció ismét erkölcsi jelentést tulajdonít a virágoknak, a sárga fű (kankalin) pl. Isten ígéjéhez és szolgálatához való jókedv és szeretet jelképe, a barokk kor pedig, melynek a symbolographia különben is kedves tudománya, a heroikus eszmény szolgálatába állítja.¹

A rokokó ismét elvilágiasítja, ugyanakkor komplikálttá teszi a virágkultuszt. Ennek talán egyik legérdekesebb reánk maradt emléke az a levél, melyet egy lengyel hercegnő, Mme CZARTOWINSKA írt a tizennyolcadik század végének egyik legdivatosabb francia írójának: JACQUES DELILLE-nek.

Levelét egy érzelmes társaság nevében írja, amelyik megcsömörlött a világ zajától s most egy kis kunyhóban tölti napjait, hogy természetes életet éljen. De meg akarják szépíteni magánosságukat és amikor levelét írja, az egész kunyhó azzal van elfoglalva, hogy emlékoszlopot tervez kedvenc íróinak. Az írók nevei, gondosan rangsorba osztva, az oszlop négy oldalára vésetnek majd be. Az egyik oldalon POPE, MILTON, YOUNG, STERNE, SHAKESPEARE, RACINE és ROUSSEAU, a másikon PETRARCA, ANAKREON, METASTASIO, TASSO és LA FONTAINE, a harmadikon a nőírók: Mme de SÉVIGNÉ, Mme de RICCOBONI, Mme de LA FAYETTE, Mme DESHOULIÈRES és SAPHO, a negyediken VERGILIUS, GESSNER, GRESSSET és DELILLE neve lenne fehér márványba vésve. Az oszlop négy oldalát cserjék, fák, virágok vénének körül. Az asszony írókra rózsza, jázmin, ibolya és árvácska emlékeztetne, PETRARCA, ANAKREON és METASTASIO nevét mirtusz, TASSOét babér őrizné, SHAKESPEARE, YOUNG és RACINE pedig ciprus, szomorúfűz és tiszafa ültetésével kapnák meg a nagy írókat megillető hódolatot. Végül mindenki ültetne egy bokrot, vagy fát a negyedik csoportban említett írók dicséretére, azokéra, akiktől a mezei élethez való visszavonulásra kedvet kaptak. Az oszlopra felírást is szeretnének és ezt természetesen nem is kérhetik mástól, mint DELILLE-től, a *Les Jardins* írójától, a *Georgicon* fordítójától, de különösen az érző embertől (homme sensible).²

A virágok említése itt még nem a praeromantika egyszer-

¹ V. ö. Rapaics Raymund: A magyarság virágai. A virágkultusz története. Budapest, 1932, 356 és köv. lapok.

² A levelet Delille leközli egyik munkájában: L'homme des champs. Strassburg. An. VIII. (1800.)

rúséget kereső természetkultusza, — az említettek között nem találunk egy vadvirágot sem — nem is a való tisztult másának keresése, az emberi tulajdonságokkal felruházott, vulgarizált, polgári virág, mint a biedermeier irodalomban lesz,³ de már nem is a barokk moralizálása: szellemes és raffinált arisztokrata játék csupán; társasjáték a szabad természetben. Ugyanakkor irodalomtörténet, irodalomkritika a virágokon keresztül, précieux módon, allegóriákba bújtatva. Az írók és virágok egybekapcsolása megfontolásból születik, nem a spontán elragadtatás pillanatnyi láza szórja a kedvenc szerzők lábaihoz a virágot, hanem az olvasók irodalmi műveltsége. Az irodalom legalább a főúri körökben még hozzátartozik a mindennapi élethez, mint a tánc, vagy a zene, sőt a tájképbe is belekomponálják. A lengyel parkban emelt emlékkő s a körülötte levő tarka virágok igen szép kifejezői a kor kozmopolita irodalmiságának és fényt vetnek a robbkó virágkultuszra is.

DELILLEnek különben sok köze van a virágokhoz. Említett munkája,⁴ ami nem más, mint egy versben írt kertészeti tankönyv; a kontinensen első népszerűsítője volt a kertekben legelőbb az angoloknál lábrakapott új ízlésnek, mely nem szereti az építész kezenyomát eláruló, megkomponált klasszikus parkokat, mely meg akarja hagyni a tájat a természet egy darabjának. Ha változtatnak rajta, akkor ez csak azért történik, hogy minden még természetesebb legyen. „Különös alakú fák“ jellemzik ezt a parkot, „durva szirtek, vad vízesések, melyeken fantasztikus alakú hidak hajolnak át barlangok, de nem Cythere barlangjai többé, hanem északi szél járta, visszhangos, kietlen üregek; romok, pásztorkunyhók, szomorúfűz bánata mulandó patakok fölött és sírok...“⁵

Hozzánk is eljutott ez a divat. Az egykorú írók közül VITKOVICS MIHÁLY ír le egy anglus parkot, a br. Prónayak acsai kastélyában:

³ V. ö. Zolnai Béla: Biedermeier és irodalom. 44. és köv. lap. Szeged. 1935.

⁴ Les Jardins ou l'Art d'embellir les Paysages. (Oeuvres complètes de J. Delille par A. v. Arnault. Paris. Chez Edouard Leroi Libraire 1835.) V. ö. Mornet: Le romantisme en France au 18. siècle. (Paris. Hachette.)

⁵ Szerb Antal szép megfogalmazását idézem. Magyar preromantika. Bp. 1929. V. ö. Mornet i. m.

„...a zöldesben tovább menvén egy régi épület omladékhöz jutottam. Elején torony formát képező falak látszanak; ez mind mesterségesen követve készült. E puszta dűledékek között áll YOUNG angol poétának emlékoszlópa, négyszögletű kemény kőből, melynek napkeleti oldalán beépített ólomtáblán aranyozott betűkkel ez a felírás vagyon kimetszve:

Eduardo. Young.
Vati. Divino.
Qui
Per. Noctium. Silentia.
Orbes. Perituros, Inania. Rerum.
Maesta, Canens. Lyra.
Insontes. Pertaesosque. Humana. Animos.
Spe. Venturorum. Serenat.
In Secessu.
G. P.
Gabriel Prónai. L. B.
An. M. DCC. XCIX.

Napnyugoti oldalán szinte ólomtáblán vagyon kiöntve egy ülő asszony, jobbán könyökölve, újjai homlokához értetve; balkezében halál-fő, előtte oszlop, rajta kereszt és mécs. Éjszaki részén keresztbe összetekergezett kígyó, az örök példázatja. Negyedik oldalt puszta. Ez az emlék sejdíteti a nézővel, mi ízléssel bírt b. Prónay Gábor a poétákra nézve. Ha nekem oly kertem volna, Horász lenne az, kinek ilyest emeltetnék...”⁶

Íróink is jól ismerték DELILLET. KAZINCZY többször említi leveleiben. Egyik munkájának magyar fordítása is van; KIS JÁNOS lefordította a *L'homme des champs*-t.⁷ Ennek jegyzetei között jelent meg Mme CZARTOWINSKA levele. KIS azonban a jegyzetek jórészét, ezt is elhagyja. CSOKONAI különben sem olvashatta magyarul ezt a jóval halála után megjelent munkát, a *Les Jardins* azonban kezében volt, az *Anakreoni dalok* bevezetésében hivatkozik is reá.⁸ Hogy a *L'homme des champs*-ban megjelent levelet olvasta-e, nem tudjuk megállapítani, néhány egyezése az *En poézisom természetével* mindenestre feltűnő. Így maga az ötlet, hogy a költőnek virág jár jutalmul. Megle-

⁶ Vitkovics Mihály összes művei. II.:172. Abafi Lajos Nemzeti könyvtára. 6. köt.

⁷ A' Falusi élet. Delille' frantzia munkája után szabadon fordította 's magyar olvasókra alkalmaztatta Kis János. Sopronyban és Po'zsonyban, 1825.

⁸ Gulyás és Harsányi: Csokonai Vitéz Mihály összes művei. I. 1:189.

pőbb az, hogy RACINEhoz ő is *ciprust* kapcsolt, saját magának pedig *rózsa* és *jácint* (ugyanaz a két virág, amelyet Mme CZAR-TOWINSKA a nőírókkal kapcsolatban említ) kellene, ha mint poétát akarnák kitüntetni. Mindez természetesen lehet véletlen, CSOKONAI ízlését mindenestre jellemzi.

És jellemzi az is, hogy az angolpark, amit nemcsak könyvből ismerhetett, hanem láthatott is valamelyik magyar kastélyban, nem tetszett neki, amint ezt ép a szóbanlevő vers kezdetén megírja:

Sirhalmok, oh köd-lepte kertek,
Te szivborzasztó éjszaka!
Te alvilág vakablaka!
Ti holtak, akik itt heverték!
Ti mulandóság birtokának
Setétes völgyei,
Ahol pecsétes phantomának
Bóbiskolt Hervey.

Gyászhely! melytől lelkünk irtózik,
Hol minden érzésünk elhal,
Fülünk csak csendességet hall,
Szemünk a semmitől kapródzik
Csak cupressz árnyékát láthatja
A holdnak fényinél,
Midőn azt bágyadtan izgatja
Egy sír-fuvallta szél.

Szörnyű környék! hová a lélek
Ha ólomszárnyakon repül,
Rémülve jár, alél, elhül,
S félholtan hátrál vissza vélek.
Szörnyű környék, kérkedj Youngoddal,
Ki hantodon ragyog;
Isten veled s mord anglusoddal.
Én anglus nem vagyok.

Mások siralmas énekekkel
Bögettessék az oboát,
És holmi gyász threnódiát
Rikassanak jajos versekkel;
Én ilyen kedvetlen embereknek
Nem lészek egyike,
Legyen jutalma bár ezeknek
A kedves Estike.

Az estikét mi húztuk alá. Vajjon miért szánta a magyar poéta estikét az angol költőknek? Ha tudjuk azt, hogy CSOKONAI műkedvelő botanikus, a kor nevével „dilettant fűvész“ volt, el lehetünk készülve reá, hogy ez az apróság ismét jellemző lesz reá. CSOKONAI virágnevei mind szépen beleillenek a rokokó hangulatába, az *estike* úgy érezzük, nem.

Magát a nevet is CSOKONAI használja elsőnek írónk közül, a botanikai szakirodalomban pedig a *Debreceni Fűvész-könyv*, így kereszttelven el azt a bájos virágot, mely CSAPÓ *Új fűves és virágos kertjében* (1775.) még mint *kassai rózsza*, más-hol *éjjeli viola*, vagy *estvelke* néven szerepel és melyet a mai botanika *Hesperis tristis*-nek nevez.⁹ Az *estike* elnevezést a *Nyelvújítási Szótár* szerint a népnyelvből vették át a debreceniek. A név különben arra utal, hogy ez a virág este nyílik és illatozik. CSOKONAI jól ismeri tulajdonságait, így írja le:

„Estike, *Hesperis Plinii*; *Hesperis tristis*, Linn. egy barátszin és külső tekintetere nézve szomorú virág, melynek nappal semmi illatja sincs, de este elkezdvén egész éjjel a nap felköltéig olyan kellemetes szagot bocsát, mint az apró *viola*, vagy *jácint*. Van szelid is, vad is: ezt a debreceni erdőn leltem“.

Egy kis verse is van róla:

A estikék.

Míg az égi nap felette,
Hév világát terjegette,
Gyászba hordozá magát,
Most, hogy az halálos éjjel
Birja, szebben hinté széjjel
Lelke a virtus szagát.¹⁰

Az éj sötétjében élő virtus szimbolumakép szerepel az *estike* a barokk virágsszimbolikában is. BENKŐ JÓZSEF *Téli bokréta...* c., Tornyai Borbála halála alkalmából mondott beszédje, melyben különböző virágokból téli bokrétát tesz az elhunyt úraszszoney koporsójára, ezeket mondja a nála még *éjjeli violának* nevezett *estikéről*:

⁹ V. ö. Rapaics i. m.

¹⁰ Gulyás és Harsányi II. 1: 261 és I. 2: 690.

„Ez az éjszakai ártatlan és tiszta magaviseelés, a setétség munkáitól való őrizkedés és a szívnek Istennel való lelki társalkodása ama szerént: Az én szívemben kívánlak éjtszaka“.¹¹

A debreceni fűvészek előtt bizonyára nem volt ismeretlen ez a prédikáció, melynek az az érdekessége, hogy ebben ismeretődik először magyar nyelven Linné szexuális növényrendszere.

Így CSOKONAI, amikor YOUNGHoz, a sírok és éjszakák költőjéhez kapcsolja ezt a virágot, nemcsak ennek tulajdonságai-ból indul ki, hanem a régebbi virágsszimbolikába is belekapcsolódik. Az Istennel való társalkodás helyét az ő elképzelésében természetesen a magános lélek lírai panaszai foglalják el.

YOUNGnak, vagy magyar követőjének, ÁNYOS PÁLnak bizonyára tetszett volna is ez a virág, mely éjszaka szórja szét jó illatát, ugyanakkor, mikor megnyílik az érező szív és sirja keserveit a halovány holdnál, hiszen, mint tudjuk, a sírok és éjszakák akkor már egész Európában divatos költészetét is ezek a motívumok jellemzik. És tetszett volna Mme Czartowska előkelő társaságának is, hiszen a kóbor magyar poeta legalább olyan finom és szellemes ebben az *írók virágok* társasjátékban, mint bármelyik francia kastély kényes kisasszonya.

CSOKONAINál is mindig youngi hangulattal jön elő az estike, ha néha emlégeti, így pl. az *Amaryllis* c. idilliumában így ír:

„A setétség az én sétáló lugasom, és az én hajnalom az éjjél: még a holdat sem tűrhetem, ha nagyon tiszta, inkább alszom addig nagyra-vágyó világánál. A sírhalmot csókolom, és a cyprusfákat jól esik nékem ölel-nem; jól esik, ha myrtus viselte homlokom ligeti estikék (*Hesperis tristis*. Linné. Csokonai jegyzete) hervadoznak“.¹²

Az *estike*, ez a néptől tanult egyszerű virágnév, így az európai irodalom egyik jelentős áramlatának kifejezőjévé növekedett a kozmopolita író tolla alatt. Ha magyar praeromantikus tájat képzelünk el, oda képzelhetjük a *Hesperis tristis* is, mint ahogy VÖRÖSMARTY óta hangabokkal látjuk a romantikus „dél-szigetet“. CSOKONAINak különben nem kedves virágja az estike, mint láttuk, nem szereti az angol parkot sem. Ő igazi

¹¹ Idézi: Rapaics: i. m. (V. ö. Szimyei. I: 862.)

¹² Gulyás és Harsányi. I. 1: 335.

rokokó költő s mikor e verset írja, még különösen rózsák és jácintok között jár, a Watteau-féle tájon, Cythere szigetén érzi magát otthon, ahol a hegyek is

... mindig zöldellők,
 Ujítják kellemes szellők;
 A legszebb tavasz mindég lakja,
 Mezeit virágokkal rakja
 ... egymással víg hangzással táncolgatnak ~
 Az örömök s őszekekapsolt karral vígan mulatnak.¹³

A ködlepte angol kertekkel és az estikével csak véletlenül, játékból találkozik össze. Mind a kettőt másoknak szánja. Ez a szétválasztás igen jellemző stílusérzékére és tudatosságára.

Baróti Dezső.

Ugor alaktani magyarázat a primitív emberi korszak mondattana alapján.

E folyóirat szerkesztője egyetemi előadásaiban, mint a róla készült magánjegyzetek mutatják, több magyar, illetőleg finn-ugor suffixum magyarázatánál használja fel a primitív ember lélektanát, illetőleg a primitív ember szelleme nyelvi megnyilatkozásainak feltehető mondattanát. A ma élő primitív népek és nyelvek tanulmányozása által, összehasonlítva és kapcsolatba hozva az eredményeket a kultúrnépek alsóbb osztályainak néprajzi vonásaival, a modern néptudományi irodalom sok megfigyelt eszközt szolgáltat a nyelvtudomány számára is. Így különösen figyelembe veendő az a megállapítás, hogy a primitív ember képtelen abstract gondolkodásra, a primitív ember concrete gondolkodik és ezen concret gondolkodásának számos megkövült formájával találkozunk a mai kultúrnyelvekben is. (Reallex, der Vorgeschichte).

MÉSZÖLY a primitív ember concret gondolkodásával magyarázza azt a tényt, hogy a helyhatározói ragból (vö. *itt, Kozlovárt*) fejlődött ki a *-t* tárgyrag, továbbá időhatározó és állapothatározó rag (*kikelet* = kikeletkor, *mēnet* = menés köz-

¹³ Víg élet a Parnassuson. (Gulyás-Harsányi. I. 2: 384.)

ben), az igenévképző (*mēntében* és a régi *mēnette*), a mult idő jelé (*mēnt*) és a főnévképző *-at*, *-et* (*kikelet* = Frühling), továbbá a genitívus ragja az *étszaka* birtokosjelzős összetételben. Ugyanő a primitív ember concret nyelvének maradványát látja abban, hogy a helyhatározói *-n* raggal azonosnak bizonyúl a mód és állapothatározó *-n*, az egyes harmadik személyrag *-n*, és a genitívus ragja az *ön* szóban, mely a természetes nyelvben mindig birtokosjelző és csupán a nyelvújítás mesterségesen ruházta fel a nominatívusi szereppel a még ma is eléggé szokatlan *ön* megszólításban. MÉSZÖLY szerint a primitív korszak nyelvi emléke az is, hogy a latívusi helyhatározó *-é* rag birtokszót alkot az *enyém*, *tiéd*, *övé* stb. alakokban és hogy a nyelvjárási latívusi *-ni* rag (*papni* megyek) azonos a célhatározó igenévképzővel (*favágni* megyek).

E szerény munkámban a primitív mondattan szempontjából óhajtom megvilágítani az *atya*, *anya* típusú szavakat az ugor nyelvekben.

SIMONYI-ZSIGMOND (Tüzetes Magyar Nyelvtan I, 291) e szókat kicsinyítő képzővel ellátottaknak tartja.

„Ide tartoznak még a rokonsági elnevezések (kivált *apa*, *atya*, *anya*, *bátya*, *néne*, *öcse*...) amennyiben harmadik személyekben eltűnik a véghang: *ap-ja*, *nén-jök* stb. Nem lehetetlen, hogy itt újabb rövidüléssel van dolgunk, talán azért, hogy ezen alakok is kétagúak legyenek, mint a többi alak, kivéve a többes második személyt, mely azonban ritkább használatú. Tekintetbe lehetne venni még az egyes *ó*, *ő* tőknek hasonló összerántását: *ajtaja*, *disznaja* h. *ajta*, *diszna* (v. ö. a csakugyan kimutatható *atyája*, *atyájuk* alakokat, l. NySz.). De legvalószínűbb tán mégis az a magyarázat, (melyet Nyr. V.:482. adtam, s melyet Budenz is elfogadott MUGSz az *anya* cikkben), hogy e szóknak *-a*, *-e* véghangjában kicsinyítő képző lappang. Az első személyben kegyeletből, a másodikban udvariasságból a kicsinyítés kapott föl, míg ha a harmadik személy apját, anyját emlegették, semmi ok sem volt ilyen figyelemre“.

BUDENZ, kire SIMONYI utal, a következőket írja (MUGSzót. 745. l.). „Bármily hasonló is a m. *atya*, *anya*-hoz a török *ata*, *ana*, itt mégsem lehet szó kölcsönvételetről, ha számba vesszük, mily bőven termettek az ugor nyelvekben mindenféle rokonsági viszonyok elnevezései s mily nagy részét találjuk ezeknek a

magyar és egyéb nyelvekben egyezőnek (v. ö. *ip, napa, öcs, vő, meny, ángy*). Hozzájárul, hogy a m. *atya, anya* bizonyos alaki párhuzamosságot tüntetnek fel: a szóközépi consonans jésítésében, hosszabb *á* végű töben s ennek rövidülésében 3 személyrag hozzájárultában. Ezek megint sajátos eltérések a hasonló török szók alakjától. Ezt a sajátos tövéget e szóknak főleg megszólításra való használatát tekintve, diminutív képzésnek tartjuk. A 3. személyragos alak, mely nem is szolgál megszólításul, az egyszerű alaptőktől valónak látszik: *Anđ, atđ, vágyis annya, attya* e. h. *anđja, atđja*.”

A Magyar Etymologiai Szótár szintén azt a megállapítást fogadja el, hogy „az *anya* tövégi *a*-ja nem képző” (103. l.) és ugyanilyen értelemben nyilatkozik az *apa* és *atya* (105. 177) *a*-járól.

Az Etym. Szótár illető cikkei már megjelentek, midőn MÉSZÖLY GEDEON az *anya, atya, apa* végső *a*-jának eredetéről az eddigivel ellentétes véleményt nyilvánított a Magyar Nyelvben 1916-ban megjelent egyik értekezésében (XII, 6—9). Ezen értekezésében a következőket fejti ki.

„*Zúz* (nem az ige!) — ez volt régen az aprójószág ismert testrésznének, ízletes falatjának a neve. Birtokos személyragozása így folyt: az én *zúz-om*, a te *zúz-od*, az ő *zúz-a* v. *zúz-ja* > *zúz-za*, a mi *zúz-unk* stb.

Pl. Megszaggatom ő *zúzjoknak* belőlvalóit. (Bécsi K. 199.) A söpredéket leviszik a májra, *zúzra*. (Com: Jan. 51.) Kettős gyomrok vagyon, mint a madaraknak az ő begyek és *zúzzok*. Misk: Vkert 8.

De nemcsak régen mondták: 'valaminek a *zúza* v. *zúz-ja* > *zúzza*,' hanem Nagykőrösön még ma is azt mondják: 'a libának a *zúzza*.' Mivel pedig e szó, mint általában a testrészek neve (l. MELICH: MNy. XI, 361-2) leginkább az egy birtokos-egy birtokú harmadik személy-raggal forgott a magyar szájában, ezért ez a személyragos *zúza, zúzza* alak fészkelődött meg a magyar elméjében a ritkán emlegetett ragtalan *zúz* rovására s kiszorította az eredeti *zúz-t* szótői mivoltából s így lett a ragozás: *zúz(z)á-m, zúz(z)á-d, zúz(z)á-ja, zúz(z)ánk* stb. A *zúz(z)á-ja* alakban tehát, az etymológiát nézve, meg van kötözve a birtokos személyrag, a nyelvérték előtt azonban csak a *-ja* tetszik már ragnak, szótőnek pedig a *zúz(z)á-t*. Nagykőrö-

sön is ez a bővült tő van az egyes számú első és második személy ragja előtt: *zúzzá-m*, *zúzzá-d* s így a többes személyekben mind a háromban; csupán az egyes harmadikban marad meg az eredeti alak: valamint a *zúz-za* (*zúz-ja*; v. ö. Bécsi K.-beli *zúzzok* = 'az ő *zúzzok*') A *zúz* — valaminek a *zúz(z)a* > *zúz(z)ája* sorhoz hasonlót többet is találunk a népnyelvben. *Máj* — valaminek a *mája* > kácsa *májája*; *láb* — valakinek a *lába* > rántott csirke *lábája*, stb.

Mint a testrészek, úgy a rokonsági elnevezések is rendszeren birtokviszonyban fordulnak elő. Nem *öcs*-ről, *hug*-ról, hanem rendszeren valakinek *öccsé*-ről, *hugá*-ról beszélünk, ennek következtében az egy birtokos egy birtokú harmadik személyraggal bővült tő e rokonsági nevek ragozása rendjében is oly szerű változásokat okoz, mint a testrészeknél láttuk.

Az *öcs* illető személyragos alakja: régi *öcs-e* > későbbi *öcs-je* mai *öccse*. Ezen birtokos ragozása nem: *öcs-öm*, *öcs-öd*, *öcs(cs)e*, *öcs-ünk*, stb., mint a régi *zúz-om*, *zúzod*, *zúz-(z)a*, *zúz-unk*, stb., hanem *öcsé-m* *öcsé-d* *öcs-cse*, *öcsénk*, stb., mint a nagykorösi: *zúzzá-m*, *zúzzá-d*, *zúz-za*, *zúzzá-nk* stb. És nemcsak *hug-om*, *hug-od*; *hug-a*, *hug-unk* van, hanem a *hug-a* hatására a népnyelvben *hugá-m*, *hugá-d*, *hugá-ja*, *hugá-nk* is, mintájára az általános *zúzá-m*, *zúzá-d*, *zúzá-ja*, *zúzá-nk* kép letnek. Efféle jelenségeket a többi rokonságnevek közt is észlelhetünk. *Kar-ja* helyett régen azt mondták: *kar-a*, (mint *láb-a*), *báty-ja*, *bátya* helyett tehát: *báty-a*, s íme, a népnyelvben megvan ugyan még a *zúzom*; *zúzod*-nak megfelelő *báty-om*, *báty-od* ragozás (MTSz), de már a köznyelvben a birtokos személyragozás régi *báty-a* egységes szótővé válván, így beszélünk: *bátyá-m*, *bátyá-nk*. Nem: *aty-unk*, *any-unk*, hanem *atyá-nk*, *anyá-nk*. Régi nyelvben *atyája* és *atyájok* is van (EtSz.), mint *májája*, *májájuk*, valaminthogy napjainkban *ipa*, *napa* helyett ezt is hallani: *ipá-ja*, *napá-ja*.

MÉSZÖLY nem elégedett meg azzal, hogy az *atya*, *anya* stb. végső *-a*-jának személyragi eredetét bizonyította, hanem kiterjeszkedett azon vélemény cáfolására is, mely az illető *-a*-t kicsinyítő képzőül fogja fel.

MÉSZÖLY okfejtése (id. m. 8.) a következő:

Mások, bár a *zúzza*, *tompora*, *órja* stb. pusztá nominativust helyesen eredetibb személyragos alaknak fogják fel, már

az *atyá-m*, *öcsé-m* és társaibeli *-á-*, *-é-*, elemet nem eredetibb birtokos személyragnak tartják, hanem finnugor kicsinyítő képzőnek. Abból, hogy a bővebb tő az első és második személyben van meg: *atyá-m*, *atyá-nk*, *atyá-d*, *atyá-tok*, a rövidebb pedig a harmadikban, *aty-ja*, *aty-juk*, a kicsinyítő képzővel való becézés öntudatos alkalmazását látjuk, tudniillik magaméról szólva: gyöngédségből, tiedről szólva szemben: udvariasságból élek a megtisztelő kicsinyítő képzős alakkal; háta mögött azonban — úgysem hallja — csak a finn-ugor-kicsinyítő képző melegsége nélkül, egész ridegen emlegetem az *aty-ját*, *any-ját* egy harmadik személynek. Hogy azonban az *atyá-m*—*aty-ja*-féle tőviszonyból semmi jogunk sincs következtetni kicsinyítő képzőre, az kitűnik először abból, hogy más kicsinyítő képzővel alkotott rokonságnevek-nél a tőnek ily viselkedését nem észleljük, pl. *após-om*—*apó-sa*; másodszer megtetszik abból, hogy testrész nevében is van — mint föntebb láttuk — olyan *atyá-m*—*aty-ja*-féle tőviszony: *zúzzá-m*, *zúz-za*, már pedig csak nem akarják becézni Nagykőrösön a te hamis *zúzzá-d*-at a csirke *zúz-za* rovására? Azt állítják, hogy az *atya*, *anya* stb., alakját tekintve, minden ellenvetés nélkül lehet *-a* kicsinyítő képzős. Ezt azonban mindjárt nem látjuk igaznak; mihelyt arra is tekintünk, hogy ezeknek *attya*, *annya* (< *atyja*, *anyja*) *n o m i n a t i v u s u k* is van. (V. ö. EtSz.) E változatok nyilván mutatják a birtokos személyragos eredetet. Valakinek *attyafia* — itt bizonyára személyragos alak az *attya*- s bizonyára azonos eredetű szó az *attyafiá*-val az *atyafia*, *atyafi*: íme, itt is az *atya* és *attya* alak azonossága.

Mészöly véleményét reáhivatkozás nélkül átvette BEKE ÖDÖN „Boglya és társai“ cikkében. (Magyar Nyelvőr LVIII, 76—81). Ő a 77. lapon így nyilatkozik: „Birtokosragos alak csak olyankor válhatik nominativusalakká, ha az gyakrabban fordul elő, mint a ragtalan alak s a személyrag funkciója ennek következtében elhomályosodik. Ilyenek pl. a következő esetek: ... Rokonságnevekben: ... *atya* ...“ stb.

TECHERT JÓZSEF „Rokonságneveink történetéhez“ c. értekezésében, mely a Magyar Nyelvben (XXX. 17—20) jelent meg, újra és kimerítőbben foglalkozik e kérdéssel.

Értekezéséből idézzük a következő részleteket. (17. l.) „Ismeretes, hogy legtöbb eredeti rokonságnevünk nem egytagú,

mint azt a finnugor megfelelők alapján (a tövégi magánhangzó lekopása után) várnók, hanem kéttagú, s végső magánhangzójuk *-a* (illetőleg *-e*): *anya, apa, atya, bátya, néne*. E közös végső magánhangzót a nyelvtudomány már régen különválasztotta a tulajdonképeni szótövektől. Az EtSz. első kötete az említett mélyhangú szavak tárgyalásánál SIMONYI évtizedeken át uralkodó, részletekben maig is megcáfolatlan nézetét fogadta el, aki e járulékot kicsinyítő képzőnek tartotta. E magyarázatot azonban éppen nem látszik megerősíteni az említett szavak néhány ragosképzős alakja. Az *atyám, atyád, atyánk*-féle alakok, t. i. valóban a hosszabb *atya* (ragok előtt a tö *atyá-*) szóból alakultak; de már az *atyja, atyjuk, atyó* csupán egy rövidebb *aty-* szótövből eredhettek... Miért nem járult e képző (*-a ~ -e*) minden rag előtt az alapszóhoz? SIMONYI e nehézséget a következőképen igyekszik megmagyarázni: 'Az első személyben kegyeletből, a másodikban udvariasságból a kicsinyítés kapott föl, míg ha a harmadik személy apját, anyját emlegették, semmi szükség sem volt ilyen figyelemre.' Sokkal valószínűbb BEKE ÖDÖN feltevése (Boglya és társai); ő a rokonságnevek (nevezetesen: *ara, ip[a], nap[a], atya, apa, anya, bátya, néne, hug[a], öcs[el]*) *-a -e* végzetét elhomályosult 3. személyű birtokos személyragnak tartja... Hasonlóképen alakult tudvalevőleg legtöbb testrésznevünk is: *vese, zuza, mája* stb."

TECHERT idézett soraiból megállapítható, hogy ő éppen úgy nem vett tudomást MÉSZÖLY fejtegetéseiről, mint BEKE, míg azonban BEKE, MÉSZÖLY eredményének átvétele alkalmával egyszerűen senkire sem hivatkozik, addig TECHERT nem mulasztja el a hivatkozást, de nem MÉSZÖLYre, hanem BEKÉre hivatkozik. Ezért esik abba a tévedésbe, hogy azt hiszi, hogy SIMONYI nézete, „részleteiben maig is megcáfolatlan”. Ugyanis BEKE nem bocsátkozik SIMONYI cáfolásába, illetőleg MÉSZÖLY-től csupán a rövid eredményt veszi át, ellenben MÉSZÖLY érveit mellőzi. MÉSZÖLY azonban, mint fentebb olvashattuk, SIMONYI nézetét alaposan megcáfolta, midőn kimutatta a kicsinyítőképzővel és becézéssel való magyarázat képtelenségét az *atyá-m, aty-ja* és *zuzzá-m, zúz-za*-féle töviszonyok párhuzamba állítása és egy nevezőre hozása által.

TECHERT cikkének következő részében az *atya*-típus sze-

mélyragos alapon való magyarázatát, melyet BEKE után elfogad, igyekszik SYLVESTER nyelvtanával bizonyítani, melyre MÉSZÖLY cikkében nincsen utalás. Ugyanis TECHERT azt állítja, hogy SYLVESTER „még ismerte az eredetibb, egytagú alakokat is... Példaszavai ragtalan alakban (nomina seorsum sumpta) így hangzanak: Auus, ős — Socer, Ip — Socrus, nap — pater, at — mater, an...“ Szerintünk azonban TECHERT nagyon téved. Az az eset forog fönn, hogy SYLVESTER, mint más nyelvtanírók is néha, kikövetkeztetett alakokat ír és az *aty* és *any* stb. nála pusztán kikövetkeztetés. Világos ez abból, hogy SYLVESTERnek számos műve maradt fenn és azokban nem lehet találkozni *aty* és *any* alakokkal. Véleményünk szerint SYLVESTER azon megjegyzése a rokonsági nevekre, hogy „ista nomina non sunt seorsum sumpta, sed cum affixis pronominiibus... usu tamen receptum est, ut his utamur interdum, ut simplicibus“, nem jelenti azt, hogy ő az *attya*, *annya* (atyja, anyja) alakokon kívül még az *atya* és *anya* alakokat is személyragosoknak tartotta. Tehát TECHERT cikke nem vitte előbbre a kérdés megoldását, illetőleg a már MÉSZÖLY által megoldott kérdés újabb megalapozását.

Szerintünk azonban MÉSZÖLY fejtegetéseihez újabb bizonyítékokat szolgáltatnak a primitív nyelvek bűvárlatai.

Különböző rokonsági csoportokhoz tartozó primitív nyelveken, illetőleg primitív mondattani sajátságokat megőrzett nyelveken észlelhető az, hogy bizonyos fogalmakat csak bizonyos személyekre vonatkoztatva fejezzék ki és ilyen esetekben eme rávonatkoztatás birtokviszonnyal van érvényre juttatva. UHLENBECK közli (Anthropos VI. 365) az algonkin dialektusokról, hogy azok nem rendelkeznek az „atya“ fogalomnak megfelelő szóval, hanem csak az „atyám“, „atyád“ stb. fogalmakra vannak szavaik. Ők tehát nem tudják kifejezni abstracte az „atya“ fogalmat, hanem csak valamely személynek meghatározott atyjáról tudnak beszélni, a genitivusi viszony által mintegy concrete reámutatni. És míg ez esetben a rokonsági nevekről van szó, *K. von den Steinen* „Unter den Naturvölkern Zentralbrasilien“ c. művében (79) hasonlóan nyilatkozik a testrésznevekről: „Sehr ausführlich nahm ich die Körperteile auf, weil sie stets mit den Pronominalpräfixen verbunden sind, der Indianer also nicht etwa sagt: „Zunge“, sondern stets mit dem

Zusatz der Person: „*Meine Zunge*“, „*deine Zunge*“, „*seine Zunge*“. Hasonló olvasható a Real-Lex. der Vorgeschichte c. műben (X. 300): „Das primitive Denken ist konkret. Wie wenig es begrifflich arbeitet, zeigt, dass in den meisten primitiven Sprachen die menschlichen Körperteile nie als solche, als Arm, Bein, Nase vorgestellt werden, sondern nur in der konkreten Verbindung mit einer Persönlichkeit: mein, dein, sein, ihr Arm, Bein oder Nase, und dass darum auch für diese Verbindung andere Possessivpronomina oder Affixe verwendet werden als für wirtschaftliche Eigentumsansprüche an ein Haus, Kanu oder Schwein. Wilhelm Havers „Syntax und primitive Kultur“ c. művében a tárgyalathoz kapcsolja a birtokos névmásnak bizonyos nyelvekben szokásos úgynevezett proleptikus használatát is, amilyen például a kelta grammatikában az efféle szerkezet: „abschlagen sein Haupt von dem unverschämten Kerl“. A sémi nyelvekben is közönséges dolog: 'az Isten neve' helyett 'az ő neve az Istené' vagy 'testvérem szíve' = 'az ő szíve a testvéremé' (uo), továbbá arab, kopt stb. nyelvekben.

Ezeket vonatkoztatva MÉSZÖLY-nek az *atya*-tipusról való nézetére, megállapítható, hogy az *atya* végső *a*-ja valóban birtokos személyrag és mint ilyen ama primitív kor maradványa, amidőn az abstract gondolkodás hiányában a rokonságnevek állandóan birtokviszonyban voltak használatosak és a birtokviszony kifejezéséül el voltak látva a birtokos személyraggal.

MÉSZÖLY említett cikkében (9. l.) a vogul nyelvet is érinti: „Van a vogulban, melynek nincsenek hangtörténetét ellenőrizhető nyelvemlékei, egy kicsinyítő képzős gyanánt fölfogott, 'anya' jelentésű szónak oly birtokos személyragozása, mint: *anyá-m*, *anyá-d*, de *any-ja*; tudniillik: *šāni-m*, *šānin*, de *šān-ā*“. MÉSZÖLY, mivel csak a magyar rokonságnevekkel, közelebből a Halotti Beszéd *isennucut* szavával foglalkozott, idézett értekezésében bővebben nem tért ki az érintett vogul alakok tárgyalására, de az kitűnik rövid megjegyzéséből, hogy óvakodik magát azonosítani ama felfogással, mely a vogul *šāni* = 'anya' végső *-i* hangját kicsinyítő képzőnek tartja. Bizonyos kézenfekvő, hogy ha az *anyá-m* — *any-ja* ragozás egy primitív korszak maradványa, akkor azzal más finn-ugor nyelvekben is kell találkozunk és így a vogul *šāni-m* — *šān-ā* a magyar *anyá-m* — *any-ja* szerint magyarázandó, következőleg a *šāni* végső

-i-je nem lehet egyéb, mint a harmadik birtokos személyrag és nem kicsinyítő képző.

A vogul nyelvjárásokban az egyes számú birtokosra és egyes számú birtokra mutató személyragok közül a 3. személyű a következő hangalakulatokat tünteti föl:

Északi vogul: *-ä*, pl. *kwol* 'ház', *kwölä* 'háza'. (MUNKÁCSI BERNÁT: Vogul Nyelvjárások 10. l.)

Középlozvai vogul: *-ä*, pl. *kwäl* 'ház', *kwälä* 'háza'. (Id. m. 107.)

Alsólozvai vogul: *-ät*, pl. *oš*, 'juh', *ošät* 'juha' (Id. m. 157.)

Kondai vogul: *-ät*, pl. *kwäl* 'ház', *kwälät* 'háza'. (Id. m. 194.)

Pelimi vogul: *-ät*, pl. *kwäl*, 'ház', *kwälät* 'háza'. (Id. m. 236.)

Tavdai vogul: *-ä*, *-i*, pl. *täu* 'ág', *näm* 'név', *täwe* 'ága' *nämi* 'neve'. (Id. m. 264.)

Túdvalevőleg az illető ragnak *-i* változata magyar nyelvjárásokból is ismeretes. Az eredetibb *-ë* alak, mint HORGER ANTAL „A magyar nyelvjárások“ c. művében olvasható (138. l.) a magyar nyelvterület „kisebb részén egy fokkal zártabbá vált pl. *kezi*, *zsebi*, *eszi*, *nevi*, *szëmi*, *kësi*, *pënzi*, *beszëdi*, *mestërsëgi*, *böcsületü*, *hüri*, *füstü*, *büzi*, *körmi*, *tövi*, *földü*, stb. Így a nyugati nyjt. keleti szélén, Vasvár, Sümeg, Keszthely, Nagykanizsa táján le Légrádig, az alföldi nyjt.-nek a Dunán és Dráván túl fekvő részén és az északnyugati nyjt.-nek keleti felében. (Sajátságos, hogy Nagyszalontán állítólag csak a *legszeüi*, *leghegyü*, *legszeületü*, *legvügi*, *legfenekeü*-féle fokozott főneveken van *-i* alakja.)

Ebből a tényből, hogy az egyes számú 3. személyrag úgy a magyarban, mint a vogulban mutat fel *-i* alakot, önként folyik az előző érveket kiegészítőleg az, hogy a vogul *šäni* *-i* hangja hangtörténetileg is kifogástalanul azonosítható az egyes számú 3. személyraggal. Az a körülmény, hogy a 3. személyragú *šänä* alakban a rag *-ä* alakú, az ugyanazon ragnál eredeztetett elemet pedig az *-m* rag előtt *-i*-nek találjuk a *šänim* (északi vogul) alakban, egyáltalában nem akadályozza magyarázatunknak, ugyanis hivatkozhatunk a magyar nyelvben is hasonló hangtani tünetre. Nevezetesen a magyar nyelvjárás-terület tekintélyes részén a végső nyílt szótagban az egyes 3. személyrag *-e*

(=ä), ragok előtt pedig -i. HORGER írja idézett művében (138. l.): „keze mellett szabályosan *kezi*, *keziknek*, *kezire* stb. van”.

SZINNYEI JÓZSEF a vogul *šāni* -i-jét kicsinyítő képzőnek tartja: „wog. -i-: *šāni-m*, *šāni-n* 'meine, deine Mutter' (urspr. Koseform von *šān*; vgl. *šān-ε* ($\epsilon=\ddot{a}$) 'seine Mutter' ohne De-minutivsuffix)“: Ez a vélemény azonban az eddigiek után teljesen tarthatatlan és meg kell jegyeznünk azt is, hogy SZINNYEI egy olyan vogul szót is hoz fel rövid magyarázatában, amely egyáltalában nem létezik, tudniillik a *šān* szót. Ez nem egyéb, mint az ő kikövetkeztetése, olyan, mintha azt mondanók, hogy a magyarban *any* szó van. Ilyen esetben tévedés elkerülése végett legalább is *alkalmazandó (**šān*) vagy kötőjel (*šān-*).

Szerény tanulmányom végső eredménye tehát ebben foglalható össze:

1. A primitív ember mondattana is támogatja MÉSZÖLY-nek azt a régi tanítását, hogy a magyar *anyá-m*—*any-ja* típusú szavak alanyesetében a végső magánhangzó nem kicsinyítő képző, hanem azonos az egyes 3. személyraggal. 2. A vogul *šāni* végső magánhangzója sem kicsinyítő képző, hanem hasonlóképen egyes 3. személyragnál keletkezett.

Simon János.

Bot és buta.

Bot szavunkat régebben általában szláv eredetűnek tartották, de az EtSz. szerkesztői ezt nem tartják valószínűnek, mert a szláv *bat* vagy akár régibb **batu* alakból mai magyar *bát* alakot kellene várnunk, ilyennek azonban sehol semmi nyoma. Ezt a kételkedésüket magam is teljesen jogosnak tartom. Annál is inkább, mert e szavunknak székely nyelvjárási jelentéseiből kiderül, hogy legrégibb jelentése 'fatuskó' volt, ezt pedig a szláv *bat* jelentései alapján nem lehetne megérteni.

Bot szavunknak mai jelentése általában 'baculus, bot, stab', de a székely nyelvjárásokban (kéziratban levő székely tájszótáramnak számos adata szerint) ezek a jelentései: 1. 'fatuskó' (pl. *Botot költünk a kutgém végére*, Háromszék m. Illyefalva), 2. 'bunkó' (pl. *A buzogánnak a bottya*, Brassó), 3. 'bunkós végű ütőszerszám, fakalapács' (pl. *Hasogató bot* 'nyeles fatuskó';

mellyel a kb. méteres darabokra szétfűrészelt fatörzsbe, ennek széthasítása céljából, éket vernek', Udvarhely m. Medesér), 4. 'döngölő eszköz' (milyent a kövező mesterek használnak, Háromszék m. Széntkirály). A *bot* szónak e legrégibb 'fatuskó' jelentése alapján válik érthetővé először is a 'ganz unmusikalisch, ohne Gehör' jelentésű *botfülü* melléknév. (De nem tartozik ide a *füle botját sem mozditja* kifejezés; l. erről SZILY: MNy. VI, 78). Ennek ugyanis eredetileg nyilván 'tuskófülü' volt a jelentése, vagyis azt akarták vele mondani, hogy valakinek a füle olyan érzéktelen, mint a fatuskó. (Erről másként, de egészen tévesen és zavarosan ZOLNAY VILMOS: Nyr. LXI, 28, LXIII, 103; szerinte ebben „a bot = fa = bolond, buta és innen átvitt értelemben rossz, hitvány“, LXIII, 103). Az 'ostoba' jelentésű *bot a feje* szólás (PELKÓ: Közm. 82) is nyilván a m. 'tuskó, fatuskó a feje'. És a *bot*-nak második, 'bunkó' jelentése alapján válik érthetővé, hogy a Cottus Gobio-nak, mivel a feje feltűnően nagy, *bot-hal* (Udvarhely m. Bibarcfalva) vagy *botos külön* (MTsz.) a neve (BEKE: Nyr. LXII, 25)¹, hogy a gyékény hengeralakú, tömött virágzata *botikó* (Háromszék m. Nagyborosnyó) és hogy egy *Mária* nevű leányt, akinek szokatlanul nagy volt a feje, Gyergyóban *botfejű Máriá*-nak csúfoltak. Mindezek alapján tehát azt hiszem, hogy *bot* szavunknak mai köznyelvi jelentése így fejlődött: 'fatuskó' → 'bunkó' → 'bunkós bot' → 'baculus, stock, stab'.

Valószínűnek tartom továbbá, hogy *bot* szavunknak régebben **but* alakja volt. Ezt nemcsak a N. *buti* 'fejsze' (az EtSz. szerint ennek eredete ismeretlen, de l. fennebb a *bot*-nak 3. székely jelentését), *butikó* > *butyikó* (EtSz. I, 503), *butkó* > *butykó* (EtSz. I, 596),² *butyóka* (EtSz. I, 502) származé-

¹ Nem tudom, hogy nem magyarázódik-e meg ezzel egyúttal a rejtélyes *kölönte* halnév is. Valamiként ugyanis *gomboc* (> *gombóc*) mellett van N. *gombota* (> *gombóta*) származék és a R. *Lëürënc* (> *Lörinc*) mellett van becéző *Lörente* származék (ebből utóbb helynév s innen a *Lörentei* családnév), úgy e halnak másik, *bot-hal* (vagyis 'bunkó-hal') nevének példájára nem lehetetlen, hogy *kölönte* sem egyéb, mint a (*kolonc* >) *kölönc* szónak becéző származéka.

² A TECHERT-től (MNy. XXVIII, 317) Rosnyaiból idézett „a' keresetlen *butykó*-ártalmasabb néha a' kardikónál“ közmondásban szereplő *butykó* sem lehet egyéb, mint < **butkó* 'bunkó, bunkósbot'. V. ö. e' szólást: vkit *keresetlen fával* megverni.

kok teszik valószínűvé, hanem főleg az, hogy a '(vastag végű!) harangnyelv' és 'elvágtott, lapos (tehát már nem hegyes) vég' jelentésű székely *büt* tájszó nem lehet egyéb, mint a *bot* régiebb **but* alakjának hangrendi átcsapás útján keletkezett változata. Az ugyancsak székely *bütü* tájszó ennek becéző származéka. (Hogy ennek végső *ü* hangja *ü* < *ű* < *ő* < *öü* < *ëü* < *eü*-ből való, tehát azonos az -*ó*, -*ő* becéző képzővel, ezt bizonyítja egyes 3. sz.-ű birt. személyraggal ellátott *erdő:erdeje, fő:feje* típusú *büteje* alakja; így jegyzeteim szerint Csik m. Gyergyóalfalu, Kásonaltíz, Háromszék m. Réty. Udvarhely m. Lövete. Az emellett szintén hallható *bütüje* alak a ragtalan alanyesetnek újabbkori *bütü* alakjából való analógiás újraképzés). És valamiként e N. *büt*-nek a -*k* kicsinyítővel ellátott származéka a **bütök* (későbbi *ü* > *ő* változással N. *bötök*, pl. a nád *bötké*, CzF.) > köznyelvi *bütyök*, éppen így a régiebb **but*-nak ugyane képzővel ellátott származéka is **butok* volt, amelyből: **butkos* (későbbi *u* > *o* változással R. *botkos*, EtSz. I, 557) > köznyelvi *butykos*. (T. i. azt hiszem, hogy ez a 'Trinkflasche mit engem Hals und dickem Bauch' jelentésű főnév jelzős *butykos korsó* vagy *edény* szerkezetből vált ki főnévként. EtSz. I, 557 szerint a *bugyog* igének volna a származéka, de ez aligha helyes). De leginkább bizonyítja a *bot* szónak régiebb **but* alakját *buta* szavunk, melynek mindig csakis *u* az első magánhangzója, sohasem *o*.

Próbálták nyelvészeink e szót már németből is, törökből is, valamely román nyelvből is és persze szlávból is származtatni, a *buga* változatának, a *buga* és *suta* összevegyülésének is magyarázták (l. EtSz.), csak magyar eredetűnek nem próbálták soha magyarázni. De most, miután napfényre kerültek a *bot* < **but* szónak régiebb jelentései, szinte önként kínálkozik ez a magyarázata. A *buta* szónak ugyanis köznyelvi 'ostoba' jelentésén kívül a mai székely nyelvjárásokban, valamint a biharmegyei Tárkányban és Veszprém m.-ben (BEKE: Nyr. LXI, 19) még 'tompá' (> 'életlen') jelentése is van. Pl. *Buta tü; buta ceruza, buta* (vagyis nem hegyes, hanem tompa vagy bütykös) *az orra*, Brassó. E két jelentése közül természetesen a konkrét 'tompá' jelentés az eredetibb, a lelki 'ostoba' jelentés pedig úgynevezett komplikációs jelentésváltozás eredménye. (L. erről HORGER: A Nyelvtud. Alapelvei² 154. és 157

stb. §.). Ez a szó tehát nézetem szerint nem egyéb, mint a 'bunkó' jelentésű **but* (> *bot*)-nak becéző-kicsinyítő *-a*, *-e* képzős származéka és jelentése így fejlődött: 'bunkócska' → '(bunkó-szerűen) tompa (tárgy)' → 'ostoba (ember)'. Hogy végső *a* hangja csakugyan képző, ezt mutatja az a körülmény, hogy *buta* mellett van (ugyancsak 'ostoba' jelentésű) N. *buti*, N. *butó* > *butú* > *butu* (MTsz.), (**butkó* >) N. *bukkó* („De nagy *bukkó* paraszt!” Hódmezővásárhely, Nyr. LXV, 42) és *botor* (GOMBOCZ: MNy. XX, 61) is, melyek nem az *-a*, *-e*, hanem az *-i*, az *-ó*, *-ő*, *-kó*, *-kő* és *-r* kicsinyítő képzőkkel képződtek, csak-hogy ez utóbbi származékok csak az átvitt, lelki ('ostoba') jelentésben maradtak meg.

Hogy a *buta* szó alapszáva, az eredetileg 'fatuskó' jelentésű **but* (> *bot*), finnugor eredetű ősi magyar szó-e, vagy talán jövevénytyszó, az egyelőre még teljesen homályos. Csak annyit bizonyos, hogy nem szláv eredetű.

Horger Antal.

A kalocsai hímezés eredete és fejlődése.

Az 1934. évi Gyöngyös-bokréta az érdeklődés középpontjába állította Kalocsának és vidékének viseletét és népművészetét. Megjegyzések hangzottak el e kincsek évezredes turáni eredetéről, primitív vonásairól és esetleges szimbolikus vonatkozásairól. A legújabb időben mind több és több külföldi és magyar érdeklődő keresi fel ez egységes kis folt faluit, hogy elgyönyörködjék a házak virágos, kicifrázott, falú pompájában, máig sok ősiséget őrző berendezésében, a *ringők*, *vánkus-* és *dunya-fenekek*¹ meg takarók színzaporában és főképp a ház apraja-nagyjának pompás viseletében. Az utcán tanúja lehet az idegen, hogy pingálják ki az *ereszáját*² a házon, vagy husvét táján a cifratozás készítésének rejtelseibe pillanthat bele, ha csak egy kis szíves szóval fordul az asszonyokhoz.

¹ *ringő* (rengő) fapad, előrecsapható háttal, hogy a benne alvó gyermek le ne eshessen róla. — *vánkus-fenek* a párna hímezett vége.

² *ereszalja* a ház homlokzatának az ablakok és az ereszt alkotó kiálló faléc közti része.

Mivel a kalocsai műveltebb osztályok csak az utóbbi pár évben figyeltek fel e művészetre, — már csak akkor, midőn ez teljes pompájában és egyéni vonásaiban kialakulva terjedt szét, — nagyon sok téves felfogás alakult ki róla. Hasonlíttatják ehhez, ahhoz a népművészethez, vitatkoznak évszázados multjáról, szláv vagy sárközi eredetéről.

Kétéves adat- és anyaggyűjtésem arról győzött meg, hogy nem kell ilyen romantikus és az őshazába vezető utakat keresnünk. Hasonlóan a többi népies művészethez, ez is a XIX. sz.-ban alakult ki, még pedig jóval később, az országban szerte virágzó rokonainál és így a legifjabb hajtás a magyar nép művészetének hatalmas törzsén.

A gyűjtéseknél írott emlékekre alig, csak szóbeli közlésekre és a fennmaradt tárgyi leletekre szorítkozhattam.

Még élnek e művészet alapvetői, az első *íróasszonyok*, — legtöbbje a mécs mellett átdolgozott éjszakáktól megvakultak. A *pingálás* kitalálója, töpörödött öregasszony, Báling Julis néni Szakmáron, még maga mondja el az első kísérletek történetét, konyhája ma is olyan cifrázott, mint 40—50 éve.

Igyekeztem a kezdet és kialakulás egyes fázisait megörögzíteni, amit a különböző faluk öregasszonyainak egységes közlése segített elő. Nem kellett föltevésekre támaszkodnom; a legfontosabb kérdéseket illetőleg többé-kevésbbé egyeznek az adatok.

Hogy e népi művészet lényegét megfoghassuk ismernünk kell a területet, ahol elterjedt és a lakosságot, amely megalkotta.

A díszítés tárgyalásánál a motívumok eredete, fejlődésük, faluk szerinti különbözőségük, az idegen hatások, a fejlődést megindító belső tényezők, az elemek kapcsolódásainak fokozatai lesznek tárgyalásom pontjai.

A technikai fejlődése szintén külön fejezetet érdemel s ehhez kapcsolódik az íróasszonyok működése és hatása.

T e r ü l e t.

A kalocsai népművészet területe földrajzilag egységes; a várostól mintegy 20—25 km.-es körzetben a Duna-Tisza közén fekszik. Nyugaton a Duna, északkeleten és keleten az Öreg mocsaras, tözegezes lakhatatlan vidéke választotta el még a múlt

Délen egy szláv-német gyűrű keríti be e területet, Bátya, Miske, Dusnok, Hajós községekkel. E különféle telepítések zárt szigeteket alkotnak itt, a népi közösség összetartó ereje mindenütt sokkal erősebb, minthogy ruházatuk, tárgyi javaik túlságos kicserélődés nyomait mutatnák. Kalocsa környéke ma nem fogad magába se szláv, se német jövevényt, *kinizik* örökre, aki házasság folytán ide kerül s viseletükről is lenézőleg nyilatkoznak.

A vidék középpontja Kalocsa, érseki székhely 12.000 lakossal. Belőle szakadt ki a hatalmas tanyarendszer 1884-ben. E régebbi egységnek ma is erős nyomai vannak, nemcsak gazdasági tekintetben, hanem az egymással való érintkezés terén is. Maga a nép két csoportra osztja a hajdan egységes közigazgatású településeket: *Alsó- és Felső-Szállásokra*. A határt nagyjában a vasútvonal jelöli a kettő között. Az Alsószállások talaja homokos televény; szőlő, kertivetemény terem mindenütt benne. A lakosság itt inkább falukba tömörült. Csertő, Homokmégy, Alsómégy, Halom mellett a puszták száma kevesebb.

A Felsőszállásokon éppen fordítva van. Szakmár, Negyven a nagyobb helyek, a többi szétszórt tanya vagy puszta. Talajuk erősen szikes, belterjes gazdálkodásra alkalmatlan, gabonafélék élnek meg benne. Az asszonynépnek így kevesebb vesződsége van a földdel, több idő jut a kézimunkára, a *várásra*. Mindazonáltal, hogy e kétféle tanyavilág elkülönül egymástól, az érintkezés és ezzel a kiegyenlítődés igen élénk, összeházasodások az északi és déli részek közt állandóak, *farsangolás*,³ búcsú, vásár szintén ilyen állandó alkalmak a találkozásra. A volt szakmári bíró, Tóth Márton András lánya, *Homokmégyre mönt mönyecskének* Ágoston Ferencékhez. Szabadi Istvánék az Örjeből Szakmárra adták férjhez a lányukat; Tóth Treszka néni Homokmégyről meg Csertőre adta a Julisát. Így van ez minden háznál a tanyában. Az idegenbeszakadt családtag tovább is fenntartja a kapcsolatot otthonával. Így aztán egy-egy búcsún, lakodalmon az egész környék kép-

³ *farsangolás* egymás látogatásának ideje. A messzireszakadt családtagok, leginkább az asszonynép ilyenkor felkeresik egymást, tollat fosztanak, hímeznek és főképp a nyelvük jár szorgalmasan.

viselve van. Pl.: Baltás Pécsiéknél Keserőteleken a búcsúkor Szakmár, Homokmégy, Résztelek, Öregcsertő, Felsőerek, Drágaszél szolgáltatta a rokonokat.

Természetesen a népművészet anyaga is cserélődik így állandóan. A mönyecskével más falu, más *író* munkája kerül a vidékre, ami könnyen divattá lehet. A két híres pingáló-asszony: Vén Istvánné Alsóerekről és Tamás (Vacsorás) Sándorné Öregcsertőről, az egész területen ismertek, módosabb asszony csak velük cifráztatja a *tálak aját*⁴ meg a ház *homlokzatát*.

Ugyanílyen kicserélődés tapasztalható az írónál is. Egy-egy számottevőbb asszonynak, lánynak hol ennek, hol annak az írónak a mintája tetszik meg, követi a rokonság, aztán a többiek is, és az író divatba jön. Ilyenkor még a terület legtávolabbi pusztáiról is hoznak hozzá *íróst*. Pl.: 1934 telén és tavaszán Cselik Rózsa homokmégyi asszony volt a legkeresettebb, még a szakmári, ereki íróasszonyok is küldtek hozzá titokban *kiürni* valót, hogy ellessék a nagy titkot tőle.

Település.

E terület népi egységének és a távolabbi helyek közt is aránylag szoros kapcsolatnak települési okai vannak.

A lakosság a török alatt részben kipusztult, részben elmenekült, a visszatérő Kollonich érsek néhány szalmaviskót talált a büszke középkori város helyén 1691-ben.

A telepítéseket Dr. Winkler Pál és Timár Kálmán tanulmányozták.⁵

Az új lakosság részben a viasszaszivárgó *hajdani magyarság* egy töredéke. Kiténik ez a nyitrai püspökség egyik jegyzőkönyvéből, hol a Kalocsa vidékéről a nyitrai egyházmegye területére menekülteket veszik számon.

A nagyobb tömeget Baja környékéről telepített *bunyevecok* alkotják, akik Winkler bizonyítása szerint Dalmáciából

⁴ *tálak ája* a szabadtüzü konyha középső, elválasztó boltíve, ahova az edényeket, tálakat helyezik.

⁵ Dr. Winkler Pál: Kalocsa története. Árpád könyvek. Kalocsa. 1927. — Kalocsai Néplap. 1912. Husvétii szám. — Archiv. Ep. Colocensis 169/III. Kelt Nyitrán, 1785. szeptember.

települtek, de azután Patachich Ádám érsek alatt megmagyarosodtak.

A szállásokon, pusztákon a *hódoltsági törökökből* is maradt néhány család, amint az elterjedt Török, Szulimán nevek és viselőik típusa mutatják. A Szulimánoknál családi hagyományként él is e származás tudata.

Németek is szivárogtak be az idők folyamán, főképp az iparosok kerülnek ki soraikból.

A templomépítésekkel kapcsolatosan néhány *olasz* is megtelepedett pl.: az Istella-család.

Az érsekek szigorú magyarosítása következtében ez a kevert nép hamarosan elhagyta eredeti nyelvét, ma legfeljebb a kiejtés sajátosságai és a tájszavak egy része mutatják az idegen eredetet. Így Kalocsa vidékéből az összeolvadás következtében meglehetősen zárt sziget lett, mely a hódoltság előtről fennmaradt falukkal (Foktő) vagy az újabb magyar telepítésekkel Uszód, Dunaszentbenedek kevésbé érintkezett, így a néphímezés is hiányzik e községekben, míg délen a nemzetiségi határok zártak ki minden szorosabb kapcsolatot.

Nincsen rá adatunk, hogy a török után települő lakosság népművészetet hozott volna magával. Ezután is majdnem egy századig ismeretlen itt a hímezés, falfestés. Faragás, néhány egyéni próbálkozástól eltekintve, ma sincs. Művészkedésük csak a magyarság és a különböző nemzetiségek teljes egybeolvadása után fejlődik ki és lesz általánossá, midőn a föld- és az életviszonyok a sokféle töredékből egységes népeiséget alakítottak.

A díszített felületek.

Az egységes településű nép Kalocsa környékének egységes területén egy különleges, a környező szlávsaágtól és németiségtől teljesen elütő művészetet fejlesztett ki. Előbbieknél a szövés (Dusnok, Miske), a kötés és keresztöltés (Hajós) mértani díszei uralkodnak és még csak rokonvonások sem lelhetők fel, amik esetleg a kalocsai mintákra hathattak volna; ezek szomszédaitól függetlenül alakultak, ami a magyar és nemzetiségi népeiség rideg elkülönülésének tudható be.

Egy másik feltevéssel kell még itt szembenéznünk, ami a magyar népművészeteknél még ma is kísért: az ázsiai szár-

mazás. Ebből a szempontból kutatásaim természetesen meddők maradtak. A legöregebb asszonyok vallomása szerint Kalocsán és vidékén 70—80 évvel ezelőtt semmiféle népművészet nem volt. Egyszínűre meszelték a falakat, bolti csipke vagy *cakni* díszítette a vánkusokat, *sík* meg *pántlika* a *pruszlit* és *kötöt*.⁶

Tóth Treszka néni Homokmégyen 50 éve asszony; ágya, *sublaktakarója*⁷ egyéb *humija* bolti áruval díszített. Az ura szemében ma is a legnagyobb bűn a cifra pamukkal készült *varás*, a régiéknéik sem volt, hát minek kell most egyszerre?

E népművészet fiatalságát még a leletek ifjú koránál is jobban bizonyítja az az idegenkedés, amivel a konzervatív öregek ezt fogadják. Nagyon sokan meg sem tűrik a házukban, mint valami pazarló, bűnös cifrázkodást.

Ez a néprajzi tény is mutatja, hogy valami ősbibb művészetről itt szó sem lehet, hiszen akkor elsősorban a hagyományörző öregek ragaszkodnának hozzá.

A népművészet fiatalságából még egy következtetést kell levonnunk; hogy primitív, vagy mithoszok törmelékeiből való elemek alig találhatók benne. A továbbiak folyamán bebizonyítva látjuk majd, hogy még egy évszázados sincs e művészet. Az utóbbi évtizedek népi kultúrája pedig nagyon távol esik már a primitívségtől. A felszabadult jobbágy tanulhatott, Kalocsa vidékén az érsekség hatására erőteljes a katolikus vallás befolyása; kultúrája, életszintje aránylag magas, Szakmár községben pl. szép számmal vannak németül beszélők és cserevendégek Németországból. Ilyen kultúra mellett elképzelhetetlen, hogy a kialakuló népművészetbe ősvallási elemek, természetimádási vagy egyéb maradványok kerüljenek. Kétséget talán csak egyetlen mintájuk elnevezése kelthetne, a *vízfolásos*. Ezen viszont első pillanatra látszik, hogy előnyömdából származó díszítés, és csak a hullámhoz való hasonlósága folytán kapta ezt a nevet, mint ahogy az asszonyok minden mintát igen találóan elkeresztelnek. Az ősi víz-kultuszhoz tehát semmi köze sincsen.

⁶ *cakni* huroköltéssel készült hullámvonalas szél-dísz. *sík* apró, csillogó fémlemezekkel díszített szálag. *pruszli* a felsőtesthez simuló, szoros újjatlan ruhadarab.

⁷ *sublak* fiókosszekrény.

A formai vizsgálat, a minták fejlődése, meg egyenesen a nyugateurópai nagy kultúrkincs befolyására enged következtetni.

E művészet előfordulási helye a ház és berendezése és a másodlagos ruházkodás egyes darabjai. Közelebbről: a konyhában a *tévő*,⁸ (erre azonban csak adataim vannak már 1916-ból) ma a *küláb*⁹ és a *tálak ája*. esetleg az egész konyha, a ház oromfalán az *eresz-ája*, esetleg a *pítarban* egy csik *pingát*. A minták a legszorosabb rokonságban állnak a hímzésével, csak az anyagszerűség, a festés technikája miatt módosultak némileg. A tűzhely centrális szerepe a díszítés vándorlásában a házon belül itt is kimutatható. Az első díszítendő felület a kemence *tévője*, a tűzhellyel van a legszorosabb kapcsolatban. Tantos tanár úr hagyatékában maradtak fenn adatok a falfestés ez elsődleges lelőhelyére.

Valószínűleg gyakorlati okokból (piszkolódás, korom) vándorolt át a díszítés a tűzhelytől a szabadkéményes konyha legközelebb eső falára.

Az állítólagosan legrégebb ilyen pingálás 1934 tavaszán még épségben látszott Báling (Demsá) Julis 67 éves íróasszonyánál, Szakmáron, ki konyhájának a bejárattal szemben fekvő falát cifrázta ki elsőnek kb. 40 éve.

Ezután a szabadkézi festés mindinkább kifelé tart a házból. További fejlődés a *külábak* díszítése, majd a *tálak ájáé*. Köztük és a ház oromfal-díszítése közti átmenetet a két ablak közének kifestése alkotja. A háznak nem az egész oromzata festett. A régiek 1—2 keskeny futómintája az újabbakon már szélesebb lett és 3—4 is előfordul közvetlenül egymás alatt. A teljes felület betöltésére még nem találtam példát.

A házzal kapcsolatban kell megemlékeznem a minták lelőhelyeinek egy másik csoportjáról, a festett bútorokról. Az olajfestés technikájának megfelelően a virágok itt elnagyoltak, számuk is jóval csekélyebb s az egyes színek egymásra másolásával határozatlan jelleget mutatnak. Nagy Pöre homokmégyi író alkotásai a legsikerültebbek. Ringő, pad, ágy, láda, asz-

⁸ *tévő* félkörös, sárral betapasztott lap; a kemence szája elé teszik.

⁹ *küláb* (köláb) két pillér, mely a konyhát két részre osztó boltozatot tartja.

tal, később székek készültek így a festő ecsetje alá. Ma már csak hírmondó maradt belőlük a hátsó szobában vagy kamrában, padláson, az első szobában városi holmi, uras bútor járja.

A festés sötétkéék alapon színes (*duflapiros*,¹⁰ sárga, fehér, zöld) virágok, tulipán, rózsza, gyöngyvirág. A legkevesebb eredetiséget ezek a minták mutatják, hisz asztalosok vagy azok útmutatása szerint íróasszonyok csinálták, mint Nagy Pöre néni Homokmégyen. De utóbbiak kezét is megkötötték, erősen befolyásolta őket a megrendelő asztalos szegényes ízlése.

A díszítő elemek igazi gazdagsága azonban a hímzéseken, a ruházat darabjain virul ki. A *fékető*,¹¹ *ingváll*, *pruszlik*, *vizikli*, *leves*, *viganér*, *ráncoska*,¹² *kötő*, újabban a *papucs* hordozza a minták sokaságát, férfiaknál meg az ing hímzett. Tágabb értelemben a ruházathoz tartozik a *mönyecske ágya* is, a *vánkusok*, *dunya*, *lepedő*. Ezek is *kivarottak*. Újabban az abroszok, törülközők, terítők és ablakra való kis függönyök is kiírt díszet kaptak.

A *féketőt* csak asszonyok hordhatják, *koszorúja* és *feneke* ma egyaránt tele hímzett. A régi darabokon csak egyes keskeny szalagok és a fenekén egy kis felület volt cifrázva. A fejlődés vonala az egyszínű *tőtöt varástű*¹³ a csipkeszerű, áttört megoldások felé hajlik.

Külön csoportot alkotnak a gyerekek fejrevalói, a *hódas kis féketők tilánglivá*.¹⁴ Ezeknek *teteje* és *hódja* egyaránt mintával betöltött, sokszor még a fodrán is van némi szalagszerű dísz.

Az ingvállakból igen sokféle használatos Kalocsa vidékén. A legrégibb leletek 60—65 évesek és az egész országban ismert *válltőtőtászlis* formát mutatják, aminek a fodra és *vendégtászlja*¹⁵ *likvarásos*¹⁶ díszű volt. A későbbi daraboknál el-

¹⁰ *duflapiros*: cinóbervörös.

¹¹ *fékető*: fejkötő.

¹² *vizikli*, *leves*, *viganér*, *ráncoska*: blúzfajták.

¹³ *tőtöt varás*: laposhímzés.

¹⁴ *hódas kis fékető tilánglivá*: *tilángli* a boltban készen kapható tüll-fodor. A fül fölötti félkörös részeztől kapta a holdas nevet.

¹⁵ *vendégtászlis*: keményített és ráncraszedett fodor, amit az ingválltászlja fölé kötöttek.

¹⁶ *likvarás*: lukashímzés, madeira.

maradt a bő tászli, egészen hosszú $\frac{3}{4}$ -es vagy rövid újjat kapott, a hímzés azonban továbbra is megmaradt. Aztán *krézli*¹⁷ kezdtek rávarrni, ami eleinte méterszámmra kapható bolti hímzésből készült. Ma már ezt is kézimunka díszíti. Az utóbbi évtizedben már az öregasszonyok sem igen hordanak mást, mint rövid újjú ingvállat, több-kevesebb hímzéssel. Az 1920-as években új variánsként a hímzett vállfoltú ingváll jelent meg, így ennek újja, krézlije és vállrésze egyaránt díszített. Az ilyen darabot aztán csak magában, pruszlik nélkül is lehet viselni.

A férfiingnek az eleje meg a nyaka *kivart*, ahol az *őtike*¹⁸ kilátszik. Eleinte csak a gombolás széles pántja volt mintás, ma átterjedt az egész ing elejére.

(Folytatjuk.)

Eckert Irma.

Bokréta erdélyi növénynevekből.

Gyűjtötte és összekötötte: GYÖRFFY ISTVÁN (Szeged).

Jelige: Tibi aras, tibi occas, tibi seriş,
tibi eidem metes...

„Mintha pásztortűz ég őszi éjszakákon...“ úgy lobog fel nekem elmúlt ifjúságom! Derült kedéllyel, gondtalanul gyűjthettem akkor a növényneveket, szóba állottam, kikérdezve, mütogatva minden virágot s jegyezve szorgalmasan a hallottakat. Mert bizony — fájdalom — a magyar növénynevek, mint sok más, mái napig sincsenek összegyűjtve. Parlagon hever a nép nyelvkincese, s idővel majd a feledés sara takarja el a kutató szeme elől e nagy értékeket.

Középajtai és árkosi BENKŐ JÓZSEF műve¹ a „szógyűjtésnek legbecsesebb forrása“ mondja bold. BORBÁS VINCE.² „A DIÓSZEGIÉK³ közölte népies neveknek javarészeiben BENKŐ szógyűjteménye az igazi forrása“. BORBÁS id. cikke egész csomó

¹⁷ *krézli*: a nyak keményített kör-fodra.

¹⁸ *őtike*: a férfiak újjatlan, mellényszerű, de annál hosszabb ruhadarabja. Legtöbbször virágos selyemből készült gazdag díszítéssel.

¹ MOLNÁR János Magyar Könyvházának I. 1783. köt.: 317—432, II. 1784. köt.: 405—432.

² Természettud. Közöny XXX. 1898: 441.

³ T. i. a „Magyar Fűvész Könyv“ Debrecen 1807 c. műre gondol.

régi magyar szerzőt említ,⁴ akiknek művében több magyar növénynevet találunk.

Utolsó évtizedekben igen sokan⁵ buzgólkodtak a növénynevek összegyűjtésében, értékes adatokat is adtak közre tagadhatatlanul.

Sok adat van a különböző nyelvészeti művekben, Szótárakban, Tájszótár-ban és a t. Mindennek az összekeresése azonban nagy munka. Igazán legfőbb ideje lenne, hogy a nép nyelve kincsét összehordjuk már. Hisz' sok növénynév kivész, sok újat vesznek fel, sokat megváltoztatnak, sokat idegen nyelvből ültetnek át (utóbbira van példa cikkemben is). Milyen nagyfokú nemtörődomség ez részünkről! Pld. a román növénynevekkel — lám — rendben vagyunk; csak PANTU művét⁶ veszem elő, s benne megtalálom az erdélyi, bánáti, regátbeli stb. tájszólamokat.

Talán e cikk olvastán kedvet kapnak erdélyi testvéreim a növénynevek gyűjtésére.

Gyűjtéseinknél csak arra ügyeljünk, hogy 1. mindig feljegyezzük a növényneve mellé a helységnevet, 2. minden ismertnek feltűnő nevet is feljegyezzünk; 3. jegyezzük fel azokat a neveket is, amelyek bizony sokszor nem szalonba való kifejezések. Azonban: *Naturalia non sunt turpia*...! az ilyeneket is össze kell szednünk, mert különben ha ezt nem tesszük, akárhány növénynek nem is tudjuk meg a helyes magyar nevét.

*

Hálás köszönetem illesse azokat, akik annakidején szívesen segítettek a növénynevek összegyűjtése munkájában.

*

E most közölt virágszálak már régóta nálam vannak. Most,

⁴ BORBÁS in Term. tud. Közl. XXX. 1898: 441.

⁵ Néhány nevet említek fel csupán az újabb emberöltőből, akiknek közlése forrásmunkául szolgál: Beke Ödön, Dr. Borbás Vince, Borsos István, Érnyey József, Fekete Lajos, Dr. Fialowski Lajos, Alföldi Flatt Károly, Dr. Gáyer Gyula, Graumann Sándor, Dr. Györfly István, Halász Árpád, Dr. Hollós László, Dr. Istvánfi Gyula, Jakubovich Emil, Kontúr Béla, Dr. Moesz Gusztáv, Paal Gyula, Prodán Gyula, Szily Kálmán, Wagner János.

⁶ Zach. C. PANTU: Plantele cunoscute de poporul român. București 1906: 1—393.

hogy elővettem, bokrétába kötöttem — megüti orrom Erdély virághímese mezeinek bódító illata... Feledhetetlen drága emlékek hosszú sorozata... Lelkem ott bolyong a sokat bejárt havasokon, völgyekben... Szedegetem gondolatban újból a népnyelv kincseit, amelyeket aminő szeretettel gyűjtöttem, kötöttem össze — és hogy tarkább legyen, megtűzdeltem más vidék virágszálaival — olyan szeretettel fogadjátok Ti erdélyi magyarok! Ha szeretettel fogadjátok, akkor neki is álltok és minden vidék magyar növénynevét rövidesen össze is fogjátok gyűjteni, amely munkával roppant sokat tennétek a Tudománynak!

Acer pseudoplatanus: hályog moggyorófa (Kolozsvár).

Achillea millefolium: egérfű (Torda), ezerlevelű fű (Selye), egérfarku fű (Szászfenes), egérorru fű (Szászlóna).

Adonis aestivalis: vadborsó (Szucság; „Jégeső után bűdös tüle az egész határ“ — mondják a szucságiak), tyúkszem (Hódmező-Vásárhely), vadborsó virág vagy bűdös burján (Kajántó).

Adonis vernalis: pap töke (Szucság, Bonchida), kaporlevelű virág (Székelykeresztúr), petrezselyem virág (Kolozsvár).

Aesculus hippocastanum: gesztenyevirág (Szucság).

Agaricus gambosus: Szentgyörgy-gomba (Szászfenes).

Agrimonia eupatoria: apró bojtorján (Zircz, Borza vár).

Agrostemma githago: szelid konkoly (Hantháza), konkoly (Szászlóna, Szucság, Kolozsvár).

Ailanthus glandulosa: ecetfa (Hantháza, Arad, Turkeve).

Alcanna tinctoria: báránypirosító (Hantháza).

Alnus glutinosa: egerfa (Szászfenes; disznónak főzik hasmenéskor), cserfa (Szászlóna).

Ampelopsis quinquefolia: vadszőlő (Felsőméra).

Anagallis arvensis: tyúkszem (Turkeve).

Anemone nemorosa: hóvirág (Szászfenes, Székely-Udvarhely, Szucság), dongóvirág (Kolozsvár), berki kökörcsin (Kolozsvár vidéke), kakuk virág (Medesér, Szentmiklós, Szent-ábrahám), kukukvirág (Selye), husvétika (Ürmös), moggyoróalj (Kálnok).

Anemone ranunculoides: kukukvirág (Selye), sárga nyír-alja (Fotos).

Anthemis tinctoria: sárga margaréta (Szászlóna).

Anthyllis vulneraria: borsó virág (Selye), Kati rózsza (Szászlóna), entishti (Kajántó).

Antirrhinum majus: oroszlánszaj (Szucság), tátogató (Zalaszegvár), tátóka (Selye), tátintó (Szászfenes), kék gyertya-tartó (Kék kerti válfaját nevezik így Csikgyimesen).

Aquilegia vulgaris: harangvirág (Kajántó, Szucság, Szászfenes), haranglábvirág (Zalaszegvár), kerti harangvirág (Selye).

Artemisia absinthium: Istenfa (Nagykároly), ürömfű (Bonchida, „balhát elüzni“ használják; Hódmező-Vásárhelyen pedig a szalmazsákba teszik, hogy a gyerek ágyba ne vizeljen).

Artemisia vulgaris: üröm (Szászlóna).

Arum maculatum: termőfű (Kálnok), kontyosfű (Mohács).

Asparagus officinalis: spárga virág (Magyarbócs, Bonchida); a hajtása: komló (Szászfenes).

Asperula cynanchica: rezgőfű (Szászlóna).

Aspidium filix mas: ördögborda (Szászfenes).

Aster chinensis: engem nefelejts (Szászfenes).

Atropa belladonna: matraguna v. nadragulya (Kolozsvár).

Begonia rex: acsalapu (Kolozsvár), csudafa (Veszprém).

Bellis perennis: peremér (Zalaszegvár), csillagvirág (Tapolca), boglárka (Bonchida), szászszorszép (Felsőméra, Kolozsvár), perevirág (Mohács, Veszprém), boglár (Selye).

Berberis vulgaris: madársóska (Szászfenes), segesvári egres (Fogaras).

Bidens tripartitus: kódís tetű (Zalaszegvár).

Biota (Thya) orientalis: rutafa (Szucság, Bonchida, Szászfenes), Istenfa (Kolozsvár).

Boletus edulis: biribi (Szászfenes).

Boletus scaber: túró gomba (Szászfenes).

Brassica napus: rabcsón (Medesér, Székely-Keresztur, Szentmiklós).

Briza media: rezgőfű (Torda), rezgővirág (Szászfenes).

Bryonia dioica: gyűrűvirág (Szászfenes).

Butomus umbellatus: kákavirág (Szászfenes).

Buxus sempervirens: puszpánt (Selye).

Calendula officinalis: fülemüle (Selye).

Calluna vulgaris: erike (Szászfenes; koszorút fonnak belőle).

Caltha palustris: Szentgyörgyi virág (Székely-Keresztur),

lósálata (Tordátfalva, Medesér), békavirág (Bonchida, Kolozsvár), kokuk saláta (Szucság), versengő (Selye).

Campanula-k általában: harangvirág (Selye, Szászfenes), kupica virág (Zalaszegvár).

Campanula patula: mezei harangvirág (Szászlóna).

Campanula persicifolia: harangvirág (Szucság).

Cantharellus cibarius: sárga gomba (Nagykároly), sárga róka gomba (Szászfenes).

Capsella bursa pastoris: kásavirág (Bölön), fakalány virág (Torda), tyúkszem virág (Selye).

Carduus acanthoides: szomár tüvis (Szucság, Szászfenes), tövis virág (Selye), tüvis virág (Bonchida).

Carduus nutans: szamártüvis (Mohács).

Carex-levelek: csáté (Szászlóna).

Carex paradoxa: laposfü (Szászfenes).

Celosia cristata: rókafarok (Trencsén), kakastaréj (Felső-méra).

Centaurea cyanus: így virág (Zalaszegvár), kékbuzavirág (Nyíregyháza, Kolozsvár), buzavirág (Méra, Selye, Szászlóna).

Chelidonium majus: kecsketej (Torda), cinodonia (Zalaszegvár), kutyatej (Vargyas, Székely-Keresztur).

Cheiranthus cheiri: viola (Méra), sárga viola (Kolozsvár).

Chenopodium album: paréj (Zalaszegvár), laboda (Fotos, Bonchida).⁷

Chrysanthemum inodorum: vad margaréta (Szászlóna).

Chrysanthemum leucanthemum: Szent János-virág (Szászfenes), tányérvirág (Szind), lengye (Bánffy-Hunyad).

Chrysosplenium alternifolium: sásvirág (Györgyfalva).

Cichorium intybus: cikornya v. nyúlsálata (Szászfenes), kotángkoró (Szucság), katáng (Kolozsvár), kotáng (Székely-Keresztur), kotángkóré (Szászlóna), mályvavirág (Torda).

Clavaria flava: laskagomba (Szászfenes).

Clematis vitalba: iszalag (Zircz, Borza).

Colchicum autumnale: guzsaly üllő (Székely-Keresztur, Szentmiklós, Medesér), guzsalyütő (Selye), őszivirág (Ürmös, Kálnok), őszi kökörccsin (Brassó, Máramaros-Sziget), pücsök-

⁷ Bonchidán a román nép rétes tésztába teszi a szárát.

koma (Mohács), vetővirág (Veszprém), kígyóhagyma (Szászfenes, Magyarbács, Bonchida).

Conium maculatum: bürök (Szászlóna).

Convolvulus arvensis: gyötény (Bonchida, Sászlóna, Zalaszegvár), jövőtény (Szászfenes), folyóka (Méra), futó virág (Szucság).

Convolvulus sepium: délig nyitó, v. déliglító (Fotos), déli nyiló (Szucság), déli látó (Sepsziszéntgyörgy), felfutó (Felsőméra).

Coronilla varia: vad lucer (Zircz, Borza), fehér virág (Bánffy-Hunyad), lómintá (Szászlóna).

Corydalis cava: julusza (Székely-Keresztur), dongóvirág⁸ (Kolozsvár).

Corydalis solida: sarkantyú virág (Györgyfalva).

Corylus avellana: fái magyaró (Selye).

Crataegus monogyna: galagonya (Szucság, Selye, Bonchida, Magyarbács), gelegonya (Veszprém).

Cucumis sativus: burbora (Veszprém).

Cuscuta europaea: kosz (Zalaszegvár), fecskefonál (Selye, Vargyas).

Cydonia vulgaris: bis-alma (Szászfenes).

(Folytatjuk.)

Kisebb közlemények, apró megjegyzések.

Sík jég. MÉSZÖLY GEDEON a *sík* szónak, mint jelzőnek 'csúszós' → 'egyenes' jelentésváltozását tárgyalja és Balassa Bálint verseit idézi, hol a *sík* szó 'egyenes' jelentésben fordul elő [„Vitéz próba helye, kiterjedt *sík mező* (Valedixit patriae) SzF I:23]. A 'csúszós' → 'egyenes' jelentésváltozást magyarázva a Nyelvtörténeti Szótár példáit citálja és bemutatja, hogy e kapcsolatot régi magyar könyvek sokat emlegetik (SzF I:17 k.) *Sík jég*-re legrégibb adata 1641-ből van (Tyukodi Márton: Jó-zsef pátriárka 162 o.), a *sikamló jég*, *sikos jég* kapcsolatok későbbiek (1702, 1748). Pedig ugyanazon költőnél, ki a *sík mezőt*

⁸ Az *Anemone nemorosa*-nak is ez a neve, különbség a 2 közt, hogy „amaz” (t. i. az *Anemone*) jóféle gyökerű!”

énekli versében, fellelhető a *sík jég* is. Balassa írja „Julia két szeme“ kezdetű versében, melyben „Juliát hasonlítja a szerelemhez, valamely hasonlatosságot a Julia dicsíretin kezd el“:

„Táncát ő úgy járja,
Merőn áll dereka,
Mintha csúszna *sík jégen*;
Valahová lépik,
Sok szemek késérik,
Csudálván, jár mely szépen“.

Balassa ezen verse Dézsi Lajos kronológiája szerint 1588 februárja után íródott (B. B. minden munkái, Budapest, Genius. p. LXXXI) és így 60 évvel idősebb Tyukodi művében lelt adatnál.

Erdődi József.

Kelet-Karjala, a „Finn Erdély“ problémája.

Itä-Karjala, szerkesztette és kiadta az Akateeminen Karjala-Seura, Helsinki, 1934, 217 lap, krétapapírra nyomott 1—1 színes Karjala-címerrel és Karjala-zászlóval, külön térképmelléklettel (1: 1.000.000), számos szövegközi képpel, statisztikai táblázattal és térképpel.

Ha Finnországban valaki Karjaláról beszél, olyanféle érzelmek hullámanak lelkében, mint az Erdélyre gondoló magyar emberében. Bár Karjala nem játszott olyan fontos történelmi szerepet a finnek multjában, mint nálunk Erdély, igen sok körülmény mutat a két tartomány hasonlatosságára. A Kalevala anyagának kincses tárháza: Karjala is a népköltészet, a hegyek és erdők közt meghúzódott ősi szokások őrzője. Erdélyhez hasonlatosan Karjala is olyan terület, ahol a Kelet vallási orthodoxiája lábát megvetette, anélkül azonban, hogy a reformáció műveltséget és nemzeti öntudatot fejlesztő áramlata felmelengette volna, miként Erdélyt. Faji szempontból örök harcot jelentett Karjala a szlávosság veszélye ellen. Nemzetközi politikai szempontból jelentősége túlnő a finn nemzeti problémán, ahogy Erdély területe is az a súlyozó, amely a Dunamedencében a hatalom mérlegét egyik vagy másik dinasztia, illetve állam javára billenti. Karjala területén vezet az út a Jeges-tenger felé s ezért nemcsak a finn és orosz vetélkedések tárgya. Anglia már a XVII. században sem tűrte, hogy Karjala és a föléje illeszkedő Kóla-félsziget az akkori svéd-finn monarchia, a legnagyobb északi és tengeri hatalom részévé válják, hanem a gyengébbnek és veszélytelenebbnek mutakozó orosz birodal-

lomnak juttatta. A világháborúval kapcsolatos problémazűrzavarban is úgy döntött az angol külpolitika, hogy Karjala inkább maradjon orosz kézben, mintsem a németbarát finn anyaországhoz csatolva, esetleg német hatalmi célok bástyája legyen. Karjala függetlensége, népének polgárosodása, a finn nemzeti és az egyetemes európai művelődés haladó sodrába való beiktatódása tehát igen bonyolult nemzetközi érdekektől függ. Karjala tragikus rabsága kiáltó bizonyítéka a mai diplomácia erkölcsi alsóbbrendűségének: egy kikötő meg egy vasúti vonal ide- vagy odatartozása százezreket fosztott meg a boldogulástól s az európai művelődésben a teljesebb emberré válástól. Karjala a Kólai-félszigeten végződő Murmann-vasút és a Murmann-partvidék kulcsa. A Murmann-vasút végállomását s a vele kapcsolatos kikötőt az angol világpolitika olyan pontul szemelte ki, mint délen Gibraltárt, Máltát vagy Ádent. Nemcsak az orosz Archangelszk szemmel tartását irányíthatja innen, de az egész eurázsiai szárazföld északi partvonalának ellenőrzését is.

Nemcsak magyar, de egyetemes finnugor szempontból is megdöbbentő az a velünk szemben tanúsított rideg könyörtelenség, amellyel a nyugati hatalmak a szlávokat, elsősorban a szovjetország birodalmat ajnározzák. A Kelet-Karjaláról írott finn könyv kísérteties azonossággal mutat oly támadási irányvonalakat, amelyek bennünket, magyarokat is fenyegetnek, faji, kulturális, gazdasági és területi állományunkban. Bármilyen hosszú ismertetés is csak halvány képét adná azoknak a problémáknak, amelyek a Karjala-könyv olvasása közben a magyar olvasó lelkét ijesztő rémek fel-felvillanó sokaságával nyugtalanítják. Tulajdonképpen magyarra kellene fordítani az egész könyvet, mert nemcsak egy testvérsorsos nemzetnek, a finneknek legégetőbb kérdésével ismerkedünk meg benne, hanem mert hű képet nyerhetünk arról is, mily eszközökkel dolgozik a nyugati diplomácia, beleértve a Népszövetséget is, s mert tárgyilagos és hűvös szenvedélytelenséggel megrajzolt képet nyújt a szovjetország gazdálkodásáról és országlásról. De legfőképpen azért érdemes ezt a könyvet magyar szempontból tanulmányozni, mert módszertani eljárása a magyar irredentizmus realizálása tekintetében mintaképül szolgálhat. Hasonló módszerrel megírt könyvekre igen nagy szükségünk lenne,

hogy a veszteségeken való siránkozás elmúlásával azt láttassuk és azt ismertessük meg a magyar közönséggel, mi van ma, és hogyan lett az, ami ma van, a mi négy Karjalánkban: Keleten, Nyugaton, Északon és Délen.

Csak azért mondjuk ezt a kiváló gonddal összeállított finn könyvet népszerűsítő jellegűnek, mert a szaktudományok méremlegelt eredményeit a laikusok számára is érthető, sőt élvezhető formában tárja az olvasó elé. Az I. (földrajzi) fejezetben pontos felvilágosításokat kapunk a karjalai terület nagyságáról és geológiai alakulatáról, növény- és állatvilágáról, a légköri viszonyokról, a lakosság számáról, településéről, a falvakról és a városokról. A II. fejezet (lakosság és nemzetiségi viszonyok) említi a Karjalában lakó nemzetiségeket, amelyek egyrészt finnfajúak: karjalaiak, vepsäk és finnek, másrészt oroszok. Bőven foglalkozik e fejezet a nemzetiségek arányszámának százalékos alakulásával. A III. rész (történelem) Karjala multját tárgyalja, kiemelve a világháború előtti időkben, majd különösen a világháborúval kapcsolatban vívott szabadságharcokat s elmondja a mostani Tanács-Karjala megalakulásának körülményeit. A IV. fejezet a legterjedelmesebb, de a legérdekfeszítőbb is: a jelenlegi helyzetet ismerteti. Beszámol a gazdasági életéről, Karjala természeti kincseiről (erdők, bányák, vízierők), a közlekedési eszközökről (vasútak, vízi és szárazföldi utak, repülőjáratok), a közművelődési és oktatásügyi állapotokról, a szovjetrendszerű közigazgatásról, pénzügyről és a nép általános helyzetéről, amint mindez másfélévtizedes szovjetorosz uralkodás és irányítás eredményeképpen az „Önkormányzatú Karjalai Tanácsköztársaságban” kialakult. Az V. fejezet a karjalai kérdést feszegeti. Ismerteti a régebbi és újabb fegyveres szabadságharcokat, említi a számtalan egyesülési törekvést a finn anyaországgal, boncolja a finnek jóhiszeműsége miatt balul sikerült tartui béke (1920 október 14) szerencsétlen következményeit, ismerteti a nagyhatalmak és a Népszövetség elutasító magatartását a karjalai kérdésben, számot ad a karjalai menekültek sorsáról s végül hangsúlyozza a karjalai kérdés ma is fennálló nemzetközi fontosságát, illetve megoldatlanságát. Az ügy kibogozása, az orosz szerződési kötelezettségek meg nem tartása miatt, mégis csak a Népszövetség elé való — ha békés úton óhajtják a hatalmak elérni a jog és igazság érvényrejutá-

sát (v. ö. Ruszinszkó „autonómiájának“ ügyét). Az orosz szovjethez csatolt Karjala esetében is az derül ki, hogy sokszor nemzetközi érdek egyenesen megkívánja egyes népek vagy nemzettöredékek szolgáltatásban való tartását.

Karjala területe 145.226 km², tehát kb. 5.000 km²-rel *nagyobb*, mint Csehszlovákia. Lakossága azonban szinte elenyésző e roppant területhez képest. Az orosz statisztikai adatok megbízhatatlansága miatt csak hozzávetőleges számításokat eszközölhetünk. A háború előtt a történelmi Karjala lakossága kb. 170—180.000 fő lehetett, ebből $\frac{2}{3}$ rész karjalai-finn, $\frac{1}{3}$ rész orosz volt. 1933-as adat szerint Karjala lakossága 350.000 fő. A százalékos arány megváltozott, természetesen a karjalai őslakosság hátrányára. Az okok a következők: a szabadságküzelmekben elesettek, a Finnországba menekültek és a szovjetdüh áldozatai csökkentik az őslakók számát. Másrészt a szovjet urai oly kerületekkel egészítették ki Karjalát, amelyeknek lakossága túlnyomóan orosz, százezrével telepítettek Karjalába orosz munkásokat s hivatalnokokat, végül pedig Karjala ma számüzetési helyül is szolgál. A nagy állami közmunkáknál — amelyek jórészt katonai jellegűek, vagy a mögöttes orosz terület gazdasági érdekeit szolgálják — százezrével dolgoznak a szovjet belsejéből való politikai és más foglyok. A Murmann-vasút gondozása s a szovjet nagyjelentőségű közműve: a Fehér-tengert az Onega-tóval (Ääninen) összekötő u. n. „Sztalin-elvtárs csatorna“ megépítése emberáldozatainak száma, a rossz ellátás és a kedvezőtlen klíma miatt tízezrekre rug. Ez a csatorna megoldja a Néván és a Ladoga-tavon átvezető folytatással, a Finn-tengeröböl és az Északi Jeges-tenger összeköttetésének problémáját. Hogy rideg klímája miatt Karjalát a szovjet a „politikai bűnösök“ halálországának szánta, bizonyítja az is, hogy a kolostorból átalakított hirhedt Solovetski-börtön a karjalai partokkal szemben van, a Fehér-tengerben.

A Murmann-vasúttól nyugatra, a finn határig szinte kizárólag karjalai őslakosság él. A Murmanntól keletre, az autonóm Karjala határáig találjuk az orosz településeket. A területkapcsolás és a munkástelepítések következtében ma több mint 200.000 orosz, több mint 111.000 karjalai és néhány tízezerre emelkedő számban vepsä-finn és emigrált finn kommunista él Karjalában. Utóbbiak vezető állásokat foglaltak el a hadsereg-

ben és a közigazgatásban. A százalékos arány ma pontosan a fordítottja a háború előttinek. (Nem számítva a politikai foglyok tömegét). Papíron ez megdöbbentő hatású, de ha az iskolázás ügyét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az iskolakötelesek közt az őslakosok gyermekei vannak majdnem mindenütt többségben. Érthető ez, ha arra gondolunk, hogy a szovjet felnőtt férfimunkásokat és foglyokat küldött százezerszámra Karjalába, akik nem élnek családi kötelékben. A tartomány természetes szaporodása tehát a finnfajúaknak kedvez. Ha az iskolázás ügyében nem áll be oroszosító reakció, úgy remélhető, hogy öntudatos, finnkulturájú nemzedék nő fel, amely előbb-utóbb megoldja a karjalai problémát. A lakosság politikai állásfoglalására jellemző, hogy a kommunista pártéletben mindössze 3—4% vesz részt s a karjalai őslakosság ösztönös ellenkezéssel viseltetik az orosz uralommal szemben.

Az erőszakolt telepítési politika mellett legkirívóbb tünet a szovjet rablógazdálkodása. Karjala területét $\frac{3}{4}$ részben erdő borítja. A fakitermelésből százmillió pengőkre rugó hasznot főlöz le a központi moszkvai kormányzat, megtagadva mindazokat az ígéreteket, amelyeket a karjalai önkormányzat ügyében a békeszerződésben tett. A statisztikai adatok alapján meglepetéssel látjuk, mily jómódban és mily virágzó gazdasági körülmények közt élhetne a karjalai nép, amely ma éhinséggel küzd, földhözragadtan szegény, mert a tartomány hozadékát Moszkva elharácsolja. Hiába nevezik, port hintve a világ szemébe, a bolsevikiek Karjalát „önkormányzatú tanácsköztársaságnak“, a tények azt bizonyítják, hogy a legkiszákmányolóbb rablógazdálkodást űzik s ezt a területet a Murmann partvidék és a Murmann-vasút birtoklása érdekében egyáltalában nem hajlandók az önállósulás útjára engedni. Így torzul el a „nemzetiségek önrendelkezési joga“ még a „tőkeellenes“ kommunistagazdálkodás honában is közönséges üzleti kérdéssé. A hangzatos orosz blöffpolitika beszédes bizonyítéka, hogy míg a háború előtt Karjala lakossága főleg mezőgazdálkodásból élt, ma a mezőgazdálkodás hozama mindössze 20%-ra zsugorodott, az „irányított ipar“ hozama pedig mintegy 80%. Ez az ipar nem más, mint az erőszakolt fakitermelés, ami igen könnyen megbosszulhatja magát. Az élelmiszerek hiánya viszont valósággal éheztetésre kárhoztatja a szerencsétlen és jobb sorsra érdemes őslakókat.

Karjala fővárosa az Onega-tó nyugati partján fekvő kb. 50.000 lakosú Petroskoi (Petrozavodsk). Katonai, közigazgatási és közoktatásiügyi központ. Lakói közül alig 14% karjalai, a többi az új uralom folytán betelepedett orosz. Átvezet rajta a híres Murmann-vasút, amelyet 1916-ban német és magyar hadifoglyokkal fejeztek be. Ez a sok ember életébe került s irtózatosszenvedések árán elkészült vasút 1343 km. hosszú, a Leningradtól északkeletre fekvő Zvanka nevű elágazóhelytől a végállomásig számítva. Karjalai területre 826 km. esik belőle. Petroskoi fekvését jelző adat: Leningrádtól 407 km.-re van északkelet felé, viszont a Murmann-végállomás és Moszkva majdnem egyenlő távolságra fekszik tőle. (Előbbi 1044 km, utóbbi 1057 km).

Nagyon objektívhangú és egyáltalán nem a szenvedélyek felkorbácsolására irányuló könyv az, amelyet nagy vonásokban itt ismertetünk. De a tények önmagukban is lázítanak s ez megkönnyítette a szerkesztők hangulati magatartását. A könyvet megjelentető Akateeminen Karjala-Seura (Egyetemi Karjala-Társaság) 1922-ben alakult, főleg azokból az egyetemi ifjakkból, akik résztvettek Karjala függetlenségi harcaiban. Izzó fajszeretet, a testvérm nemzetek érdekeinek képviselése, harc a szlávság, elsősorban a bolsevizmus ellen: ez a társaság célja. Tagjai közt immár másfélezer, kizárólag egyetemet végzett férfi van, a nemzet értelmiségi színe-java, akik szerte Finnországban hirdetik és gyakorlatilag is megvalósítják eszméiket. S ha a távolabb céljukat, az északi orosz területen az archeológia, a finnugor nyelvtudomány, a településtan és a helynévelemzés vizsgálatai alapján egész a Dvina folyóig kinyomozható Nagy-Karjala, illetve Nagy-Finnország megvalósítását a közeli jövőben nem is érhetik el, szívósan küzdenek a szerencsétlensorsú Karjala önállósítása és alkalomadtán Oroszországtól való elszakítása érdekében. A kisebbségvédelmi elv alapján harcolnak annak a 400.000 főnyi balti-finn kisebbségnek kulturális és gazdasági felemelkedéséért is, amely a mai finn és észt határoktól keletre él, a történelmi Nagy-Karjala területén.

A szovjeturalom kegyetlen nyomása alatt a cári korszaknál is nehezebb idők virradtak most finnugor rokonm nemzetek kisebb-nagyobb törzseire. Ma, a nemzetközi helyzet furcsánál-furcsább alakulása közepette, jólesik olvasni, hogy fenn észa-

kon vannak férfiak, akik nem alkusznak, s akik történelmi és emberi hivatás szolgálatában állanak akkor, midőn minden erejükkel igyekeznek az orosz hólyagot kipukkasztani, hogy megmutassák a világnak azt a nagy ürességet és komolytalanságot, amely benne tátong. Ebben a harcban nekünk magyaroknak szolidárisoknak kell lennünk a finnekkel, mert a Dunamedencében ma sincs számunkra más politika, mint a honfoglaló magyarságé: visszaszorítani a gáznemű terjedékenységgel áradó szláv támadást. Az Akateeminen Karjala-Seura tagjai férfias munkát végeztek, midőn elég vakmerőek voltak néhány ezer emberrel neki támadni a híres Góliátnak s vérüket ontották nemcsak fajtestvéreik szabadságáért, de a nyugati civilizáció határainak kiterjesztéséért is.

Ha nem fűzne is együvé a közös eredet finn testvéreinkkel, a Karjala-könyv elolvasása után csak megszilárdulhat bennünk az a meggyőződés, hogy céljainkban és létérdekeinkben igen mélyrenyúló azonosságok nyilatkoznak meg. A dunavölgyi magyarság országlási rehabilitációja és Karjala felszabadítása az orosz uralom alól Európához méltó cselekedet lesz. Ez teszi ezt a könyvet épen napjainkban oly aktuálissá.

Virányi Elemér.

Deutsche Auszüge.

ELMAR VIRÁNYI: *A százéves Kalevala.* (Die hundertjährige Kalevala) — — — — — S. 1
Vor 100 Jahren erschien die erste Ausgabe des finnischen Volksepos: KALEVALA. In ihr kam ein mächtiger Strom völkischer Gestaltungskraft ans Licht und befruchtete die Phantasie der unterdrückten finnischen Schwesternation auf ein Jahrhundert.

ALEXANDER SÍK: *(A középkori Szent László-himnusz eredetiségének kérdéséhez.* (Zur Frage der Originalität des mittelalterlichen St. Ladislaus Hymnus) — — — — — S. 2
Im Peer-Kodex (vom Ende des Mittelalters) ist ein St. Ladislaus-Hymnus zu finden u. zw. in lat. und ung. Sprache. Es fragt sich, welcher Text der ursprüngliche ist: der lat. oder der ung. ? Bisher hat man den lat. Text als Grundlage des ung. betrachtet (HEGEDŰS, CYRILL HORVÁTH, JOHANN HORVÁTH, ELEMÉR CSÁSZÁR, EUGEN PINTÉR), jedoch andere Forscher hielten den ung. Text für die Quelle des lat. u. stellten den lat. Text als

Übersetzung hin. Ausschlaggebend wurde für den Streit die Entdeckung v. Cyrill HORVÁTH, der bewies, dass der Verf. des lat. Originals der *Legenda maior* im Codex Lunaelacensis gefolgt hat.

Verf. stellt diese Beweisführung in Abrede: der Autor der lat. Hymnen-Übersetzung kannte die oben erwähnte Legende und bei Übersetzung des ung. Originals fielen ihm die Ausdrücke seiner bevorzugten Legende ein.

1. Ästhetisch steht der ung. Text über dem lat., sein Eindruck ist unmittelbarer und frischer, sein Ausdrucksvermögen konkreter.

2. Im Mittelalter war die wortgetreue Übersetzung unbekannt. Einige folgen (von weitem) dem Original, aber eben diese sind die unvollkommensten Übersetzungen. In dieser Epoche erscheint es unwahrscheinlich, dass dieser Hymnus wortgetreu übersetzt worden wäre.

3. Sein wichtigstes Argument gegen die Originalität des lat. Textes ist, dass im lat. Text ungar. Wörter vorkommen.

4. Es sind Hungarismen im lat. Gedicht zu beobachten.

5. Von grösster Bedeutung ist die Feststellung, dass das lat. Gedicht in ung. Metrik geschrieben ist! So kann der lat. Text nur eine Übersetzung des ung. Originals sein und der Übersetzer (Autor zugleich) hielt am ung. Rhythmus fest.

GEDEON MÉSZÖLY: *Stilustörténeti módszerű szövegmagyarázat az Ó-magyar Mária-siralomhoz*. (Stilgeschichtliche Texterklärung zur altungarischen Marienklage) — — — — — S. 15

Auf Grund vieler Belege und beim Lichte der Weltanschauung des mittelalterlichen Katholizismus erklärt MÉSZÖLY eine Zeile der altungarischen Marienklage: *Scege[-nül ícep legud*. Diese Zeile kann unmöglich etwa 'deine Schönheit wird arm' (*szegényül szépségűd*) bedeuten, denn dieser Ausdruck entspricht nicht dem Wesen der Auffassung dieser Zeit und ein gleichbedeutender Ausdruck ist auch nirgends zu finden; diese Zeile kann nur 'deine Schönheit wird beschämt' bedeuten (*szégyenül szépségűd*). Denn die Kirche und die Gläubigen priesen Christi Schönheit, was der Auffassung der Zeit entsprach und diese Schönheit wurde durch die Qual und das Weh der Passion 'beschämt', durch sie wurde des Herrn Schönheit verunziert. — Die Stilgeschichte hilft hier in der Erklärung und führt zur richtigen Beleuchtung des Textes.

BÉLA ZOLNAI: *Szóhangulat és kifejező hangváltozás*. Nyelvesztétikai tanulmány. (Bedeutungsgefühl und expressiver Lautwandel. Zur Ästhetik des Akustischen in der Sprache.) I. Mitteilung — — — S. 18

Verf. versucht die sprachlichen Fälle zusammenzustellen, wo in der Sprache zwischen Klang und Vorstellung ein unmittelbarer Zusammenhang besteht und er macht den Versuch die ästhetische Wirkung zu erklären. Aus der metaphysischen Spracherklärung der romantischen Sprachphilosophie (Humboldt, Grimm, Wackernägel) ausgehend deutet er auf parallele

Erscheinungen in der Geschichte der ungar. Sprachforschung (Kresznerics, 1832; Fogarasi, 1834; Somogyi, 1874) hin. Nach der Theorie des Linguisten Joh. FOGARASI, in seinem Buche *Metaphysik der ungarischen Sprache* niedergelegt, sollen alle Sprachlaute eine apriorische Bedeutung haben: die Dentalen stehen mit dem Quantitätsbegriff, die Velaren mit der Qualität, die Labialen dagegen mit der Objektsbeziehung in Zusammenhang. Der Konsonant *l* drücke das Sein im Allgemeinen aus: *él* 'lebt', *való* 'das Reale' *áll* 'steht', *ül* 'sitzt'. Es haben natürlich diese „ursprünglichen“ Expressionen nur für das Ungarische eine Geltung, was dem „metaphysischen“ Prinzip schon von vornherein widerspricht, um von dem geschichtlichen Faktor ganz zu schweigen. — Verf. weist nach, dass Überreste dieser Sprachspekulation noch in der heutigen Sprachästhetik auch in Ungarn vielfach existieren. — Was zunächst die Korrelation zwischen Sprachlaut und Stimmungsgefühl anbelangt, unterzieht der Verf. die Literatur der Frage „Poésie-musique“ einer Untersuchung. Die modernen ungarischen Lyriker äussern sich diesbezüglich ähnlich wie die deutschen Romantiker und die französischen Symbolisten — Die Namengebung ist oft durch Klangphantasie bestimmt, wie dies auch Beispiele aus der ungarischen Literatur zeigen.

DESIDER BARÓTI: *Estike*. (Nachtviole) — — — — S. 36

Verf. verweist durch den seltsamen Gebrauch des Wortes *estike* 'eine Blume, *Hesperis tristis*', das CSOKONAI, der bedeutende Vertreter der ungarischen Rokokolyrik in einem Gedicht verwendet, auf die literarische Auffassung und den Geschmack dieses Dichters. CSOKONAI wird von dem französischen Dichter des 18. Jh.-s, Jacques DELILLE inspiriert und zählt — in Bezug auf die Mode der Zeit — auf, welche Blumenarten einem Dichter entsprechen. Er möchte YOUNG und die andern traurigen Gräberdichter mit *estike* beschenken. Er findet, dass diese zur Nacht blühende Blume ihrem Charakter entspricht. Er selber liebt nicht diese Blume, er mag nicht die wild-romantischen englischen Parkanlagen; das heitere Rokokoweltbild entspricht eher seinem Geschmack, wie man dies aus seiner Blumen-symbolik ableiten kann.

JOHANN SIMON: *Ugor alaktani magyarázat a primitiv ember korszak mondattana alapján*. (Ugrische Formenlehre-Erklärungen auf Grund der Satzlehre des primitiven Menschen) — — — — S. 43

Aus der konkreten Denkart des primitiven Menschen erklärt es sich, dass das konkrete *t* Locativ-Suffix des Ungar. zur Bestimmung der Zeit und des Zustandes, des Praeterits, des Partizips diente und sich auch zur Genitiv-Endung entwickelt hat. Auch andere Suffixe des Ungar. dienten einerseits zur lokalen Bestimmung, anderseits zur Bestimmung des Genitivs. An diese Behauptungen, bezeichnend für die konkrete Denkart des primitiven Menschen, reihte Gedeon MÉSZÖLY noch die folgende: in den ung. Verwandschaftsbezeichnungen *apa* 'Vater',

anya 'Mutter', *bátya* 'Bruder', *néne* 'ältere Schwester' befindet sich ein auslautender Selbstlaut, den man bisher für ein diminutiv Suffix hielt. Gedeon MĚSZÖLY hat bewiesen, das dieser Laut als Possessivsuffix zu betrachten ist, wie auch die meisten ung. Wörter für Körperteile so einen auslautenden Vokal aufzuweisen haben, der desselben Ursprungs ist: *máj* 'Leber' ~ *mája* 'Leber und seine Leber', daneben sekundär *májája* 'seine Leber', denn wir sprechen immer von Körperteilen und von Verwandten einer Person und diese Wörter kommen nie suffixlos vor.

Die primitiven Sprachen unterstützen diese Behauptung. Verfasser führt Fälle aus primitiven Sprachen an: die Körperteile sind stets mit Pronominalpräfixen verbunden, der Indianer sagt also nicht etwa 'Zunge', sondern immer mit Zusatz der Person 'meine Zunge'. Auch im Wogulischen finden wir denselben Fall: wog. *šāni-m*, *šāni-n* 'meine, deine Mutter', aber *šān-ä* 'seine Mutter'. Auch hier ist das *i* von *šāni-m*, *šāni-n* nichts anderes, als ein Possessivsuffix der 3. Person (= ung. dial. *i*) und die damit versehenen Formen werden jetzt doch als suffixlos betrachtet.

ANTON HORGER: *Bot és buta*. (*Bot* 'Stab' und *buta* 'dumm') S. 52 Das ung. Wort *bot* 'Stab' wurde bisher für ein slaw. Lehnwort gehalten. Verf. stellt fest, dass das Wort noch folgende Bedeutungen hat: 'Holzklotz, Keule, Klopfer'. Die älteste 'Holzklotz Bedeutung erklärt das Beiwort *botfülü* 'ganz unmusikalisch, ohne Gehör (wie ein Holzklotz)'. Im übertragenen Sinne bedeutet *bot* 'schlecht, minderwertig' und auch 'dumm' im Ausdruck *bot a feje* 'sein Kopf ist ein Klotz'. Auch ein grossköpfiger Fisch heist *bot-hal* 'Coltus Gobia'.

Die älteste Form war **but*: vgl. volksspr. *but* 'Axt' und *büt* 'Schläger der Glocke'. Aus dem obigen ist zu ersehen, dass das Wort *buta* 'dumm' auch hier gehören muss. Seine ältere Bedeutung war 'stumpf' (noch in der heutigen Volkssprache) und das Wort zerfällt in *but* + *a* dimin. Suffix und bedeutet '1. kleine Keule → 2., stumpf (wie eine Keule → 3.; dumm (Mensch))'.

MARIA ECKERT: *A kalocsai himzés eredete és fejlődése*. (Herkunft und Entwicklung der Stickereien von Kalocsa) I. Mitteilung. — S. 55 Das Gebiet der Volkskunst von Kalocsa ist ein geographisch einheitliches und abgeschlossenes Gebiet. Die Bevölkerung der Gegend von Kalocsa kam nie in Berührung mit den Deutschen und den Slawen der Umgebung, sie verachtet die Fremden. — Der Mittelpunkt des Gebietes ist Kalocsa (12.000 Einw.), die Bewohner der Umgebung wohnen in Dörfern und einzelnen Bauernhöfen (*tanyák*) und stehen in regem Verkehr miteinander, besonders zur Faschingszeit.

Siedlungsgeschichte. Das Gebiet wurde durch die Türken verheert und nach 1691 wieder besiedelt. Die ehemalige ungar. Bevölkerung kehrte zurück, neben ihnen siedeten sich Türken, Deutsche, Bunjewacen und

Italiener an. Alle sind jetzt Ungarn und meiden jeden Verkehr mit Fremden. Sie hatten keine Kunst durch Jahrhunderte, diese bildete sich nur in neuerer Zeit aus.

Die *verzierten Flächen*. Vor 70—80 Jahren kauften die Bewohner bei Kurzwarenhändlern ihre Stickereien. Die Alten verachten noch heute die Stickereien mit farbiger Wolle (*várdás*), was ein sicheres Zeichen ihrer jungen Herkunft ist und so können die Stickereien keine vorgeschichtlichen Reste völkischer Kunst bewahren. Man verziert das Haus, besonders die Küche, wo die Verzierung von der Feuerstelle ausgegangen ist, die Einrichtung des Hauses (Möbel) und besonders die Kleidungsstücke; Haube, Hemdträger, Leibchen und noch das Bettzeug.

STEPHAN GYÖRFFY: *Bokréta erdélyi növénynevekből*. (Sammlung siebenbürgischer Pflanzennamen) I. Mitteilung. — — — — S. 64
Verf. betont die Wichtigkeit der volkstümlichen Pflanzennamen und deren Sammlung. Er vermittelt uns Pflanzen, deren Namen er meistens in Siebenbürgen gehört und verzeichnet hat.

Kisebb közlemények, apró megjegyzések. (Kleinere Mitteilungen und Bemerkungen).

JOSEF ERDŐDI: *Sik jég*. (Glatteis) — — — — S. 69
Gedeon MÉSZÖLY besprach im I. Band der Szegediner Füzetek den Ursprung des ung. Wortes *sikság* und führte das Wort *sik* 'eben' aus Gedichten von Balassa an. Verf. zitiert einige Zeilen eines Gedichtes von Balassa, wo das Wort in der Bedeutung 'glatt' vorkommt.

ELMÁR VIRÁNYI: *Itä-Karjala*. (Ost-Karjala) — — — — S. 70
Verf. bespricht das Buch „Itä-Karjala“ herausgegeben von dem Akateeminen Karjala-Seura (Akademische Karjala-Gesellschaft). Karjala ist finnisches Gebiet aber im Besitz von Sowjet-Russland. Die statistischen Angaben des Buches sind berufen Finnlands Ansprüche auf dieses Gebiet zu beweisen und geltend zu machen.

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE
Sectio PHILOLOGICA TOM. VIII./a.

SZEGEDI FÜZETEK

NYELV-, IRODALOM- ÉS NÉPTUDOMÁNYI KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

MEGJELENIK ÉVENKÉNT TIZENKÉT FÜZETBEN

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

II. ÉVF., 5—9. FÜZ.

1935 MÁJ.-SZEPT.

A M. TUD. AKADEÉMIA,
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA:
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

1935

SZEGEDI FÜZETEK

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A II. ÉVFOLYAM 5—9. FÜZETÉNEK TARTALMA.

	Lap
Mészöly Gedeon: Gombocz Zoltán — — — — —	81
Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás (Nyelvestétikai tanulmány). Második közlemény — — — — —	82
Horger Antal: A szóvégi á, é rövidülése és a fa: fát, epe: epét-féle hangviszony — — — — —	100
Moór Elemér: Kabold alapítása és környékének települése a középkorban	112
Gyórfy István: Bokréta erdélyi növénynevekből. Második és befejező közlemény — — — — —	158
Kisebb közlemények, apró megjegyzések. Bálint Sándor: Adalék a névcseréhez, Erdődi József: A liget szó jelentéstörténete, Erdődi József: Langenscheidts Universal Wörterbuch — — — — —	168
Deutsche Auszüge — — — — —	171

Tudnivalók.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Baross Gábor-utca 2. sz. (Tanárvizsgáló.) **Előfizetés** egy évre 2 pengő, deáknak 1 pengő, iskoláknak, intézeteknek és külföldieknek 5 pengő. Az előfizetési díjakat erre a címre kell küldeni: *Egyetemi Quaestura*. Szeged, Dugonics-tér 13. Postatakarékpénztári csekkszám: Szeged-Csongrádi Takarékpénztár, 603. szám. A befizető magánközleményei felírású szelvényre az előfizetőnek rá kell írnia ezt: Szegedi Füzetek.

Schriftleitung und Geschäftsstelle: Szeged (Ungarn), Baross Gábor-Strasse 2. **Abonnements** (jährlich 5 Pengő) sind zu richten an die Adresse: *Egyetemi Quaestura*, Szeged (Ungarn) Dugonics-Platz 13.

A szerkesztésért és kiadásért felelős Mészöly Gedeon.

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 35—5562.

Felelős üzemvezető Márton Jenő.

Gombocz Zoltán

Magasból nézett és mélyre látott.

A nagy távlatból úgy világított rá a nyelvtudomány részletkérdéseire is, hogy egyszerre föl-föltárult a rendszer összefüggő egésze. Az ő tudományának határa nem volt szűkebb a finnugor, a török, a román nyelvészet határainál. Mikor a nyelvet fejtegette, ezáltal az emberi lélek titkait bontogatta, és mikor nyelvtörténetet írt, népek megíratlan korszakainak történetét írta.

Nagy volt tudósnak, nagyobb embernek.

Soknak kell az ő nyomába lépnie, hogy félbeszakadt munkáit folytassák. Változatlanul ragyogó, vonzó, melegítő egyénisége pedig, mint a lenyűgödött nap, pótolhatatlan.

Mészöly Gedeon.

Szóhangulat és kifejező hangváltozás.

— Nyelvestétikai tanulmány. —

(Második közlemény.*)

3. A jelentés befolyása.

Die Sprache kann nicht als ein daliegender, in seinem Ganzen übersehbarer oder nach und nach mitteilbarer Stoff, sondern muss als ein sich ewig erzeugendes angesehen werden.

Ernst Cassirer, Philosophie der symbolischen Formen, 1923 : 25.

A nyelv akusztikai jelenségeit nehéz elkülöníteni a jelentés befolyásaitól. Tulajdonképpen az előbbi fejezet tisztán akusztikainak látszó jelenségei is negative a jelentéshangulattal vannak összefüggésben. T. i. maga az a tény, hogy egy hangcsoportnak nincs jelentése: kedvezően befolyásolhatja a hangcsoport akusztikai benyomását. Értelmetlen hangcsoport — megfelelő hangulati milieuban — hamarabb kelthet hatást, mint ugyanaz a hangcsoport, ha jelentéssel bír. *Tanár* (professzor) prózai szó, sőt még bizonyos pejorativ hangulat is tapad hozzá a redukált „tan“ és a mesterséget asszociáló „ár“ képző miatt; a *Vérnász* nyelvi atmoszférájában azonban a jelentésnélküli, idegenszerű *Tanár* hősneve akusztikailag mindenesetre figyelmet ébreszt. RADÓ Antal SHAKESPEARE zengzetes hősnevei között említi a nekünk jelentésnélküli *Miranda* nevet, amit, ha valaki humorral olasz helyett magyar szónak értelmezne: a komikus jelentés rögtön elfújna az akusztika kellemes hullámain. *Borotva* akusztikailag közömbös szó, a homályos jelentésű *morotva* költőien „hangzik“.³⁴

Nagyobb a szerepe természetesen a jelentés pozitív befolyásának. Az ilyen költői nevek, mint *Tomboli* (a Zalán futásának hőse), *Barangó* (Petőfi: Szerelem átka), *Robogány* (Arany, Éjféli párbaj) és *Szüdeli* (Vörösmarty, Délsziget): sok hangulati asszociációt köszönhetnek annak is, hogy az egész szó jelentésnélküli homálya mellett egyes töredékek érzelmekeltő jelentéssel bírnak. *Tomboli* a „tombol“ igére emlékeztet, anélkül, hogy ez az utalás kényszerűséggel és a jelentés teljes világossága mellett történnék. Ugyanilyen homály és rávilágítás

* V. ö. Szegedi Füzetek II:18.

³⁴ V. ö. Balassi és a platonizmus c. tanulmányomat, Bp. 1929:52.

veszi körül a *Barangó* „barang-“ gyökerét, amit megerősít a vers elején olvasható „barangol és zúg...” mondatrészlet. A *Robogány*-név a balladahősökre jellemző „robog” képzetével társul... és a hatást fokozza a „robog” hangcsoport „hangfestő” ereje, amiről alább lesz szó.

Az úgynevezett „szépen hangzó” szavak nagyrésznél a hangulatot nem maga az akusztikai benyomás kelti föl, hanem a hang és a jelentés bizonyos konvergenciája: a jelentéshangulat rezonanciára talál a szó hangalakjában. A *Dél* kellemesen hangzik, *Adél* lehet pejoratív ízű szó; ugyanez áll a *hattyú* és a *fattyú*, a *báj* és a *háj* viszonyára is. A *babér* szót kellemesen hangzónak érezzük, mert arra gondolunk, hogy a szót költők használják „pályadíj”, „dicsőség” értelemben. Egy prózai jelentésű mondat keretében — „a babérfa levelét a gyógyszerész...” a *babér* hangcsoport teljesen közömbös akusztikailag. Érdekes fölemlíteni, hogy Kazinczy a *babér*-t még „laurus”-értelemben is költőietlennek tartotta, mert benne a szó „patikai és konyhai” asszociációkat keltett.³⁵ BALLY³⁶ idézi a *tinter* (csilingelni) és *teinter* (festeni kémiai úton) szavakat: azonos hangzás mellett a *tinter* akusztikailag érzelmekeltő, a *teinter* pedig közömbös. A hangokhoz fűződő hangulat tehát itt is csak utólagos és nem szükségképeni, mert a jelentés függvénye. Ilyen kapcsolat van a *bergère* szó hangalakja és hangulata között: költői hangzásúnak érezzük a *bergère*-t, ha „pásztorné”-t jelent, de „karosszék” jelentéssel nem is vesszük észre, hogy miképen hangzik. Az „ei” hangcsoport a német nyelvben a legkülönbözőbb hangulatokat hordozhatja: mint idegen eredetű képző a szó végén lehet morálisan pejoratív ízű, nyilván azért, mert sok ilyen képzős szó pejoratív jelentéssel bír:³⁷ *Schlamperei*, *Schweineerei*, *Putzerei*, *Bettlei*, *Singerei*. A magyarban még kirívóbb a kölcsönvett *-ei* végződésű szók hangulata: *pucéráj*, *zengeráj* stb. Valószínűleg ez a körülmény is egyik akadálya annak, hogy a német puristák a „Bibliothek” kiszorítására nem tudták elfogadtatni a *Bücherei* szót, amely ma még populárisan hangzik. Egészen bizonyos, hogy nem fűződik semmi kellemetlen hangulat a szó végén levő

³⁵ V. ö. Gombocz i. m. 26.

³⁶ Stylistique et linguistique générale, Arch. f. neuere Spr. 1912:100.

³⁷ V. ö. W. Wilmanns, Deutsche Grammatik, II: 1899:382.

-ei hangcsoporthoz, ha nem bír képző-jelentéssel: *Holtei, Dilt-hey*. Viszont, megmaradva a képzői jelentés mellett, az -ei végződés archaikus íze kellemes benyomást kelt az olyan szavakban, mint *Arznei, Vogtei*: itt a tárgyi képzetek maguk is kellemesebbek, mint például a *Quapplerei* esetében. A *Melodie* és a *Melodei* hangulati különbsége nem amiatt van, mert az *ie* és az *ei* hangok önmagukban véve, a priori különböző hangulattal bírnak, hanem amiatt, mert az *ei* archaikus ízű, tehát költőibb jelentésasszociációkat kelthet. A költők érzik is ezt és HEINE tudatosan alkalmazza a Loreley jellemzésére az archaikus formát:

...Und singt ein Lied dabei;
Das hat eine wundersame,
Gewaltige Melodei.

A jelentés befolyását mutatja az a tény is, hogy bizonyos akusztikai hatások csak egy nyelven belül érvényesülnek. A *harang* szót — önmagában vagy kedvező contextusban — „hangfestő“-nek, zeneinek, hangulatosnak érezzük; a fonetikailag igen hasonló ejtésű *harangue* (üdvözlő beszéd) szó a francia nyelvben nem mutatja ezt az esztétikai értéket. A magyar *kongó* hangfestő, az államot jelentő *Congo*, vagy a „kongó-vörös festék“ nem az. A *Marcia* keresztnév póriasan „hangzik“ de a hasonló hangzású *Marcia su Roma* pathetikus érzelmeket ébreszt.

A személyneveknek különböző formája könnyen azt az illúziót keltheti, hogy az egyik „kellemes hangzású“, a másik kellemetlen. Itt is jelentéshangulatok játszanak közre. *Mari, Mári, Maris, Mária, Mariska, Marika*: ugyanegy jelentés mellett különböző hangulatokat keltenek, de nem azért, mintha a *Mári* csúnyább hangzású volna, mint a *Mariska*, hanem azért, mert mindegyik név más és más társadalmi réteget asszociál.³⁸ A költő MUSSET jól megérezte, hogy itt nem akusztikai érték-különbségről, hanem társadalmi megoszlásról van szó:

Son nom était Marie et non pas Marion.
Ce qui l'a dégradée, hélas! c'est la misère...

(Rolla III)

³⁸ Bally műszava erre: „effet par évocation“. V. ö. Gombocz i. m. 26.

BOILEAU-nak tehát nincs igaza, mikor azt hiszi, hogy a görög-latin nevek szebben „hangzanak“, mint a franciák: a kellemes benyomást jelentés-asszociációk okozzák, jelen esetben a klasszikus ókor nagy tekintélye:

La fable offre à l'esprit mille agréments divers:

Là tous les noms heureux semblent nés pour les vers,

Ulysse, Agamemnon, Oreste, Idoménée,

Hélène, Ménélas, Pâris, Hector, Enée...

Ô le plaisant projet d'un poète ignorant,

Qui de tant de héros va choisir Childebrand!

D'un seul nom quelquefois le son dure ou bizarre,

Rend un poème entier, ou burlesque ou barbare.

(L'Art poétique, III: 237.)

Hogy mennyire függ a laikus előtt „szép“ hangzásúnak tartott szó is a tartalmi elemektől, tárgyi képzetektől, azt frapánsul igazolják az olyan esetek, ahol az euphonia megvan, az összhatás mégis kellemetlen. Induljunk ki a közismert horatiusi példából:

Dulce loquentem Lalagen amabo...

E sor akusztikai hatása kellemes: úgy érezzük, hogy az *l* hangok alliterációs ismétlődése kifejez valami hangutánzást. Mindez azért van, mert a verssor tényleg — a jelentésével is — azt akarja kifejezni, hogy valaki édesen cseveg. Erre vall maga a görögös Lalage név is, amely „csacsogó“-t jelent és akusztikailag a primitív hangadás szavaira emlékeztet. De mennyire elhibázná a célját, sőt egyenesen komikus hatást keltene az alliteráció, ha például egy tudományos értekezésben akarna szerepelni: „Bárá Balassi Bálint, vérbeli, végbeli vitéz, koszorús költő, szerencsétlen szerelmes, lengyel lovagvárból hazavágyó, hűséges trubadur volt, aki 1551-ben született és 1594-ben Esztergomnál esett el“. Ez az ad absurdum gyártott példa kirívóan mutatja, hogy a prózai műfajok mennyire kerülnek az akusztikai lehetőségeket. „Prózai“ marad a műfaj, ha verses formában szólal is meg a lapos tartalom. H. DELACROIX* idézi Voltaire-nek ezt a nazálisokkal terhelt nyilván hatás kereső sorát:

* Le langage et la pensée, Paris 1930:48.

Non, il n'est rien que Nanine n'honore —

amely egyenesen komikus hatást kelt. De megcsinálhatjuk az ellenpróbát is. Kellemetlenül hangzó szó erős esztétikai értékkel bírhat, ha céljának megfelelő helyen és a szöveg tartalmával összhangban van. Ilyenek például a komikus nevek: *Horribilicribrifax*, *Kreutzigfritzig*, amik épen a kellemetlen akusztikai hatással fokozzák a komikumot. Van még egy negyedik eset is, ha a hangzás és tartalom konvergenciáját vizsgáljuk: amikor kellemetlen akusztikai benyomású szó, vagy szócsoport költői milieube kerül. Ilyenkor a kedvező jelentéskörnyezet is alig tudja elfeledtetni a hangzás hibáit:

Ó természet, ó dicső természet!

Mely nyelv merne versenyezni véled...

A nyelv akusztikai eleme érzékeny valami, amivel csak a nagy írók tudnak bánni. Annyira érzékeny, hogy nemcsak a jelentéssel és tartalmi asszociációkkal kívánja meg az összhangot, hanem összhangban kell lennie a beszéd minden formai elemével. Két akusztikai motívum megsemmisítheti egymást. A leoninust például barbár-barok keveréknek érezzük épen azért, mert túlhalmozódik benne az akusztikai mesterkedés: az antik metrum épületén modern rim-ornamentika. Az önmagában kellemes csengésű rim — a klasszikus ritmus és az ezzel járó jelentés-asszociációk, stílus-fordulatok környezetében — kellemetlenül hat.

A jelentés és hangzás viszonyát az alábbi táblázatban szemléltethetjük:

	Convergentia a jelentéssel	Divergentia
Euphonia	Dulce loquentem Lalagen amabo	Báró Balassi Bálint ... Leoninus
Kakophonia	Horribilicribrifax	Mely nyelv merne versenyezni ...

*

A mondottak után halaszthatatlanul előttünk áll a kérdés: mik az objektív (esetleg szubjektív) kritériumai annak, hogy egy hang, hangcsoport, szó, szólam, mondat, vagy összeségé-

ben a nyelv — jelentés nélkül, vagy a jelentés segítségével — akusztikailag hangulatkeltő legyen? Sokféle mozzanat játszik itt szerepet és a stilisztikák és nyelvesztétikai tanulmányok ezen a ponton nem szűkölködnek adatokban. Ha rendszerezni akarnók az idevágó tényeket, akkor az egyes hangtól haladhatnánk az egész nyelv akusztikai vizsgálatáig, de a szempontok és hatások annyira keresztezik egymást és annyira egymásba bonyolódnak, hogy legegyszerűbb megtartani a konvencionális csoportosításokat és elnevezéseket. Ilyenformán a további alfejezetekben a következő kérdéseket tárgyalhatjuk: nyelvszépesség, hangutánzás, ismétlés. Ezekben a tág keretekben körülbelül minden akusztikai mozzanatot el lehet helyezni, kivéve a hangsúly és melódia kérdését, amely itt is, valamint a „Hang és jelentés” fejezetben is tárgyalható lenne. A hangsúly és a nyelvmelódia azonban annyira expresszív jellegű tényezők, hogy technikai okokból célszerűbb lesz a kérdés egész anyagát a „Kifejező hangok” kategóriájában tárgyalni.

4. A nyelvek szépsége.

A szó tökéletessége korántsem áll abban, hogy hangja főleg kellemes zengésű legyen a fülnek. Inkább abban van, hogy vele a lehető legnagyobb tökéletességgel ki lehessen fejezni mindazt, amit a legnemesebb, legtanultabb s legnagyobb erényű férfiú, vagy asszony ép fejében, romlatlan szívében az idő, tér, képzelet s gerjedelmek határtalanságában gondolhat, érezhet, sejdíthet. S ebben áll a szó vagy a nyelv filozófiája. Nem pedig egy *-nak* vagy *-nek* kiküszöbölésében; egy *y* vagy *j*, *s* vagy *v* s több ilyen kéreg-aprólék heves pártolásában.

Széchenyi, Világ 158.

A nyelvvel szemben, általában, de különösen az irodalmi és költői nyelvvel szemben a legrégibb idők óta azt a követelést támasztotta a kritika, hogy kellemes hangzású legyen. A hagyományos stilisztikák műszavai — euphonia, kakophonia — maguk is görög eredetre mutatnak. GERBER írja az ókori klaszszikusokról: „Die Alten legten Gewicht auf das phonetische Element an sich und eine gewisse musikalische Fülle liess ihr Ohr gern verweilen, wo unser Verstand ungeduldig wird.”³⁹

³⁹ Die Sprache als Kunst, Bromberg 1873; idézi Kurt Bruchmann, Psychologische Studien zur Sprachgeschichte, Leipzig, 1888: 252.

DANTE a szavakat „hangzásuk“ szerint osztályozza: gyermekes (mamma), nőies (placevole), vad (greggia) és városias (urbana) szavakra.⁴⁰ A klasszikus örökséget veszik át az olasz renaissance esztétikusai. VIDA, BEMBO, DOLCE és más poétikaírók az egyes hangok költői hatását, a magán- és mássalhangzók onomatopoeikus értékét mérlegelik...⁴¹ A franciáknál először már Eustache DESCHAMPS, egy kéziratban maradt, verstörlejtésre oktató munka⁴² szerzője utalt a metrikus költészettel megnevelő beszéd zenei hatására: „la douceur tant du chant comme des paroles“. A költészet a szájnak a zenéje: a természetes zene. RONSARD állásfoglalása ismeretes: „... tu composeras hardiment des mots à l'imitation des Grecs et Latins, pourveu qu'ils soient gracieux et plaisans à l'aureille“.⁴³ Klasszikus fogalmazását a tételnek BOILEAU adta:

Gardez qu'une voyelle, à courir trop hâtée,
Ne soit d'une voyelle en son chemin heurtée.
Il est un heureux choix de mots harmonieux.
Fuyez des mauvais sons le concours odieux:
Le vers le mieux rempli, la plus noble pensée
Ne peut plaire à l'esprit, quand l'oreille est blessée.

(Art poétique, I:109.)

A modern francia irodalomban ez a követelmény már valószínűsítő hang-kultusszá lesz. Már DIDEROT értekezik^{43b} a nyelv harmoniájáról, amit többek között a következő elemekre bont: „...une certaine distribution de syllabes longues ou brèves, dures ou douces, sourdes ou aigües, légères ou pesantes, lentes ou rapides, plaintives ou gaies, ou un enchaînement de petites onomatopées...“ GUYAU rámutatott Victor HUGO-nál a *Légende des siècles* keresett szavaira, amiket a francia esztétikus ezekkel a szavakkal jellemez: „rudes et sauvages“ és „âpres et pittoresques“.⁴⁴ René GHIL írja a szimbolisták akusztikai tö-

⁴⁰ De volg. eloqu., Balogh-Dornseiff ford., Darmstadt 1925, 2: 7.

⁴¹ J. E. Spingarn, A history of literary criticism in the renaissance, New York 1899:126.

⁴² L'art de dictier et de fere chansons, 1392. — Oeuvres compl. p. p. le marquis de Queux de Saint-Hilaire. Paris 1878: 271.

⁴³ Abrégé de l'art poétique françois, 1565. (Moland kiadása, 1879:423.)

⁴³ Salon, 1767. Idézi Grammont, Le vers français, 1923:197.

⁴⁴ L'art au point de vue sociologique, Paris 1901: 323.

rekvéseiről:⁴⁵ „Le langage scientifiquement est musique... Le langage est au-dessus de la musique, car il décrit, suggère et définit nettement le sens... Étant donné tel état de l'esprit à exprimer, il n'est donc pas seulement à s'occuper de la signification exacte des mots qui l'exprimeront ce qui a été le seul souci de tout temps et usuel: mais ces mots seront choisis en tant que sonores, de manière que leur réunion voulue et calculée donne l'équivalent immatériel et mathématique de l'instrument de musique qu'un orchestrateur emploierait à cet instant pour ce présent état d'esprit: et de même que pour rendre un état d'ingénuité et de simplesse, par exemple, il ne voudrait pas évidemment des saxophones et des trompettes, le poète instrumentiste pour ceci évitera les mots chargés d'O, d'A, et d'U éclatants...“ Albert CASSAGNE⁴⁶ idézi Théodor de BANVILLE-t, aki azt tanácsolja „parnassien“ költőtársainak, hogy szótárakat, könyvkatalógusokat olvassanak, mert ezekből lehet ritka, kifejező, szépenhangzó és összhangzatos szavakkal — mots rares, expressifs, sonores, harmonieux — gyarapítani a stílust. CASSAGNE hivatkozik még Théophile GAUTIER egy nyilatkozatára is,⁴⁷ amely szerint a szavaknak a jelentéstől függetlenül is van szépségük: „Les mots ont... en eux-mêmes, et en dehors du sens qu'ils expriment, une beauté et une valeur propres, comme des pierres précieuses qui ne sont pas encore taillées et montées en bracelets, en colliers et en bagues“. Th. GAUTIER úgy gondolja, hogy a szavaknak szépsége nyersen hever a nyelvben és a költői csiszolás hozza ki igazán ragyogásukat. Ez kétségtelenül így van, csak hogy az a csiszolatlan állapot, amire GAUTIER célóz, valóban nem is értékeesebb a nyers kőnél; a mindennapi beszéd tele van akusztikai elemekkel, amik úgyszólván nem is léteznek a beszélő számára és csak akkor válhatnak tudatosakká, amikor egyéb — pl. jelentésbeli motívumok — ráirányítják a figyelmet.

Összefügg a nyelv szépség követelményével a hangos olvasás kérdése. Mai néma olvasásunk csak absztrahált beszéd: olyan, mint ha valaki egy zeneművet pusztán hangje-

⁴⁵ Enquête sur l'Évolution littéraire, 1891.

⁴⁶ La théorie de l'art pour l'art en France chez les derniers romantiques et les premiers réalistes, Paris 1906: 435.

⁴⁷ Notice à Baudelaire, v. ö. Cassagne i. m. 434.

gyeken át tud élvezni. Ez a némaság mindenestre magasabbrendű lelki funkciói föltételez, mint a hangos olvasás, amely az írásbeliség kezdetén mindenütt megtalálható. De az írott szöveg nemcsak primitív fokon követeli meg a fennhangon való olvasást, hanem megköveteli épen a kultúra túltengése idején: ott, ahol a költők visszatérni óhajtanak az eredeti, konkrét akusztikai hatásokra, hogy a papiros-nyelvet ezáltal közelebb hozzák a valósághoz. A tudós műgonddal dolgozó FLAUBERT volt ilyen író, — hogy csak egyet említsünk a sok közül — aki írás közben hangosan olvasta magának a szöveget, hogy rögtön ellenőrizze akusztikai hatásukat.⁴⁸ A franciákról szólva nem lehet említés nélkül hagyni végül VERLAINE-t, aki önmagát szó-cizellálónak nevezte:

... nous ciselons les mots comme des coupes ...

(Epilogue, 1866)

A szó ebben a fölfogásban faragható testté lesz. Az érzéki benyomásokat, a szó akusztikai részét lehet „tökéletesíteni”; a jelentés spirituális valami és önkényesen meg nem változtatható. Ugyanez a materiális fölfogása a szónak ZRINYINÉ:

Meleg kávé mellett agg szót kovácsoljunk.

(Zrinyiász III, 26)

A hangzatosság követelménye a magyar poétikában és nyelv művelésben is régi hagyomány. Hogy mi a „hangzatos” és mi a szép: természetesen relatív és egyéni dolog. KAZINCZY írta Berzsenyinek: „*Nyögdécselni*, ezt a szót valaha én faragtam. Azt hittem, hogy szép. Nem *nyögdelleni*, ez szép”,^{48b} KAZINCZY esztétikai állásfoglalása ismeretes: kerüljük a rokonhangok halmozását és ügyeljünk a magánhangzók változatos eloszlására;⁴⁹ az újonnan gyártott szó legyen szép hangzású, könnyen kimondható, rövid. Történeti nagyjaink és a dicső népeknek és szép városoknak rendesen szép nevük is van ...⁵⁰

⁴⁸ Zola nyomán (Les romanciers naturalistes, 1881: 210) említi Balogh József, Voces Paginarum, Bp. 1921: 23.

^{48b} Idézi Gombocz Zoltán, Nyelvhelyesség és nyelvtudomány, Magyar Nyelv 1931: 9.

⁴⁹ Tolnai Vilmos, Magyar Nyelv 1921: 31.

⁵⁰ Bárdos Remig, A m. nyelvtiszt. törekv. tört. 1896: 31.

Itt mindjárt azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy a „szép hangzás“ legfőbbször csak utólagos járulék. Nem a hang teszi a nevet, hanem a név tartalma szépíti meg számunkra a hangzást. *Klauzál, Eötvös, Windischgrätz, Ady*: ha eltekintünk a tartalmuktól, nem a legszebb hangzású nevek, de a hangbenyomások itt háttérbe szorulnak a névtartalom mögött.

A tudományos nyelv művelők közül megemlíthetjük TELEKI Józsefet, aki nyelvünk szép hangzása mellett száll síkra⁵¹ és KOLMÁR József munkáját,⁵² amely miatt panaszkodik, hogy „legjobb íróink is nyelvünk euphoniáját éktelenül pusztítják“, pedig amúgyis sok a magyarban az *e* hang, amiben VÖRÖSMARTY is, nyelvünk szépségének egyik akadályát látta...⁵³

*

A nyelvek között esztétikai különbségek vannak akusztikai szempontból is. A nyelvek specifikus jellegét a mondattani vagy alaktani sajátságok mellett elsősorban a hangzásához fűződő hangulati elemek határozzák meg.^{53b}

A magyar „dal“ nyelvét először IMRE Sándor vizsgálta akusztikai szempontból (Tanulm. 1897, I:37). Arra a konklúzióra jutott, hogy dalaink a hangzók vegyületére nézve, nem alábbvalók bármelyik népénél is. Az ének — írta Imre Sándor — általában magánhangzókban szeret szólni; ellenkezőképp mint az értelmes beszéd, melyben fődolog a mássalhangzók. „A dal egyszerű művészenek is van érzéke a hangzatos szólás, a szók és szólások különböző hangértéke iránt. A mély és magas hangzókat ösztönszerűen is kellő helyen alkalmazza. A mássalhangzók nehézkes tolodását jobb népdalaink szépen kikerülik s ezt tehetik is, mivel maga a nyelv természeté vezeti rá“. (I. h. 39.)

⁵¹ A magyar nyelvnek tökéletesítése, 1816. Megj.: Jutalomfeleletek, 1821, II: 318. (Nemz. Múz.: „L. hung. 423.“)

⁵² Próbátétel a magyar helyesírás philosophiájára. Megj.: Jutalomfeleletek 1821, III: 102-104.

⁵³ Gyulai-kiad. VI: 283.

^{53b} V. ö. erről még Nyelvek harca c. tanulmányomat, Magyar Nyelv 1926:93. — A nyelvek akusztikai jellegét utánózni lehet fiktív hangkomplexumokkal; félig artikulált álszavakkal. Az ilyen színészprodukciók, amelyek a lényegét ragadják meg, kitűnően persziflálják az illető nyelv hangjellegét. Ez az „utánzás“ is egyike azoknak az eseteknek, amikor a hang jelentés nélkül expresszív.

Nyelvünk euphoniáját újabban TOLNAI Vilmos vette vizsgálat alá.⁵⁴ Nyilvánvalóan abból az alaptételből keletti kiindulnia, hogy milyen nyelvi elemek állnak legközelebb a zenéhez: amely hang énekelhető, az föltétlenül szebben hangzik, mint a nem-énekelhető hangok. Nem énekelhetők a zöngétlenek és a pillanatnyi mássalhangzók. Ezek szerint mennél gyakoribb és változatosabb egy nyelvben a magánhangzók és a zöngés-folyamatos mássalhangzók előfordulása, annál zeneibb hatást tesz az illető nyelv. (Természetes, hogy itt a használatban tényleg előforduló hangokat kell alapul venni, nem pedig a szótárak anyagát.)

TOLNAI számításai szerint a magyar nyelvben a magánhangzók és mássalhangzók előfordulási aránya 41: 59, ami körülbelül a francia nyelvre is áll; föltűnő viszont a finn és az olasz nyelvben⁵⁵ a magánhangzók túltengése: 51, illetőleg 48%. A mássalhangzók azonban úgy oszlanak meg nyelvünkben, hogy — a magánhangzókkal együtt — a magyar beszédnek mintegy 77 százaléka zenei hangokból áll. Kedvezőtlen mozzanat nyelvünkben a magánhangzó-illeszkedés, amely a mély és magashangokat egymás mellé csoportosítja.

Ami a magánhangzók egyhangú csoportosulását illeti: a költői stílusban épen a szándékos egyformaság lehet hangulat-keltő. Ami a prózában kellemetlen, mert céltalan, a versben hatásos. Például a mélyhangok komor zenéje, tompa hangulata:

Bus donna barna balkonon
Mereng a bibor alkonyon.⁵⁶

Quels sont ces bruits sourds?
Ecoutez vers l'onde
Cette voix profonde
Qui pleure toujours
Et qui toujours gronde.

(V. Hugo, Voix intérieures.)

Vagy egy harmadik, ismert példa, VERLAINE-ből:

⁵⁴ A nyelvek szépségéről, Magyar Nyelv 1921: 28.

⁵⁵ A német nyelv hangzó-megoszlására von. olv. Ed. Engel. Deutsche Stilkunst, 1922: 461.

⁵⁶ Babitsból idézi Bebesi F. i. m. 21.

Des sanglots longs
Des violons
De l'automne
Blessent mon cœur
D'une lueur
Monotone.

Itt a vers épen a monotonia, a fájó egyhangúság hangulatát fejezi ki a jelentés eszközeivel, amihez convergens eszközül szolgál az *o* hangok ismétlődésének hangulata. Tudományos értekezésben, vagy regényben komikus lenne ilyen magánhangzó-egyformaság: a hang is csak a jelentés segítségével lehet hatóeszközzé. BEBESI idézett értekezésében (19) felsorol egyéb példákat is. Rövid hangok monotóniáját, a tartalom izgatott hangulatával konvergenciában:

Hamar a
Madarat...

Vagy az állandóság jelentésével párosuló állandó magánhangzó: „Egy csöndes örömnnek örök mosolya“ (Petőfi).

A franciában gyakori a nazálisok halmozása, ami „hangfestő“ is lehet:

Les ombres, à long plis descendant des montagnes.
(Lamartine, L'immortalité.)

GOMBOCZ Zoltán (i. m.) a hangbenyomást a kapcsolás módja szempontjából is vizsgálta: vannak kellemes hangcsoportok és vannak, amiknek kiejtése kellemetlen ízomérzetekkel jár. Persze itt sem lehet abszolút és általános nyelvi törvényszerűségről beszélni. Vannak szláv nyelvek, amikben a legnehezebb mássalhangzó-torlódások lehetségesek: *krk*, *vlk*, *szmrt*. A német is nehezen gördülő nyelv: *Kopfschmerz*, *Lehramtskandidat*, *Holzstrasse*. Franz SARAN⁵⁷ összeállította azokat a mássalhangzó-csoportokat, amik símán, zökkenő nélkül, egymásba-folyva ejthetők: *alm*, *als*, *alst* stb. Ezek folyamatosak, zeneiek, tehát „szép“ hangzásúak. Nehezebb torlódások az *aml*, *atl*, *ernst* stb. Még nehezebb a *pft*, *pst*. Teljesen eltorlaszolja az *explozivák*, mint *ptk*...

⁵⁷ Deutsche Verslehre, 1907: 95.

Érdemes megfigyelni a hangváltozásokat. Ezek sok esetben azt eredményezik, hogy a mássalhangzó-torlódás helyébe simábban ejthető és zeneibb hatású hangcsoport lép. A magyar népnyelv magánhangzót told a mássalhangzók közé, vagy elé (*karajcár, fölöstököm, derága*, Strang > *istráng*, Zapfenstreich > *capistráng*), vagy pedig mássalhangzó előtt a liquidát vokalizálja (*vót* < *volt*, *hónap* < *holnap*). ADY-nál nem henye népieskedés, hanem akusztikai szükséglet — komolyanvett, túlérzékeny rímkényszer és nagyobb zengzetesség keresése — magyarázza meg teljesen intellektuális jelentéskörnyezetben a vokalizált alak használatát:

Vánkosom hül s a szívemig rántom
Fázósan a bölcsesség-takarót:
Be családtalan holnapok futnak rám,
Száz apa s fiú ki egymaga vót.

(Kí látott engem? 1914: 74)

A latin *scola* szókezdő hangcsoportja ma a legkülönbözőbb formákat mutatja azokban a nyelvekben, amelyek befogadták és más-más hangfejlődési rendszerben továbbalakították. *Schule, iskola, école* (< *escole*), *schuola*. Leginkább zenei hatású ezek között a francia *école* szó, amely magánhangzót csatol a szóhoz és a torlódást is eltüntet. Az olaszban nyilván nem kellemetlen ez a hangcsoport, mert igen gyakori a szó elején (*scherzo, Schiavoni*). A liquida vokalizációját mássalhangzós környezetben a román nyelvek is ismerik. Itt megint nem egyirányú a fejlődés a nyelvek karaktere szerint. A francia nyelv mássalhangzó előtt vokalizál, az olasz épen megfordítva, mássalhangzó után: *alto* ~ *haut*, de *piano* ~ *plan*. Igen gyakoriak viszont azok az esetek, amikor hangváltozás útján mássalhangzó-torlódás jön létre: *moneta* > *Münze*,⁵⁸ *sanitatem* > *santé*; torlódások, amiket az akusztikai érzék kellemesnek érez és megtart vagy egyszerűsít: *Monsieur* > *M'sieur* > *p'siő*. A francia nyelv — a sok elizió folytán — abba az állapotba kezd jutni, ahol a mássalhangzó-torlódások gyakoriak. A nyelvésztön azonban itt is könnyen segít magán (*je ne sais pas* > *j' n' sais pas* > *sais pas*), de a mai nyelvben sok olyan eset figyelhető meg, ahol fo-

⁵⁸ G. Roethe ezt a változást ritmikus okokra vezeti vissza (Preuss. Akad. 1919: 770).

lyamatos mássalhangzók szótagképző értékkel bírnak, épúgy, mint a szláv nyelvekben, pl.: *j' n' / saïs / pas*. Mindez azt bizonyítja, hogy az akusztikai érték igen relatív és nyelvek, sőt dialektusok szerint változó, de kétségtelen, hogy a nyelvfejlődésben az a motívum is szerepet játszik, hogy a szó hozzáidomuljon az artikulációs bázishoz és a nyelv általános akusztikai karakteréhez. Ez az öntudatlan törekvés pedig esztétikai okokra mutat. De semmiesetre sem henye zenéség...

Tévedés volna azt hinni, hogy az esztétikai ösztön az úgynevezett kellemes, zenei hangok mindenáron való túltengését keresi. A csilingelő-ismétlődések primitív hatást keltenek, mint ez a „dekadens sor”:

Une suprême opale, opaline et pâlie.^{58b}

Jules COMBARIEU szellemesen jegyzi meg erre vonatkozólag,⁵⁹ hogy ha a zene csupa énekhangokból, szabályos ritmusból állana, az olyan lenne, mintha a festészet a rózsás színekre korlátozná magát és a szobrász csak édes Amorosókat faragna... Az ilyen zeneiségű nyelv gyermekien hangzana: PÓSA Lajos, a nagy gyermekvers-író kitűnő érzékkel eltalálta, hogy milyen csengő-bongó nyelven lehet tetszést aratni a gyermekszobában. A nyelv harmoniája nem lágyan folyó melódia, hanem magasabbrendű összhang, amely a disszonanciák szilárdabb vázára épít. Jó példa erre a „dallamos” olasz nyelv, amely a magyarban lehetetlen mássalhangzótorlódásokat tűr meg a szó elején: *stravestire, scrittore, snervato, smentire, sbrogliare*, amik eloszlanak a beszéd hullámaiban. A nyelvben kifejezett gondolat elfelejteti még a föl nem oldott disszonanciákat is, míg a puszta „nyelvszépség” önmagában, tartalom nélkül, üres valami.

*

Vannak még egyéb kritériumai is a nyelvszépségnek. Ilyenek pl. a szokatlanság és a beszéd szavakra való tagolódásának mikéntje.

Az új szó szokatlanságával kellemetlen hatást is kelthet. A nyelvújítás sorsát egyes esetekben tisztán akusztikai okok

^{58b} Id. Grammont, i. m. 200.

⁵⁹ Les rapports de la musique et de la poésie, Paris 1894:XIX.

döntötték el. BARCZAFALVI SZABÓ Dávid műszava: *érzédmény* (aesthetica)⁶⁰ nem maradt fenn, pedig a *képződmény* és hasonló szavaink nem sokkal kellemesebb hatásúak. Itt megint tág tere nyílik az egyéni hangulatkeresésnek. Van aki a latinos szöveget kellemetlen hangzásúnak érzi, voltak sokan, akik a nyelvújítás szavai — *porc, sorv* — ellen indítottak hadjáratot. KAZINCZY írja a Tövisék és virágok között:

Berki szokottat imád, nekem az kecses ami szokatlan.

VERSEGHY épen az ellenkezőjét állítja: „Voces insolutae, eoque ipso frigidae... ornamenta sermonis dici non merentur”.⁶¹ Az általános esztétikai elv és gyakorlat mégis annak a fölfogásnak ad igazat, amely újítani akar a nyelv akusztikai területein is. A költői iskolák új törekvései a hanganyagon is változásokat hoznak létre. ADY „zeneisége”⁶² más, mint SZABOLCSKÁÉ, vagy BERZSENYIÉ. A romantika ösztönszerűleg kereste az új hangkomplexumokat, új szavakat: népnyelvben, a régiségben, idegen irodalmakban. De maga a költészet is állandóan teremti az újat: a költői stílus lényege, hogy — a metrika és más eszközök segítségével — a beszéd egész akusztikáját eltávoztassa a mindennapi beszédétől. Ezt cselekedte leginkább a klasszicizmus, míg a naturalizmus az élethez óhajt közeledni...⁶³

*

Nem közömbös a nyelv és stílus akusztikai hatására, hogy a rövid és hosszú szavak miképpen oszlanak meg. Az a módor, amit egy francia műszó *style coupé*-nak nevez — rövid, egyszerű mondatok egymás mellé sorakoztatása —: fokozottabb mértékben lesz kirívó, ha a mondat csupa egytagú szóból áll. A mondathangsúly ugyan több ilyen egytagú szót fog össze egy nagyobb részletegyezésbe, de azért mégis egészen más és más akusztikai hangulatot kapunk, ha két ilyen szöveget állítunk egymással szembe:

⁶⁰ V. ö. Kornis Gyula, Magyar Nyelv 3:148.

⁶¹ Usus aestheticus linguae hung. Budae 1817, I: 2.

⁶² V. ö. erre von. Horváth János, Ady és a legújabb magyar líra, Bp. 1910.

⁶³ V. ö. Fr. Strich i. m. 152.

Mi kék	Nyári napnak alkonyulatánál
Az ég	Megállék a kanyargó Tiszánál
Mi zöld	Ott hol a kis Tur siet belépe,
A föld...	Mint a gyermek anyja kebelére.

Eltekintve a ritmikus különbözőségektől, az első szöveg szavai szótagszám szerint így következnek: 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1, a másodiké pedig sokkal lassúbb menetű: 2 + 2 + 6 + 3 + 1 + 3 + 3 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 2 + 3 + 1 + 1 + 2 + 2 + 4. A második szövegben van egy négytagú és egy hattagú szó: ennél hosszabbat már el sem bír a magyar vers. Nem tagadható konvergencia értelem és szóhosszúság között a második szövegben: ahol „lassan alkonyul“ és a Tisza „kanyarog“, ott hosszú szavak állanak, ahol pedig „a kis Tur siet“, ott a szavak is gyorsabban következnek egymás után... Nyilvánvaló ez a konvergencia ZRINYINél is: „Bont, tör merre gördül... Öl, vág, ront és szaggat...“ (Zrinyiász III: 78).

Jól megérezte a szóhosszúság szerepét egy régebbi magyar stilisztikairó, BITNITZ Lajos, aki *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* c. könyvében (Pest 1827:119) ezeket írja: „... a lassú tárgyak kifejezésére több szótagú és nehéz fordulatú, a gyorsakéra egy szótagú; a gyengédekére és darabosakéra olly szavakat választunk, melyek hangjokra nézve is azokkal megegyeznek“. BALLY szerint⁶⁴ a francia nyelvben kellemetlenül hat, ha két hangsúlyos egytagú szó egymás mellé kerül: *un mot laid*; kellemetlen az is, amikor hangsúlyos egytagú szó hímnemű többtagú után következik: *un hideux tronc*.

VÖRÖSMARTY, mint mindenütt,^{64b} a nyelvszépség dolgában is a középutat kereste: „Méltóságtalannak tartanók a csupa egytagú szók nyelvét, késedelmesnek a két ölnyi hosszú szavakét, végre alkalmatlannak és fülsértőnek az egyhangú nyelvet. Ezeknek a helyes vegyületéből származik a szép nyelv“.^{64c}

A szavak átlagos hosszúságára vonatkozólag nagy különbségek vannak nyelv és nyelv között. Véletlen találkozás, hogy a nyelvtudomány — egy másik szempont alapján — egytagúnak nevez bizonyos nyelveket. A flektáló nyelvek általá-

⁶⁴ Précis de stylistique, Genève 1905:119.

^{64b} V. ö. Irodalom és biedermeier c. tanulmányomat. Szeged, Acta Univ., 1935.

^{64c} Némely nyelvünkbeli különözésekről, Ö. M. VI, 1885:166.

ban rövidebb szavakkal élnek, mint az agglutinálók. DANTE a kellemes hanghatás egyik föltételéül azt jelöli meg, hogy a szó legalább három szótagú legyen. Ezeknek a lejtése valóban változatossá teszi a nyelvet: *amore, gravitate, speranza*.⁶⁵ Nyelvünknek hibájául róják föl a szavak hosszúságát. BATSÁNYI⁶⁶ hibáztatja a nyelvújítókat, akik *dilem-dalom* s több efféle két ölnyi hosszúságú idétlen szavaikkal rútitják könnyű folyású nyelvünket. KAZINCZY „fél réfnyi szavaink“ egyhangúsága ellen harcolt⁶⁶ és rövidíteni akarta a *hatatlan*-féle képzőket.⁶⁷ Nem egészen jogosan, mert a természetes ösztön kiegyenlíti a szóalkotás akusztikai hibáit. A beszéd ritmusa, az emphatikus hangsúly széttördeli kisebb részekre a hosszú szót. ZRINYINEK ez a sora:

Ama rettenetes Szolimán haragját...

a 'rettenetes' szó hosszúsága, egyhangú magánhangzója és ismétlődő mássalhangzója dacára is nem hat kellemetlenül, mert a kiejtő és az olvasó ösztönszerűleg tagolja a *ret-te-ne-tes* szót. Így ejtve tulajdonképpen négy egytagú szót hallunk, mindegyiken van egy mellékhangsúly, apró szünetekkel elválasztva és talán a nyersebb hangcsoport konvergenciában is van a „félelmeséget“ kifejező tartalommal. Prózában természetesen nem lehet ilyen módon korrigálni a szépséghibákat, de nincs is szükség rá.

A magam részéről hajlandó volnék — a hosszú szavak ellenzőivel szemben — azt a véleményt megkockáztatni, hogy a magyar nyelvérzék a figyelem központjába jutó szavaknál nem szereti a rövidséget. R. M. Meyer is azt a megjegyzést teszi egyhelyütt (Indog. Forsch. 1901:267), hogy az ösztönszerű hangszimbolika ünnepélyes, hosszú szavakban tetszeleg, ha föliratok, imádságok fogalmazásáról van szó... Az egytagú szó alig tud magában megállni, a többtagú nagyobb nyomatékokat ad a beszédnek. *Hó* és *hónap*, *év* és *esztendő*: egyjelentésű szavak, de a hosszabb szó — lehet, hogy ez szubjektív érzés — akusztikailag tartal-

⁶⁵ De vulg. eloqu., ed. Dornseiff-Balogh, Darmstadt 1925, II: 7.

⁶⁶ Magyar Musa 1787. — Idézi Simai Ödön, Magyar Nyelv 1913:28.

⁶⁶ V. ö. Bárdos Remig, i. m. 128.

⁶⁷ V. ö. Tolnai Vilmos, i. m. 32.

masabb, már azért is, mert az egytagú könnyen elveszti hangsúlyát a mondatban, „símuló-szó” lesz belőle, míg a hosszú szót a főhangsúly mellett még mellékhangsúlyok is konzerválják. Lehet, hogy az ilyen fiziológiai „tartalmasság” alkalmassá teszi a szót arra is, hogy makacsabbul ellenálljon a nyelvfejlődés romboló erejének. A *do*, *dare* egyszerű ige csak igekötős összetételében maradt fenn a francia nyelv számára (*rendre* < *reddere*), míg az egyszerű alakot a jelentésében is pregnánsabb *donner* (< *donare*) helyettesíti.

Egytagú nevek nem bírnak elég nyomatékkal. Ilyen költőnevek, mint *Kis János*, *Kiss József*, sohasem fognak keresztnév nélkül megmaradni a köztudatban, úgy mint például *Kisfaludy* vagy *Ábrányi*. A hosszú névnek általában „előkelőbb” a hangulata, mint a rövidé. A törekvés meg is van bizonyos társadalmi rétegekben: minél több és hosszabb elő- és utóneveket, kettőseket nyomatni a névjegyre. *Vas Pál* egészen más akusztikai hangulatú név, mint például az ilyenforma: *alsó- és felsőledniczei Ledniczky-Strattmann Antal Kristóf*... Vigjátékokban lehet effajta komikus nevekkal találkozni, amelyekben kétségtelenül nemcsak a jelentéshangulat, hanem maga az akusztikai hosszúság is szerepet játszik. Lessing szerencselovagja, a *Minna von Barnhelm* komikus-ellenszenves figurája, így mutatkozik be: *Le Chevalier Riccaut de la Marlinière, Seigneur de Prêt-auvol, de la Branche de Prends d'or*. BESSENYEI hasonló szatírával nevezi a Tarimeses utazása⁶⁸ egyik előkelőségét *Bangócibumbujpulujhurculujbüszkülüjkikiriposzidoszi úrnak*...

A rövid szavak viszont, épen rövidségüknél fogva, alkalmasak arra, hogy — bizonyosfajta beszédmodorban — koncentrált, erős hangsúlyt hordozzanak és nagyobb dinamikus erőt fejtsenek ki, mint a hosszú szavak. Már LA BRUYÈRE írta, hogy az orákulumok rövidek és tömörek legyenek, ami nemcsak a mondatszerkezetre, hanem a szavak hosszúságára is vonatkozik (*Les Caractères* 1688, bev.). A magyar tízparancsolat leg hatásosabb pontjai ilyenek: *Ne ölj! Ne lopj!* Az erős hangot „utánzó” szavak egytagúak: *piff!*, *bumm!*, *huss!* A parancsolás is szüksézzavú — *kuss!*, *mars!* — és ha mégis hosszabb szót kénytelen alkalmazni, akkor az utolsó szótagra teszi az érzelmi

⁶⁸ V. ö. a Bessenyei-gimn. kiadását, Bp. 1930.

hangsúlyt: kanya-*rodj!*; csapat előre in-*dulj!* Az udvarias beszéd hosszadalmas, terjengős-szavú, az egytagú vagy rövid szavakat „kurta-furcsa” válasznak érezzük: *igen* ~ igenis, *nem* ~ nem, kérem alássan, (befejezted?) *be* ~ befejeztem; a németben: *ja* ~ jawohl; a franciában *oui, Monsieur; non, Monsieur* stb. Az érzelmes és bizalmas fölszólítással viszont összhangban van a rövidség:

Mais, roi de mon coeur,

Entre. Prends. Et bois.

(Emile Despax, La garde française.)

Ez már azonban túlmegy a „nyelv szépség” kérdésének a keretein. A beszéd ösztöne minden eszközt fölhasznál, hogy — a jelentésen és jelentéshangulatokon fölül is — akusztikai modulációkkal hangulati különbségeket éreztessen. Sokszor egy önmagában véve akusztikailag kellemetlen, nem-szép hangcsoport, igen alkalmas konvergencia-eszköz a jelentés alátámasztására.

(Folytatjuk.)

Zolnai Béla.

A szóvégi á, é rövidülése és a fa:fát, epe:epét-féle hangviszony.

Szó vagy járulék végén levő *á* vagy *é* a magyar nyelvtörténet folyamán igen sok esetben megrövidül, mégpedig az *á* *á*-vá, az *é* pedig *ë*-vé. De az ilyen *á* azóta *a*-vá labializálódott, az *ë* helyébe pedig, mivel ez a hang többtagú szó végén szokatlan volt, hanghelyettesítéssel részint egy fokkal zártabb *i*, részint egy fokkal nyíltabb *e* lépett. Helyettesítés nélkül csak egyes palóc és nyugati nyelvjárásokban maradt meg az ilyen *ë*, ez utóbbiakban a megelőző szótag labiális magánhangzója után *ö*-vé is illeszkedve. E rövidülések a következő esetekben észlelhetők:

Közzismert tény először is, hogy sok esetben megrövidült ilyen módon a lat. -*á*, -*é* rag: R. *hála* Istennek > *hála* Istennek, **házá* > *háza* 'nach Hause', (**hoá* >) **há* > *ha* (KARA: Nyr. XLI. 426), *hová* > *hova*, *hozá* > N. *hozza* ~ *hëzza*, R. *má* > *ma* (BEKE: Nyr. XLI. 478), R. *odá* > *oda*, *rëá* > N. *rëa* (és R., N. -*rá* > -*ra*),

*szaná-szét > szana-szét, *tová > tova (kny. *idestova*), R. *visszá* > *vissza*; — *belé* > *bele* ~ R. *beli* (és igekötő, rag: *bé* > *be*), *elé* > R. *ele* (pl. *elekölő*, vö. Etsz. I. 1513—14) ~ R. *eli*, R. *elevé* > *eleve* ~ R. *elevi*, *esté* > N. *estē* > *este* (Etsz. II. 54 szerint: *este* > R. *estve* > R. *estvel*, de szóvégi *l*-nek pótolatlan kiesése érthetetlen volna), *felé* > N. *fele* ~ N. *feli*, *fölé* > N. *fēli*, **édé* > N. *ēdē* ~ *ide* ~ N. *idi*, **keté* > N. (mese, mese) *mesete* (a. m. *mesd ketté*), *ketté* > szék. *ketti*, *közé* > N. *kōzi* (R. *levé* >) R. *lé* > N. *lē* > *le*, R. *messzé* > *messze* ~ *messzi*, *mégé* ~ *mögé* > N. *mēgi* ~ N. *mōgi*, **neké* > *neki*, N. *orcé* 'szembe' > N. *orci* (Nyr. XXII. 522), **összé* > *össze* ~ N. *összi*, R. *számkivé vet* > **számkive vet* (> *számkivet*), **telé* > *tele* ~ *teli* és talán **ivé* > N. *íve* 'oda' (BEKE: Nyr. LV. 32). Idetartozik a főnévi igenév R. *-né* > *-ni* képzője (pl. *várni*, *kérni*), a *-nyi* mértékképző (pl. *mér földnyi*) és a N. *-ni* helyhatározórag is (pl. megyek a *papni*), mert ezeknek végső magánhangzója is azonos a lat. (-*ā*) -*é* raggal (MÉSZÖLY: NyK. XL. 305 stb., A HB. hangt. és alakt. sajtás. Szeg. Tud. Könyvt. I. 22). Érdekes ezzel kapcsolatban a hasonulás szempontjából megfigyelni, hogy abban az esetben, ha egy vegyes hangrendű alaknak végső *é* > *ē*-je helyettesítődik egy fokkal zártabb *i*-vel is, meg egy fokkal nyíltabb *e*-vel is, akkor az *i* változatlanul megmarad, de az *e* *a*-vá hasonul. Pl. (**haj idé* >) **hajdé* > N. *hajdē* > N. *hajdi* (> N. *hejdi*) ~ N. *hajda*. Ugyanígy N. *áté* (az *át* határozószónak illeszkedés nélküli lat. alakja) > N. *átē* (Nyr. XXVI. 95; a MTsz.-beli *áte* valószínűleg csak tökéletlen írásmód) > N. *āti* (ez, valamint a fennebb említett N. *orci* BEKE: Nyr. LX. 240 szerint az abl. *átíl* és *orcil* rövidülése, de ez aligha helyes) ~ N. *áta*, valamint N. *toé* > N. *tohi* ~ N. *tova*, Idetartozik a határozó igenév *-va*, *-ve* képzője is. — A lat. -*ā*, -*é*-nek *e* rövidülése, mivel a legtöbb ilyen határozószónak még ma is él, vagy legalább nyelvemlékeinkből kimutatható az eredetibb *ā*, *é* végű változata is, nem lehet nagyon régi. Általában 2—300 esztendővel ezelőtt mehetett végbe, de a legrégebb esetek sem lehetnek régiebbek mint 4—500 évesek.

A birtokneveket képző *-é*-nek is kimutatható részint *-e*, részint *-i* fejleménye. Így **Kevé* > (Túr-) *keve* ~ N. (Túr-) *kevi*, **Benediké* (~ R. *Benedékfalva*) > *Benedike* ~ R. *Benedēki* (Cs. I. 413), R. *Bácsé* > *Bácsi*, R. *Baráté* > *Baráti*, R. *Urúszé* > *Oroszi*, R. *Pálé* > R. *Páli* (> *Pályi*) s bizonyára ugyanilyen eredetű a *Pétéri* (~ *Petri*), *Jánosi*, *Némēti*, *Olaszi*, *Püspöki*, *Apáti*, *Kovácsi*, *Takácsi*-féle helynevek *i*-je

is. De a melléknevek *-i* képzője (pl. *városi, királyi, isteni* stb.) sem egyéb, mint a birtoknevek *-é* képzőjének szóvégi helyzetben rövidült változata. És persze ennek is kimutatható az *-i* mellett *-e* változata is: **félé > féle* (pl. *efféle, afféle, másféle* stb.) ~ szék. *-féli* (pl. *efféli* stb.) Hogy ezen *-é (> ě)*-nek *-e* és *-i* fejleményei közül az esetek legtöbbszörében az *-i* vált közhasználatúvá, annak aligha van különösebb oka. De hogy e képzőnek régibb *é* hangú és újabb *i* (ritkábban *e*) hangú változata (pl. *városé* és *városi*) egyaránt megmaradt, azt az alaki és jelentésbeli elkülönülésnek kíváncsias volta okozta. Mivel ugyanis e képzőnek kettős, t. i. birtoknév-képző és melléknév-képző funkciója volt, ezért e két funkció megoszlott a képzőnek régibb *-é* és újabb *-i* változata között. — Ami ezen *é > *ě (> i ~ e)* rövidülés korát illeti, ezt sem tarthatjuk igen réginek. Nemcsak azért nem, mert az *é* alakváltozat nyelvemlékeinkben (TMNy. 580, MELICH: MNy. VI. 156, X. 156), sőt egyes mai nyelvjárásainkban is még megosztatlanul szerepel melléknévi funkcióban is (pl. *nádé-kasza, télé-zöld, kövé-hal*, MELICH: MNy. XI. 417, XVIII. 206), hanem főleg azért nem, mert hosszú *-é* alakja sem lehet túlságosan régi. Oklevelekben u. i. még az *-é*-nél régibb *-ěi* sőt *-oi* alakja is előfordul. Pl. R^o. villa *Vrsei, Vrsey, Ursei* (olv. *ürsěi*, a. m. *Örsé > Örsi*, MELICH: MNy. VI. 156, GOMBOCZ: MNy. XXII. 7), 1121/1420: *Mogioroi*, 1164/1419: *Mogoroy* (NÉMETH: MNy. XXV. 9), 1268: *Mogorey*, 1279: *Mogore* (Cs II. 626 ma: *Magyari*), s az egykori R^o. *Balasey*-ből (valószínűleg az illeszkedés miatt) még ma is csak *Balozsaj* van (MELICH: MNy. X. 156). Aligha tévedünk tehát, ha azt hisszük, hogy ez az *é > *ě (> i ~ e)* változás is legkorábban csak 1200—1300 táján indulhatott meg.

Az egyes 3. sz.-ű birtokos személyragnak egykori *-á -é* alakja (vö. még ma is pl. *fogá-t, szemé-t*) szóvégi helyzetben szintén meg rövidült, mégpedig nemcsak szórványosan, mint a lat. *-á, -é*, hanem kivétel nélkül. A hátulsó hangrendű egykori **fogá* típusból *fogá*, majd *foga* lett, az elülső hangrendű egykori **szēmē* típusból pedig *szēmē*, de ez csak palóc és nyugati nyelvjárásokban őrződött meg (ez utóbbiakban labialis magánhangzók után *ö*-vé illeszkedve, pl. *szēmē*, de *tükrö*); általában ezen *ě*-ből is hanghelyettesítéssel a nyelvterületnek egy részén (és a köznyelvben) *e* lett, pl. *szēme*, a nyelvterületnek más részén pedig *i*, pl. *szēmi*. (L. erről bővebben HORGER: MagyarNyelv. 358—62. §). E birt. személyrag

megrövidülésének korát kutatva valószínűnek mondhatjuk ugyan, hogy régibb mint a lat. -*á*, -*é* ragé és az -*é* birtoknévképzőé, mert a magyar nyelvterületnek egyetlen egy pontján sem használják már szó végén is az eredetibb -*á*, -*é*-t, de igen régi azért ez sem lehet. Mivel ugyanis az 1211. évi Apat-, Zoua-, Var-*feereh*., Ban-*riuueh* és Zolocos-*tueh* adatok (OkISz.) valószínűleg még *fehére*, *rivé*, *tüé* (a. m. 'fehére, réve, töve')-nek olvasandók, sőt az 1156. évi Saul *scekei* (olv. *székei* v. *székèi*, a. m. *széke*, id. MELICH : MNy. VI. 156) adat e személyragnak az (-*á*) -*é*-nél nyelvtörténetileg még régibb (*-*āi* vagy *-*oi* és) -*ei* vagy -*ēi* alakját mutatja, ezért ezen -*ā* > -*ā* (> *a*) és -*é* > -*ē* (> -*e* ~ -*i*) változást aligha tehetjük a XII. századnál korábbi időbe. Hogy ez a rövidülés nem maradt csak szórványos, mint a fennebb tárgyalt lat. -*ā*, -*é* ragé, hanem kivétel nélkülivé vált, annak egyrészt valószínűleg az az oka, hogy a 3. sz.-ű birt. személyraggal ellátott alakok bármely tárgyú beszélésben igen gyakoriak, másrészt pedig az, hogy ezen *ā* > *ā* (> *a*) és *é* > *ē* (> *e* ~ *i*) változás igen alkalmasan különböztette meg a szavaknak birtokos személyraggal ellátott alakját több egészen más funkciójú, de szintén -*ā*, -*é* hangú járulékkal ellátott alakjaitól.

Egyes igealakok végén is történt ilyen rövidülés, mégpedig az alanyi ragozásban az elbeszélő multú *vára*, *kére* és a feltételes módú *várna*, *kérne* típusú alakokon, a tárgyas ragozásban pedig — az elbeszélő multú *várá*, *kéré* és felt. módú *várná*, *kérné* alakok kivételével — valamennyi egyes 3. sz.-ű alakon.

Az alanyi ragozású mélyhangú *vára* és *várna* alakok természetesen *ā* > *ā* (> *a*) változás útján fejlődtek korábbi **vára* és **várná*-ból, vö. a többesben ma is: *vára*-nak és *várná*-nak. A magashangú *kére*, *kérne* alakok végén is egykor *é* volt (vö. többes: *kéré*-nek, *kérné*-nek), amely *ē*-vé rövidült, pl. Bécsi kód. *kerengenē*, N. *nyernē*, *lennē*, *vinne* stb. (ebből egyes régibb és mai nyugati nyelvjárásokban labiális magánhangzó után *ö* lett, pl. R., N. *küldö*, *ülnö*), de ezen *ē* helyébe hanghelyettesítéssel általában egy fokkal nyitabb *e* lépett, pl. *kére*, *kérne*, egyes régi nyelvjárásokban azonban egy fokkal zártabb *i* is pl. R^o. *yly*, *kyldy*, a. m. 'üle, küldé', R^o. *ylny*, *keresny* a. m. 'ülne, keresne'. Egészen bizonyos, hogy nemcsak az alanyi ragozásbeli **vára*, **kéré* és **várná*, **kérné* alakok *ā*, *ē*-je rövidült meg, hanem ugyanakkor a tárgyas ragozásbeli *várá*, *kéré* és *várná*, *kérné* alakoké is. — Mivel azonban mind a régibb -*ā*, -*é* végű, mind az újabb -*ā*, -*ē* (> -*a*, -*e*) végű alakok-

hoz kétféle funkció fűződhetett, egy alanyi ragozásbeli és egy tárgyas ragozásbeli, ezért csakhamar megoszlás következett be: az alanyi ragozásban az újabb, rövid magánhangzós végű *vára*, *kére* és *várna*, *kérne* alakok váltak kizárólagos használatúakká, a tárgyas ragozásban pedig a régiebb, hosszú magánhangzós végű *vára*, *kére* és *várná*, *kérné* alakok (L. erről HORGER: A Magyar IgeragTört. 184–5., 203. §). Ez ugyanolyan megoszlási jelenség, mint a fennebb tárgyalt *városé* ~ *városi*-féle.

Ugyanígy rövidült meg (az imént tárgyalt *vára*, *kére* és *várná*, *kérné* alakok kivételével) az egyes 3. sz.-ű tárgyas igealakok egykori *-á -é*-je is. Az *á*-ból *á* > *a* lett pl. *várta* (vö. többes: *vártá-k*), felszól. *várja* (vö. többes: *várjá-k*), az *é*-ből pedig *ē*, pl. N. *kértē*, felsz. N. *kérjē* (labialis magánhangzó után *ō*, pl. N. *ütöttō*, *üssō*) s ebből részint *e*, pl. *kérte*, *kérje* (R^e. *furiscte* a. m. 'fűrösztí'), részint *i* pl. *kéri* (R^e. *vitty* a. m. 'vitte'). Egészen bizonyos, hogy a ma *várja*, de eredetileg **váré* alakú jelentőmód jelen idejű igealakból is **várē* lett, majd ebből egyfelől N. *vári* (*mondi*, *adi*, *huzi* stb.), másfelől illeszkedéssel **vára* (vö. fennebb: N. *átē* > **átē* > N. *āti* ~ N. *áta*. L. erről bővebben HORGER: A Magyar IgeragTört. 136–45. §). — Hogy mikor rövidült meg mindezen igealakok végső *á*, *é*-je arról nyelvelmékeink nem adnak semmi felvilágosítást. Talán csak gyarló (a magánhangzók időtartamát csak igen ritkán jelölő) helyesírásuk miatt, de talán inkább azért, mert abban a korban, melyben az ilyen igealakok nyelvelmékeinkben előfordulni kezdenek (tehát a HB. korában), már rövid magánhangzó állott a végükön. Valószínűnek tartom, hogy e rövidülés az egyes 3. sz.-ű birt. személyragéval ugyanegy időben történt, tehát a XII. sz.-ban.

Látszólag ugyanilyen eredetűek az *-e* végű melléknévi igenevek is, pl. *cinége*, *fene*, *fürge*, *hülye* stb. Mivel ugyanis a melléknévi igenévképző magashangú *-ō* alakjának kétségtelenül volt régen *-é* változata is, ezért könnyen arra lehetne gondolni, hogy az ilyeneknek szóvégi *e*-je az *é*-ből rövidült **ē*-nek helyettesítése. De ez a feltevés elfogadhatatlan. Először már azért, mert érthetetlen volna, hogy miért helyettesítődött volna az **ē* ezekben az esetekben kivétel nélkül mindig csak egy fokkal nyitabb *e*-vel és soha egyetlen egyszer sem egy fokkal zártabb *i*-vel. De főleg azért elfogadhatatlan, mert ezek kétségtelenül ugyanolyan eredetűek, mint a mélyhangú *csapda*, *csusza*, *hintá*-féle igenevek, már pedig ezeknek sohasem volt *á* végű alakjuk. (Hogy ez az a korábbi *ō* rövidülése volna, arról persze szó sem lehet.)

De nemcsak ragok és képzők végén rövidült meg az *á*, *é*, hanem ugyanilyen módon egyes képző nélküli (vagy már teljesen elhomályosult képzővel ellátott) névszók ragtalan alanyesetének a végén is. Így: (R. *Bëdëgëi* >) **Bëdëgë* > *Bëdëge* (PAIS: MNy. XXVI. 307), (bolg.-tör. **bikiy* > **bëkëü* >) **béké* (: *békét*) > *béke*, (R. *borbél* > *borbély* ~) N. *borbé* > *borbi*, (bolg.-tör. **äkäy* > R. *ekeü* > **ekëü* >) R. *eké* (: *ekét*) > *eke*, (R. *André* >) R. *Endré* > *Endre*, (lat.: *Irenaeus*) **Erené* (vö. lat. *Amadeus* : *Amadé*, lat. *Mathaeus* : *Máté*) > R. *Erenye* (FLUDOROVITS: MNy. XXVI. 191), **fejszé* > (**fészé* > N. *fősző* ~) N. *fejszé* (> *fejsze* ~ N. *fészi*), (*fekély* >) **feké* > N. *feki*, (*kesztyü* > R. *kesztëü* >) N. *keszté* > N. *kesztë* (> *keszte* ~ N. *keszti*), (*kevély* >) **kevé* > N. *kevi*, (*Körév* ~) *Kőré* > N. *Kőre* (Nyr. X. 236), N. *körté* > *körte* ~ N. *körti*, (*nézd* >) *né* > *ni!* ~ *ne* (*nesze*), (R. *Rendveü* >) **Rendvé* > *Rendve*, (*seregély* >) **seregé* > N. *serege*, (R. *sërtvély* >) **sërté* > *sërte*, (*terepély* >) **terepé* > N. *telepe* és (*Noé* >) R. *Nové* > **Novë* (> *Nova*, erről azonban másként PAIS: MNy. XII. 80); — (*látod* >) **lá* > (*itt van*) *la!* ném. *papā*, *mamā* > *papa*, *mama*, (bolg.-tör. **buzai* >) **buzá* > *buza* (> *búza*), (bolg.-tör. **bakai* >) **baká* > *boka*, (szl. *Dunaj* >) **Duná* > *Duna* s így *csalfa*, N. *csuha* 'kukoricacső takarója', N. *dana* 'lied', *gyáva*, N. *tara*. A f. *puu* (szam. *pū*, *fā*) alapján joggal feltehető, hogy *fa* szavunk ragtalan alanyesete valamikor szintén **fá* alakú volt. S ha *orca* csakugyan az *orr* és (vog. *sūp*, *sop*, f. *suu*) R. *szá* szavak összetétele (de I. MÉSZÖLY: MNy. XXVII. 24), akkor ennek végső *a*-ja is rövidülés eredménye. — Nyilvánvaló, hogy e rövidülések nem mind egykorúak. Legtöbbjükről egészen kétségtelen, hogy elég fiatalok, talán 200–300 évesek. Egyik-másik lehet ugyan régibb is, de a honfoglalás koránál bizonyára valamennyi fiatalabb. Hogy a finn-ugor eredetű **fá* már valamikor a honfoglalás, sőt talán a bolgár-török hatás kezdete előtt rövidült volna meg, az semmivel sem bizonyítható. A már előbb ismertetett ilyen rövidülések korát tekintve, főleg pedig azt, hogy a R. *szá* (*szája* : > *száj*) még nyelvemlékeink korában is *á*-val hangzott (R^o. *zaa*, id. SZINNYEI: NyH.⁷ 56), ez még csak valószínűnek sem mondható. És ellene szól ennek a feltevésnek még az a körülmény is, hogy a másodlagos határozóragok, melyek másfajta változó tövű névszókna már az újabb alanyesetéhez járulnak (pl. *vízben*, *tűzben*, *útban*, *nyárból*, *télből*, *madárnak*, *levélnek*, *lótól*, *kőtől*, *álomban*, *szerelëmben*, *titokban* stb.), az *a*, *e*

végű névszóknek még régibb, *á*, *é* végű tövéhez járulnak, pl. *fában*, *fából*, *fának*, *fától* stb., *epében* stb. Ez tehát azt bizonyítja, hogy 1200 körül, mikor e határozóragok keletkeztek, már (*víz* >) *víz*, (*tűz* >) *tűz*, (*út* >) *út*, (*madár* >) *madár*, (*level* >) *levél* (> *levél*), *lő* (> *lő*), *kő* (> *kő*), *álm* (> *álm*), *szerelm* (> *szerelém*), *titk* (> *titok*)-féle alanyesetek voltak szokásosak, de még mindig csak *á*, *é* végű **fá*, **epé*-félék (vö. hogy a még fiatalabb korú járulékok már az *a*, *e* végű töhöz járulnak. Pl. *faként*, *epeként*, *buzaként*, *részeként*, *idejekor*, *messzeség* stb.). Mindezek alapján tehát azt kell mondanunk, hogy a járuléktalan névszók végén volt hosszú *á*-nak és *é*-nek *á* (> *a*)-vá és *ë* (> *e* ~ *i*)-vé való rövidülése is legkorábban csak a XII. sz.-ban kezdődhetett.

Idetartozik végül még egy jelenség, az *á*, *é*-nek az *-ál*, *-él* végű igék ikeralakulatainak első tagjában történt megrövidülése. Ezekben ugyanis először az történt, hogy a két szóvégi *l* közül az első, az elhasonulásnak egyik nemeként kiesett, pl. *irkál-firkál* > **irká-firkál*, s az ily módon szóvégre került *á* vagy *é* aztán megrövidült: **irká-firkál* > *irka-firkál*. Ilyenek még: (**kajál* :) N. *kajabajál* (> N. *kajabál* > *kiabál*), *szurka-piszkál*, *ugra-bugrál* és *cse-re-berél*, (izél :) N. *ëze-uzál* 'tréfál' (*kel* : **kelél* :) N. *kele-koldál* (> N. *kele-koldál*) 'kóborol, csavarog, csatangol', (*ken* : **kencsél* :) *kencse-fencsél*. — Nyelvtörténelmi adatok hiányában ugyan megközelítőleg sem jelölhetjük meg e rövidülés korát, de az előbbieket alapján, főleg pedig azért, mert ez a rövidülés csak az azonszótagú szóbelsei *l* kiesése után történhetett meg, ezt sem tarthatjuk ősréginek.

Mivel az *á*, *é* csak szóvégi helyzetben rövidült meg szó belsejében azonban nem, ezért azon szavak és szóalakok családjában, melyek e rövidülésen átmentek, ragozás vagy továbbképzés esetén természetesen szóvégi *á*, *ë* : szóbelsei *á*, *é* váltakozás támadt. Pl. a régibb **fá* : *fát*, *fák*, *fás*, *fállan*, *fám* stb. viszony helyébe *fä* : *fät* stb. viszony lépett, vagy a régibb **epé* : *epét* stb. viszony helyébe *epë* : *epét* stb. viszony. Ez az időmértéki váltakozás mélyhangú szavak és szóalakok családjában még akkor is megmaradt, mikor az (*á* >) *á* utóbb *a*-vá labializálódott, pl. **vártá* : *várták* > *vártä* : *várták* > *vártä* : *várták* (ugyanígy pl. *vära* : *várának*, *oda* : *odább*, *foga* : *fogát* stb.); s ezt a váltakozást az analógia kiegyenlítő hatása egyetlen egy esetben sem tudta megszüntetni, sem az (*ä* >) *a*, sem az *ä* javára. Magashangú szavak és szó-

alakok családjában azonban kissé más volt e váltakozás sorsa. Ilyenkor ugyanis csak azon esetekben maradt meg, melyekben az *ë* helyébe hanghelyettesítéssel egy fokkal nyiltabb *e* lépett, pl. **kérté* : *kérték* > *kérté* : *kérték* > *kérte* : *kérték* (ugyanígy pl. *bele* : *belém*, *szème* : *szémét*, *kére* : *kérének* stb.), de ha az *ë* helyébe egy fokkal zártabb *i* lépett, akkor az időmértéki váltakozás analógiás újraképzés útján csakhamar megszűnt az *i* javára. Pl. *Pétëri* mellett (R. *Péterebe* stb. helyett) mindig *Pétëribe* stb. van, *városi* m. mindig *városit*, *városiak*, *városias* stb. Ugyanígy **kéré* 'er bittet ihn od. sie' : R. *kérék* 'sie bittet ihn od. sie' > *kéri* : (a R. *kérék* helyébe e *kéri* alakból analógiás újraképzéssel) *kérik*. Érdekes eset pl., hogy hagyományos váltakozással *effële* : *effélék* van, de analógiás újraképzéssel székely *efféli* : *effélik*. (A nyelvjárások nagy részében s néha a köznyelvben is hallható *szème* : *szémit*, *szëmibe* vagy *messze* : *messzibb*, *messzire* viszony a kny. *szème* : *szémét*, *messze* : *messzebb* és N. *szëmi* : *szémit*, *messzi* : *messzibb* viszony összekeveredéséből támadt)

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy minden mai szóvégi *a*, *e* : szóbelsei *á*, *é*, hangviszony a szóvégi *á*, *é* rövidülésének következménye. Van ugyanis a szavaknak két csoportja, melyekben nem ez a rövidülés, hanem az analógia hatása okozta ezt a hangviszonyt.

Az első csoportnak legismertebb képviselője a *hangya* szó, melynek R., N. *hangyál* változata is van, s melynek zürj. *kožil*, *kozul*, votj. *kužili* megfelelői (MUNKÁCSI : ÁKE.) azt bizonyítják, hogy ez utóbbi a régibb. Az újabb *hangya* alak úgy keletkezett, hogy a *hangyál* alak *l*-je a tárgyeset *t*-je előtt a nyelvterület legnagyobb részén szabályszerűen kiesett, s az így keletkezett (*hangyált* >) *hangyát* tárgyesetből aztán a *fát* : *fa*-féle hangviszony analógiájára elvonódott (a régibb *hangyál* mellé) egy új *hangya* alakú alanyeset, amely aztán lassanként köznyelvvé vált. Ugyanígy keletkezett *csalán* > N. *csanál* : *csanált* mellé N. *csana* (: *csanát*), *kandl* mellé N. *kana*, **Vég-mál*, **Völgy-mál* m. N. *Végma*, *Vögyma* (TMNy. 289), **Füz-mál* m. *Füzma* (Fehér m. Tabajd MÉSZÖLY sziv. ért.), s ugyanígy az eredetileg *l* végű *harkály*, *ispotály*, *muskotály*, *sirály* m. N. *harka*, *ispota*, *muskota*, *csira* (HORGER MNy. IV. 320).

A második csoportba tartoznak kivétel nélkül mindazon jövevényszavaink, melyek az átadó nyelvben rövid *á*, *e*-re

végződtek vagy a magyarban valamilyen hangváltozás következtében ilyen végűekké váltak Pl. bolg.-tör. *alma* > *álmá* (> *alma*), bolg.-tör. **käčkä* > *kecske*, vagy szl. *čudo* > *csudá* (> *csuda*), szl. *miša* > *mise*. Ezeknek családjában is mindig észlelhető ez az időmértéki változás, pl. *alma* : *álmát*, *csuda* : *csudát*, *kecske* : *kecskét*, *mise* : *misét*. Nyilvánvaló, hogy e jövevényszavaink családjában sem úgy keletkezett ez a váltakozás mint a fönnebb tárgyalt *fa* : *fát*-féle szavakéban és szóalakokéban, vagyis szóvégi *á*, *é* megrövidülése következtében, hanem ezzel éppen ellenkező módon, vagyis úgy, hogy az eredetileg rövid szóvégi magánhangzó a járulékok előtt megnyúlt.

Ezt a jelenséget a magyar nyelvészek eddig (a TMNy. megjelenése óta) általában úgy magyarázták, hogy az ilyen *alma*, *kecske*-féle jövevényszavak követték e tekintetben azon szavak analógiáját, melyeknek szóvégi *a*, *e*-je korábbi *á*, *é*-ből rövidült, vagyis pl. *álmá*-nak azért lett *álmát* a tárgyesete, mert pl. *fá* mellett is *fát* volt a tárgyeset.* Ez a magyarázat az újabb, kb. a XII. sz. óta meghonosodott jövevényszavakra nézve kétségtelenül helyes is, de az e kornál régiebb (török, szláv, latin, német) jövevényszavainkra nézve nézetem szerint elfogadhatatlan. Láttuk ugyanis, hogy legcsekélyebb bizonyítékunk sincsen arra, hogy a szóvégi *á*, *é* rövidülése (amelynek következményeként a *fa* : *fát*, *epe* : *epét*-féle időmértéki váltakozás keletkezett) már nagyon régen, a bolgár-török hatás kezdete előtt ment volna végbe, sőt egyes jelek határozottan arra mutatnak, hogy ez a rövidülés csak jóval később, legkorábban a XII. sz. folyamán következett be. Már pedig, ha a XII. sz. előtt még egyáltalán nem volt meg, vagy még csak igen ritka volt a magyar szavak paradigmájában a *fa* : *fát*, *epe* : *epét*-féle hangviszony, akkor érthetetlen, hogy *a*, *e* végű régi török, szláv, latin, német jövevényszavaink száza i hogyan illeszkedhettek volna bele ebbe a valószínűleg még egyáltalán nem létezett, vagy legfeljebb még csak igen-igen csekély számmal képviselt, tehát a

* Pl. legújabban is GOMBÓCZ: MTNy. III, 30—31: „Az *a* ~ *á*, *e* ~ *é* hangváltás elsősorban eredeti szavainkban keletkezett a szóvégi hosszú hang megrövidülésével. Azok a jövevényszavak, amelyek az átadó nyelvben *-a*, *-e* végűek voltak, valamint azon szavaink, amelyeknek *-a*, *-e* véghangzója másodlagos, beleilleszkedtek a magyar alakrendszerbe; az *alma* ~ *álmát* (< tör. *alma*)... *berkénye* ~ *berkényét* (< szl. *brokinya*) stb. szavakban az *a* ~ *á*, *e* ~ *é* hangváltás analógiás eredetű.

folyó beszédben még nagyon gyér előfordulási alakrendszerbe. Ez a beleilleszkedés ugyanis csak akkor volna érthető, ha ez a váltakozás e jövevényszavaink átvétele korában már sok magyar szó családjában meg lett volna. De ez nemhogy bizonyos volna, de a fennebbiek alapján még csak valószínűnek sem mondható. Nem látható tehát be, hogy mi kényszeríthetne bennünket egy már kezdettől fogva való *álmá* : *álmát*, *kecske* : *kecskét*-féle hangviszony feltevésére, és mi akadályozhatna bennünket annak feltevésében, hogy valamiként a régibb Árpád-korban pl. a *hodu* (> *had*), (bolg.-tör. **žinžü* >) **gyíngyü* (> *gyöngy*), (bolg.-tör. **šoiči* >) **szějcsi* (> R. *szécs* > R., N. *szőcs* > *szűcs*) szavak tárgyesete kétségkívül időmértéki váltakozás nélkül való **hodut*, **gyíngyüt*, **szějcsit* volt, éppen úgy lehetett az akkor *á* és *e* végű (akár eredeti, akár jövevény) szavaké is váltakozás nélkül való, pl. *álmá* : **álmát*, *kecske* : **kecsket*. Ezt a váltakozás nélkül való eredeti viszonyt csak később válthatta fel az *alma* : *almát*, *kecske* : *kecskét*-féle viszony, mégpedig olyan korban, mikor addig *á*, *é* végű szavaink és szóalakjaink e hosszú hangjának mind gyakoribb meg rövidülése következtében már nagy számmal voltak olyan szavaink és szóalakjaink, melyeknek családjában *á* (> *a*) : *á* és *ē* (> *e*) : *é* váltakozás volt, tehát már jócskán innen a XII. sz.-on.

További kérdés most már, hogy a ma *a* : *á*, *e* : *é* váltakozású magyar szavaknak és szóalakoknak melyik csoportja okozhatta azt, hogy ez a váltakozás az *alma*, *kecske*-féle régi (XII. sz. előtti) jövevényszavak családjába is behatolt. Erről az az általános vélemény, hogy a *fa* : *fát*-féle főnevek hatása okozta volna, csakhogy ez a feltevés is aligha lehet helyes. *á* vagy *é* végű (akár eredeti, akár jövevény) járuléktalan szó ugyanis mindig csak igen kevés volt nyelvünkben (*á* végű ma egyáltalán nincsen, *é* végű is csak néhány újabbkori jövevény) s ezért nem valószínű, hogy ez a nagyon ritka **fá* : *fát* > *fā* (> *fa*) : *fāt* változás okozhatta volna. De elég nagy számmal vannak olyan régebben *á*, *é* hangú (vagy ilyen végű) járulékeinak, melyeknek e hangja már jó régen rövidült, úgyhogy a velük ellátott szavak családjában emiatt *a* : *á*, *e* : *é* váltakozás támadt. Pl. *foga*, *szēme* : *fogát*, *szēmēt*; *oda*, *ide* : *odább*, *idébb*; *Túr-keve* : *Túr-kevére*, *efféle* : *effélét*; *vára*, *kére* : *várak*, *kérék*; *várna*, *kérne* : *várnák*, *kérnék*; *várta*, *kérte* : *várták*, *kérték* stb. Ezek már igenis okozhatták azt, hogy a régibb *alma* : **almát*, *kecske* : **kecsket* viszony helyébe a ma is meglevő *alma* : *almát*, *kecske* : *kecskét*

viszony lépett. És ezek közül is elsősorban a 3. sz.-ű birt. személyraggal ellátott *foga : fogát, széme : szémét*-féléknek tulajdoníthatjuk ezt az erős analógiás hatást, nemcsak azért, mert az *a : á, e : é* váltakozás valamennyi esete közül valószínűleg ez a legrégebb, hanem főleg azért, mert ez bármiféle tárgyú beszélésben rendkívül gyakran hallható.

Ezen analógiás hatás következtében persze nemcsak *a, e* végű jövevényszavak családjában támadt *a : á, e : é* váltakozás, hanem ilyen végű eredeti (vagy jövevény ugyan, de magyar képzővel ellátott) szavak családjában is. Pl. *hagyma : hágymát hágymák, hagymás, hagymának* stb. s ugyanúgy pl. *para, vézna tócsa, Jánoska, renyhe, gyermekecske, kövecske* stb. Ez teljesen érthető. De feltűnő és ezért magyarázatra szorul az a körülmény, hogy azon magashangú (akár jövevény, akár eredeti) szavak családjában, melyekben analógiás hatás következtében támadt ilyen váltakozás, a szóvégi *e* a XVI. sz. előtt nem szóbelsei *é*-vel váltakozott (mint pl. *bele : belém, ide : idébb, efféle : effélék, széme : szémét, kérte : kérték* stb.), hanem *ê*-vel. Pl. *Bészterce : Bésztercének; csere : cserét, cserébe, cserél; dinnye : dinnyék; fene : fenék; füge : fügék ~ figék, figét, fügéket, fügémet; gödölye : gédélyeket, gédélyektől; gyöngye : gyöngébben; kemence : kemencét, kemencén, kemencébe, kemencéjébe; mégye : mégyében, mégyékben; mise : misét, misének; pince : pincéje, pincében; szőröncse : szőröncsés, szőröncsének, szőröncsére, szőröncséért; Velence : velencések; (-csa) -cse : gyermekcsét; (-cska) -cske : igécskét, könyvecskét, könyvecskébe, kövecskét, kövecskén, részecskét, részecskében, verebecskét.* (A pontos idézeteket l. BUDENZ : Nyr. I. 32, MELICH : Orth. Ung. 19, MNy. X. 154, SZINNYEI : MNy. XXVI. 84, TRÓCSÁNYI : NyK. XXXVIII. 20—1). Ezen hosszú *ê* hangok helyébe csak a XVI. sz. folyamán lépett a mai egy fokkal zártabb *é*. Pl. *dinnye : dinnyét > dinnye : dinnyét*.

Ezt a kétféle, t. i. *e : é* és *e : ê (> é)* viszonyt tudtommal még csak SIMONYI próbálta megmagyarázni, de nézetem szerint sikertelenül. Az EtSz.-hoz való egyik megjegyzésében ugyanis (Nyr. XLIV. 117) ezt mondja e kérdésről: „Mai *e*-végű szavaink két csoportra oszlanak. Az egyik csoport eredetileg nyílt *e ~ ê* hangú, mint *szüle ~ szülét*, a másik eredetileg zárt *ë ~ é* hangú, mint *eké ~ ekét* (az *i*-ző nyelvjárásokban *ekít*). Az első, nyílthangú csoportba tartozik pl. *venyige, pince, kenőence, petrőnce, kelepce, kecske, csirke*,

részecske, gyermekeske stb.. tehát csupa szláv jövevényszó (bennük a nyílt *e* illeszkedés által lett az eredeti *ā*-ból) és kicsinyítő. A másik, zárhangú csoportba: *béke, eke, elme, epe, fejsze, fekete, fene, here, kéve, körte, mese, teve*, tehát csupa finnugor és török eredetű szó.⁴ Azonban teljesen érthetetlen volna az oka az olyan megoszlásnak, amely szerint a szláv jövevényszavak és a kicsinyítő képzők az egyik csoportba sorakoztak volna, a finnugor és török eredetű szavak (és a kicsinyítő képzőkön kívül a többi járulékok) ellenben a másikba. SIMONYI felfogásával szemben én azt hiszem, hogy nem az volt a lényeges ezen hangtani megoszlásban, hogy milyen eredetű a szó vagy járulék, hanem az, hogy *é* állott-e egykor a végén, vagy *e* (esetleg *ā*-ból való *e*). Az én nézetem szerint eredetükre való tekintet nélkül 1. azon szavak és járulékok tartoznak az *ě* (> *e*) : *é* csoportba, melyek valamikor *é* végűek voltak és hangtani úton, az *é* megrövidülése következtében lettek változó tövűekké, pl. **szēmē* : *szēmēt* > N. *szēmē* : *szēmēt* > *szēme* : *szēmēt*, vagy (bolg.-tör. **ākāy* > R. *ekeŭ* > **ekēŭ* > R. *ekō* ~) R. *eké* : *ekēt* > N. *ekē* : *ekēt* > *eke* : *ekēt* és 2. azok tartoznak az *e* : *ē* (> *é*) csoportba, melyek mindig csak *e* (esetleg *ā*-ból való *e*) végűek voltak és analógiás úton lettek változó tövűekké, pl. (bolg.-tör. **kācskū* >) *kecske* : **kecsket* > *kecske* : R. *kecskēt* (> *kecske* : *kecskēt*), vagy (szl. *miša* >) *mise* : **miset* > *mise* : R. *misēt* (> *mise* : *misēt*). — Mivel szóvégi *ě*-nek szó belsejében ennek hosszú párja az *é* felelt meg (pl. *szēmē* : *szēmēt*) és szóvégi *ā* (> *a*)-nak is szó belsejében ennek hosszú párja, az *á* (pl. *foga* : *fogát*), ezért e viszonyok analógiájára szóvégi *e* helyébe is *ē* lépett a szó belsejében (pl. *kecske* : *kecskēt*), amelyből azután később, a XVI. sz. folyamán, persze szabályosan *é* lett. Hogy *ē* lépett a szóvégi *e* helyébe, nem pedig *é*, annak egyszerűen csak az az oka, hogy a rövid *e*-nek hosszú *ē* párja akkor még közhasználatú volt nyelvünkben. A XVI. sz. után meghonosodott vagy keletkezett *e* (vagy *ā* > *e*) végű szavakban, mivel akkor már nem volt köznyelvünkben hosszú *ē*, persze már rögtön *e* : *é* váltakozást okozott a váltakozó tövűek sorába való analógiás beilleszkedés. Pl. a nyelvújítók által csinált *fehérnye* szó tárgyesete már nem *fehérnyét*, hanem *fehérnyét*.

Horger. Antal.

Kabold alapítása és környékének települési viszonyai a középkorban.

(Név- és településtörténeti tanulmány.)

I. Előszóféle.

A háború utáni években sok szó esett nálunk arról, hogy milyen kíváncsatos volna bizonyos tudományos kérdések megoldása érdekében a nyelvtudomány és a történettudomány együttműködése. Ebben a tekintetben a kezdeményezők történészek voltak; ők azonban — nem is lehet csodálkozni rajta — csupán a segédhadak szerepét szánták a nyelvészeknek. A nyelvészek lelkesen elvállalták ezt a szerepet, hogy ezen közreműködésük által is bebizonyítsák egy szélesebb körű tudományos közönség előtt a nyelvtudomány fontosságát és jelentőségét. El kell ismerni, hogy nyelvészeinknek történettudományi szolgálatban végzett munkája sok érdekes és értékes eredményt produkált (inkább nyelvészeti szempontból), azonban a kezdet reménységeit bizony alig-alig váltotta be.

Ennek sok oka volt. A történész-nyelvész szövetkezés legalább részleges eredménytelenségének magyarázatát mégis első sorban abban találhatjuk, hogy a nyelvészek a közös munka alatt nem tudtak átalakulni történészekké, a történészek pedig nyelvészekké. — Talán méltóztatnak ismerni a sánta és a vak szövetkezéséről szóló mesét: a sánta felül a vak hátára és nagyszerűen boldogulnak. A szövetkezés elgondolói is ilyenformán képzelték a dolgot. A hiba csupán az volt az elgondolásban, hogy a szövetségesek mindegyike — hogy képiesen fejezzük ki magunkat, — sánta és vak is volt a másik elemében. A történésznek pedig nyelvészszemmel kellett volna meglátnia olyan magaslatokat, ahová neki már a saját lábán lehetett volna eljutnia és megfordítva. Így tehát véleményünk szerint a történettudomány és nyelvészet együttműködése csak úgy valósítható meg eredményesen, ha azt egy személy hajtja végre. Ez pedig egyáltalán nem tartozik a lehetetlenségek közé. Bizonyára folyóiratunk szerkesztője is ezen a véleményen volt, amikor azt a célt is felvette munkatervébe, hogy a rokontudományok képviselőit is megnyerje folyóirata számára a magyar

nyelvtudomány munkásainak. De a magam példájával is azt tanúsíthatom, hogy lehetséges és megvalósítható a nyelvész-történész együttműködésének olyan formája is, amelynél mindkettő egy személy. Sőt itt azt is bevallhatom, hogy én, mikor tudományos munkásságom során a név- és településtörténeti tanulmányokhoz sodródtam, bizony sem nyelvésznek, sem történésznek nem tarthattam magamat. Azonban nem csekély munka árán annyit mégis sikerült elérnem, hogy a nyelvészek kiváló történésznek, a történészek pedig jól képzett nyelvésznek tartanak. Az olvasó számára ennek a körülménynek talán mégis van valami előnye, még pedig az, hogy nyelvészeti dolgokról szólva nem a laikusoknak érthetetlen titkos nyelvet használok, mint például a született, vagy — mondjuk — hívtasos nyelvészek, hanem csak polgári magyar nyelven írok.

Kétségtelen, hogy a településtörténet nyújt a legtöbb lehetőséget a nyelvész-történész együttműködésre, sőt azt is merném állítani, hogy nyelvészeti ismeretek nélkül a településtörténet művelése szinte lehetetlenség; hisz jóformán csak a nevek vizsgálata segítségével képes a történész az írott források korán túlmenőleg feltárni a mult települési viszonyait. M á l y u s z Elemér például, Turócmegye kialakulásának megírásánál aránylag hatalmas okleveles anyagra támaszkodhatott, azonban a helyneveket még ő is kénytelen volt felhasználni. Amely vidékekre vonatkozólag pedig az okleveles forrásanyag csekélyebb, ott természetesen a helynevek vizsgálatának a településtörténet szempontjából mind nagyobb jelentősége lesz.

Az ugyancsak természetes, hogy a történeti vizsgálat teljes elhanyagolásával, kizárólagosan formalisztikus nyelvészeti okoskodás segítségével a helynevekkel megbirkózni szintén nem lehetséges. Erre nézve jó példa lehetnie S c h w a r z Elemérnek a nyugatmagyarországi német helynevekről írott műve, illetve abban a Kabold környéki nevekre vonatkozó vélekedések. Csakhogy nála az a hiba, hogy ő tanulmányai során annyira a német dialektológiára specializálta magát, hogy a névmagyarozathoz szükséges elemi hangtörténeti, alaktani és fonetikai ismeretek — úgy látszik — már teljesen kiestek az emlékezetéből (v. ö. N. és Ny. VI. 37 11. és 224 22.), ezenkívül ő mint nyelvészeti specialista a magyar és szláv vonatkozásokkal már egyáltalán nem törődik, sőt etimológiáiban még a német

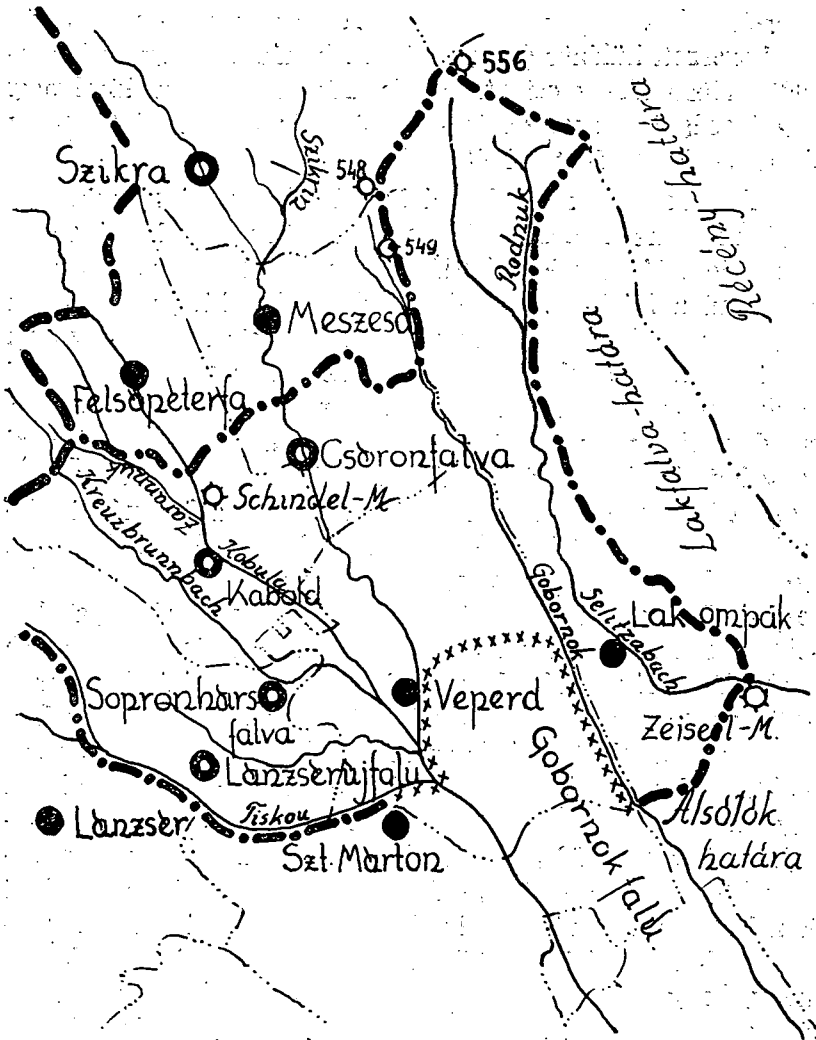
helynévadás módját is teljesen figyelmen kívül hagyja. Így tehát az ő névmagyarázatai egyáltalán nem lehetnek alkalmasak a csupán formalisztikus nyelvészeti vizsgálatok hibás voltának dokumentálására. Az ilyen beállítás ellen a nyelvész névmagyarázók valószínűleg — és joggal — tiltakoznának. Amennyiben az olvasó fejtegetéseim elolvasása után Schwartz felfogását is megismerni óhajtván a Kabold vidékre vonatkozó helynevek etimológiáit az ő könyvében is megkeresné, bizonyára helyeselné azon eljárásomat, hogy az ott olvasható névmagyarázatok cáfolgatásával a következőkben foglalkozni nem szándékozom.

A következőkben tehát példát akarok mutatni arra, hogy a nyelvészeti és történeti vizsgálatok egybekapcsolásával miként lehetséges egy vidék életére nézve legalább egy bizonyos fokig eloszlatni azt a homályt, amely annak multját borítja. A követett módszer természetesen csak a magam módszere és így bizonyára feltűnteti a kezdet tökéletlenségeit, de hasonló vizsgálatokra sem a hazai, sem a külföldi irodalomban már csak azért sem igen találhattam volna példát, mert tudtommal a történeti és nyelvészeti vizsgálat egybekapcsolásával eddig még senki sem kísérelte meg egy kisebb terület történetét megírni. Ezért nem szorítkoztam csupán eredményeim közlésére, — bár ez munkám terjedelmét természetesen jelentékenyen megrövidítette volna — hanem azt is fel akartam tární az olvasó előtt, hogy miként jutottam el eredményeimhez.

II. A Kabold környékére vonatkozó legrégibb oklevél.

Kabold községe, az egykori kaboldi uradalom középpontja, Sopron megye délnyugati részén van, közel a régi országhatárhoz, a Csáva pataknak — a Répce mellékvízének — felső folyása mentén. — A Kabold környékére vonatkozó legrégibb okleveles adatnak II. Endre királyunknak egy 1222-iki eredetiben fennmaradt és hiteles adománylevelét tekinthetjük.¹ Ezen adománylevél értelmében II. Endre Veperdet és Lakompakot csere útján megszerezte B[ors] fia Miklós ispántól, hogy azt kedvelt

¹ V. ö. FEJÉR III. 1, 368, 370 és SZENTPÉTERY, Regesta... I. 127.

- ORSZÁGHATÁR
 - - - - - MA-IS-MEGLÉVŐ RÉGI-HATÁR
 xxxxxxxx MA-MEG-NEM-LÉVŐ RÉGI-HATÁR
 ——— JELENLEGI FALUHATÁR
 ● RÉGI-FALU
 ○ ÚJABB FALU

KABOLD- és KÖRNYÉKE.

TÓTH BÉLA

hivének Botus-fia Pousa ispánnak adományozza. Pousa ispán azzal szerzett különös érdemeket az adományra, hogy a Szent-földön időző király elé utazott és Görögországban királyáért még fogságot is szenvedett, — ami talán annyit jelent, hogy királyáért kezességet vállalt.

Az adományozási oklevél határleírása szerint, amint azt majd mindjárt megismerjük, az adományozott birtoknak a szomszédja dél és kelet felől Miklós ispán volt, aki nyilván azonos azzal a Miklós ispánnal, akitől Endre király a birtokot megszerezte. Azon faluk ugyanis, amelyek az adományozott birtoktól délre és keletre vannak, később mind a nyék—lánszeri uradalomhoz tartoznak. Ezen uradalom pedig a korábbi locsmándi várispánság jogutóda volt és ezen vármegye 1263-iki nagy határleírása szerint (ÁUO. VIII. 54) az 1222-ben adományozott határokkal szomszédos faluk tényleg a locsmándi várispánsághoz tartoztak. Ebből tehát az is következik, hogy az egykori locsmándi vármegye eredetileg magában foglalta Veperd és Lakompak régi határait is, aminthogy Lakompak később vissza is került a locsmándi vármegye jogutódjához, a nyék—lánszeri uradalomhoz. — Az idézett 1263-iki okl. szerint pedig az egykori locsmándi várispánság már korábban elhalt birtokosa Baroch-fia Miklós ispán volt. Nyilvánvaló, hogy ezzel a Miklóssal amaz idézett okleveleinkben emlegetett Miklós ispán egy személy volt, amint erre korábban már Stessel is gondolt (v. ö. Száz. 1900, 688). A *Baroch* névalakon nem akadhatunk fenn, mert az 1263-iki oklevél csak a rossz állapotban lévő és nehezen olvasható eredeti után készült 16. sz.-i átiratban maradt ránk. Feltevésünket még különösen támogatja az a körülmény, hogy az 1263-iki oklevélben emlegetett Baroch-fia Miklós ugyanannak a Szák nemzetségnek sarjadéka volt, mint az 1222-iki adományos Botus-fia Pousa ispán.² Ezek szerint Miklós ispán és Pósa ispán atyafiak voltak és így bizonyára Miklós ispán akaratával és valószínűleg kezdeményezésére is történt, hogy Pósa ispán Miklós uradalma közelében, illetve uradalmán belül kapott birtokot, mert hisz egyébként a király azt a birtokot adhatta volna Pósának, amelyért Veperdet és Lakompakot

² V. ö. KARÁCSONYI, Magyar nemzetségek. III. 40.

Miklós ispántól megszerezte.³ Miklós ispán nyilván azért akarta Pósat szomszédjának, mert így ellenséges támadás esetén — ennék pedig uradalma veszélyeztetett határszéli helyzete következtében mindig ki lehetett téve — számíthatott rokonának támogatására és segítségére.

Miután így megismerkedtünk a birtokossal, az 1222-iki okl. határleírása nyomán szemügyre vehetjük az adományozott birtokot is. A részletező határleírás határjárás alapján jött létre, valószínűleg a következő módon: A király megbízást adott valamely szomszédos káptalannak vagy apátságnak — talán a borsmonostorinak — és egy polgári bizalmi emberének a határjárás és határleírás megejtésére, akik azután a király parancsának a szomszédos birtokosok jelenlétében eleget is tettek. Az egyházi ember már a határjárás alkalmával feljegyzéseket készített, amelyeknek alapján azután elkészült a megbízott káptalannak vagy apátságnak a királyhoz intézett jelentése. És ezen jelentés alapján készítette el végül a királyi kancellária az adományozásról szóló oklevelet. Az adományozási oklevél keletkezésének hivatalos útját azért kell ismernünk, hogy a benne szereplő helynevek nyelvészeti tárgyalása alkalmával esetleg ne esküdjünk — amint ez gyakran történik — az oklevél minden betűjére: a felhőzottakból ugyanis nyilvánvaló, hogy a Fejérnél közölt szöveg a benne előforduló neveknek legalább is harmadik leírásából származott. Így tehát névtorzítások már az eredeti okl. szövegében is előfordulhattak, amiket téves olvasatokkal esetleg — sőt valószínűleg — még Fejér is megszorított.

Az áttekinthetőség kedvéért a határleírást pontok szerint tárgyaljuk és pedig körülbelül olyan szakaszokra osztva a leírást, ahogy az eredeti feljegyzések is létrejöttek.

I. „Prima meta incipit [ubi]⁴ *Tulcoupotok*, [a vessző felésleges] cedit in *Rabucha*: dein super aquam Tulcou procedit superius, vsque ad ca-

³ Feltevésünk tekintetében némi nehézségeket jelenthet az a körülmény, hogy egy okl. említi B.-fia Miklósnak a fiát (Karácsonyi, i. h.); az 1263-iki okl. szerint pedig Baroch-fia Miklós gyermektelenül halt el. Ez azonban csak azt jelentheti, hogy Miklós fia még apja életében halt meg: B.-fia Miklós utódairól ugyanis semmit sem tudunk.

⁴ Az én konjekturám.

put dicti Potok, et tenet metas cum comite Nicolao;“ —

Magyarázat: A határjárás kiinduló pontját az 1222-iki okl. adatai alapján is meghatározhatjuk. A határjárók ugyanis: a határjárás végén a *Gorbounuk* patakon (Gaberlingbach) áthaladva eljutnak egy *Mezwerum* nevű árokhoz, ahonnan kezdődőleg az adományos birtok már Szentmártonnal határos. Ezután a határjárók csakhamar eljutnak a *Scikryn* patakhhoz, majd annak mentén a *Rabucha* patakhhoz és annak mentén lefelé haladva a határleírás kiinduló pontjához (v. ö. 6. ponttal). Mivel a Gaberling patakon túl a szentmártoni határ közelében más patak, mint a Siegraben, nincs, a Scikryn-patakon nyilván ez a víz értendő. A Siegraben Veperd közelében egyesül a Csáva-pataknak Schwarzbach nevű felső folyásával, így tehát a Schwarzbach a Rabucha patakkal azonos. Ezt tudva megállapíthatjuk, hogy a Tulcoupotok a mai Tessenbachnak felel meg, mert hiszen csak ez a patak egyesül Veperd alatt Szentmárton közelében a Schwarzbach patakkal. Az 1222-iki állapotnak itt a mai viszonyok is teljesen megfelelnek, mert a Tessenbach ma is egészen eredetileg községhatáruul szolgál egyfelől Lánzsér és Szentmárton, másfelől Veperd és a határában a XVI. század után alakult Kishársfalva és Sopronújfalu között. — Ezeket a viszonyokat tükrözi azonban a locsmándi várispánság 1263-iki nagy határleírásának idevonatkozó szakasza is. Az utóbbi határleírásnál azonban a határjárás ellenkező irányban történt. Így tehát ott a határjárók a lánzséri útnak elhagyása után, amelyen a Wiesmath felé vezető országutat kell érteni, elérkeznek ad caput fluminis *Tyskou*; majd a patak mentén keleti irányban haladva eljutnak vsque ecclesiam Sancti Martini (ÁUO. 8, 54). Ez után a *Kopali* (Schwarzbach) folyóhoz érkeznek, amelynek mentén nyugati, helyesebben északnyugati irányban haladva eljutnak *Weplin* (Veperd) faluig, ahol a Kopalin átkelve a *Zygun* patakot érik el. Az utóbbi patakon ismét nem érthetünk mást, mint az 1222-iki okl. *Scikryn* patakját, vagyis a Siegraben-t.⁵

⁵ A fenti földrajzi viszonyokat az 1263-iki oklevélre vonatkozólag már helyesen ismerte fel Lampel (Tört. Tár 1899, 307) és Stessel (Száz. 1899, 307), aki egyes dolgokra vonatkozólag már az 1222-iki okl. adatait is felhasználta.

Amennyire megegyezik a két oklevél Veperd déli és délkeleti határára vonatkozó földrajzi adatokban, olyan nagy az eltérés a két oklevélben szereplő névalakok tekintetében, bár arra nézve semmi kétségünk nem lehet, hogy a névalakokban való eltérések csak a különböző olvasási, illetve leírási torzítások útján jöttek létre. Hogy azonban ezen neveket nyelvészeti-leg megmagyarázhassuk és a névetimológiákat településtörténeti szempontból felhasználhassuk, meg kell kísérelnünk ezen nevek eredeti alakját rekonstruálni.

Az 1222-iki okl. *Rabucha* névalakja nagyon emlékeztet a *Rápca* folyó nevére, ezért Stessel (i. h.) arra gondolt, hogy ebben az esetben a főfolyónak a nevét vitték át a mellékvízre. Ilyesmire azonban példa nincs. Különben is a Csáva patakának alsó folyása ugyanabban az időben *Sawa* (1225) néven szerepel.⁶ Ha tehát a patak alsó folyását nem nevezték *Rápcá*-nak, még kevésbé tehető ez fel a felső folyásáról. Itt nyilván névtorzítással állunk szemben, amely úgy jött létre, hogy az egyik diktáló ismerte a *Rápca* (*Rabuca*) folyónevet. — De kétségtelenül olvasási torzítás eredménye az 1263-iki *Kopali* névalak is. Az eredeti névalak, amelyből mindkét torzult névalak származhatott, véleményem szerint *Kobwla* volt. A *K > R* tévesztés gyakori, különösen FEJÉRNél, aki pl. egy 1411-iki oklevélben *Repchefe*u helyett következetesen *Kepche*fő-t ír (Fejér, X. 5, 195—204). A *Kopali* névalaknál a *p* okoz nehézséget; ez talán úgy került oda, hogy egy német származású diktátor betűzéses olvasásnál *p*-nek ejtette a *b*-t vagy esetleg a *b* betű felső része az eredetiben elmosódván valamelyik diktátor a megmaradt alsó részt hibásan egészítette ki. Ami pedig a *Rabucha* névalak végződését illeti, *-wla* helyett igazán nem nehéz *-ucha*-t olvasni, különösen annak, aki a név első részét *Kob* helyett *Rab*-nak olvasta.⁷ Ezen feltevésünket egy német névalak is támogatni látszik. Egy 1450-iki okl. hátlapján ugyanis a következő feljegyzés olvasható: „...zu *Kobelen* bei zway und auf ainer müll

⁶ Sopronm. Oklt. I. 12.

⁷ ŠMILAUER „Vodopis starého Slovenska“ 1932 é. művében a *l > h* tévesztésre a következő felvidéki példákat említi: *Topl > Toph*, *Clino*a > *Clino*a (536. l.). Ugyancsak több példa van Šmilauernál említve a *Rabucha* és *Kopali* névalakoknál felteendő *o > a* és *u > a* tévesztésekre is. A *Kopali* névalak *-i*-je csak úgy jöhetett létre, hogy a névvégi *-a* elmosódott.

daselbst, dy gehört zu *Kobelsdorff*“.⁸ Ezen feljegyzésben a „zu Kobelen“ kitétel víznévre való hivatkozásnak látszik, mert hisz a következőkben a mellette lévő malomra történik utalás. A *Kobula* név pataknévként az Árpádkorban másutt is előfordul; így egy 1208-iki okl. említ Felsőlendva közelében, Vas megyében egy aqua *Kobula*-t (Szentpétery Regesta I. 76.) egy *Kabalapotoka* pedig Sárosmegyében szerepel (Ortvay). Könnyű kitalálni, hogy ezen névben a szláv *kobyła* „kanca“ szó rejtőzik. Ezért bizonyára nem véletlen az, hogy a Schwarzbach-Csáva pataknek felső folyását az osztrák területen lévő Schwarzenbach falu felett a katonai térkép szerint *Rosswasser*-nak hívják; ez a német elnevezés nyilván egy korábbi szláv elnevezés lefordításából származott.

A német *Tessenbach* névalak tanúsága alapján a *Tulcou-Tolcou* és *Tyskou* névváltozatok közül azt kell helyesnek tartanunk, amelyben s szerepel: a *Tulcou-Tolcou* névváltozat úgy jött létre, hogy a diktátor — vagy esetleg Fejér — a hosszú s-et l-nak olvasta, az y-t pedig u-nak, o-nak nézte.

2. „...et de capite *Tolcou* (sic!) ascendit super monticulum, inde procedens conterminatur terrae Theotonicorum, et tenet metam cum eis;“

Magyarázat: Ezen szakasz a birtok nyugati határának leírását tartalmazza: a leírt állapot teljesen megfelel a mai helyzetnek. A határleírás ezen szakaszban bizonyára azért nem részletező, mert a birtokhatár egybeesett az állandónak tekintendő országhatárral.^{8a}

3. „...deinde progrediens redit ad terram Hungaricam et venit ad caput *Zarannuk Potok*; inde procedendo per *Zarannuk-potok* conterminatur terrae Comitum, et tenet metas cum ipso; inde relicto *Zarannukpotok* ascendit in

⁸ HÁZI, Sopron szabad királyi város története I. 3, 288.

^{8a} Kring Miklós újabban azt hirdeti, hogy a 13. század első felében a magyar államhatár fogalma még nem volt meg és hogy ebben a korban csak bizonytalan határsávról lehet beszélni még Nyugatmagyarországon is (v. ö. „A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet“ Évkönyve IV. 18. és 23.). Az 1222-iki veperdi határleírás ezen szakasza is világosan tanúsítja, hogy Kring elmélete gyökeresen téves.

quemdam monticulum; unde descendit ad finem villae Petri Comititis in *Rabucha* et transeundo *Rabucham* ascendit in montem;“

Magyarázat: A határleírás ezen szakasza nyilván a birtok északi határának leírását tartalmazza. Ez a rész az egész határleírásnak településtörténeti szempontból legnevezetesebb, de egyszersmind legnehezebben megfejtendő szakasza. Az első nehézséget az jelenti, hogy nincs megadva annak az ispánnak a neve, akivel a birtok a *Zarannuk* patak mentén határos. Ha ugyanis ezen „comes“ kitétel a határleírás előző és következő szakaszaiban emlegetett Nicolaus comesre, a locsmándi várispánság urára vonatkoznék, akkor ez azt jelentené, hogy a *Zarannuk* patakon túl fekvő Felsőpéterfa Nicolaus comes birtokában volt, az utána következő *villa Petri* pedig ebben az esetben csak Kabolddal lehetne azonos, ha t. i. STESSEL-lel a *Zarannuk* patakot a Lindgraben patakkal azonosítjuk (Száz. 1899; 752), amint ő csakugyan Kaboldban látja az 1222-iki villa Petri-t. De ebből a felfogásból az is következik, amit azonban STESSEL elhanyagolt, hogy a mai Felsőpéterfa 1222-ben nem Péter, hanem Miklós ispán birtokában volt, ami már a község-név alapján is egy kissé különösnek tűnhetik fel. Még inkább képtelenségnek kell tartanunk STESSEL feltevését, ha bizonyos történeti tényekre is tekintettel vagyunk. Péter ispánról tudjuk ugyanis, hogy az Osl. nemzetség németi ágához tartozott⁹ és Felsőpéterfa csakugyan az ő utódai birtokában volt, hiszen 1302-ben adták el azok a Nagymartóniaknak (v. ö. Fejér, VIII. 1, 104—105).

Van azonban STESSEL álláspontja mellett néhány más nehézség is. Semmi valószínűsége sincs például annak, hogy az országhatár 1222-ben Wiesmath közelében húzódott volna, ahol t. i. a lindgrabeni patak „caput“-ja van. Ebben az esetben ugyanis a Wiesmath-tól keletre a régi magyar országhatár közelében fekvő Schwarzenbach várának már 1222-ben Magyarországhoz és pedig a locsmándi várispánsághoz kellett volna tartoznia. Erről azonban szó sem lehet, mert hiszen tudjuk,

⁹ Karácsonyi, i. m. II. 412.

hogy Schwarzenbach vára először 1254-ben került Magyarországhoz.¹⁰

Továbbá az is figyelembe veendő, hogy erdős vidékeken az adományozási birtokhatárokként szereplő patakok község-határként szinte kivétel nélkül napjainkig megmaradtak. A lindgrabeni patak pedig folyása mentén ma sehol sem szolgál községhatárral, ellentétben az ugyanazon oklevélben birtokhatárként megnevezett patakokkal, amelyek az okl. határleírásának megfelelő helyeken ma is községhatárral szolgálnak, amint ezt a Tessenbach esetében már láttuk is.

Végül pedig az 1222-iki okmányt megerősítő 1229-iki oklevelet STESSEL álláspontja mellett teljesen értelmetlennek és zavarosnak kell tartanunk, amint STESSEL azt tényleg egy eredeti oklevél téves kivonatának tekinti, pedig — amint látni fogjuk — egyáltalán nem az, és így Regestáiban SZENTPÉTERY is eredeti és hiteles oklevélnek fogadja el.¹¹

Az összes nehézségek azonban megszűnnek, ha a „terrae Comitis“ kitétel után nem Nicolai-t egészítünk ki, hanem Petri-t és a *Zarannuk* patakot nem a lindgrabeni patakkal azonosítjuk, hanem egy másik patakkal. Ennek a „caput“-ját megtalálunk nem lesz nagyon nehéz; egyszerűen csak át kell kelnünk a lindgrabeni patakon és körülbelül egy kilométernyire tovább kell haladnunk az országhatár mentén, hogy eljussunk egy közvetlenül a régi országhatár mellett eredő patak fejéhez. A katonai térkép ezen pataknak nevét ugyan nem közli, azonban Ortway-ból megállapíthatjuk — aki ugyan ezt a patakot tévesen az 1263-iki okl. *Kopali*-jával azonosítja —, hogy a patakot *Ranbach* néven ismerik (Ortway II. 439). A katonai térkép szerint ma is ez a patak szolgál községhatárként Felsőpéterfa és Kábold között, de nem egészen a torkolatáig; ugyanis körülbelül két kilométernyire attól a ponttól, ahol a Ranbach a Schwarzbach-ba szakad, a községhatár elhagyja a patak medrét, vagyis ezen körülmény is teljesen megfelel az okl. határleírásának. — A mai állapotnak az okl.-ben foglaltakkal való egyezése azonban még tovább is tart. A községhatár ugyanis a Ranbach el-

¹⁰ V. Ö. LAMPEL, Archiv. f. österr. Gesch. Quellen, 71, 322 és Tört. Tár 1899, 308.

¹¹ SZENTPÉTERY, Regesta... I. 179.

hagyása után áthaladva a Maurerberg nyulványán („ascendit in quemdam monticulum“) a Schindelmühle közelében eléri a Schwarzbach-ot és azon áthaladva közvetlenül a patak mellett felkúpszkodik a 379 méteres magaslati pontra („transeundo Rabuchiam ascendit in montem“).

Ezek szerint az 1222-iki okl. *villa Petri*-je csak a mai Felsőpéterfával lehet azonos, amint hogy tényleg a Schwarzbach—Rabuchia mellett fekszik. Kabold azonban — és ez eddigi helyrajzi bolyongásaink legfőbb eredménye — 1222-ben még nem létezett, illetve határa még beletartozott Veperd határába. Az itt elmondottaknak mintegy próbáját jelentheti a **Zarannuk** pataknév etimológiája. Már korábban kifejezést adtam azon gyanításomnak, hogy ezen névben a szláv *zarobъ* „Verhau“, „gyepű“ szó rejtőzik. (Ujb. IX. 49. 1., 3. j.). STEINHAUSER azonban rámutatott arra, hogy a *zarobъ* > *zarub* szó csupán a nyugati szláv nyelvekben jelent „gyepű“-t, a szlovénban azonban — a mi vidékünkön csak ez a szl. nyelv jöhet tekintetbe — a *zarob* szó jelentése „Saum“, „Rand“.¹² Amint azonban előző történeti földrajzi fejtegetéseinkből kitűnt, a szónak ép ezen szlovén nyelvi jelentése felel meg a mi patakunknak, amennyiben azt „határpatak“-nak értelmezhetjük. Ezen felfogásunkban esetleg a patak német elnevezése is megerősíthet bennünket: a nyugatmagyarországi német nyelvterület északi részén — ha t. i. S c h w a r z Elemér közlésének híhetünk — a régi német *ei*-nek ma *a* felel meg. Ezek szerint a felfeljegyzett német **Ranbach** névalak első része a mai irodalmi német *Rain* „határ“, „mesgye“, „szegély“ szónak felelhetne meg, ami azt jelentené, hogy a patak német elnevezése az általunk feltett szlovén név lefordításából származhatott.

A felhozottak szerint patakunkat „határpatak“-nak csak akkor nevezhették el, amikor Felsőpéterfa és a felette lévő Szikra falu határa az Osliaknak való adományozás következtében a locsmándi várispánság területéből kiszakadt. Előzőleg ugyanis, amikor még az egész vidék egy határmenti királyi uradalomhoz tartozott, semmi szükség sem lehetett arra, hogy

¹² Természetesen lehetségesnek tartom, hogy a **Zarannuk** névalak tulajdonképp *Zarannuk*-ot helyettesít. Steinhäuser megjegyzésére nézve v. ö. Mitteil. des österr. Inst. f. Geschichtsforschung 45, 293.

az erdőségekben községhatárokat jelöljenek ki. Az pedig a térképről ma is megállapítható, hogy Szikra északi határa egyenes folytatása azon faluk északi határainak, amelyek egykor a locsmáncsi várispánsághoz tartoztak. Felsőpéterfának és Szikrának az Osliai részére való adományozása aligha 1150 előtt történt, sőt gyaníthatólag 1200 körül. Féltehetjük ugyanis, hogy az a Péter, akiről Felsőpéterfa nevét kapta, azonos azzal a Péter ispánnal, akiről az 1222-iki oklevélben mint előről emlékeznek meg. Sőt ha feltesszük, hogy a névadó nem a mi Péterünk, hanem annak ugyanazon nevű apja vagy nagyapja volt, akkor is a 12. század második felében vagyunk. Ezekből tehát az következik, hogy Felsőpéterfa környékének lakossága a 12. század második felében még főleg szlovénokból állott.

4. „...vnde descendit ad aliam villam dicti Petri comitis ad *Sikryn-potok*; inde transeundo *Sikryn-potok* vadit ad foueam, quae uocatur *Mezverum*; inde ascendit ad crucem *Miksa*; inde procedens per magnam viam vadit a¹³ *Sce-lusbyk*; quo transito terra Pouse distinguitur de terra Petri Comitis.“

Magyarázat: STESSEL úgy véli, hogy Péter ispán itt emlegetett második faluján a Felsőpéterfa feletti Szikra értendő, mint amely falut Péter ispán utódai Felsőpéterfával együtt eladták később a Nagymartoniaknak (Száz. 1899, 752). Ezen felfogásnak ellentmond a határleírás *descendit* kifejezése, mert hisz Szikra jelentékenyen magasabban fekszik Felsőpéterfánál, ezenkívül ebben az esetben a *Mezverum* árokkal sem tudnánk mit kezdeni.

A mi felfogásunk szerint azonban Péter ispánnak a *S(c)ikryn* patak melletti másik faluján nem a mai Szikra, hanem a Felsőpéterfával kelet felől szomszédos Mészverem falu értendő. Ezt a falut először ugyan csak 1447-ben említik, de azért már korábban is meg lehetett. Talán korábban a felette fekvő Szikra határrésze volt, vagy — ami még valószínűbbnek látszik — Szikra tekintendő újabb alapításnak.

A határleírás ezen szakasza szerint a határjárók a *Sykrin* patakon áthaladva egy *Mezverum* nevű árokhoz jutnak. Ezen

¹³ Az *a* helyett esetleg *ad*-ot kell érteni.

az árkon véleményem szerint a Gaberling patak felső folyása értendő, amelynek a katonai térkép szerint is mély árok jellege van és jó darabon ez az árok alkotja ma is a határt Mészverem és Lakompak, illetve Veperd és Lakompak között. A határleírás ezen szakaszának végpontja könnyen meghatározható; az a pont az t. i., ahol Pósa földjének a határa Péter ispán földjének határától elvált, vagyis a mai Szikra határa Lakompakétól. A katonai térkép szerint ez a hely a Herrentisch nevű 556 méteres magaslati pont, Nádasd, Szikra. Lakompak és Sopron határainak találkozó pontja. Innen déli irányban határként ma is jó darabon egy út szolgál, amelyen természetesen oklevelünk magna via-ját érthetjük. A *Scelusbyk* nevű hely valahol az 549 méteres magaslati pont körül lehetett. Az itt elmondottak tehát azt jelentik, hogy a 16. század után alakult Csóronfalva határa 1222-ben még beletartozott Veperd határába, Lakompaknak mai nyugati határa pedig a középkor óta nem változott.

Felfogásom támogatására hivatkozhatom a locsmándi vármegye 1263-iki nagy határleírásnak idevonatkozó szakaszára is. 1263-ban ugyanis Lakompak már ismét a locsmándi vármegyéből alakult uradalomhoz tartozott. Az 1263-iki határleírás ezen szakaszában csak egy helyreigazításra szoruló téves adat van, ami valószínűleg a 16. századi átírat készítőinek számlájára irandó. Az 1263-iki határjárók ugyanis azután, hogy Veperdtől délre átlépik a Schwarzbach-ot (*Köpalí*), elérik a Siegraben-t (*Zigun*), majd „de rivulo Zygun vadit (versus) occidentem, vbi cadit in vallem Mezes vocatam“. Ez lehetlenség, mert nyugati irányban haladva a határjárók hamarosan visszaérkeztek volna a Schwarzbach-hoz. Az „occidentem“ kitétel nyilván az „orientem“ kitétel helyett van, és ha ezzel helyettesítjük, akkor az 1263-iki határvonalat a térképen már nyomon követhetjük, mivel az teljesen megegyezik az 1222-iki határjárás adataival és a mai állapottal, amint ez a két határleírás alatt párhuzamosan közölt idetartozó adataiból is világosan kitűnik:

¹⁴⁴ Az 548-as magaslati pontnál a határvonal valóban északkeleti irányba fordul.

1222 :

„ . . . transeundo *Sykrinpotok* vadit ad foueam, quae vocatur *Mezverum*,¹⁵

inde ascendit ad crucem Miksa, inde procedens per magnam viam vadit a *Scelusbyk*, quo transito terra Pouse distinguitur de terra Petri comitis. Deinde progrediens descendit. . .“

1263 :

„et de riuulo vocato *Zygun* vadit [versus] occidentem [=orientem],

vbi cadit in vallem *Mezes* vocatam, vbi in capite fontis *Mezes* sunt due mete, vbi quoque est arbor quercus; deinde pergit versus orientem, per viam *berch*¹⁶ vulgo vocatam, vbi sunt mete continue vsque arborem *Zelesbyk* appellatam;

inde vadit per eandem viam *berch* cum duabus metis continuis. . .“

5. „Deinde progrediens descendit in caput minoris *Rednik*; ibi incipit tenere metas cum comite Nicolao; inde descendendo inferius per minorem *Rednyk* cadit in maiorem *Rednyk*, et per *Rednyk* procedit inferius. Inde relicto *Rednyk* in terram minoris *Louku* ascendit in montem; vnde incipit tenere metas cum maiori *Louku*; inde vadit inferius, et in inferiore fine terrae minoris *Louku* iterum cadit in *Rednyk-potok*; vnde transito *Rednik-Potok* incipit tenere metas cum terra ville Sancte Marie“.

Magyarázat: A határleírás ezen szakaszában foglaltak pontosan megfelelnek a mai állapotnak. A leírásban említett *minor Rednyk* a Raiding-patak Selitzabach néven ismert felső folyásának egyik névtelen ága, amelynek mentén ereszkedik le a határmesgye az egykori bércútról délnek. A pataknak a határleírásban *maior Rednyk* néven említett ága ma a katonai tér-

¹⁵ A *verem* szó a régi nyelvben annyit is jelentett, mint „fovea“, „fossa“ (OkISz.); a *Mezverum* név annyit jelent tehát, mint „meszes árok“, vagyis teljesen egyezik az 1263-iki *Mezes* név jelentésével.

¹⁶ Ez „bércút“-nak nevezett országút („magna via“) bizonyára a soproni vám elkerülésére szolgáló afféle csempészút volt.

kép szerint a *Spiessgraben* nevet viseli. A határmesgye a 484 méteres magaslati pont után hagyja el a Selitza-patakot — körülbelül egy kilométernyire a két patakág egyesülésétől — és felhalad a patak bal partján húzódó dombgerincre. Végül a Zeisel-malom közelében átvágja a Selitza-patakot és innen kezdve Lakompak már Alsólókkal lesz határos. Az utóbbi falu-
nak ősi magyar Boldogasszonyfalva elnevezését (v. ö. *Bodog-azzonfalua* 1425, *villa Sancte Maria* 1222) a németek őrizték meg *Frauenhaid* alakban. Az oklevelünkben említett *maior Louku* pedig a mai Lakfalvának, Lakompak keleti szomszédiá-
nak felel meg.

A *Rednyk* névalakot illetőleg alkalmam volt már ezen a helyen kimutatni (Szegedi Füzetek = SzFüz. I. 105—106), hogy a *Rudnyk* névalak hibás leírásából származott.

6. „Inde ascendens in montem conterminatur ville *Gorbounuk*; inde tenendo metas cum eadem villa vadit superius per viam et iuxta terram Jordani cadit in *Gorbounuk-potoka*; inde procedendo superius per idem potok, venit ad alteram foueam, qui etiam *Mezwerum* dicitur; inde conterminatur terrae villae S. Martini; Inde vadit ad *Scen Egeteu Zormu*; ubi cadit in *Scikryn-Potok*, inde descendit inferius et cadit in *Rabucha*; et procedendo per *Rabucha* reuertitur ad priorem metam“.

Magyarázat: A középkor óta a határviszonyok tulajdonképp az 1222-iki határleírásnak csak ezen utolsó szakaszánál változtak meg, azonban itt sem lényegesen. Semmi esetre sem változott meg a határ Lakompak déli részében, mert a határmesgye a Raiding (*Rednyk*) patakon áthaladva most is egy emelkedésre kapaszkodik (ez a 327 méteres magaslati pont): más mons-nak mondható emelkedés pedig azon a környéken nincs. Bizonyos változások csupán a határnak ez után következő szakaszrészén következtek be. Alsólók, Lakompak, Veperd, Sopronszentmárton és Sopronújlak között ugyanis a középkorban a Gaberling patak mentén egy kis nemesi falu feküdt, mely 1368—1425 között néptelennedett el. Ugyanis még 1368-ban több lakosa tanuként szerepel (Sopronm. Okl. I. 374/78), 1425-ben pedig már néptelen pusztá-

ként említik a lánzséri uradalom tartozékai sorában (Sopronm. Oklt. II. 99). Határának legnagyobb része Sopronszentmártonhoz és Alsólókhoz került, (mindkét falu a lánzséri uradalom tartozéka volt) határának kisebbik részét azonban — úgy látszik — Veperdhez csatolták. Ennek az a magyarázata, hogy valami igényük *Gobornok* faluhoz a Nagymartoniaknak — Veperd későbbi urainak — is volt; 1301-ben ugyanis két gubornoki nemes „pauperitatis inopia nimirum oppressi“ rokonai hozzájárulásával elzálogosította birtokrészét a Nagymartoniaknak. Az elzálogosított birtokot az illető kisnemesek, illetve utódaik bizonyára már sohasem tudták visszaváltani. A Nagymartoniak valószínűleg ezen a jogcímen emeltek igényt az Athinaiakkal, a lánzséri uradalom uraival szemben, Gobornók falura. A pert elvesztették; erre Nagymartoni Nykul hatalmaskodásra ragadtatta magát, a bíróság előtt pedig többszöri idézésre sem jelent meg, mire fej- és jószágvesztésre ítélték. Az ítéletet azonban aligha hajtották végre. Úgy látszik kiegyezéssel végződött a per: a lánzséri uradalomhoz tartozó Sopronszentmárton egykori határának egy része ugyanis ma a veperdi határhoz tartozik.

Alkalmam volt már rámutatni arra, hogy a régi magyarban a *szorm* ~ *szarm* szó vízágak megnevezésére szolgált. Itt is vízágot jelez a *Scen Egeteu Zormu* név, mert hisz ott érik el a határjárók újra a *Scikryn* patakot. Ez utóbbi név szókezdő s-sel is szerepel; erről a körülményről majd a név etimológiájának tárgyalásánál fogunk érdemlegesen szólni. A katonai térkép közvetlenül Veperd falu közelében tünteti fel a Siegraben pataknak egy elágazását; ez lehetett tehát a *Scen Egeteu Zormu*-nak nevezett vízág.

III. Az 1222-iki oklevélben szereplő víz- és településnevek és azok viszonya a mai német helynevekhez.

Az 1222-iki okl. határleírására vonatkozó fejtegetéseink során már megemlékeztünk két víznév etimológiájáról és azt találtuk, hogy mindkét név szláv névadáson alapul. Ezen pataknevek a *Rabucha-Kopali* < **Kobula* és a *Zarannuk* voltak és azt is tapasztaltuk, hogy a németek ezen neveket lefordítás

útján vették át a szlávoktól, illetőleg pontosabban a szlovénoktól (v. ö. az 1. és 3. ponttal), de azt is láttuk, hogy **Kobula* név német fordítása csak a patak ausztriai szakaszán szerepel pataknévként.

A következőkben meg akarjuk vizsgálni az 1222-iki okl. egyéb homályos neveit is; ezenkívül az egykori magyar és a mai német nevek egymáshoz való viszonyát is igyekezni fogunk meghatározni.

Már a határleírás tárgyalása során megállapítottuk, hogy az 1222-iki okl.-ben szereplő *Tulcou-Tolcou* pataknév torzítás útján lett a *Tyscou* névalakból, ahogy ez a pataknév az 1263-iki határleírásban is szerepel (v. ö. az 1. ponttal). A m. *Tiskou* névalak a szl. *tichs* töből való *Tišbko* szn.-ből vagy a *těchu* szóból való *Těšbko* szn.-ből való.¹⁷ Az utóbbi név különösen gyakori. Szl. szn.-i eredetű folyónévre jó példa a *Krassó-Karas* neve;¹⁸ nagy számmal hoz fel az ilyesmire példákat ŠMILAUER is (i. m. 490 11.). Nézetem szerint ezen személynévi eredetű víznevek tulajdonkép mind másodlagosaknak tekintendők, vagyis a név eredetileg valakinek a faluját vagy birtokát jelezte és később ruházódott át a falunév a falu melletti folyó vagy patak elnevezésére, amint ma is szoktunk patakokat falukról megnevezni. Valószínűleg a *Tiskou* szn.-i eredetű pataknévben Sopronszentmártonnak eredeti neve őrződött meg, mert hisz a falunak már a Szent Márton templomának építése előtt is bizonyára volt valamilyen neve.

A n. *Tessenbach* névalak származhatott m. **Těsko(u)* (< *Tiskou*) vagy szl. *Těškov* névalakból. A névnek a magyarból való átvétele mindenesetre valószínűbbnek látszik; a magyar névalak ugyanis magánhangzóra végződött és így érthető a gyenge ragozású névalak a németben. Azonban a névnek közvetlenül a szlávból való származása sem mondható teljesen lehetetlennek. Annyi bizonyos, hogy a *Tessenbach* nevet a németek legkorábban a 11. sz. végén, vagyis az ófn. *sk* > *sch* hangváltozás bekövetkezése után vehették csak át, mert különben a régi magyar névalaknak ma a *Tešchenbach* alak felelne meg a németben. Az is

¹⁷ Miklosich, Die slaw. Personennamen, 399. és 409. sz.

¹⁸ V. ö. ZONF. VI. 129. 1., 2. j., ahol erre még néhány példa van említve.

kétségtelen azonban, hogy a *Tessenbach* névalak legkésőbb 1350/1400 előtt kerülhetett a németbe, vagyis a német $\check{s} > s$ hangváltozás előtt.¹⁹ A magyar névalakban szereplő *k* megfelelésére nézve megjegyezhetjük, hogy a nyugatmagyarországi német nyelvjárásokban a zárhangok *n* előtt általában el szoktak tűnni, vagy néha egy redukált mássalhangzó marad csak hátra; így felel meg pl. a *Lackenbach* névnek a népi *lāpo* ejtés vagy a magyar *Bozsok*-nak: *Poschendorf* (újabbkori átvétel).

A mai *Sieggraben* patak neve az 1222-iki és 1263-iki oklevelekben elég változatos névalakokban szerepel és pedig mint *Sikryn*, *Sykrin*, *Scikryn* és *Zygun*. Az 1263-iki *Zygun* névalak valószínűleg *Zyqrin* névalakból torzult.²⁰ A névváltozatok közötti legfontosabb különbség a szókezdő sziszegő hang jellegét illeti. Az *S* olvasható ugyanis *s*-nek vagy *zs*-nek, a *Sc* és *Z* azonban csak *sz*-nek olvasható. 1302-ben is említik Péter ispán utódainak a *Sieggraben* melletti faluját *Sykrem*s alakban (Fejér VIII, 1, 104/105). Sajnos ezen névváltozat is torzítottnak tekintendő: valószínűleg *Sykrwn* (= *šikrūn*) névalakból származott.²¹ Annyi azonban kétségtelen, hogy ennél a névváltozatnál is az *S*-es szókezdet szerepel. Ezek szerint a névnek két változata volt: **Szikrin** és **Sikrin**. A német **Sieggraben** név nyilván összefügg a fenti magyar névváltozatokkal és így a német névalak is csak valami *s*-es szókezdetű névalakból származhatott, tekintve, hogy a régi németben szókezdetben csak \check{s} -szerű hang fordulhatott elő, a *m. sz*-nek megfelelő hang nem.

Ezek alapján fel kell tennünk, hogy a magyar névnek már kezdettől fogva két változata volt: egy *sz*-es és egy *s*-es szókezdetű. Ez a körülmény természetesen a név eredetének megállapításánál is figyelembe veendő, mert a név csak olyan szóalakból származhatott, amelyre nézve egy \check{s} -es és egy *[s]*-es szókezdet is feltehető. Ilyenül kínálkozik a szl. *sykora* „Meuse“ szó, amely megvan a csehben, lengyelben, szorbban és a szlovénban is. Ezen madárnevet a *sykati* „zwischen“ igéből képez-

¹⁹ Az itt szóba hozott német hangváltozások kronológiájára nézve v. ö. Petz-Festschrift-beli cikkemet „Zur Geschichte des germ. *s* in den deutschen Mundarten Westungarns“ (DUHbl. V. 327).

²⁰ A *ri > u* hibára ŠMILAUER két példát is említ (i. m. 536).

²¹ A *w > en* tévesztésre ŠMILAUER is említ példát (i. m. 536).

ték. Ez a hangfestő ige egymástól távoleső szláv nyelvekben ſ-es szókezdettel is szerepel (így az oroszban és a szerbben, de az oroszban s-es szókezdettel is megvan), ami arra mutat, hogy eredetileg a szónak két változata volt és csak az egyes nyelvek életében állandósult az egyik változat. A *sykora*-*šyko-ra* szóból a melléknévi *-inъ* képzővel alkothatták pataknevünket. Már csak azért is csupán szláv eredetet vehetünk ezen pataknevnél kombinációba, mert a környék minden patakjának elnevezése a *Mészverem-Meszes* kivételével világosan szláv névadáson alapul.²²

A német *Siegraben* nyilván összevonás, illetve egyítettés után jött létre; hangtani kritériumok alapján azonban nem dönthető el, hogy a németek a magyaroktól vették-e át ezen névalakot vagy pedig közvetlenül a szlovénoktól. Annyi azonban kétségtelen, hogy a név a németbe bizonyára 1100/1150 után, vagyis a bajor diftongizálódás után került, mert különben korábbi átvétel esetén a tőszótagban *ei* dipht. volna (v. ö. szl. *Bystrica* > n. *Feistritz*). De 1350 után sem kerülhetett már a magyarból a németbe, mert ebben az esetben m. s-nek *sch* felelne már meg a németben.

Az 1222-iki oklevélben szereplő *Rednyk* pataknevről már megemlítettük, hogy *Rudnyk* névalakból torzult (5. pont).²³ A m. *Rudnik* név a gyakran előforduló a szl. *Rudnikъ* pataknev átvételéből származik; ez a név a *ruda* „érc” szóból van ké-

²² Korábban csak az *Sc*-es kezdetű névalakra voltam tekintettel és ezért lehetőnek tartottam, hogy a név a szl. *sěkyra* „balta” szóval függ össze (Ujb. IX. 50). — BÁTKY velem szemben m. eredetűnek kívánta a nevet értelmezni azzal a kézenfekvőnek látszó feltevessel, hogy a néven „szekrény-patak” értendő (F. és E. X. 330). Azt persze már egy kissé bájos elképzelni, hogy miért nevezhettek el egy patakot ilyen különös módon; arról nem is szólva, hogy az *s*-es szókezdetű magyar névalakokra és a német névre ez az eredetinek mondható „névmagyarázat” sincs tekintettel. STEINHAUSER viszont a Fejérnél található hapax legomenon *Sykrems* névalakból indulva ki a német eredet mellett kardoskodott a nevet *Siegrimes* gen.-i szn.-i hn.-iek értelmezve (i. h. 296). Ez a névmagyarázat is nagyon szép volna, ha egyéb névalakok nem volnának, amelyekre természetesen STEINHAUSER sem volt tekintettel (i. m. 296).

²³ V. ö. rivulus *Rudnik* 1225 (a patak alsófolyása: Sopronm. Oklt. I. 12); fons *Konut* (= *Ronuc*) 1263 (Szabadbáránd és Doborján között: AUO. 8, 53); *Rodnik* 1412) az 1225-iki okl. határleírásának figyelembevételével készült, de a neveket modernizáló répcemicskei határleírásban: Haz. Okmt. V. 204/205).

pezve: a névadás alapja talán a patak vizének, illetve medrének vereses színe volt.²⁴

Patakunknak német nevét csak a kat. térképről ismerem **Raidingbach** alakban, azonban a patak mellett fekvő Doborján falu szintén a patakról kapta német *Reiding* nevét és ez a név *Rēwdningh* alakban említve van 1465-ben (Házi I. 5, 419).²⁵ A n. név is a szl. *Rudnik* névalak átvételéből származik és pedig még az ű bajor diphthongizálódása előtt, vagyis 1100/1150 előtt került a németbe, amennyiben az ófn. és kn. ű mai umlautját tünteti fel; az alsóausztriai *Reidling* patak pl. említve van már 1034-ben *Rūdnicha* alakban (v. ö. SCHNETZ, Arch. f. slaw. Phil. 39, 176).

Az, amiket a *Reiding* név átvételének időpontjáról mondtunk, némileg ellenmondásban látszik lenni azokkal a megállapításokkal, amelyeket előzőleg a *Tessenbach* és *Siegraben* neveknek a németben való meghonosodására nézve tettünk. Ez az ellenmondás azonban csak látszólagos. A *Reiding* pataknevet a németek ugyanis nem a patak felsőfolyása vidékén vették át, hanem annak alsófolyása vidékén, Locsmánd környékén. A Locsmánd név pedig a magyarba a németből került (< ófn. **Liuzamānesburg* vagy *-dorf* > *Lützmannsburg*) és pedig olyan korban, amikor a magyarban a *c* hangkapcsolat ismeretlen volt, tehát legkésőbb a 11. század folyamán. Ezek szerint a locsmándvidéki némettség ősinek, vagyis honfoglaláselőttinek tekintendő: azon a vidéken tehát akadhatnak ófn. hangállapotot feltüntető szláv származású német víznevek (v. ö. Nyr. 64, 63).

A Gaberling pataknak, a Csáva patak mellékvizének régi magyar nevét csupán az 1222-iki oklevélből ismerjük **Gorbounuk potoka** alakban; azonban a patak mentén fekvő egykori hasonlónevű falut többször is említik az oklevelek a következő névalakokban: *Gurbounuk* 1229 (Fejér, III. 2, 194), *Gorbolnoch* 1301 (Csánki), *Gorbonuk* 1368 (Sopronm. Oklt. I. 374/378), *Gobornok* 1425 (Csánki). A helynév megmagyarázására már egy korábbi munkámban két lehetőséget vetettem fel,

²⁴ Korábban nem ismerve a *Rednyk* névalak titkát, ezt a pataknevet a többi magyar *Rednek* pataknévvel igyekeztem kapcsolatba hozni (Ujb. IX. 253). Hasonlóan STEINHAUSER, aki ezt a nevet valami feltételezett szl. *red-* vagy *řed-* töből kíséri meg származtatni (i. m. 290), természetesen teljesen tévesen (v. ö. DUHbl. VI. 82/93).

²⁵ Ezt a névalakot HÁZI (I. 5, 419) tévesen Récényre vonatkoztatja.

hogy t. i. a név lehet a szl. *grobъ* „fossa“ vagy a szl. *grab(r)ъ* „gyertyán“ szó származéka (UJb. 9, 49). Az első lehetőség mellett azon körülmény szól, hogy a Gaberling-patak felső folyása a kat. térkép szerint mély árok jellegű, aminthogy az 1222-iki okl. is *Mezwerum* néven említi (l. 5. pontot). A második lehetőség mellett az szólhat, hogy a délszláv helynevek között ilyenek, mint *Gabrovnik*, *Grabovnik*, *Grabrovnik*, tényleg vannak, míg *Grobovnik* névalak nincs, csak *Grobnik*.²⁶ Az előbbi lehetőség tekintetében — úgy gondoltam — nehézséget jelent az a körülmény, hogy a szlovénban a *gráb*, *g(r)ābər* szó *a*-ja hosszú. Időközben meggyőződtem azonban arról, hogy a hazai vendben a *gaber* szót rövid *a*-val ejtik,²⁷ így tehát ez a nehézség elesik. És annál is inkább ezen utóbbi lehetőség mellett kell döntenünk, mert a német *Gaberling* nevet STEINHAUSER értesülése szerint *a*-val ejtik (i. m. 292); az irodalmi *a*-nak ugyanis általában *o* felel meg a nyugatmagyarországi német nyelvjárásban. Így tehát a német névalakot aligha lehetne öszszefüggésbe hozni akár a magyar *Gorbounuk*, akár a szl. **Grobovnik* névalakokkal. A felhozottak szerint helynevünk a szl. **Grabovnik* „gyertyános“ névből származott a következő feltehető alakfejlődés útján: szl. **Grabovnik* > m. **Grabounik* > *Gorbounuk* > *Gorbonuk*²⁸ és *Gorbounuk* > **Gorbolnok* > *Gobornok*.

A német *Gaberling* (valószínű ejtése: *kāwoliŋ*) megmagyarázására három lehetőség kínálkozik: 1. Származhatott ez a névalak egy feltehető szl. **Grabrovnik* névalakból, mint a m. névalak alapjául szolgáló szl. névalak feltehető ősalakjából, és pedig az első *r* kiesésével és a többeli *a* másodlagos umlautjával. A nyelvjárásban ugyanis az ófn. és irodalmi *a*-nak *o* felel meg; ezen *a* másodlagos vagy kfn. umlaut-jának pedig *a* (< *ä*). — 2. Származhatott a m. **Garbounik* névalakból az *a* másodlagos umlautjával és *-rb-* > *-br-* hangcserével. — 3. Továbbá az előbb említett m. névalakból a n. *a* > *o*, *ou* > *a*, *ü* > *a* hangváltozás után a többeli *a* umlautja nélkül. 4. És végül származ-

²⁶ MIKLOSICH, Die slaw. ON aus Appell. 121. és 133. sz.

²⁷ FLISZÁR János, Magyar-vend szótár, 1922.

²⁸ A feltételezett hangfejlődésre v. ö. a tót *Hrabovec* (< Grabovec) helynevet, amelynek 1270-iki m. megfelelője *Gorboch* (ŠMILAUER i. m. 408).

hatott a n. névalak egy feltehető késői n. **Gabornak* névalak átvételéből is.

Annyi bizonyos, hogy a n. *Gaberling* névalak csak 1050 után kerülhetett a németbe. A szl. és m. -b- ~ n. -w-²⁹ megfelelés tanúsítja ezt. Ezen időpont előtt ugyanis a bajor nyelvjárásokban minden helyzetben hiányzott a *b* hang és ezért idegen eredetű szavakban és nevekben *v*-vel helyettesítették, amely hangnak ma *f* felel meg.³⁰ Korai átvétel esetén tehát a német névalak ma *Gaferling*-nak hangzanék. — Semmiesetre sem származhatik azonban a *Gaberling* névalak szlov. **Gábrovnik*-ből, ahogy STEINHAUSER felteszi (i. m. 292). Ebben az esetben ugyanis nem magyarázhatnánk meg a magyar névalakot STEINHAUSERral „durch vokalarmonische Beeinflussung“ (mi volna ez?). Arról pedig talán vitatkozni sem lehet, hogy a 700 év előtti m. névalakok a név etimológiája szempontjából nagyobb jelentőségűek, mint a modern német névalak. A feltételezett szlov. **Gábrovnik*-nak különben is *Gabornak* felelne meg a magyarban, amely névalakot a Felső-Tisza vidékén határ rész nevéként már alkalmam volt ki is mutatni (v. ö. ZONF. VI. 22).

Mindezek figyelembevételével valószínűbbnek mondhatjuk a *Gaberling* névnek magyar, mint szláv eredetét; alig tehető ugyanis fel, hogy az a szl. névalak, amely a m. névalak szl. előzményének őse lehetett, 1050 után is még meg lett volna a Csáva-melléki szlovénok nyelvében, akiktől a magyarok egy előrehaladottabb hangállapotú névalakot vettek át.

Az itt tárgyalt vízneveken kívül az 1222-iki oklevélben még két homályos etimológiájú településnév is volt, amelyekről tehát itt is meg kell emlékeznünk. Ezek: *Wepur* és *Louku*.

Fejtegetéseim eddigi során sajnos nem volt módomban valami különösen sok érdemet szerezni azok előtt, akik a magyar helynévkutatás nemzeti célját a szláv helynévi etimológiák eltemetésében látják. Akadtunk ugyan a Veperd környéki történeti sétánkon magyar névadáson alapuló helynevekre is; ezek ugyan régies jellegűek voltak, de mégis csak annyira világosan magyarok, hogy magyar voltukat senki kétségbe nem

²⁹ A német névalakban a *b* csak írási sajátosság, tekintve, hogy a nyelvjárásban ma minden irodalmi hangzóközi *b*-nek bilabiális *w* felel meg.

³⁰ Ezekről részletesen szoltam egy cikkemben a m. *Lapincs* és a n. *Lafnitz* névalakok egymáshoz való viszonyát tárgyalva (DUHbl. VI. 94/95).

vonná. Annak felismerése, hogy ezek magyar eredetű nevek, tehát nem valami nagy érdem. Elismerésre csak akkor számíthatnánk, ha olyan névről sütöttem volna ki a magyar eredetet, amelyet még az ördög sem nézne magyar névnek. Az ilyesmi a magyar szókincs segítségével nem is igen szokott sikerülni. De mire volnának jók török atyáinkfiái, akikben újabban sokan már a legtösgyökeresebb magyarokat tisztelik, ha nem arra, hogy nyelvük segítségével helyreigazítsuk azokat a hibákat, amelyeket kissé könnyelmű honfoglaló őseink követtek el akkor, amikor idegen helyneveket vettek át meghódított szolgáltaiktól, ahelyett, hogy minden újonnan meghódított falu határába jó magyaros neveket feltüntető névtáblákat tűztek volna le... Erre az utólagos, névleges honfoglalásra a török nyelv tényleg nagyon alkalmas. A török helyneveket t. i. senki sem ismeri; a névmagyarázók számára tehát a török helynévi etimológiák korlátlan lehetőségeket jelentenek, mert ebben az esetben a kombinatív fantázia szárnyalását a durva valóság sohasem köti meg. Azután nagy előnyt jelent a névmagyarázó szempontjából az a körülmény is, hogy törökül azután már igazán nem tud senki, még talán azok sem, akik még a török bugyogóban is valami ősmagyar ruhadarabot hajlandók tisztelni. Így tehát nálunk egészen bátran lehet törökül beszélni bárkinek... A törökösködő helynévmagyarázásnak a módja ugyanis ez: az ember megnézi, hogy van-e valamely török szótárban olyan szó, amelynek első vagy esetleg kedvező esetben a második szótagja is a magyarázandó névhez, illetve annak első vagy második szótagjához is valamennyire hasonlít. Ha van ilyen szó — pedig rendszeren van — akkor a névfoglalás dicsőségesen sikerült. A név végződése ugyanis már egyáltalán nem fontos; annyi képző van ugyanis a törökben, hogy valamelyik csak illik a magyarázat tárgyát képező név végéhez. Ha pedig nem illenék, az sem volna nagy baj, akkor ugyanis gazdagítjuk a török nyelvtudományt egy új és ismeretlen török kicsinyítő képző kimutatásával; olyan hangkapcsolat pedig a világon már igazán nincs, amelyet egy ügyes és gyakorlott nyelvtudós török kicsinyítőképzőnek ki ne tudna vegyelemezni. Ami pedig a török szó jelentését illeti, az már igazán semmi nehézséget nem jelent. Itt ugyanis két lehetőség van. Vagy van valami épkézláb jelentése annak a török szónak, amelyet a magyar dicsőség öregbítésére a szótárban felfedez-

tünk, vagy nincs. Ha van: jó. Ha nincs: semmi baj! Ez utóbbi esetben t. i. a helyneveünk személynévi eredetű; a török személynévek között ugyanis nagyon kuriózus jelentésűek is akadnak. Ha például a keresett helynévnek megfelelő török szó véletlenül azt jelentené: „kis kutya farka“, ezen körülmény folytán etimológiánkat egyenesen megdönthetetlennek kellene tartani. Ez a furcsa név azt tanúsíthatná t. i., hogy a névadó török testvér világrajöttekor először egy a sátorajtóban álló kis kutyának a farkát pillantotta meg és ez a látvány örök időkre végzetes lett számára, mert kedves papája rögtön ezt a nevet adta újszülött és nagyraihivatott csemetéjének. — Végül pedig — hogy valami hiba ne legyen — nagyreményű etimológiánkat megfelelő szankciókkal látjuk el; kijelentjük például, hogy hazaáruló gazember, aki etimológiánkat nem fogadja el. Ezzel azután már igazán mindent megtettünk, amit ember egy nagy alkotás fennmaradása érdekében megtehet.

Ezért meg is vagyok arról győződve, hogy például BÁTKY ZSIGMOND kis török szótárkája segítségével csodákat tudna csinálni Kabold környékének homályos településneveivel is. Mivel azonban — a magam részéről legalább — nem tudom elhinni, hogy a régi magyarok vidékünk vízneveit a halacskák-tól tanulták volna meg, fel kell tennem, hogy azok a szláv atyafiak, akiktől a vizek neveit hallották és átvették, valahol a vizek közelében laktak; így tehát — gondolom — a vidék településneveiben is nyomuk maradt. Ezek után talán már az olvasó sem fog valami perverz szlavomániát látni abban, ha a *Veperd* és a *Lók* településnevek eredetének megfejtése céljából nem kérem kölcsön Bátky Zsigmond török szótárkáját, hanem inkább azon a nyomon maradok, amelyet a víznevek jelöltek ki számunkra.

Veperd neve a következő alakokban fordul elő az oklevelekben: *Wepur* 1222, 1229 (Fejér, III. 2. 194/195), 1377 (Csánki); *Weplin* : *Wepwr* 1263; *Wepwr* 1347 (Csánki); *Weper* 1301. (Fejér, VIII. 1. 72). — A név nyilván a szláv *veprъ* „vadkan“ szóból származik és az elnevezés valami — esetleg talán szerencsétlen kimenetelű — vadászkaland emlékét őrizte meg, de mindenesetre olyan korból származik, amikor ott még emberi településnek nyoma sem volt. Az oroszoknál ez a szó ugyan személynévként is előfordul, azonban oroszok után *Veperd* környékén talán mégsem kereskedhetünk.

Az ember az első tekintetre azt hinné, hogy a magyar *Veperd* ~ német **Weppersdorf** megfelelés semmiféle nyelvészeti problémát nem rejt magában, hisz a két név egyezése szinte kézzelfogható. Pedig ha közelebbről megvizsgáljuk a magyar név egyes hangjainak német megfelelését, hamarosan rájövünk arra, hogy a két névalak nagy hasonlósága nem is olyan magától értetődően egyszerű.

Már a *Gaberling* névvel kapcsolatban megemlékeztünk arról, hogy a bajorban egy bizonyos korban minden *b* zöngétlenné vált. Szókezdő helyzetben ilyennek is maradt ez a hang; hangzóközi helyzetben azonban 1050 körül ismét zöngéssé lett — a geminált *-pp-* kivételével —, hogy azután a 13. század során a ma ejtett bilabiális spiráns *w* fejlődjék belőle. A *Weppersdorf* névben tehát a m. *p* ~ n. *pp* megfelelés azt tanúsítja, hogy a németek ezen nevet legkorábban 1050 után vehették csak át, mert hisz korábbi átvétel esetén a szl. vagy m. *-p-*nek ma *-w-*felelne meg a németben.

A következő kormeghatározó adatot a *Veperd-Weppersdorf* névpárban a m. *e* ~ n. *e* (ejtve: $\ddot{e}i < \ddot{e}$) megfelelés tartalmazza. A szl. *e* ugyanis nyílt *e* volt, amint ezt a magyar nyelv szláv jövevényszavainak hangmegfelelései is tanúsítják. Az ófn.-ben azonban nem lévén nyílt *e* hang a szlávoktól átvett helyneveknek ezen hangját zárt \ddot{e} -vel helyettesítették, amelyből azután a nyj.-ban $\ddot{e}i$ fejlődött. — Az ófn. korszak vége felé, illetve a kfn. korszak elején azonban a németben is kifejlődött az *a* másodlagos umlautjaként a nyílt \ddot{a} hang, amelyből azonban bajor nyelvterületen még a kfn. korszak vége felé *a* lett.³¹ A kfn.-kori átvételeknél tehát az idegen nyelvbeli nyílt *e*-nek bajor nyelvterületen ma *a* felel meg.³² Ilyenformán a *Weppersdorf* név sem kerülhetett 1150 után a németbe, mert hisz ez a név is az idegen nyílt *e*-nek ófn.-kori megfelelését tünteti fel. A két kormeghatározó adat egybevetésével azt mondhatjuk, hogy a név 1100 körül honosodott meg a németben.

Kiktől vették azonban át a németek a *Weppersdorf* nevet? magyaroktól-e vagy szlávoktól? Erre is feleletét kapunk; ha megvizsgáljuk a m. *v-* ~ n. *w-* hangmegfelelés történeti feltevéleit. A magyar *v* labiodentalis spiráns volt. Ez a hang 1100

³¹ V. ö. BEHAGEL, *Geschichte der d. Sprache*⁴, 153.

³² V. ö. m. *Csepreg* ~ n. *Tschapring*, m. *Csencs* ~ *Tschantschen-dorf*.

körül a bajor nyelvjárásokban is megvolt; később azonban zöngétlenné vált, úgyhogy ma — amint már említettük — *f* felel meg neki, amelyet azonban az egykori kiejtés emléképpen gyakran *v*-vel írnak.³³ Ha tehát helynevünket a németek a magyaroktól vették volna át, akkor szókezdetben ma *f*-et találnánk.³⁴ A *Weppersdorf* nevet tehát a németek magyaroktól 1100 körül semmiesetre sem vehették át. Ellenben a régi szlovén *v*-nek a németben szabályszerűen *w* felel meg: mindkét hang ugyanis az angol *w*-hez hasonló *u*-szerű hang volt. Ebből a hangból a bajorban bilabialis spirans fejlődött, a legtöbb szláv nyelvben pedig labiodentalis spirans.

Hol lakhattak azonban azok a németek, akik a *Weppersdorf* nevet 1100 körül szlovénoktól átvették? Azt is felelhetném: az ország határán kívül Ausztriában; mert hisz a határmentiek a határon túli faluk neveit általában szokták ismerni. Úgy látszik azonban, hogy Veperd szomszédságában 1100 körül az országhatáron belül is laktak németek, tehát a helynév átvételét elsősorban nekik tulajdoníthatjuk. A régi Veperddel ugyanis délnyugatról **Lánzsér** volt határos. Ez a név pedig a németből került a magyarba. A név legrégebbi alakja ugyanis *Landeser* volt (1180, 1197: Száz. 1903, 443) és így nyilván *Landesére*-nek („ország becsülete”) értelmezhetjük. Hasonló német várnevek: a több helyütt szereplő *Landshut* („az ország oltalma”), vagy *Landeskron*e > cseh *Laňškroun*. A várat bizonyára a magyarok betöréseinek megakadályozására a stájer rendek emelték, azonban azt a magyarok legkésőbbben a 12. század folyamán elfoglalták és Magyarországhoz csatolták. Az 1222-iki határleírás szerint ugyanis — ha nincs is említve — már Magyarországhoz tartozott, mert hisz a határleírásban Lánzsér területe, mint Nicolaus comes birtoka szerepel; IV. Bélának az Aba-nembeli Lőrinc részére szóló adománylevele szerint pedig Lánzsér várát Locsmánd vármegyé-

³³ Ezen hangfejlődéssel részletesen foglalkoztam idézett értekezésemben a n. *Lafnitz* és a m. *Rônök* nevekkal kapcsolatban (DUHbl. VI. 83–96).

³⁴ Erre a megfelelésre példának említhetem a *Fedenberg* nevet, mint amely név régi m. *Vitin*-nek felel meg (v. ö. UJb. IX. 235); hasonló megfelelésre példa: tót *Velika* > n. > m. *Felka* és ez a megfelelés szerepel a Pozsony melletti *Verekye* ~ n. *Fragendorf* vagy *Frattendorf* névalakjában is.

vel együtt Miklós apja kapta királyi adományként.³⁵ A környékbeli határmenti német várak közül átmenetileg mások is magyar kézre kerültek; így IV. Béla a Lánzsértől délre fekvő Kirchschlagot (*Kuruslak*) foglalta el, de már az 1261-iki békében visszaadta Ottokárnak, a Lánzsér felett fekvő, 1254-ben elfoglalt Schwartzbach várával azonban még később is rendelkeztek a magyar királyok (v. ö. Lampel, Tört. Tár 1899, 308).

Lakompak — amint láttuk — az 1222-iki oklevélben *minor Louku* néven van említve; további névalakok: *minor Louqu* 1229, *Eisloch* 1301: *Kislouk* helyett (Stessel, Száz. 1900, 19 és 24), *Felsew Look* 1425 (Csánki). A *minor*-ral való megkülönböztetés nem területileg értendő, mert Lakompak határa körülbelül 1000 katasztrális holddal nagyobb, mint a szomszédos Lakfalváé, amelyet az oklevelek *maior Louku* (1222), *magna villa Louqu* (1229) néven emlegetnek, az pedig nem valószínű — bár ezt itt nincs módomban részletesebben kifejteni —, hogy Lakfalva határa a középkor óta jelentősebben megváltozott volna. A megkülönböztetés tehát csak a lakosok számán alapulhat (jelenleg ugyan Lakompaknak körülbelül háromszor annyi lakosa van, mint Lakfalvának), illetve azon a körülményen, hogy Lakfalva tekintendő az őstelepnek, amint ma is gyakran szolgál a 'kis' jelző valamely község területén alakult új telepnek megnevezésére. A régi magyar *Lók* név az újkorban az egykori Boldogasszonyfalvára (*villa sancte Marie* 1222) ruházódott át. Ez a falu ugyanis 1229—1425 között a szomszédos *Gobornok*-hoz hasonlóan elpusztult; területének bizonyos részeit azonban — úgy látszik — a szomszédos Lakfalvából mívelték, amely falu régi magyar nevét tovább tartotta meg, mint Lakompak, mert még 1553-ban is *Lók* alias *Lackendorf* néven említik (Stessel, Száz. 1900, 19, 24), aminek következtében gyaníthatólag a felsőpulyai magyarok a *Lók* nevet átvitték az 1550—1650 között németekkel újraterlepitett régi Boldogasszonyfalvára, a régi *Lók*-okat pedig a németektől kölcsönzött névvel *Lakompak*-nak és *Lakfalvá*-nak nevezték el.

A *Lók* név származhatik a szl. *lava* „pad“, „bürü“ szó-

³⁵ „...comitatum Luchman ...et castrum *Lanser*, que antea Nicolao filio Baroch concessione Regia collata fuerant“ (AUO. 8, 51/52).

ból képezhető szl. *Lavka* helynévből.³⁶ A hely elnevezésére alapul szolgáló képzet bizonyára a „bürü“ lehetett, amely a Lakfalva mellett elfolyó Frauenbrunnbach pataknak — amelyet a magyarok *Bikügy* néven ismertek — felsőfolyásán vezethetett át. — Származhatott azonban a *Lók* név esetleg a szl. *Lovik* szn.-ből³⁷ képezhető *Lovikov* hn. átvételéből is. Már több ízben rámutattam arra (Nyr. 61, 37 és Sz. Fü. I. 258), hogy a régi magyarok a végződés elhagyásával is vettek át szl. helyneveket a végződés nélküli régi magyar szn.-i hn.-k mintájára. A feltehető óm. **Loviku* névalakból pedig a magyarban szabályosan *Louku* > *Lók* fejlődött volna.

A német **Lackenbach** és **Lackendorf** névalakok is azt tanúsítják, hogy az a falu tekintendő a kettő közül ősibbnek, amelyet *-dorf*-al neveztek el. De az is következik ezen névalakokból, hogy azok a németek, akik az újonnan létesült telep *Lackenbach*-nak nevezték el, a környéken laktak a falu alapítása idején. Ez következik azonban a név hangalakjából is. Az ófn. és kfn. *ou*-ból ugyanis a hiencben nagyon korán *a* fejlődött; így tehát ezen névnek még ezen hangváltozás előtt kellett a németbe kerülnie, mindenesetre még 1200 előtt. Ezen időpont körül ugyanis a nyugatmagyarországi n. nyelvjárásban az *o* diphthongizálódott *ou*-vá. Így tehát 1200 utáni átvétel esetén a nevet *ou*-val ejtenék és ma *o*-val írnák (v. ö. m. *Lózs*, R. *Lous* > n. *Losing*). Az *o* > *ou* hangváltozás bekövetkeztére első nyugatmagyarországi adatnak IV. Lászlónak egy IV. Bélára hivatkozó oklevelének *Houf* névalakját (ÁUO. 12, 494) tekinthetjük (a ma Alsó-Ausztriához tartozó egykori mosonmegyei *Hof* falu neve). A Répcevidéken pedig már 1208-ban említve van *Warasdorf-Boristalva* (< R. m. *Baran*) *Baransdorf* alakban (ÁUO. I. 94), ami arra mutat, hogy a Répcevidéken 1200 körül már bekövetkezett az *a* > *o*, *o* > *ou*, *ou* > *a* hangfejlődés, mert különben régibb átvétel esetén ma *o*-val ejtenék ezen nevet, nem pedig *a*-val *warštof*-nak. Hangtani kritériumok alapján eldönteni nem lehet, hogy a németek a *Lacken-dorf* nevet a szlávoktól vagy a magyaroktól vették-e át; a szl.

³⁶ Pl. ruth. *Lavky*; v. ö. Miklosich, Die slaw. ON aus Appell. 274. sz. — A névvégi *-a*-t a magyarok a birtokos személyjelnek foghatták fel, tehát úgy, ahogy óbajor **Lapenza* folyónevet is *Loponču* alakban vették át (v. ö. DUHbl. V. 95).

³⁷ Miklosich, Die Bildung der slaw. Personennamen. 199. sz.

név v-je ugyanis mássalhangzó előtt a németben is vocalizálódott volna.³⁸

Az a kérdés ezek után, hol laktak azok a németek, akik a *Lackendorf* helynevet még 1200 előtt átvették és akik a feltehetőleg még a 12. század folyamán alapított *Kis-Lók*-ot (Lakompak) *Lackenbach*-nak nevezték el. Nyugatra Vepérd környékén aligha laktak, mert ott semmi nyomukat ebben a körben nem találtuk; délre sem lakhattak, mert hisz ott — amint láttuk — a *Warasdorf* nevet a németek csak 1200 körül vehették át. Ezek alapján őket csak északi és keleti irányban kereshetjük. És ebben az irányban ősi németség nyomait tényleg meg is találhatjuk.

Lakfalvától északra fekszik *Ritzing* (az újabbkori *Récény* név csak hivatalos névmagyarosítás terméke). Ez a falu szintén a locsmándi vármegye tartozéka volt és *Riczing(h)* név alakban említve van 1349-ben (Házi I. 1, 94) és 1425-ben (Csánki). A név a német *Ritzo* szn.-ből alakult *-ing* képzővel.³⁹ Bajor nyelvterületen azonban a 10. század után már nem képeztek *-ing*-gel helyneveket személynevekből;⁴⁰ így tehát a mi *Ritzing* falunk is még a magyar honfoglalást megelőző korban alakulhatott. Erre nézve egy más bizonyítékra is hivatkozhatunk. Az a patak, amely mellett *Récény* fekszik, már nem a Répce, hanem az Ikva vízrendszeréhez tartozik. Az Ikvának két ága van, amelyek Nagycenk közelében egyesülnek: a nyéki és a soproni Ikva. A középkorban a németek az Ikva mindkét ágát és az

³⁸ A névre vonatkozólag a következő adatokat említhetem: *Lekempach* 1409 (Házi I. 2, 17), *Lakenpooh* 1410 (Csánki), *Lakendorff*, *Lakenpach* 1482 (Házi I. 6, 2), *Lägkndorf* 1531 (Házi I. 7, 429), *Lackenbach Lackendorf* 1553 (Száz. 34, 24). — A *Lekempach* névalak íródeáketimológia terméke: az íródeákok ugyanis az irodalmi *ä*-nek megfelelő *a*-t általában *e*-vel írták, néha azonban téves okoskodással így írták az *ou*-ból lett *a*-t is. A *Lackenbach*, *Lackendorf* írásos alak pedig azt tanúsítja, hogy a nevet a *Lacke* „tó”, „pocsolya” szóval hozták összefüggésbe. Az utóbbi írásbeli népetimológiának félel meg a név *λοκκηποχ* ejtése, a név etimológiájának pedig a szintén használatos *läpo* ejtés.

³⁹ Felsőausztriában is van egy hasonló eredetű *Ritzing* hn.; v. ö. Ernst SCHWARTZ: Die ON des östlichen Oberösterreich. 1927, 123.

⁴⁰ SCHWARTZ E., Die Ortsnamen der Südetenländer als Geschichtsquelle, 79.

egyesült Ikvát is **Eika** néven ismerték.⁴¹ A régi német *Eika* névalak pedig szabályszerűen megfelel annak a szláv **Ikava* névalaknak, amelynek átvételéből a magyar **Ikva** névalak is származott. Az *Eika* névalak diftongusa pedig azt tanúsítja, hogy ez a név még a bajor *i* > *ei* hangváltozás, vagyis a 1100/1150 előtt került a németbe. Mivel pedig annak semmi valószínűsége sincs, hogy már a 11. század folyamán érkeztek volna német telepesek Nyugatmagyarországra, felteendő, hogy az Ikva mellékén már a Karolingkorban voltak német telepek és hogy azok a magyar honfoglalás után is megmaradtak. — A felhozottak szerint tehát joggal tehetjük fel, hogy a nyéki Ikva mellékének régi német lakossága vette át *Lackendorf* nevet és alkotta a *Lackenbach* elnevezést.

IV. Kabold környékének települési viszonyai a 11–13. században.

Miután az 1222-iki okl. határleírása nyomán megjártuk — néhány esetben nem csekély fáradsággal — a régi Veperd és Lakompak határát és azon nevekkal is kissé közelebbről megismerkedtünk, amelyek a határleírásban előfordulnak, megkíséreljük némi kiegészítésekkel azon megfigyeléseinket egy-egy képpé formálni, amelyeknek bizonyos jelentőségük van a településtörténet szempontjából, hogy azután figyelmünket Kabold alapításának szenteljük.

Sokan azt hiszik, hogy az Árpádkorban a gyepüelve, vagyis a gyepükön túli terület teljesen lakatlan volt. Ezen fel fogás téves voltát — amint erre már más kapcsolatban alkalmam volt rámutatni — részint helynevek, részint történeti adatok is tanúsítják. II. Konrád és III. Henrik német királyoknak Magyarország elleni hadjáratairól szóló tudósításokban arról is történik például említés, hogy a magyar határvidéken

⁴¹ „...in villa *Kyrru* (Küllő a nyéki Ikva mellett) quartam partem unius fundi molendini in fluvio *Eyka* existentem...” 1337 (Sopronm. Oklt. I. 139). — „Nos comes *Ladislaus* filius magistri *Nicolai* de *Frëindorî* (= *Pinye*, az egyesült Ikva mellett) significamus ...quod... molendinum ante curiam nostram in fluvio *Eyka* nominata... obligavimus” 1353 (Sopronm. Oklt. I. 239). — „...unum allodium... in suburbio civitatis *Soproniensis* penes fluvium *Thaycha* vocatum” 1494 (Házi I. 6, 137). [Az utóbbi névalak nyilván *die Eika* kifejezésből származott.]

lakott helyeket, közöttük egyházas falukat is elpusztítottak.⁴² Már csak azért sem lehetett az árpádkori határőrvidék lakatlan, mert hisz a védelmi művek karbantartására és ellenséges támadás esetén az utak járhatatlanná tételére emberekre volt szükség; ezenkívül a határőröknek is természetesen a határvidéken kellett lakniuk. A borsmonostori apátság 1225-iki privilegium magnum-ának egy kitétele világosan tanúsítja, hogy az egész Répcemelléknek, illetve annak azon részének, amely beletartozott az egykori locsmándi vármegyébe, az Árpád-korban határőrvidék jellege volt. II. Endre megadta ugyanis a borsmonostoriaknak azt a kiváltságot, hogy népeik ne legyenek kényszeríthetők menni „ad incidendas indagines, id est *gepu*“. Ez azt jelenti, hogy ez a kötelezettség még a határőrvidék magánbirtokosainak népeit is terhelte, mert hisz a borsmonostori apátság tulajdonkép magánember alapítása volt, akinek ilyenemű kötelezettségét az apátság nyilván örökölte volna, ha a király meg nem adja a mentességet. Úgy látszik, nagyon terhes kötelezettség lehetett ez, mert a derék borsmonostori barátok a nagyobb biztonság és hitel kedvéért még egy hamisított oklevelükbe is beleverték ezen szabadságukat.⁴³

Kétségtelenül a gyepüelvébe tartozott a Csáva patak és Répce között húzódó határmenti erdőség, azonban még itt is akadt egy falu és pedig az 1263-iki oklevélben *Dregza* néven említett Sopronderecske (ÁUO. 8, 53). Azt pedig szintén láttuk, hogy a soproni hegyvidék aljában a 13. század elején közel egymáshoz már egész sereg falu állott, amelyek közül a legtöbbről jó okkal feltehető, hogy már a 11. században is megvolt. Ezek közé sorozhatjuk elsősorban is azokat, amelyeket a 13. század elején már templomuk védőszentjéről neveztek; ezek: Sopronszentmárton és a régi Boldogasszonyfalva (Alsólók- Frauenhaid). Sopronszentmárton ma ugyancsak jelentéktelen kis falu, a középkorban azonban mint fiókharmincadhely is számottevőbb község lehetett. Továbbmenőleg nyelvi alapon tekinthetjük ősi településnek *Ritzing*-et (Récény) és *Sopronnyéket*. Az utóbbit azért, mert magyar törzsi néven alapuló községnév csak a magyar törzsi szervezet felbomlása idején keletkezhett, de semmiesetre sem a 11. század első felénél később.

⁴² V. ö. SCHÜNEMANN K., *Die Deutschen in Ungarn*, 55.

⁴³ V. ö. SZENTPÉTERY, A borsmonostori apátság árpádkori okleveléi. 117/118 és Fejér III. 2, 87.

ben. Lakfalvát pedig azért tekinthetjük ősi településnek, mert a belőle kiszakadt Lakompak a 13. század elején már önálló közösség volt; ősi magyar *Lók* elnevezését pedig talán még olyan korban kapta, amikor a magyaroknál a nomádos helynévadás, vagyis valamely településnek egyszerűen személynévvel való elnevezése még divatos volt. Lehetségesnek tarthatjuk, hogy a Sopronszentmárton és Alsólók között fekvő, egykori *Gobornok* falu is az ősi telepek sorába tartozott; az eddig említett faluk ugyanis szinte szabályos 2–3 kilométeres távolságban következnének egymás után, ha t. i. feltesszük, hogy a Gaberling patak mentén is volt egy falu. Ezt pedig már csak azért is feltehetjük, mert nemcsak a patak völgyének ottani kiszélesedése látszik falu számára alkalmas helynek, hanem a 13. század elején már tényleg volt is ott falu.

A Szentmárton—Gobornok—Alsólók vonaltól északra fekvő Veperdet és Lakompakot már másodlagos településeknek tekinthetjük. Lakompakot illetőleg ezt régi magyar *Kislók* elnevezése tanúsítja. Veperdről pedig azért tehetjük ezt fel, mert a falu neve egy már korábban is megvolt szláv erdőrészelnevezésen alapul. Azok a Veperdtől északra fekvő faluk, amelyek a 13. század elején már megvoltak, szintén ilyen másodlagos településeknek tekinthetők. Felsőpéterfát alapítójáról nevezhették el, aki vagy az 1222-iki oklevélben említett Péter ispán vagy talán annak hasonlónevű apja vagy nagyapja lehetett. Péter ispánnak a Siegraben (*Scikryn*) patak mellett lévő másik faluja azonban esetleg már Veperddel vagy Lakompakkal egyidőben keletkezett; nem valószínű ugyanis, hogy a király Péternek vagy elődeinek csupán egy teljesen puszta területet adományozott volna az ország határán: valami faluféle lehetett itt már az adományozás korában is. Bár Veperdet csak másodlagos településnek tekinthetjük, a falu nevének német alakja mégis azt tanúsítja, hogy ez a hely már a 11. és 12. század határán mint falu szerepelt. Ez a körülmény természetesen a Veperdtől és Lakompaktól délre fekvő faluk ősisége mellett is tanuskodik. Ezen másodlagosnak mondható települések nyilván az erdőirtás fokozatos előrehaladása folytán keletkeztek.*

* Már csak értekezésem kefelevonatának átnézése közben támadt az az ötletem, hogy a Kabold környéki községek eredetére vonatkozó feltevéseim helyességét egy módon bizonyos fokig ellenőrizhetem is. Való-

A régi magyar patak- és falunevek azt tanúsítják, hogy a vidék ősi lakossága szlávokból és pedig szlovénokból állott. Németek csupán a felső Ikva mellékén laktak, továbbá a felső Répce mentén és pedig Lánzséron, amelynek várát németek létesítették ugyan, de az legkésőbb a 12. század végén Magyarországhoz került.⁴⁴

színűnek kell ugyanis tartanunk, hogy a legrégebb emberi települések itt ősi fenyéren alakultak, a későbbi másodlagos települések pedig irtásokon létesültek. Ezért elővettem Kogutowicz Károlynak a Dunántúl ősi növénytakaróját ábrázoló térképét (Dunántúl és Kisalföld I. 81) és örömmel láttam, hogy a községek eredetére vonatkozó feltevéseimmel a térkép többnyire pompásan egyezik. Azok a községek ugyanis, amelyeket én ősi településeknek mondtam, vagyis Szentmárton, Sopronújlak, Alsólók, Lakfalva, Récény és Sopronnyék mind a soproni hegység aljában húzódó fenyér szegélyein létesültek, Lakompak, Veperd és Szikra ellenben már erdőirtáson. Ugyancsak egy kisebb négyszög alakú fenyér szegélyén, illetve az erdőtlen négyzet alakú terület csúcsainál helyezkednek el Felsőpéterfa, Mészverem, Csóronfalva és Kabold olyanformán, hogy az egyes települések csak 1200—1500 méternyi távolságban vannak egymástól. A katonai térképet tanulmányozva, mindig csodálkoztam ezen faluknak ilyen tömött elhelyezkedésén; ennek okát a Kogutowicz-féle térképen feltüntetett fenyér világosan megadja nekünk. Meg kell azonban azt is jegyeznem, hogy ezen faluk határainak megművelt részei jó részben mégis régi irtásokon terülnek el Kogutowicz térképe szerint. — Már korábbi fejtegetéseim során is kifejezést adtam annak a gyanúmnak, hogy Péter ispánnak az 1222-iki oklevélben emlegetett Sikrin patak melletti másik faluján nem Szikrát, hanem a mai Mészverem-Kalkgruben falut kell érteni. Mivel pedig Mészverem fenyéren létesült, Szikra meg irtáson, most már ezt egész háttérősséggel merném állítani. — Azt a feltevésemet, hogy a Pósa ispán által alapított Ratchu a mai Csóronfalva helyén létesülhetett, szintén nagyban támogatja Kogutowicz térképe: az ősi fenyér Kabold vidékén ugyanis csupán Csóronfalváig terjedt. — Lehetségesnek mondtam, hogy az eltűnt Gobornok falu is ősi település volt. Kogutowicz térképe a falu helyét ugyan régi irtásnak tünteti fel, a magam részéről azonban lehetségesnek tartom, hogy Lakompak alatt a fenyér Alsólók felől egészen a Gaberling patakig benyúlt. Kogutowicz térképe ugyanis úgy készült, hogy ő a katonai térképnek és a József császári felvételnek adatait Treitz Péternek Magyarországi talajregióra vonatkozó térképének adataival kombinálta; ezért kisebb tévedések esetleg előfordulhatnak. Az előbb említett falukra vonatkozó adatok alapján azonban azt mondhatjuk, hogy a valóságot ez a kombinációs úton készült térkép rendkívül jól megközelíti és így településtörténészek is bátran felhasználhatják, amint hogy a külföldön erre már rá is jöttek.

⁴⁴ Itt említhetem meg, hogy a Répce felső folyása a Répcének régi német *Spratz* nevét mai napig megtartotta; v. ö. SCHÜNEMANN, Die Deutschen in Ungarn bis zum zwölften Jahrhundert. 13. l.

Németeket azután a birtokadományozással megindult telepítések hoztak Veperd vidékére. A legrégibb német telepes falunak itt Felsőpéterfa tekintendő. Ezt a falut (n. *Petersdorf*) ugyanis a magyarok a középkorban *Péternémeti*-nek nevezték: így szerepel ez a név már az 1302-iki adásvételi szerződésben is és később is így emlegetik az oklevelek (v. ö. Csánki). És ezen elnevezés bizonyára nem lucus a non lucendo volt. Ezen névből azonban az is kitűnik, hogy Veperd környéke nem volt német, amikor Péter ispán Felsőpéterfára németeket telepített. Ilyen megkülönböztető név ugyanis csak olyan vidéken keletkezhetik, ahol a lakosság többsége más nemzetiségű, mint a nemzetiséget feltüntető névvel megkülönböztetett falu.

Hogy Veperd környéke a 13. század elején már magyar volt, azt nemcsak Felsőpéterfa régi magyar neve tanúsítja, hanem az 1222-iki oklevélben szereplő magyar földrajzi nevek is. Ezek: *Scen Egeteu Zormu*, *Mezwerum* és *Scelusbyk*. Hogy ezen nevek nem csupán bizonyos földrajzi helyek esetleges magyar megnevezései, amint ezt például *Stessel* is gondolta, hanem tényleges helynevek — ezen kifejezést a legtagabb értelmében terminusként használva — azt a legvilágosabban a *Scelusbyk* név tanúsítja. Ez a név ugyanis ugyanazon földrajzi pont megnevezéseként megvan a locsmándi vármegye 1263-iki nagy határleírásában is *Zelesbyk* alakban. *De Scelusbic* alakban mint falunév előfordul az 1222-iki adományt megerősítő 1229-iki oklevélben is. Pósa ispán ugyanis megpróbálkozott itt falu alapításával. A falualapítás azonban nyilván nem sikerült, — hisz a térkép alapján is alkalmatlannak látszik erre a hely — mert a falut később már sohasem említik. Ez a falunév tehát ép úgy jött létre, mint ahogy mi a *Veperd* név keletkezését gondoltuk.

A magyarság a Répce mellékén valószínűleg az augsburgi csatavesztés után telepedett meg, amikor is szükségesnek látszott a védekezés a németek ellen. Bizonyára ekkor telepedett meg a magyarság Sopronnyéken. Ilyenformán *Nyék* egykori magyar lakosságát ősfoglalóknak, tehát szabad magyaroknak gondolnánk. Ez azonban mégsem volt így, mert *Nyék* mindig a locsmándi vármegyének, vagyis királyi uradalomnak része volt. Nem tudhatjuk, hogy mikor és milyen körülmények között került a király tulajdonába. — Talán ősfoglaláson alapult vidékünkön a *Nyéktől* délre fekvő Szabadbáránd egykori kisne-

mességének birtokjoga is (v. ö. *Zobodbaran* 1225). És valószínűleg ezen szabadbárándi nemeseknek birtoka is szerepel azon birtokok között, amelyeket mint a locsmándi vármegye birtoktestén belül fekvő örökletes birtokokat IV. Béla 1263-ban kivette az adományozás keretéből.

A királyi vármegye megszervezése is hozott azután magyar lakosokat vidékünkre. Bizonyára magyarok voltak a várjobbágyok, akiknek a birtokai szintén kivétettek az 1263-iki adományból. Ilyen várjobbágyok laktak például a Sopronszentmártonnal dél felől határos Sopronújlakon, amelyet az oklevelek *Geotan*, *Deutan*, *Deltan*, *Deutal* alakban emlegetnek (v. ö. N. és Ny. VI. 45). Ezen várjobbágyok azután a locsmándi vármegye urával, Lőrinc ispánnal 1270-ben (Fejér, V. 1, 81) szabályszerű hűbéri szerződésre léptek (ezen megjegyzés nem elszólás!).⁴⁵ Valószínűleg várjobbágyi eredetűek voltak azok a góbornoki kismemesek is, akiket a 14. században már nobilesnek mondanak.⁴⁶

Ilyen várjobbágyok természetesen lakhattak a vidék más faluiban is, ha azt oklevelekből nem is tudjuk kimutatni. Ez a várjobbágyi eredetű kismemesség már a középkor folyamán teljesen elpusztult, részint a németek betörései során, részint pedig a nagyurak civódásai következtében, amelyekbe természetesen ők is belekeveredtek. Akadtak azonban közöttük olyanok is, akik még a középkor folyamán a betelepült néme-

⁴⁵ Ezen várjobbágyok személynevei között vannak keresztény eredetű nevek: *Márton*, *Pál*, *Gergely* és talán idetartozik a *Gurge* (*György*) név is. Van egy világos magyar név is: *Farkas*, egy magyarnak látszó: *Erkud* (v. ö. MÉSzt.). Azután négy világosan szláv eredetű: *Boyon* (< szl. *Bojin* vagy *Bojan*), *Bogdasa* (a *Bogdan* becézője), *Kol* (< szl. *Kol*) és *Cheke* (< szl. *Čeka*). A *Cheke* és a *Boyon* névalakok azt tanúsítják, hogy ezen szl. neveket a sopronújlaki várjobbágyok már teljesen elmagyarosított alakjukban használták. Azonban még ilyen alakjukban is világot vetnek az egykori szláv környezet hatására. És végül akad két német eredetű név is: *Fridericus* és *Karulus*, azonban mindkét név bajor nyelvterületen a középkorban úri névnek számított, így tehát német parasztoktól ezen neveket nem vehették át.

⁴⁶ Neveik között, amelyek többnyire keresztény eredetűek, világos magyar személynévnek tekinthető *Kemen* és talán magyar eredetű a *Boch* név is (mindkettő 1301-ből; Fejér, VIII. 1, 72/73), ezeken kívül akad neveik között 1368-ból (Sopronm. Oklt. 1, 374/378) két homályos név is (*Vel* és *Vorryz* és ilyen az 1301-ben említett *Isyp dictus Sandal* is. Neveik között azonban sem világosan német, sem világosan szláv eredetű név nincs.

tek között teljesen elnémetesedtek és elparasztosodtak. Ilyenféle ember lehetett például az 1409-ben (Házi I. 2, 17) említett lakompaki *Edling Nikel* is: a német *Edling* családnév t. i. nemest jelent.

Másféle kiváltságos magyar lakosságnak tekinthetők az 1263-iki oklevélben említett *kelt jobbágyfiúk*, akiknek a birtokait a király az adományból ugyan nem veszi ki, de megengedi nekik, hogy elköltözzenek, amennyiben nem akarnak Lőrinc ispán szolgálatában megmaradni, ugyanolyan feltételek mellett t. i., mint ahogy neki, a királynak szolgáltak. Ezen jobbágyfiúknak származását a nevük is elárulja; a *kelt* szó t. i. amint ezt Mészöly szóbeli közléséből tudom a régi magyar nyelvben „költözött”-nek értelmezhető. Ez tehát azt jelenti, hogy vidékünkre más vidékekről, illetve vármegyéből is költöztettek árpádkori királyaink alacsonyabb társadalmi fokon álló kiváltságos lakosokat: a *fiú* megjelölés ugyanis csak ennyit jelent.

Az árpádkori kiváltságos magyar lakosok tehát a királyi vármegye megszervezésével kapcsolatban kerültek vidékünk-re. Hogy ennek során magyar anyanyelvű várnépet is telepítettek-e ide, azt okleveles vagy nyelvi adatok útján kimutatni már nem lehet. Mindenesetre lehetséges. De az is valószínű, hogy a várnép elsősorban is az itt talált őslakosság soraiból került ki.

Végül magyar lakosok kerültek vidékünk-re királyi birtokadományozások útján is. Erre nézve csak annyit említhetek meg, hogy a 13. század első felében a locsmándi vármegye egész feltehető ősi területe tele volt már szórva kisebb-nagyobb donációs birtokokkal. A királyi birtokadományozások ezen a vidéken legkésőbb a 12. század első felében vehették kezdetüket. Annyi ugyanis megállapítható, amint ezt más helyütt majd részletesebben is kifejtem, hogy a borsmonostori apátság törzsbirtoka, amelyet az alapító Domonkos bán 1190 előtt vétel útján szerzett, legkésőbb a 12. század első felében már magánbirtok volt. A legelső ezen vidékre vonatkozó adományozási oklevél mindenesetre csak 1156-ból kelt (Sopronm. Okl. I. 1), amiből azonban természetesen még egyáltalán nem következik, hogy korábban nem történtek volna a Répce és Ikva mellékén királyi birtokadományozások, mert hisz ennek más vidékekre vonatkozólag sem sok okleveles emléke maradt a 12. század közepe előtti korból.

V. Kabold alapítása és a kaboldi uradalom sorsa a 16. századig.

Miután megismerkedtünk — amennyire az oklevelek és a névanyag alapján lehetséges volt — azokkal a viszonyokkal, amelyeket Pósa ispán új birtokán és annak környékén találhatott, a következőkben megvizsgáljuk, hogy mit kezdett derék ispánunk új birtokával, amire nézve a legtöbbet egy 1229-iki oklevélből tudhatjuk meg (Fejér, III. 2, 194) és végül, hogy mi lett a birtoknak és lakosainak a sorsa a középkor folyamán.

1222 óta egy kissé megváltozott a világ Magyarországon. Fellépett purifikátori és talán reformátori szerepében IV. Béla, mint ifjabb király és a királyi hatalom és tekintély megóvása és megtartása érdekében fiatalos buzgalommal hozzálátott a szerinte felesleges örökadományokként eltékozolt királyi javak visszavételéhez. Ez bizony forradalmi tett volt, és az új seprő kegyetlen alapossággal sepert. Ennek jellemzésére megemlíthetem, hogy Béla királyfi még azt a Zsidány nevű falut is visszavette, amelyet apja meggyilkolt feleségének, Béla királyfi édesanyjának lelki üdvösségéért a borsmonostori apátságnak adományozott. Pósa ispántól azonban még a szigorú királyfi sem vett vissza semmit; ebből is látnivaló, hogy milyen nagy becsülete volt Pósának a királyi udvarban. Sőt azt is megtudjuk Béla királyfi megerősítő okleveléből, hogy Pósa időközben vagy esetleg korábban két más birtokot is kapott a mi vidékünkön a királytól. Ezek: *Ligvánd* és a két *Boron*, illetőleg, amint ez más oklevelekből világosan kitűnik az utóbbinak részei (*Boron*-on Szabadbárándot és Borisfalvát kell érteni).

De azt is megtudjuk ezen oklevélből, hogy Pósa ispán a neki 7 évvel korábban juttatott talentumokat hatalmasan megszorította. Azon területen ugyanis, melynek korábbi állapotát az előzőkben megismertük, 1229-ben már nemcsak két falu van, mint 1222-ben, hanem öt és egy vár, illetve kastély is. Az öt falu: *minor Louqu*, *Zelusbic*, *Ratchu*, továbbá az okl. szavai szerint „et villam, quam habet apud castellum et villam *Wepur* recepit“.

Tudjuk már, hogy *minor Louqu*: Lakompak, *Wepur*: Veperd és emlékezni fogunk még rá, hogy *Scelusbyk*-kel, mint földrajzi ponttal találkoztunk az 1222-iki okl. határleírásában

Lakompak határának legészakibb részén. Hol volt azonban *Ratchu* és a villa apud castellum? Ezt is megtudjuk az oklevélből. A megerősítő oklevél ugyanis szintén megállapítja az egyes községek határait; nem ugyan részletes határleírás alapján, hanem csak azzal, hogy rendszeres sorrendben megnevezi az egyes birtokokkal, illetőleg birtoktestekkel szomszédos falukat. Ez azonban nekünk, miután az 1222-iki részletes határleírást már megismertük, teljesen elég. Az oklevél kiállítója a részletezésnél a *minor Louqu, Ratchu, Zelusbic* és a kastély melletti falu határait egy birtoktestbe foglaltan a következőkben adja meg: „Metae autem dictarum villarum *Louqu, Ratchu, Zelusbic* et villa quae est apud Castellum, scilicet quae sunt — (hiány) ... una meta diuidit, meta cum *magna villa Louqu* et ab *Ecclesia Sanctae Mariae*, et diuidit meta cum villa *Gurbounuk* et diuidit meta cum villa *Wepur*, et diuidit meta cum theotonicis et diuidit meta cum Petro comite“. A határnak ezen meghatározását a térképen nyomon követve, azt találjuk, hogy az tulajdonkép teljesen megfelel az 1222-iki leírásnak, azzal a különbséggel, hogy az nem délen, hanem keleten kezdődik és hogy Sopronszentmánton helyett Veperdet nevezi meg szomszédos faluként. Vagyis a mai községnevekkel a meghatározott terület a következő községek között fekszik: Lakfalva (*magna villa Louqu*), Alsólók (*Ecclesia Sanctae Mariae*), majd következik az eltűnt *Gobornok (Gurbounuk)*, Veperd (*Wepur*) a területén újabb korban alakult Kishársfalva és Lánzsérújfalu községek határainak beleszámításával, azután az országhatár és végül Felsőpéterfa Mészveremmel (*Petrus comes*). Ezek szerint a meghatározott területbe beletartozott Kábold, Csóronfalva és Lakompak mai területe. Mivel a kaboldi várról néhány évtized múlva már történik említés, a kastély melletti falun csak a mai Kaboldot érthetjük, ami más szavakkal annyit jelent, hogy Kaboldot a Szák-nembeli Pósa ispán alapította 1222 és 1229 között. *Ratchu* esetleg azonosítható a mai Csóronfalvával, bár nem kétes, hogy csak a 16. század során telepítették, ez azonban esetleg Alsólókhoz hasonlóan egy pusztának újonnan való benépesítését jelentette.⁴⁷

⁴⁷ STESSEL feltevése azonban, hogy t. i. *Ratchu* a mai Haracsánnyal volna azonos, az elmondottak alapján még csak szóba sem jöhet, mert hisz *Haracsányt* csak Lakfalva után találjuk.

A Pósa ispánnak adományozott terület körülbelül 11000 katasztrális holdnyi kiterjedésű volt, rajta két, bizonyára csekély lélekszámú faluval. Érthető tehát, hogy Pósa ispán hatalmas birtokának jövedelmezőbbé tétele érdekében megpróbálkozott a telepítéssel. Ezirányú buzgalma mégis meglephet bennünket. Hat-hét év leforgásán belül ugyanis új birtokán nemcsak kastélyt építtetett magának, hanem megpróbálkozott három új falu létesítésével is. Alapításai közül ugyan csak egy maradt meg, t. i. Kabold, de ez az alapítása annál nagyobb jelentőségre tett szert a későbbi századok során.

Kétségtelen, hogy falualapításokhoz nemcsak jó szándék, hanem telepések is kellettek. Hogy honnan szerezte őket Pósa ispán, nem tudjuk. Esetleg szomszédjának, Péter ispánnak példáját követve német telepéseket szerzett; lehettek azonban a telepesei magyarok is. Az bizonyos, hogy Kabold német neve (Kobersdorf) a magyar név átvételéből származott. A m. **Kabold** név pedig nyilván kapcsolatban van a Schwartzbach pataknak régi m. *Kobula* nevével, mert hisz *Kabold* vára és a mellette lévő falu ezen patak mellett fekszik. A név nyilván úgy jött létre,⁴⁸ hogy a *Kobula* név végződését — azt harmadik személyű birtokos személyjelnek fogva fel — elhagyták. Hasonló ehhez az óbaj. **Lapenza* < *Labenza* névalak viszonya a belőle származott m. *Lapincs* névalakhoz (v. ö. DUHbl. VI. 95). Ilyen félreértés természetesen elsősorban is olyanokkal eshetett meg, akik a nevet először hallották és ebben az esetben elsősorban is Pósa ispán magyar telepeseire gondolhatunk. Meg akarom még jegyezni, hogy *Kabul*, *Kobol* nevű faluk voltak a középkorban Temesmegyében és Bácsmegyében is, amelyek esetleg hasonlóan korábbi *Kobula* névalakból származtak.

A magyar név végén szereplő *-t*, *-d* esetleg a speciálizáló értelemben használt kicsinyítő képző vagy pedig az elavult lokatívusi *-t* ragból származott.

A n. **Kobersdorf** névalak⁴⁹ külsőleg nagyon hasonlít a régi

⁴⁸ A *Kabold* névre vonatkozó adatok: *Kobolt* 1277 (Kubányi, Árpád-kori emlékek. I. 100.) és Csánki nyomán: *Kobold* 1302, 1332; *Kabold* 1280 stb.; *Kaboht* 1319; *Kabolth* 1323.

⁴⁹ A *Kobersdorf* névre vonatkozó legrégebbi adatok: *Cobolstroph* (sic!) 1291 — az Albert osztrák herceg és III. Endre között kötött békeszerződésben Fejér VI. 1, 181/182); *Koboltsdorf* 14. sz. eleje (l. fentt); *Chowolstarff* 1407 (Házi I. 2, 5); stb.

m. *Kobold* névalakhoz, a hangmegfelelések tekintetében azonban mégis bizonyos zavarok vannak; a n. nevet ugyanis *khauwostonf* nak ejtik, pedig a magyar név alapján *kowoštonf* (írva: *Gabersdorf*) ejtést kellene várnunk. Ennek az eltérésnek bizonyára az a magyarázata, hogy a régi magyar *Kobold* nevet a n. *Kobold* „manó” szóval azonosították: ezen szó ejtésének ugyanis megfelel a *Kobersdorf* név ejtése. Ezek szerint a n. névalak kialakulásánál a népetimológiának is szerepe volt. Jellemző e tekintetben, hogy Stájer Ottokár a 14. század elején keletkezett verseskrónikájában egy helyütt *Kabold* várát még magyar nevén említi: *veste Kobold* alakban (41. 303. sor), bár korábban már a német nevén is megemlékezett róla: *Koboltsdorf* alakban (30. 552. sor).

Sokáig — úgy látszik — nem örülhetett Pósa ispán új birtokának és újonnan épült várkastélyának. 1263-ban ugyanis Lakompak a többször emlegetett határjárás szerint már ismét a locsmándi vármegyéhez tartozott és később is a locsmándi vármegyéből alakult nyék — lánzséri uradalom tartozéka volt; egy 1277-iki oklevél pedig az Osl-nem agyagosi ágából származó Suurt, mint kaboldi királyi várnagyot említi.⁵⁰ Ebben a korban azonban Pósa ispánunk fia II. Pósa még élt és bírta is Ligvándot, továbbá Szabadbárádnak és Borisfalvának nevére *Pósa-Baroma*-ként emlegetett részeit, amelyeket az 1229-iki megerősítő oklevél szintén apja adományos birtokaiként sorolt fel. 1274-ben ugyanis három nógrádmegyei faluját cserélte el a mai Langató-Langental falunak megfelelő Karakóért (Sopronm. Okl. I. 39). Ezzel a cserével t. i. azt érte el, hogy sopronmegyei birtokai ezután már egy birtoktestet alkottak. Ez a körülmény tehát azt tanúsítja, hogy a Pósák nem esetleges hűtlenségükért veszítették el a veperd-lakompaki uradalmukat, amelyet I. Pósa olyan nagy buzgalommal igyekezett kiépíteni és gazdaságilag is hasznosítani.

Ezen negativumon kívül az okleveles anyagból egyebet nem tudhatunk meg erre nézve. Így tehát teljesen feltevésekre vagyunk csak utalva. Lehetségesnek tartom, hogy I. Pósának határmenti birtokait valami osztrák támadás dúlta fel még 1229-ben, mire ő ezen elkedvetlenedve ezen birtokainak valami

⁵⁰ V. Ö. KUBÁNYI, Árpádkori történeti emlékek. I. 100 és KARÁCSONYI, Magyar nemzetségek. II. 412.

biztonságosabb helyen lévőkkel való kicserélését kérhette a királytól. Ezt a feltevést egy 1229-iki oklevél látszik támogatni. Ebben az évben ugyanis IV. Béla mint ifjabb király az anyja meggyilkolásában részeseeknek elkobzott javaiból származó három nógrádmegyei falut adományozott I. Pósnak. (Hazai Okmt. VIII. 25 és v. ö. SZENTPÉTERY, Regesta ... I. 175), amely birtokot — amint láttuk — fia később egy sopronmegyei faluért cserélte el. Ez az adományozás nagyon feltűnő, mert hisz ebben az időben ép Béla királyfi buzgólkodott a legnagyobb hévvel azon, hogy a királyi birtokállományt szaporítsa. Arra gondolhatunk, hogy a nógrádmegyei falukat Béla királyfi tulajdonkép cserébe adta Pósa ispánnak a veperd-lakompaki uradalomért. — Ezenkívül lehetséges az is, hogy a kezdeményezés a királytól indult ki. Kaboldnak ugyanis, mint az országból külföldre vezető országút határmenti végpontjának bizonyos stratégiai, kereskedelmi és vámpolitikai jelentősége is volt. Egy osztrák-magyar vámháború során például Róbert Károly királyunk 1324-ben megtiltotta a kereskedőknek, hogy áruikat Sopron városának megkerülésével Kaboldon keresztül szállítsák Ausztriába (v. ö. Házi I. 1, 41). Egy 1346-iki oklevélben is említés történik a Kaboldon régóta szedett országúti vámról (Sopronm. Oklt. I. 187). És Kabold ezen jelentőségének tulajdoníthatjuk azt is, hogy a Mátyás király és III. Frigyes császár között kötött 1463-iki békeszerződés oppidum-nak mondja Kaboldot.

E. Klebel osztrák történész azt állítja,⁵¹ hogy a lánzsér-nyéki uradalom körülbelül 1170-től 1260-ig Stájerország-hoz tartozott, amiből az is következik, hogy ez alatt Kaboldnak is oda kellett volna tartoznia, mert hisz a lánzsér-nyéki uradalom szinte teljesen körülfogta a kaboldit. Hogy 1170 körül mi volt a helyzet, azt magyar forrásokból nem tudhatjuk, de hogy 1200-tól 1229-ig sem a kaboldi, sem a lánzsér-nyéki uradalom nem lehetett az osztrákok kezén, az az eddig elmondottakból is nyilvánvaló. Mivel pedig IV. Béla 1250-ben elfoglalta a Lánzsérral szomszédos stájerországi Kirchschlag várát, 1250 után Lánzsér már semmiképp sem tartozhatott Stájerország-hoz, de nem tehető ez még Kaboldról sem fel. 1254-ben pedig — amint

⁵¹ V. ö. Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums I. 1935, 675.

éről már megemlékeztünk — IV. Béla elfoglalta a Kaboldhoz közeleső alsóausztriai Schwarzenbach várát is, ekkor tehát Kabold már semmikép sem lehetett az osztrákok kezén. 1254—1260 között pedig a lánzsér-nyéki uradalom már legfeljebb csak olyan értelemben tartozhatott volna Stájerországhoz, hogy ezen időközben épen Stájerország tartozott Magyarországhoz, amiről azonban Klebel — úgy látszik — teljesen megfélemlített. Ezek szerint a kaboldi és a lánzsér-nyéki uradalom csak 1229—1250 között lehetett esetleg osztrák kézen. Hogy 1229 körül az osztrákok Magyarországgal szemben bizonyos támadási aktivitást tanúsítottak, az abból is megállapítható, hogy 1230-ban Borostyánkő várát is elfoglalták, amelyet azonban rövidesen szintén visszavettek tőlük. A lánzsér-nyéki uradalom elfoglalására talán birtokosának, B. fia Miklós ispánnak a halála nyújtott az osztrákoknak lehetőséget: említettük, hogy gyermektelenül halt el. Az elmondottakból tehát nyilvánvaló, hogy mindkét uradalomnak legkésőbb 1250-ben ismét IV. Béla kezére kellett kerülnie, ha esetleg 1229 után az osztrákok elfoglalták is őket. IV. Béla a lánzsér-nyéki uradalmat 1263-ban az Athinai család őseinek, az Aba-nembeli Lőrinc ispánnak adományozta, amikor is ezen uradalomhoz hozzácsatolták a kaboldi uradalomtól elszakított Lakompakot is. Maga Kabold vára azonban Veperddel továbbra is a király birtokában maradt.

Ezzel kitűzött feladatunknak tulajdonképp végére is jutottunk, mert hisz mindazt elmondottuk Kabold alapításáról, amit erről a tárgyról a nyelvészeti és történeti vizsgálat egybekapcsolásával meg tudtunk állapítani. Még csak az van hátra, hogy a történeti adatok alapján Pósa ispán alapításának további sorsáról legalább vázlatosan tájékoztassuk az olvasót.

Kabold 1280-ig volt királyi vár, a sopronmegyei ispánok hatósága alá rendelve. Ebben az évben ugyanis IV. László Kabold várát a Csák-nembeli István és Péter testvéreknek adományozta (ÁUO. 12, 289). Kétséges azonban, hogy a testvéreket ténylegesen is beiktatták-e a vár birtokába. Lehetséges ugyanis, hogy időközben a Kőszgiek tették rá a kezüket a várra; Albrecht osztrák herceg ugyanis 1289-ben Kőszegi Iván elleni háborújában Kaboldot is elfoglalta, illetve a vár meghódította. A kaboldi őrség nyilván nem akart a szomszédos nyékiek sorsára jutni, amelynek az ostrom során elfogott védőrségét Albrecht herceg a gyermekek és asszonyok kivételével

— amint ezt Stájer Ottokár krónikájából tudjuk — egy szálíg felakasztatta. Ezt az esetet, mint jellemző adatot említtem arra nézve, hogy milyen kegyetlenséggel folytak a határmenti háborúskodások, ami már magában is érthetővé teszi a magyarságnak a nyugati határ mellékén való kipusztulását.

Albrecht Emmersbergi Bertholdra bízta Kaboldot. A vár 1291-ig volt az osztrákok kezén. A III. Endre és Albrecht osztrák herceg között létrejött 1291-iki békeszerződés szerint Albrecht Kabold várát más királyi várakkal együtt visszaszolgáltatta Endrének, de viszont a Kőszegi Ivántól elhódított várak lerombolását kívánja (Fejér VI. 1, 181). Ezek szerint ezen szerződésben Albrecht — ellentétben az 1280-iki adománylevéllel — Kaboldot királyi várnak ismerte el, ami szintén arra mutat, hogy Istvánt és Pétert 1280-ban nem iktatták be a vár birtokába.

Hogy a 13. század végének és 14. század elejének zavaros korszakában mi volt Kabold sorsa, nem tudjuk. Az bizonyos, hogy a Nagymartoniak ezen zavaros időket sikeresen felhasználták a vár megszerzésére. Ők ugyanis azzal a kéréssel járultak a király elé, hogy Kabold várát adományozza nekik. Azzal érveltek, hogy Kabold várát még atyjuk, Simon szerezte meg „a Theotonicis emtionis titulo“ és csak a Kőszegielek garázdálkodása idejében⁵² ragadták el tőlük (Fejér VIII. 2, 199/200).

Bár a Nagymartoniak előadásának aligha volt valami reális alapja, Róbert Károly érdemeikre való tekintettel teljesítette kérésüket, mindenesetre csak „sine praeiudicio iuris alieni“. A Nagymartoniak azonban maguk is észrevehették, hogy az adománylevélben foglalt megszorítás egyáltalán nem erősítette birtoklásuk jogcímét, — mert hisz a várra a zavaros időkben valószínűleg egyszerűen csak rátették a kezüket — azért az adományt már 1323-ban egy ünnepélyes formájú királyi oklevéllel újból megerősítették (Fejér VIII. 2, 428). Végül is 1332-ben végérvényesen kiegyeztek a Csák-nembeliekkel, amennyiben azok ekkor kárpótlásul a Nagymartoniak Bajoth nevű várának lerombolásáért és birtokaik feldúlásáért lemondtak a Nagymartoniak javára Kaboldra vonatkozó igényükről (Fejér VIII. 3, 601/604).

⁵² „...tempore potentum infidelium nostrorum ab eisdem fuisset alienatum“.

A kaboldi várat és uradalmat 1445-ig bírták a Nagymartoniak, illetve a fraknói grófok, ahogy később neveztették magukat. Ebben az évben nemzetségük utolsó sarja, Vilmos gróf, elzálogosította Kaboldot Albrecht osztrák hercegnek.⁵³ 1446-ban a Nagymartoniak férfi ága kihalván, Hunyadi János mint az ország kormányzója eladományozta Kaboldot (v. ö. Csánki). A beiktatásra ezúttal is aligha került sor; Albrecht herceg ugyanis 1447-ben megvette Fraknói Vilmos gróf leányaitól a Kaboldra vonatkozó jogait (Teleki i. m. 226), de így megszerzett igényét már 1451-ben maga is eladta a későbbi III. Frigyes császárnak, akinek Kaboldra vonatkozó tulajdonjogát az 1463-iki békében — a magyar korona visszavásárlási jogának fenntartásával — Mátyás király is elismerte (Theiner II. 376). Ezen békekötés szavai szerint Kabold vára ekkor már omladozó állapotban volt. III. Frigyes császár Kabold vidékét egyéb nyugatmagyarországi birtokaival együtt az 1477-iki háborúban ismét elvesztette. Mátyás király halála után azonban Miksának nem nagy erőfeszítésébe került az elvett birtokok visszahódítása és az 1491-iki pozsonyi békében ezekre vonatkozólag körülbelül az 1463-iki békeszerződésnek megfelelő megállapodásokat kényszerítette rá Ulászlóra.

III. Frigyes császár — úgy látszik — tanácsosának Weisspriachi Zsigmondnak adományozta Kaboldot. Steinpuchler Ferenc kaboldi várnagy ugyanis egy 1459-iki levelében urának mondja Weisspriachi Zsigmondot (v. ö. Házi I. 4, 369); Weisspriachi Ulrik pedig 1506-ban mint „liber dominus de Kabold” szerepel (Csánki 3, 586).

VI. Összefoglalás.

A 16. századnál tovább a kaboldi uradalom sorsát már csak azért sem követhetjük, mert erre a kiadott okleveles anyag módot nem nyújt. De a mi szempontunkból szükség sem volna már esetleges további, fáradságos és számomra költséges levéltári kutatásokra. Semmi kétségünk ugyanis nem lehet abban a tekintetben, hogy Kabold környékének nemzetiségi viszonyai a 15. század óta megváltoztak volna; az pedig szintén

⁵³ V. ö. TELEKI József gróf: A Hunyadiak kora Magyarországon X. 145.

teljes bizonyossággal állítható, hogy Kabold vidéke a 16. század elején már színnémet volt. Ellenben talán hasznos lesz, ha röviden összefoglaljuk, amit Kabold környéke lakosságának nemzetiségi összetételére és annak alakulására nézve vizsgálataink során megállapítottunk.

Láttuk, hogy a vidék őslakossága szlovénokból állott, akiknek apró falui a soproni hegyvidék aljában terültek el szoros közelségben egymáshoz. Régi német lakosságot a vidéket a 10. század végén megszálló magyarok csupán a felső Ikva és a felső Répce mellékén találhattak. A határvédelemnek a megalakult királyi vármegye keretén belül való megszervezése annyi magyar lakost hozott vidékünkre, hogy az itt talált szláv őslakosság a 13. század során már teljesen elmagyarosodhatott. A locsmándi várbirtok részeinek a 12. század első felében megkezdődött eladományozása új magyar népelemet is hozhatott ugyan a vidékünkre, elsősorban is az adományosok személyében, azonban a birtokosoknak a lakatlan területeknek hasznosítására való törekvése német lakosságnak telepítését is eredményezte. Kabold környékén a legrégibb ílymódon létrejött német telepes község — amint láttuk — Felsőpéterfa volt.

A határmenti erdőséget a királyi vármegyei korszakban is megkezdték már egyes helyeken irtani, hogy ilyen módon az emberfelesleg elhelyezése céljából művelésre alkalmas területekhez jussanak; Véperd és Lakompak és esetleg Mészverem vagy Szikra keletkezését tulajdoníthatjuk ezen törekvésnek. Nagyobb arányokban az erdőirtás és a talaj feltörése a magánbirtoki korszakban indult meg. Kabold alapítóját, a Szák-nembeli Pósa ispánt tekinthetjük a környék legbuzgóbb és legcéltudatosabb telepítőjének, bár ezirányú törekvései — bizonyára rajta kívül eső okok folytán — csak részben vezettek sikerre. Az utána következő királyi vári korszakban ebben a tekintetben semmi sem történt. A 13. század végének és a 14. század elejének zavaros időszakában a vidék lakossága is megfogyatkozhatott, amit a környék két régi falujának elnéptelenedése is tanúsít (ezek: *Boldogasszonyfalva* és *Gobornok*). A környék magyarsága bizonyára már a 13. század végének zavarai között erősen megfogyatkozott és a 14. század során teljesen el is tűnt. Egy része elpusztult a határmenti harcokban, más részük bizonyára biztonságosabb vidékekre költözött el; a maradék elnémetesedett, mint maguk a vidék későbbi urai, a

Nágymartoniak is, amint ki is tudtunk mutatni ilyen elnémetesedett magyar sarjadékot Lakompak lakosai közül. A telepítésnek a 15. század folyamán bekövetkezett osztrák korszak sem nagyon kedvezhetett, de bizonyára a vidék németiségének megerősödését eredményezte. A telepítés a 16. és 17. század folyamán vett ismét nagyobb arányokat, amikor is nemcsak a 14. század folyamán elnéptelenedett Boldogasszonyfalva népesült be újra német telepésekkel, hanem több új német falu is létesült. Ebben a korban bizonyára a megmaradt falukba is kerültek új német telepések. Ezek szerint bizonyosan nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a Kabold-környéki németiségnek majdnem a fele csak a 15. század után települt be erre a vidékre.

A magyarság itteni megtelepedését a határvédelem érdeke tette szükségessé és végeredményben a vidék határmenti helyzete következtében pusztult el itt is, mint mindenütt Nyugatmagyarországon. Másutt majd alkalmam lesz részletesebben is kifejteni, hogy ebben a Mátyás király és Frigyes császár között folyt hosszas háborúskodásnak is nem csekély része volt.

Moór Elemér.

Bokréta erdélyi növénynevekből.

Gyűjtötte és összekötötte: GYÖRFFY ISTVÁN (Szeged).

(Második közlemény.*)

Dahlia variabilis: görgina (Szucság, Sepsziszentgyörgy).

Daphne mezereum: vad borostyán (Szucság, Kolozsvár, Szászfenes, Bonchida), farkasborostyán (Szászfenes), vad boroszlán (Fotos), piros borostyán (Kolozsvár), erdei borostyán (Szucság).

Datura stramonium: pikkantó (Bonchida, Szucság), tövis disznó (Szászfenes).

Delphinium consolida: szarkaláb v. Dani sarkantyú (Szucság), sarkantyú virág (Bánffy-Hunyad, Selye), szarka-virág (Szászfenes, Szászlóna), sarkantyú (Székely-Keresztur), varju virág (Szind), szarkaláb (Kolozsvár).

Dianthus carthusianorum: fecske szegfű (Csikgyimes), fecskevirág (Szászlóna, Kajántó, Vargyas. — A vargyasiak azt

* V. ö. SzF. II: 64.

tartják, hogy ha valaki leszakítja a fecskevirágot, az illető tehenének tögyét megmarja a kigyó), németseggfű (Magyarbács, Bonchida).

Diclytra spectabilis: szívvirág (Koloszvár, Selye), szivecske (Felsőméra).

Digitalis purpurea: gyűszűvirág (Csikgyimes).

Echium vulgare: rózsavirág (Szászfenes).

Elaeagnus angustifolia: olajfa (Turkeve, Hódmező-Vásárhely, Mezőség).

Equisetum meddő egyénei: bajusz-pörgettyű (Hantháza), csikófarok (Bonchida, Szászfenes, Kajántó, Szászlóna), lófark (Székely-Udvarhely), béka-rokka (Zalaszegvár).

Equisetum arvense: ótvarfű (Selye), ördög-guzsaly (Ürmös, Bölön).

Erythraea centaurium: cintoria (Magyarbács, Bonchida), centaurea (Selye), centória (Szászfenes).

Erythronium dens canis: kakas mándikó (Szászfenes, Kolozsvár), kokas mándikó (Szucság, Kajántó), kankósi (Szentmiklós), kankós virág (Étfalvazoltán).

Eulalia zebrina: csíkosfű (Zalaszegvár).

Euphorbia-félék: kutyatej (Szászlóna).

Euphorbia cyparissias: kutyatej (Kajántó, Szamosfalva), kutyatáj (Fotos, Bonchida, Torda, Selye, Szászfenes), kecskevirág (Torda).

Evonymus europaeus: kecskerágó (Szászfenes).

Fagopyrum esculentum: hajdina (Zalaszegvár).

Fragaria vesca: eper (Zalaszegvár, Szászfenes. — Szucság-on a korábban érőt, s hamarabb pirosodót: „fiú eper”; a későbbben éredőt s nagyobb szeműt: „lány eper” néven különböztetik meg), földi eper (Arad, Nyiregyháza), számóca (Felső méra); a kertben termő: csattogó (Zalaszegvár).

Fumaria officinalis: vad petrezselyem (Magyarmacskás).

Gagea lutea: madárliliom (Torda), fűvirág (Selye).

Galanthus nivalis: hóvirág (Szászfenes), hazuga v. hóvirág (Györgyfalva), fehér kankósi (Selye), Gergelynap virág (Veszprém).

Galium silvestre: büdös búrjány (Szászlóna).

Galium verum: Szentiványi fű (Hantháza), ragadály (Torda).

Gentiana verna: Máriavirág (Csíkgyimes).

Geranium pratense: vad muszkáté (Szászlóna).

Gladiolus imbricatus: koszorú virág (Zalaszegvár).

Glechoma hederacea: vad fodamenta (Torda).

Gleditschia triacantha: lócsípa (Zalaszegvár), vad Szent János (Arad), Krisztus tövis, Szent János (Hódmező-Vásárhely).

Hedera helix: éfaj v. hifáj (Kolozsvár, kolozsmonostori cigányné), éfa (Szászfenes).

Helianthus tuberosus: csóka pityóka (Szucság, Torda), picsolyka (Bonchida).

Helleborus purpurascens: paptöke (Magyaró-Kereke), fagyükerű paptöke (Szászfenes), papmonya (Selye, Fotos, Székely-Udvarhely), kisasszony papucs (Kolozsvár).

Hepatica triloba: tyúkszem (Szucság), kék Ilonka (Szászfenes), szép v. kék Ilona (Dés), szép Ilonka (Apanagyfalu), mezei viola (Selye), háromlevelű májfű (Kolozsvár).

Hierochloe odorata: párfim-fű (Kolozsvár).

Hyacinthus orientalis: kulcs-virág (Zalaszegvár).

Hyoscyamus niger: bilindek (Hantháza), bilind (Szászlóna), méhvirág (Szászfenes).

Hypericum perforatum: Jézus burjány, Jézus füve (Szászlóna). — A nép hite szerint a keresztre feszített Krisztus lecsepegő vére e növényre hullott, ezért e növénynek bimbaját vagy virágját ha szétmorzsoljuk ujjaink között, veres-színű levet bocsát ki magából. A dolog magyarázata t. i. az, hogy a viráglevelekben levő illanó (aethericus) olaj-cseppek a levegőn veres színűvé változnak).

Impatiens nolitangere: bárzán (Tapolca).

Iris germanica: kék liliom (Méra, Túrkeve, Szászfenes, Kajántó).

Iris graminea: kék liliom (Fotos).

Iris pseudacorus: sárga liliom (Szászfenes, Kajántó).

Isopyrum thalictroides: vad-galambvirág (Fotos).

Juncus-fajok: csuhi (Zalaszegvár).

Knautia arvensis: gyászvirág (Szászlóna).

Lactaria piperita: keserűgomba (Szászfenes).

Lactaria volema: kenyérgomba (Szászfenes).

Lactuca virosa: bojtvirág (Veszprém).

Lamium album: árva csóány (Szucság⁹), árva csóhány (Magyarfenes).

Lamium purpureum: árva csóhány és csóhány (Szászfenes, Bonchida), kender burján (Selye) árvacsalán (Kolozsvár).

Lappa major: keserű lapu (Túrkeve, Felsőméra, Szászlóna).

Lathyrus tuberosus: ákác virág (Torda), unalomvirág (Szászlóna), mogyoróvirág (Hódmező-Vásárhely).

Lathyrus Hallersteinii: sárga vadborsó virág (Szászlóna).

Lepidium draba: kalámfű (Kolozsvár, Hóstát), vad bom-borka (Magyarmacskás).

Leucoium vernum: fehér kankósi (Selye).

Lilium bulbiferum: tüzes lilium (Kolozsvár, Túrkeve, Felsőméra, Kevi), kardvirág (Szucság), tigris virág (Zalaszegvár).

Lilium martagon: vad lilium (Szászlóna).

Linaria vulgaris: kutyatej (Csikgyimes), forrófü (Selye; hideglelés ellen használatos burján), mezei tátogató (Székely-Keresztúr), szájatáti (Kajántó).

Linum hirsutum: pillangó virág (Szászlóna).

Lotus corniculatus: borsó virág (Selye), kasza virág (Székely-Keresztúr).

Lupinus albus: gerezdes viola (Selye).

Lupinus europaeus: gerezdes viola (Selye).

Lycoperdon Bovista: vénasszony posz (Zalaszegvár), lófing (Nagykároly, Szászfenes).

Lycoperdon piriforme: lófing (Nagykároly).

Malva silvestris: mályva (Szászfenes, Szászlóna), mályvo (Torda).

Malva silvestris termése: papsajt (Szászfenes, Torda).

Marasmius caryophylleus: szegfű gomba (Szászfenes).

Marrubium vulgare: pemetefű (Hantháza).

Matricaria chamomilla: vad pipitér (Zirc, Borza), pipitér (Szucság), kenyérmorzsa (Nagykároly), fehérasszony virág (Székelykeresztúr), romonyica (Szamosfalva), székfű virág (Szászlóna), orvosi pipitér (Zalaszegvár).

Matricaria inodora: pipitér (Zalaszegvár).

⁹ Gyerékjátékként egy ízét levágják, a csomókon ülő virágokkal egyetemben, s azon át „tűvist“ szúrnak, két ujj közt lazán tartják s fújják; pereg (Bocsidán is).

Medicago sativa: lócérna (Szászfenes), bikavirág (Vargyas, Székely-Keresztúr).

Melampyrum arvense: veresbúza v. vilics (Erdőhegy; nevét azért kapta, mert magva „hasznló a buzához, de épen jön ki a kő alól“).

Melandryum album: légyfű (Szászlóna), szappanvirág (Bözöd, Székely-Keresztúr, Szentpál, Kálnok), vadkonkoly (Hantháza), pukkantó (Szászfenes).

Melilotus officinalis: somkóró virág (Torda; virágát dohány közé keveredik, mert azt illatossá teszi), somkóró (Szászlóna).

Melittis melissophyllum: kisasszony papucs (Szászfenes).

Morus alba: szederfa (Zalaszegvár), fehér eper (Túrkeve, Felsőméra), fai eper (Szászfenes).

Morus nigra: szederfa (Zalaszegvár), dudafa (Mohács), fekete eper (Felsőméra, Túrkeve).

Muscari comosum: kutyahagyma (Zalaszegvár).

Muscari racemosum: kígyóhagyma (Zalaszegvár, Bonchida, Fenes), kék gyöngyvirág (Fotos, Magyarfenes, Szucság), kígyófű (Veszprém, Kolozsvár), kígyóvirág (Székely-Keresztúr), báránnyárfark (Szentpál, Bözöd, Szentábrahám, Étfalvazoltán).

Musci frondosi csoportba tartozókat: muj (Csik megye), mohó (Sepsiszentgyörgy, Székely-Keresztúr).

Myosotis palustris: nefelejts (Szucság), kígyószem (Jád-völgy).

Narcissus poeticus: nárcis (Szucság), március (Fotos), fehér március (Magyarmacska), havadi (Bölön, Kálnok), kúdús láb (Kajántó).

Narcissus pseudonarcissus: nárcis (Szucság).

Nymphaea alba: vízi tök (Hódmező-Vásárhely).

Onobrychis arenaria: mezei borostyán (Szászlóna).

Ononis hircina: gilice túsök (Hantháza).

Orchis morio: borzsalék v. bocsor virág (Szászfenes), túróvirág (Székely-Keresztúr, Selye), bozsor (Kajántó).

Origanum vulgare: fekete gyopár (Zircz, Borza).

Ornithogalum umbellatum: kígyóhagyma (Székely-Lidvarhegy, Brassó), kígyóvirág (Szászfenes).

Orobancha epithymum: köszvényfű (Szászlóna).

Orobus vernus: pipizsoly (Szucság), borsó virág (Selye), vadborsóvirág (Kolozsvár).

Oxalis acetosella: madár sóska (Selye).

Paeonia officinalis: tubarózsa (Torda), bazsarózsa (Felsőméra, Hódmező-Vásárhely).

Papaver rhoeas: mákvirág (Selye), pipacs, tyúksegg (Szászfenes), pillangó virág (Bonchida), nagy csóka virág (Kolozsvár), mákrózsa (Szászlóna).

Pelargonium zonale: бүдös Lizi (Sepsiszentgyörgy, Csik-Gyimes), vénaszoný virág (Székely-Keresztúr).

Pisum sativum: borsó virág (Selye).

Plantago major: útilapú (Szamosfalva, Szászlóna, Kajántó; utóbbi helyen szembajok ellen használják), mincsuna (Szucság),¹⁰ hazug lapi v. mincsuna (Bonchida).

Polygonatum latifolium: vadgyöngyvirág (Szamosújvár).

Polygonum amphibium: balhafű (Zalaszegvár), hunyor (Fotos).

Polygonum aviculare: disznófű (Szászfenes), porcsfű (Szászlóna).

Polygonum persicaria: őszi borosnyán (Selye).

Portulaca oleracea: portulaka (Sepsiszentgyörgy), délíke v. portulaka (Felsőméra).

Portulaca sativa: Kossuth-csillag (Hódmező-Vásárhely).

Potentilla anserina: egérfarkúfű (Székely-Keresztúr).

Potentilla argentea: fehérhátú fű (Kajántó).

Primula veris: úri tászli (Zalaszegvár), kulcsvirág (Tapolca), Szentgyörgyvirág (Szászfenes, Szucság, Bonchida), Szentgyörgynapi virág (Veszprém), kása virág (Selye, Szent-ábrahám, Szentmiklós, Szentpál), túróvirág (Székely-Keresztúr).

Prunus padus: vad borostyán (Zentelke, Kalotaszeg), prunuc (Szászfenes), március (Szucság; „májusfának“ választják a legények, de szoktak „hársot“ is), kutya cseresznye (Bonchida), fehér borostyán (Torda), májusfa (Kolozsvár), litánia (Szászfenes).

Prunus spinosa: kökín (Bonchida).

¹⁰ Leszakított leveléből a hány szál (ér) kiáll, annyi szeretője van az illetőnek — mondják a szucságiak.

Románoktól átvett szó (*Panfu* műve szerint „pätlagină“-nak nevezik a románok).

- Psalliotia campestris*: csiperke (Szászfenes).
- Pulmonaria mollissima*: méhvirág (Fotos, Györgyfalva).
- Pulmonaria officinalis*: dongóvirág (Székely-Udvarhely), dangóvirág (Kolozsvár), dungó virág (Úrmös, Székely-Keresztúr).
- Pulsatilla nigricans*: cigányp.csa (Szucság).
- Pteridium aquilinum*: ördögbörda (Szászlóna).
- Quercus*ok: makkfa, sohatölgy (Hantháza), cserefa (Selye).
- Ranunculus acer*: aranycsésze (Túrkeve), sárgavirág (Kajántó, Magyarfenes), sárga boglár (Kerti teljes virágú; Kajántó).
- Ranunculus auricomus*: libavirág (Torda), lúdlábúfü (Selye).
- Ranunculus ficaria*: saláta virág, harang versengő (Györgyfalva), Szentgyörgysaláta (Brassó, Fotos), arany versengő (Szászfenes), kokuk saláta (Szucság), galambbegy saláta (Bonchida), csengő saláta (Selye), mezei saláta (Kolozsvár).
- Ranunculus repens*: békavirág (Szászlóna), réti virág (Kajántó).
- Rhinanthus major*: csengő (Szucság, Kajántó), hizóka (Szászlóna).
- Ribes grossularia*: egres (Veszprém), Köszméte v. pöszméte (Kassa, Nagykároly) piszke (Vác, Kecskemét).
- Ribes rubrum*: veres szőlő (Magyarbács, Bonchida, Selye, Szászfenes).
- Robinia pseudoacacia*: agáca (Veszprém).
- Rosa canina*: csipkefa (Szászfenes).
- Rosa canina* termése: bicske (Zalaszegvár), picske (Szászfenes), seggvakaró (Bonchida), hecsepecs (Kolozsvár).
- Rubus idaeus*: himpér (Zalaszegvár), mánna (Bonchida), málna (Arad, Túrkeve, Nyíregyháza, Debrecen, Selye, Szászfenes).
- Rumex acetosa*: lósósnya v. kóré sóska (Bonchida), lósóska (Szászfenes), lú sorgya (Kolozsvár).
- Sagittaria sagittifolia*: nyilasfü (Veszprém).
- Salicornia herbacea*: sóvirág (Kolozs).
- Salix alba*: fehér fűzfa (Szászlóna).
- Salix caprea* barkája: cicuska (Szucság), cicus (Kolozs).

vár), cica (Torda), pálma (Kolozsmonostor), birge (Nyiregyháza), barkóca (Zilah), picus (Bonchida), lóza v. oláh pálma (Szászfenes), báránka (Lőcse).

Salvia officinalis zsájja (Szászfenes).

Salvia verticillata: méhfű (Szászlóna).

Saponaria officinalis: mosófű (Móhács), szappanmosófű (Veszprém), szappanvirág (Szászfenes, Szászlóna).

Scilla bifolia: kása virág (Szucság), vadjácint (Csikgyimes, Kolozsvár), kék jácintos (Selye), kék gyöngyvirág (Szászfenes).

Scopolia carniolica: matraguna (Székely-Udvarhely).

Scrophularia nodosa: matreguna (Szucság), pokolvarfű (Selye).

Sedum hybridum: békavirág (Hódmező-Vásárhely), béka (Túrkeve), braszka (Arad). (Levelét összenyomkodják a gyerekek; akkor elválik a levél húsa a felbőrtől s beléfújnak a letépett helyen s felfúvódik).

Sempervivum tectorum: kövirózsa (Felsőméra).

Serratula tinctoria: tarack (Hódmező-Vásárhely).

Sinapis alba: repce virág (Szászlóna).

Sinapis arvensis: repcsén (Szászfenes), vadrepce virág (Csikgyimes).

Solanum dulcamara: gálna (Szászfenes; köhögés ellen használatos).

Solanum nigrum: ebszőlő (Szászfenes, Nagykároly).

Sonchus laevis: szúrós levelű fű (Veszprém).

Sonchus oleraceus: tejesfű (Zalaszegvár), csorbóka (Hantháza, Túrkeve, Debrecen, Felsőméra), disznósaláta (Torda), nyúlsaláta (Szucság, Szászlóna).

Stachys germanica: gyógyító fű (Móhács), méhfű (Szászlóna).

Stachys recta: tarló virág (Nyiregyháza, Hódmező-Vásárhely).

Staphylaea pinnata: libalábúfa (Szucság), jázsmin (Szászebes).

Statice Gmelini: sóvirág (Torda), sziksaláta (Erdőhegy).

Stellaria media: pipehur (Szászfenes, Torda, Bonchida).

Struthiopteris germanica: ördögborda (Selye).

Symphytum officinale: dongóvirág (Szászfenes), fekete

nadály (Szászlóna, Kajántó), cigányp.csa (Kajántó), cigányvalog, cigányvirág (Bonchida).

Syringa vulgaris: borostyán (Kajántó, Torda), borosnyán (Selye), bécsi borostyán (Szászfenes), puja borostyán (Bonchida), orgona (Csikgyimes).

Tagetes patula: büdöske (Túrkeve).

Taraxacum officinale: békavirág (Torda, Szucság, Bözöd, Székely-Udvarhely és Keresztúr), bikavirág (Nagykároly, tyúksegge (Magyaró-Kereke), vénasszony virág (Bonchida), sárga virág (Veszprém, Kolozsvár), nyúlsaláta (Selye, Szászfenes), cikornya (Szászfenes), cikória virág (Fotos), kotló virág (Bonchida), tyúkvirág (Bölon, Ürmös), hóttok (= halottak) virága (Szamosfalva), cikória (Szászlóna, Kakasváros [Kolozsvár egy része]).

Tetragolobus siliquosus: lócérna (Szászfenes).

Thalictrum aquilegifolium: függő virninc (Oláhlápos).

Thymus serpyllum: mezei csombor (Kajántó), vad csombor (Bánffy-Hunyad), mezei majorána (Szászlóna).

Tragopogon pratense: baszkata (Szászfenes),¹¹ édesfű (Szászlóna).

Trifolium arvense: bojtvirág (Selye, Szászlóna).

Trifolium pratense: lóher (Szucság), lucerna virág (Torda), háromlevelű fű (Bonchida).

Trollius europaeus: tubarózsa (Csikgyimes), oláh rózsa (Máramaros-Sziget), pünkössti rózsa (Selye), tói rózsa (Magyarimacskás).

Tropaeolum majus: sarkantyú virág (Debrecen), sárga fülőke (Szucság).

Tussilago farfara: marti lapi (Selye), marti lapu (Szászlóna), békavirág (Szentmiklós, Tordátfalva), pipevirág (Szent-ábrahám), parti lapu (Kajántó), lófarkú szattyú (Györgyfalva).

Typha angustifolia: káka botyikó (Selye), káka butyika (Szászfenes).

Urtica dioica: csohány (Szind, Bonchida).

Verbascum phoeniceum: ökörfark (Bonchida).

Verbascum thapsus: ökörfark (Szászfenes).

Verbena officinalis: galócfű (Zirc, Borza).

¹¹ Ezik mint a kórésóskát, Rumex Acetosa-t.

Veronica hederæfolia: pipehur (Torda, Szászlóna), erdei v. kék nefelejts (Szucság).

Veronica officinalis: drága jó fű (Mohács).

Viburnum lantana: fagyal (Torda), barátszar (Szucság).

Viburnum opulus: lopta rózsza (Szucság), labda rózsza (Selye, Szászfenes, Bonchida, Sepsiszentgyörgy).

Vicia pannonica: vad borsó virág (Magyarfenes).

Vinca minor: éfa (Szászfenes), téli zöld (Szucság), szászfű (Szászfenes).

Viola odorata: bibolya (Veszprém).

Viola tricolor: császárszakáll (Szucság, Kolozsvár, Szászfenes, Szászlóna, Selye, Vargyas, Székely-Keresztúr), Isten-szakáll (Veszprém).

Viscum album: kecskerágó (Szucság).

Xanthium strumarium: kódús tetű (Túrkeve).

A szereplő helységek felsorolása megyéikkel együtt:

Apanagyfalu (Szolnok-Doboka m.)	Mohács (Baranya m.)
megye)	Nagykároly (Szatmár m.)
Bonchida (Kolozs megye)	Oláhlápos (Szolnok-Doboka m.)
Borzavár (Veszprém megye)	Selye (Maros-Torda m.)
Bölon (Háromszék m.)	Szamosfalva (Kolozs m.)
Bözöd (Udvarhely m.)	Szászfenes (Kolozs m.)
Erdőhegy (Arad m.)	Szászlóna (Kolozs m.)
Étfalvazoltán (Háromszék m.)	Szentábrahám (Udvarhely m.)
Felsőméra (Abauj-Torna m.)	Szentmiklós (Udvarhely m.)
Fotos (Háromszék m.)	Szentpál = Homoródszentpál
Györgyfalva (Kolozs m.)	(Udvarhely m.)
Hantháza (Csongrád m.)	Szind (Torda-Aranyos m.)
Jádvölgy (Bihar m.)	Szucság (Kolozs m.)
Kajántó (Kolozs m.)	Tapolca (Zala m.)
Kalotaszeg (Kolozs m.)	Tordátfalva (Udvarhely m.)
Kálnok (Háromszék m.)	Túrkeve (Jász Nagy Kun Szol-
Magyarbács (Kolozs m.)	nok vm.)
Magyarfenes (Kolozs m.)	Ürmös (Nagy Küküllő m.)
Magyarmacskás (Kolozs m.)	Vargyas (Udvarhely m.)
Magyaró-Kereke (Kolozs m.)	Zentelke (Kolozs m.)
Medesér (Udvarhely m.)	Zirc (Veszprém m.)
Méra (Kolozs m.)	

Utóírás.

I. Én ezt a gyűjtésemet, amikor sorsom Kolozsvárról Makóra vezetett, beküldöttem volt a „*Magyar Nyelv*“-nek. Öröm az alábbi levelet, amely kéziratomról döntött: «Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest, 1908. nov. 23. Tisztelt Tanár Úr! Nagybecsű gyűjtését köszönettel megkaptam, de latin címszókkaival nyelvtudományi folyóirat nem közölheti. Visszaküldöm azzal a kéréssel, szíveskedjék magyar címszók szerint rendezni és az egészen közönséges növényneveket, mint pl. galagonya, kecskerágó stb. kihagyni. Igaz tisztelettel Szily Kálmán s. k.»

Mivel botanikai gondolkodásmódommal nem fért össze e javaslat, kéziratom pihent. *)

II. Endélyből való kiutasításom után, amikor lélegzethez jutottam, kéziratomat beküldtem a „*Pásztortűz*“-nek. Ezt a választ kaptam: «*Pásztortűz* szerkesztősége és kiadóhivatala Cluj (Kolozsvár) Strada Regina Maria N° 35. — Kolozsvár 1922. IV. 10. Mélyen Tisztelt Professzor Úr! N. b. sorait és cikkét megkaptam, azonban legnagyobb sajnálatunkra nem közölhetjük ezt, annyira kizárólag szaklapba való. Mi pedig mégsem vállalkozhatunk a term. tudományi szaklapok szerepének betöltésére. Ha nem, ha valami kevésbé szakszerű cikkekkel tisztelne meg Professzor Úr nagy hálával venném. Kiváló tisztelettel Reményik Sándor.»

*

Most, hogy névjegyzékek kiadásának nesztét hallok, használni akarok egykori gyűjtésemmel magam is. Adnot. GYÖRFFY.

Kisebb közlemények, apró megjegyzések.

Adalék a névcseréhez. *Pópity* nevezetű, rábéli származású tanítványom, nevérol családi hagyományok alapján a következőket mesélte:

Családja 1800 körül Szabadka környékén lakott egyik faluban. Akkor még a *Lippai* nevet viselte. A faluban 13 Lippai-család volt, köztük a legfiatalabb az ő őse. A 13-as számért lassan-lassan bűbájosság hírébe keveredett és szeretett volna a nevétől szabadulni. Történetesen volt a faluban egy *Pópity* nevű magányos szerb ember, aki szerette volna nevének fennmaradását biztosítani. A két fél alkudozásba bocsátkozott egymással. Az egyezés sikerült. A 13-ik Lippai egy akó borért beleegyezett a cserébe, amely egy vasárnap nagy ünnepélyes-

*) A latin címszók szerint való felsorolásnak megvan az a haszna, hogy egyiüvé kerülnek az azonjelentésű magyar növénynevek. A szerk.

séggel ment végbe. A lakomán megjelent mind az egész Lippai-had és folyton azt kiabálta: Búcsúzz komám a nevedtől! Ettől kezdve a családot Pópitynak hívták.

(Szeged.)

Bálint Sándor.

A *liget* szó jelentéstörténete.

A pesti Városligetet régebben Városerdőnek is mondták a német Stadtwaldchént magyarra lefordítva (CzF.), így tehát a *liget* szónak jelentése 'kis erdő' volt a múlt században. Ugyanez a szótár a *liget* első jelentését 'hegyek közti erdő, cserjés völgy'-nek mondja, a későbbit pedig „síkon, völgyben, folyók mellett levő sűrű bokros hely”-nek véli. A Czuczor—Fogarasi szótár ezen véleménymondását nem építi adatokra. De a Nyelvtörténeti Szótár is csak 'némus' (Calepinus), 'saltus' (Molnár Albert), 'dicker Wald, Lustwald' (Pápai Páriz) jelentéseit említi. A NySz jelentésmeghatározását veszi aztán át az Oklevél Szótár.

Miután így a szótárgenealógiát átvizsgáltuk, vegyük szemünkbe a meglévő adatokat, mint ez az igaz nyelvészetben szokásos.

Szegeden hallottam először ezt a kifejezést: *ligetős a paprika*. Akkor *ligetős*, ha fagy, jégverés a palánták egyrészét elpusztította és a paprika ritkás lesz: üres foltok vannak benne. A Magy. Tájszótár is ebben a jelentésben ismeri a szót: „LIGETES (ligetős): hézagos, ritkás, pl. *ligetős vetés* (Pest m. Tinnye, Nyr. 7:90), *ligetős gabona, rét; ligetős szőlő*, amelynek sok töke híja (Kis-Kún-Halas Nyr. 15:238). *Ligetes formint*: ritkás fürtű (Hegyalja Kassai J. Szókönyv. III. 291)”. A *ligetős* szóhoz tartozó ige is 'megritkásodik, meghézagosodik' jelentésű: *megligetesül* a szőlő, azaz helyenként kipusztulnak tőkéi (Vas m. Ság, Kresznerics F. Szótár II. 18). És ha magát a *liget* szót nézzük meg, tapasztalni fogjuk, hogy jelentése 'erdőbéli v. szőlőbéli üres hely (ahol a fák v. a tőkék kipusztultak)' (Kis-Kún-Halas, Nyr. 15:238).

Ezen utolsó adat megadja a *liget* jelentésfejlődésének irányát: 1. eredetileg az erdőn belül jelentett ritkás helyet (hol a fák egy része kipusztult), 2. később egyedül álló ritkás erdőt, 3. végül egyedül álló, kicsiny (ritkás) erdőcskét. Az első, kiindulási jelentésre bizonyítékaink a népnyelvi adatok, melyek megőrizve a szó eredeti jelentését mutatják, hogy erdőn, szőlő-

lőn, vetésen belüli ritkás helyet, foltot jelentett és jelent ma is a népnyelvben a *liget* szó. A nyelvtörténet is nyújt bizonyítékokat ezen eredeti jelentésre: 1208. Transiens per pratum quod dicitur *liget*. 1337. Quoddam pratum ipsorum *Lygethreth* vocatum (Okl. Sz.). Árpádkori adat: Ad unam planiciem *ligeth* vocatum (NySz.). Ezen három adat támogatja feltevésünket, hogy az elsődleges jelentés 'erdőn belüli ritkás' (pratum, rét, planicies). A második 'ritkás, de magában álló (esetleg nagyobb) erdő' fejlődésfokra szintén találunk már a régi nyelvben adatokat: 1206. Inde per mediam siluam que dicitur *ligoth* (így, olv. „*ligeth*“), 1243/1354. Per quandam Siluam Nyres*ligeth* vocatam. 1275. In magna silua que uulgariter *lyget* nuncupatur. 1279. In magna silua que wlgariter *liget* nuncupatur. 1454. Quendam montem Siluosum *lyget* nuncupatum. (Okl. Sz.). Az 1275-ös és 1279-es adat „magna silva“-ról szól, tehát ezen „*liget*“ kiterjedése nagy volt; nem kicsiny, mint a 'nemus, saltus', hanem kiterjedt és fenti ismereteink szerint ritkás volt, azaz *ligetes*, foltokkal tarkított erdő. Ha egy *liget* egész hegyet beborít, nem lehet az kicsiny l. montem Siluosum *lyget* nuncupatum. A 14. században feltűnik a harmadik jelentéskéjlődési fok is: 1336/1348. Per saltum wlgariter *Ligeth* dictum. A 14. sz.-tól párhuzamosan látjuk a 'silva' és a 'saltus' jelentést: 1348. Per saltum vulgariter *Lygeth* dictum, de még 1427-ben: in Silua *Lygeth* dicta (ezenkívül 1476, 1505). Tehát a szó jelentésének másodízben való meglazulását a 14. és 15. sz.-ra tehetjük; ezen idő után találjuk a *liget* szót mindég 'saltus' jelentésben, mely köznyelvi (irodalmi) jelentésévé lesz:

Az nagy széles mező
Az szép liget s erdő
Sétáló palotájok.

(Balassa: Vitézek! mi lehet.)

Ezen idő után lelünk a *liget-erdő* és a *ligetes erdő* kapcsolatokra, melyek jelentése, úgy látszik, 'ritkás kis erdő' maradt és amelyek keletkezését éppen a *liget* szó jelentésváltozása okozta meg: *lūgget erdő* (Heltai: Canc. 1574). Manasses balwaniozo *ligetes erdőket* és kerteket czinaltata (Mel. Sám. 452. 1565). Szép *ligetes erdőc* (Kár. Bibl. I, 398 b, 1590) stb. (NySz.). Mert ez a *ligetes* mn. nem jelenthette azt: mint a liget oly kicsiny erdő, hanem miként a liget, oly ritkás erdő: v. ö. *Ligetes*

eräőkön messzére haladott, de a maga haján egy fára akadott (Thaly: Adal. II:200).

Tehát a *ligetes* szó jelentése megmaradt 'ritkás' még abban az időben is, mikor a *liget* főnév már nem erdőn belüli ritkást v. külön álló kis, ritkás erdőt, hanem kis erdőt jelentett. Pápai Páriz 'dicker Wald', Comenius 'gyakor erdő' értelmezése is azt jelenti, hogy a *liget* nem szabályosan kifejlődött, szálas erdő, hanem cserjés, fiatal fácskákkal benőtt terület, mely élesen elválzik a szabályos öreg erdőtől.

Erdődi József.

Langenscheidts Universal Wörterbuch. I. Ungarisch-Deutsch, II. Deutsch-Ungarisch. Berlin (1935). 188 + 190 old. (Ára RM. 1:80.)

Az új Langenscheidt szótár valóságos liliputi könyvecske: 7.5×10 cm. és 380 oldala mindössze egy ujjnyi vastag: a legigazibb zsebszótár, mely minden utunkon kényelmesen elkisérhet. Az ismeretlen szótárszerkesztő a Balassa-szótár ötödik kiadásából merítette anyagát, azt korszerű és jól használható szavakkal egészítette ki, a teljesen szakszerű és felesleges szavakat elhagyta, a megmaradtakat gazdagon magyarázta jelzésekkel és kifejezésekkel. Az egész szótáron valamelyes ökonomikus igyekvés vonul végig: a főnevek, az igék ragozására vonatkozó táblázatok elmaradtak; ez mutatja, hogy a szótár németek és a németül már tudók részére készült, hogy utjaikon elkísérje őket. A német szavak magyar jelentését nagyon helyesen egy szóval adja meg és óvakodik az újabb szótárirodalomban felbukkant kézilexikonszerű körülírástól. Pontosság, határozottság és mérséklet jellemzi ezt a kis munkát, melynek elterjedését kis helyen felhalmozott gazdagsága rendkívül elő fogja segíteni.

A fenti jellemvonások határozott kellékei azon nyugodt és biztos munkának, melyek épen a szótárszerkesztéshez szükségesek: az ismeretlen szerkesztő jóértékű és hasznos munkát végzett, fogadja elismerésünket és dicséretünket.

Erdődi József.

Deutsche Auszüge.

GEDEON MÉSZÖLY: † Zoltán Gombocz — — — — S. 81

ZOLTÁN GOMBOCZ war der tiefblickende, philosophisch eingestellte Sprachforscher der ungarischen Sprachwissenschaft. Er enträtselte die vorge-schichtlichen sprachlichen Dokumente, war gewandt in der finnisch-ugri-schen, türkischen, romanischen Sprachwissenschaft.

BÉLA ZOLNAI: *Szóhangulat és kifejező hangváltozás* (Bedeutungsgefühl und expressiver Lautwandel.) II. Mitteilung — — — — S. 82

3. *Einfluss der Bedeutung*. Verf. untersucht die Fälle, wo die sogenannte akustische Schönheit nicht auf der inneren Schönheit eines Wortes beruht, sondern durch die Bedeutung bedingt wird, wie z. B. der pejorative Gefühlston des Suffixes *-ei* im Deutschen. Die Eigennamen erhalten ihre akustische Wirkung auch meistens aus ausser-sprachlichen Motiven. Akustisch unangenehme Klangkombinationen können ästhetisch eben deswegen verwendet werden. Es muss also eine Konvergenz zwischen akustischer Beschaffenheit und Bedeutung bestehen, damit die akustischen Elemente wirklich zur Geltung kommen. 4. *Sprachschönheit*. Nach einem historischen Überblick über die Sprachpfleger, welche akustische Schönheit verlangten, verweist Verf. auf die Rückkehr vom papiernen Stil zur „hörbaren“ Sprache in der modernen Poesie. Natürlich gibt es keine allgemein gültigen Prinzipien, nach denen ein Sprachgebilde als schön betrachtet werden kann. Einige ungarische Sprachforscher haben diese Schönheit in der harmonischen Verteilung von stimmhaften und stimmlosen Lauten, so wie in der Vermeidung von gewissen Konsonantengruppen gesehen. Hier aber weisen die einzelnen Sprachen sehr verschiedene Eigentümlichkeiten auf. Für die sonst „melodische“ Sprache der Italiener wird das vielfach übliche *sk-* im Anlaut nicht als störend empfunden. Die französische Aussprache der Nachkriegszeit ist im Begriffe, dieses musikalische Idiom in ein akustisch an die härtesten slawischen Sprachen erinnerndes umzuwandeln. Die Länge der einzelnen Wörter ist für die ästhetische Wirkung auch von Bedeutung. Allzu kurze Wörter sterben leichter aus; die Kürze des Ausdrucks kann mit dem imperativen Inhalt konvergieren, während langatmige Wörter oft pathetisch oder sentimental wirken.

HORGER ANTAL: *A szóvégi á, é rövidülése és a fa:fát, vese:vesét-féle hangviszony*. (Kürzung der *á, é* Laute in Endstellung und der Stammwechsel vom Typus *fa:fát, vese:vesét*) — — — — S. 100

Die langen *á* und *é* Laute der ungarischen Wörter und Wortformen sind in der Endstellung in sehr vielen Fällen (in einigen Kategorien ausnahmslos) verkürzt worden, wodurch in ihren Paradigmen ein Lautwechsel *á:á* (daraus später *a*) und *é:é* (daraus später *e*) entstand. Z. B. **fá* 'Holz':Akk. *fát* > *fa:fát*, oder **vesé* 'Niere':Akk. *vesét* > *vese:vesét*. Diese Kürzung kann nicht vor dem XII. Jh. entstanden sein. Die älteren Lehnwörter hatten darum in ihren Paradigmen keinen solchen Wechsel; er kann in diesen erst nach dem XII. Jh. entstanden sein, und zwar nach Analogie solcher Wörter, die ursprünglich mit langem *á, é* endigten. Z. B. (bulg.-türk. *alma, kăčikă* >) *almă* 'Apfel':Akk. **ălmăt* > *alma:almăt, kecske* 'Geiss':Akk. **kecsket* > *kecske:kecskêt* (daraus im XVI. Jh. *kecskét*).

ELEMÉR MOÓR: *Kabold alapítása és környékének települési viszonyai a középkorban*. (Die Gründung Kobersdorfs und die Siedlungsverhältnisse seiner Umgebung im Mittelalter) — — — — S. 112

Verf. will in diesem Aufsatz durch Verknüpfung der Ortsnamenforschung

und der historischen Untersuchung die Besiedlung eines kleineren Gebietes Westungarns im Mittelalter beleuchten.

Die älteste auf die Umgebung von Kobersdorf bezügliche Urkunde ist eine Schenkungsurkunde Andres II. von 1222, nach der *Wepur* (Weppersdorf) und *minor Louku* (Lackenbach) an einen Getreuen des Königs, den comes Pousa aus dem Geschlecht Szák verliehen wurde. Beide Dörfer gehörten ursprünglich zu der ehemaligen königlichen Domäne Lutzmannsburg, die sich jedoch zur Zeit der Beschenkung Pousas in dem Besitz des comes Nikolaus, gleichfalls aus dem Geschlecht Szák, befand. Da der comes Nikolaus für die Überlassung beider Dörfer an den König entschädigt werden musste, ist wohl anzunehmen, dass der comes Pousa für die dem König während seiner Rückfahrt aus dem Heiligen Lande erwiesenen Dienste auf Veranlassung des comes Nikolaus eben hier, in der Nachbarschaft seiner Güter, mit dieser Schenkung belohnt wurde.

Auf Grund der Markbeschreibung in der Urk. von 1222 lässt sich feststellen, dass das Areal beider Dörfer ursprünglich bedeutend grösser war als heute. Die Mark der Schenkung von 1222 schliesst nämlich die Fluren der heutigen Dörfer Lackenbach, Weppersdorf, Kobersdorf, Lindgraben und Tschurndorf in sich. Die ehemalige Grenzmark ist aber nur an einer Stelle im Süden des Gebietes als Dorfgrenze nicht erhalten geblieben; hier ist nämlich durch die Aufteilung der Dorfflur des untergegangenen Dorfes *Gobornok* die ursprüngliche Mark einigermaßen verändert worden. Von den in der Markbeschreibung von 1222 vorkommenden Namen entspricht *Tolcoupotok* dem heutigen Tessenbach, *Rabucha* dem Schwartzbach, *Zarannuk-potok* dem Ranbach, *S(c)ikrin-potok* dem Siegraben *villa Petri comitis* ist: Oberpetersdorf, *alia villa Petri comitis ad Sikryn-potok*: Kalkgruben oder Siegraben, *fovea Mezverum*: der Oberlauf des Gaberlingbaches, *Rednik-potok*: der als Seiltzabach bekannte Oberlauf des Raidingbaches, *maior Louku*: Lackendorf, *villa Gorbounuk*: ein untergegangenes Dorf zwischen St. Martin und Lackenbach, *Gorbounuk-potoka*: der Gaberlingbach, *villa Sancte Marie*: Unter-Frauenhaid, *maior Louku*: Lackendorf. Mehrere von den Gewässernamen in der Urk. von 1222 sind aber schon verzerrte Namensformen, wie sich das durch Heranziehung von Namensformen in späteren Urkunden feststellen lässt; so steht *Rabucha* für *Kobwla*, *Tulcou* für *Tiscou*, *Rednik* für *Rudnik*.

Die in der Urkunde vorkommenden Namen stammen meist aus dem Sl.: *Kobwla* < sl. *kobyła* „Stute“ (der Oberlauf des Baches in Österreich heisst auch heute *Rosswasser*); *Tiscou* zu dem sl. PN *Těšbko* oder *Tišbko* (vermutlich der ursprüngliche Name von St. Martin); *Zarannuk* zu slow. *zarob* „Saum“, „Rand“ (diesem entspricht vielleicht d. *Ranbach*: *ma-ran* ~ *Rain*); *Rudnik* zu sl. *ruda* „Erz“ (Bed. vermutlich: „Rotbach“); *Gorbounuk* < sl. **Grabovnik* zu *grab* „Weissbuche“; *S(c)ikrin* zu sl. *sykora* — **šykora* „Meuse“; *Wepur* < sl. *veprb* „Eber“; *Louku* < sl. *lávka* zu *lava* „Bank“, „Steg“ oder < sl. **Lovik*-ov zu dem PN *Lovik*. Es kann also nicht zweifelhaft sein, dass die älteste Bevölkerung in der Umgebung von Kobersdorf aus Slawen und zwar aus Slowenen bestand.

Die schon im 11. Jh. bestehenden ältesten Siedlungen dieser Gegend waren: Lackendorf, Unter-Frauenhaid, St. Martin und vermutlich auch das untergegangene Gobornok. Vermutlich noch am Ende des 11. Jh.-s sind entstanden: Weppersdorf und Lackenbach und wohl erst am Ende des 12. Jh.-s Ober-Petersdorf und Kalkgruben oder Sieggraben (eines von beiden — wahrscheinlich Sieggraben — ist nämlich eine jüngere Gründung).

Ausser Slawen gab es in der näheren Umgebung dieser Gegend auch alte deutsche Siedler. Den Namen *Weppersdorf* haben nämlich die Deutschen unmittelbar aus dem Sl. übernommen; denn das ung. *v* war ein labiodentaler Laut, so dass bei einer Entlehnung dieses Namens aus dem Ung. dem ung. *v-* im D. heute *f-* entsprechen würde. Und zwar ist dieser Name noch zwischen 1050—1100, vermutlich um 1100 eingedeutscht worden: sl. *e* ~ d. *e*, sl. *-p-* ~ d. *-pp-*. Die Deutschen, die diesen Namen übernommen haben, werden vermutlich in Landsee gewohnt haben; denn der ung. Name dieses Ortes stammt aus dem D.: ung. *Lánzsér* < d. **Landesêre*. Landsee war wohl eine steiermärkische Schutzburg gegen die Einfälle der Ungarn; sie ist aber spätestens während des 12. Jh.-s zu Ungarn gekommen. — Eine alte deutsche Bevölkerung wird es aber auch an dem Oberlauf des Goldbaches östlich von Lackendorf gegeben haben. Dies bezeugt uns der hier vorkommende echte *-ing*-Name *Ritzing* (zu dem ahd. PN *Ritzo*): echte *ing*-Namen sind nämlich auf bayrischem Gebiet nach dem 10. Jh. nicht mehr entstanden. Das Alter des Deutschtums am Goldbach (*nyéki Ikva*) wird auch durch den ehemaligen d. Namen dieses Baches *Eika* bezeugt; dieser Name geht nämlich auf sl. **Ikava* (> ung. *Ikva*) zurück, er muss also noch vor der bayr. Diphthongierung in die d. Sprache Aufnahme gefunden haben. Diese Deutschen werden wohl noch vor 1200 auf den Namen *Lackendorf* übernommen und den Namen *Lackenbach* zur Benennung der Neusiedlung gebildet haben. [Die Ungarn haben nämlich diese Neusiedlung zur Unterscheidung von ihrer Muttersiedlung mit *kis* „klein“ bezeichnet]. Den oberen Termin der Übernahme dieses ON zu bestimmen erlaubt uns nämlich die Entsprechung von altung. *ou* ~ d. *a*. — Auch der d. Name des *Raidingbaches* ist alt (< sl. **Rudnik*); nur wird dieser vermutlich an dem Unterlauf des Baches bei Lutzmannsburg übernommen worden sein.

Die ungarische Besiedlung dieser Gegend erfolgte spätestens um die Jahrtausendwende; besonders der von einem altung. Stammesnamen abzuleitende Name *Neckenmarkt* (es liegt am Goldbach) beweist das: später wäre die Entstehung eines solchen ON nicht mehr möglich gewesen. Auch mit der Organisierung der königlichen Domäne Lutzmannsburg sind ung. Siedler in diese Gegend gekommen. Die Bewohner des südlich von St. Martin gelegenen Neutals waren z. B. königliche Jobbagionen (diese waren die Vorsteher der Burgholden und hier wohl die eigentlichen Grenzwächter); desgleichen die des untergegangenen Dorfes Gobornok, die aber später schon nobiles genannt werden. Eine solche bevorrechtete ung. Bevölkerungsschicht wird es aber auch in anderen Dörfern gegeben haben. Ein Nachkomme dieser wird wohl auch der 1409 in Lackenbach erwähnte Nikel *Edling* gewesen sein. Später sind dann die 1263 erwähnten *fili* *jobbagio-*

num dicti kelt (d. h. „zugezogen“) in dieser Gegend angesiedelt worden. Unter den Zugezogenen dürfte es auch ungarische Burgholden gegeben haben, obgleich sich das positiv nicht erweisen lässt. — Spätestens am Anfang des 12. Jh.-s begann die allmähliche Auflösung der königlichen Domäne Lutzmannsburg; die Donationen brachten wiederum eine neue ung. Bevölkerungsschicht in dieses Gebiet.

Die nähere Umgebung von Kobersdorf war am Anfang des 13. Jh.-s jedenfalls schon ungarisch. In der Urk. von 1222 erscheinen nämlich mehrere auf ung. Namengebung beruhende Ortsbezeichnungen, von denen einige auch in späteren Urkunden wiederkehren. Auch der alte ung. Name Ober-Petersdorfs: *Péternémeti* bezeugt uns, dass die Nachbarschaft ungarisch gewesen war, als dieses Dorf im Ung. den Namen „Deutschdorf“ bekam.

Ein bedeutender Kolonisator dieser Gegend scheint besonders der comes Pousa, der Donatär von 1222 gewesen zu sein. In der Bestätigungsurkunde des jüngeren Königs, Bela IV., von 1229 werden nämlich auf demselben Gebiet, auf welchem es 1222 nur zwei Dörfer gegeben hatte, fünf Dörfer und ein castellum erwähnt. Die noch namenlose villa apud castellum ist offenbar mit Kobersdorf identisch. Nur dieses hat sich aber von den Gründungen Pousas erhalten können. *Scelusbic* („breiter Buchenbaum“ oder „-wald“) ist in der grossen Markbeschreibung von 1263 wiederum nur noch ein geographischer Punkt, wie auch schon in der Markbeschreibung von 1222. Auch über *Ratchu* — es befand sich ungefähr dort, wo heute Tschurndorf — vernehmen wir später nichts mehr. Die neue Burg und das daneben befindliche Dorf ist im Ung. anscheinend nach dem Bach *Kobula* benannt worden; diesen Namen scheinen die Deutschen volksetymologisch mit ‚Kobold‘ in Zusammenhang gebracht zu haben.

Die Herrschaft Kobersdorf ist aber nicht lange im Besitz des comes Pousa geblieben. Sein Sohn besass dieses Gut jedenfalls nicht mehr. Noch im Jahre 1229 bekam Pousa vermutlich als Rekompensation von dem König drei Dörfer im Kom. Nógrád. Lackenbach ist 1263 von dem König schon als Teil der inzwischen wiederum in die Hände des Königs gekommenen Domäne Lutzmannsburg verschenkt worden. Kobersdorf ist aber auch noch weiter, Kastellänen untergestellt, in unmittelbarem Besitz der Könige geblieben. Wahrscheinlich ist der comes Pousa durch einen österreichischen Angriff zum Aufgeben seiner Aufbau- und Siedlungstätigkeit gezwungen worden. Die Behauptung Klebels, dass nämlich die Herrschaft Landsee-Neckenmarkt von etwa 1170 bis 1260 zur Steiermark gehört habe, ist allerdings nicht stichhaltig. Das wäre nur zwischen 1229—1250 möglich gewesen; denn 1250 ist die südlich von Landsee gelegene steiermärkische Grenzburg, Kirchschlag und 1254 das nördlich liegende Schwarzenbach von Béla IV. erobert worden und von 1254 bis 1260 gehörte ja eigentlich ganz Steiermark zu Ungarn.

Deutsche scheinen in dieser Gegend zuerst in Ober-Petersdorf angesiedelt worden zu sein. Es ist nicht unmöglich, dass diesem Beispiel auch schon der comes Pousa gefolgt war. Die deutsche Besiedlung der unmittelbaren Umgebung Kobersdorfs erfolgte nach Zeugnis der Bachnamen *Tessen-*

bach und *Sieggraben* nach der bayr. Diphthongierung und vor dem Aufgeben der *ś*-Lautung des germ. *s* in der Ma., d. h. zwischen 1150—1400. (*Tessenbach* < ung. **Těskou* < *Tiskou*: das *k* ist im D. zwischen *s* und *n* ausgefallen). Das älteste unmittelbare Zeugnis für das Deutschtum in dieser Gegend ist ein Name aus dem Jahre 1301.

Das ung. Volkselement ist hier wohl noch in den wüsten Zeiten am Ende des 13. und am Anfang des 14. Jh.-s zugrundegegangen. Die Folge dieser Wirren war auch die Verödung der Dörfer Gobornok und Frauenhaid. Kobersdorf blieb nur bis 1280 königliche Burg. In diesem Jahre verschenkte nämlich der König Ladislaus IV. die Herrschaft Kobersdorf an die Csáki's. Wahrscheinlich unterblieb aber die Installation. Am Ende des 13. Jh.-s befand sich Kobersdorf eine Zeit lang in den Händen der Österreicher. Von ihnen wollen es die Martinsdorfer abgekauft haben; es gelang ihnen jedenfalls die Verschenkung der Burg an sie durchzusetzen. Später trafen sie dann mit den Csáki's einen Ausgleich. In ihrem Besitz befand sich Kobersdorf bis 1445, wo sie es an den Herzog Albrecht von Österreich verpfändeten. Nach den abwechslungsreichen und lange dauernden Kämpfen zwischen Kaiser Friedrich III. und König Matthias sind ruhigere Zeiten über diese Gegend erst mit dem 16. Jh. gekommen, was die Neubesiedlung der verödeten und halb menschenleeren Dörfer und auch die Gründung neuer Siedlungen ermöglichte. Diese neueren Siedler waren Deutsche und auch Kroaten.

Die Besiedlung der Umgebung Kobersdorfs war also im Mittelalter immer von seiner Lage nahe der Grenze bedingt. Der Grenzschutz erforderte hier die Ansiedlung von Ungarn und die ungarische Bevölkerung dieser Gegend ist in erster Linie infolge ihrer gefährdeten Lage an der Landesgrenze noch während des Mittelalters aufgerieben worden.

STEPHAN GYÖRFFY: *Bokrétá erdélyi növénynevekből* (Sammlung siebenbürgischer Pflanzennamen). II. Mitteilung — — — — S. 158. Verf. vermittelt uns Pflanzennamen, die er meistens in Siebenbürgen gehört und verzeichnet hat.

ALEX. BÁLINT: *Adalék a névcseréhez* (Beitrag zum Namens-tausch — — — — — S. 168. Verf. berichtet, wie ein Bauer namens *Lippai*, der der 13-te *Lippai* im Dorf war und so bald den Ruf eines Zauberers hatte, diesen Namen abgetan hat und den Namen eines einsamen serbischen Menschen *Pópity* aufnahm.

JOSEF ERDŐDI: *A liget szó jelentéstörténete* (Bedeutungsgeschichte des Wortes *liget* 'Hain') — — — — — S. 169. Auf Grund von Belegen aus dem 13. Jh. und der Volkssprache stellt Verf. fest, dass die urspr. Bedeutung des ung. Wortes *liget* 'Lichtung' gewesen ist. Aus der Bedeutung 'lichte Stelle im Wald' entwickelte sich die Bedeutung 'lichter Wald' > 'Hain'.

J. ERDŐDI: *Langenscheidts Universal Wörterbuch I. Ungarisch-Deutsch, II. Deutsch-Ungarisch*, Berlin (1935) — — — — — S. 171. Das soeben erschienene Wörterbuch enthält den praktisch benützbaren Wortschatz der ungarischen Sprache.

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-IOSEPHINAE
Sectio PHILOLOGICA TOM. VIII. /b.

SZEGEDI FÜZETEK

NYELV-, IRODALOM- ÉS NÉPTUDOMÁNYI KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

MEGJELENIK ÉVENKÉNT TIZENKÉT FÜZETBEN

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

II. ÉVF., 10–12. FÜZ.

1935 OKT.-DEC.

A M. TUD. AKADÉMIA,
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA:
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

S Z E G E D

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

1935

SZEGEDI FÜZETEK

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A II. ÉVFOLYAM 10—12. FÜZETÉNEK TARTALMA.

	Lap
<i>Mészöly Gedeon</i> : Egy rész az Ó-magyar Mária-siralom magyarázatából.	
Az Előszó — — — — —	177
<i>Zolnai Béla</i> : Szóhangulat és kifejező hangváltozás (Nyelvesztétikai tanulmány). Harmadik közlemény — — — — —	180
<i>Erdődi József</i> : Magyar szampó — — — — —	195
<i>Kelemen József</i> : És-vés — — — — —	211
<i>Bálint Sándor</i> : Szegedi tájszavak. (Első közlemény) — — — — —	219
Kisebb közlemények, apró megjegyzések. <i>Mészöly Gedeon</i> : Az új Középiskolai Tanárvizsgálati Szabályzat és a magyar nyelvjárások, <i>M.</i> : Csekey, Stephan v.: Die Verfassungsentwicklung Estlands 1929—1935, <i>G.</i> : Schiffer Miklós: Hogyan valósult meg a finnek nemzeti egyseége? Mit láttam Finnországban?, <i>Erdődi József</i> : Buday-Ortutay: Székely népballadák — — — — —	221
Deutsche Auszüge — — — — —	225
Szó-, név- és tárgymutató. Összeállította: <i>Erdődi József</i> — — — — —	228
Tartalom (az 1935. évfolyamhoz) — — — — —	231

Tudnivalók.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Baross Gábor-utca 2. sz. (Tanárvizsgáló.) **Előfizetés** egy évre 2 pengő, deáknak 1 pengő, iskoláknak, intézeteknek és külföldieknek 5 pengő. Az előfizetési díjakat erre a címre kell küldeni: *Egyetemi Quaestura*, Szeged, Dugonics-tér 13. Postatakarékpénztári csekkszám: Szeged-Csongrádi Takarékpénztár, 603. szám. A befizető magánközleményei felírású szelvényre az előfizetőnek rá kell írnia ezt: Szegedi Füzetek.

Schriftleitung und Geschäftsstelle: Szeged (Ungarn), Baross Gábor-Strasse 2. **Abonnements** (jährlich 5 Pengő) sind zu richten an die Adresse: *Egyetemi Quaestura*, Szeged (Ungarn) Dugonics-Platz 13.

A szerkesztésért és kiadásért felelős Mészöly Gedeon.

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 35—5596.

Felelős üzemvezető Márton Jenő.

Egy rész az Ó-magyar Mária-siralom magyarázatából.

Az Előszó.

Az *Ó-magyar Mária-siralom* a legközvetlenebb bizonyítéka az Árpád-kori magyarság vallásos áhitata mélységének, a legragyogóbb emléke Árpád-kori vallásos irodalmunk magas színvonalának, és kellő vizsgálódás után rávezet bennünket nemcsak arra, hogy a keresztyénség és magyarság mennyire egybeforrott az Árpádok országlása alatt, hanem arra is, hogy a keresztyén-séggel járó nyugati irodalmi hatás előtt mily magas színvona-lon állott a magyar verselő művészet, és hogy az a papság, mely az egyetemes hit kincseit megnyitotta a magyarságnak, jó példát mutatott abban is, mint kell az ősi nemzeti műveltség értékeit átmenteni új, nyugati műveltségünk elemei közé.

„Alig tehető fel“ — mondja *Horváth János* „A Magyar Irodalmi Műveltség Kezdetei“ című könyvében (90. l.) — „alig tehető fel, hogy a Siralom első vagy éppen egyetlen műve lett volna a fordítónak“.

Bizonyosan nem!

Amaz 1300 körüli, magában álló mű mögött látnunk és be-csülnünk kell amia régi kor nagy magyar lyricusát, bár alkotásai ez egyen kívül mind elvesztek a szerző nevével együtt. Nevét középkori szokás szerint bizonyára egykorú olvasói sem ismerték, hiszen a nem maga dicsőségét, hanem Istenét szolgáló szerző célja nem az volt, hogy az ő személyét ismerjék, hanem csak, hogy az ő szavát megértsék.

Ezt a célját, mely egyedüli jutalma lehetett, el is érhette a maga korában, és ez ön dicsőségétől elrejtőző énekszerzőnek egyetlen jutalma csak az lehet ma is, ha buzgó szívvel, dal-lamos ajakkal mondott verseit igyekezőnk megérteni mink is.

De az a sok század, mely bennünket a középkori vallásos irodalomtól és az Árpád-kori magyar nyelvtől elválaszt, megnehezíti a régi szöveg megértését, megkönnyíti helytelen fölfogását, rosszul vagy hiányosan értését: a meg nem értés vagy ferdítve értés pedig méltatlan büntetése minden igazi írónak. Árpád-kori nagy írónk emléke iránt való kötelesség tehát addig magyaráznunk az Ó-magyar Mária-siralom ígét, míg el nem hárítjuk az akadályokat a szerző szavainak jelentése és a mai olvasók értelmé között.

E pillanatban azonban fülembé csendül egy kiváló nyelvtudós kérdése, melyet több évvel ezelőtt intézett hozzám annak hallatára, hogy az Ó-magyar Mária-siralomhoz írtam szövegmagyarázatokat:

— Hát van azon még magyarázni való?

Ezért előzetes önigazolásul ide vetem rövid táblázatban azokat az Ó-magyar Mária-siralom szavairól való jelentésmegállapításokat, melyek a magyar középkor e legszebb költői emlékének teljes értését és élvezését megghiúsítják.

ÓMS szövegében	Helytelen értelmezések	Helyes értelmezés
1. <i>fepedyk</i>	1. sopánkodom, sápadok, bágyadok; süppedek, süllyedek	1. zokogok
2. <i>kyniuhhad</i>	2. könnyítsed; kinyűjed	2. kinyűjtsad azaz kivonjad
3. <i>Scegenul</i>	3. szegenyül	3. szégyenül azaz meg-szégyenítettik, meggyaláztatik
4. <i>hioll</i>	4. hígul, higgá válik	4. hull
5. <i>therthetyk</i>	5. A tör vagy tettet ige származéka	5. A tér ige származéka
6. <i>qui</i>	6. ki (igekötő)	6. ki (névmás)
7. <i>hyul</i>	7. hiúl azaz fogy, kiűről, megszűnik, hija lesz, hiúsul; hűl	7. enyhül
8. <i>ez bu thuruth</i>	8. e bú-tört	8. a bűnnek e törét

ÓMS szövegében	Helytelen értelmezések	Helyes értelmezés
9. ualallal	9. valósággal ; biróval; ítélet alapján; válással	9. boldogsággal
10. hul	10. hal (ige)	10. holott azaz mikor
11. kynza//al	11. kínzással	11. kinzassal
12. huztuzwa	12. meghúzlalva azaz keresztre feszítve	12. húzva-vonva azaz uton mentében rángatva
13. wklelue	13. öklelve (lándzsával)	13. öklözve (kézzel)
14. leg	14. legyen (3. szem.)	14. légy (2. személy)

Ennyi a tévedés azon egy lapnyi szöveg magyarázásában, mely egyetlen lapnyi szöveg alapján kell képet alkotnunk sok századnyi letűnt időnek magyar versszerzéséről. Nagy baj, ha a nyelvtörténet nem siet segítségére az irodalomtörténetnek (ezért vállalkoztam nyelvész létemre az Ó-magyar Mária-síralom fejtegetésére) és nagy baj, ha a nyelvtudomány nem hívja segítségül az irodalomtudományt (ezért alkalmazom a következőkben a stylustörténeti módszert — így nevezem —, melyre már több esetben voltam bátor fölhívni a figyelmet, gyakorlatilag is bemutatva e módszer eredményes alkalmazását (vö. *Mészöly*: A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjai magyar és finnugor szempontból 48—61., 73—76., 78—82. l.).

Mészöly Gedeon.

Szóhangulat és kifejező hangváltozás.

— Nyelvestétikai tanulmány. —

(Harmadik közlemény.*)

5. Ismétlés.

Az eddig mondottakban azokról az esetekről volt szó, amikor valamely nyelvi jelenség a maga egyszeri mivoltában hangulatot kelthet. A nyelvnek van azonban ezeken kívül még egy ősi eszköze a hangulatkeltésre: a beszéd kisebb-nagyobb egységeinek megismétlése. Nyilvánvaló, hogy amit kétszer, vagy többször elmondunk, az nemcsak jelentés-intenzitásban erősödik (vagy esetleg csökken), hanem akusztikai szempontból is lényegesen módosul.

A nyelv ebből a szempontból is olyan mint a zene: a frázis megismételhető, az ismerős melódia vissza-visszatérhet.

Ami az ismétlés fajait illeti, a közbeszédben is használatos az egyszerű szóismétlés vagy mondatismétlés. A költői nyelvnek azonban vannak mesterkéltőbb eszközei, amiket a refrén, alliteráció, rím, ritmus, numerus, cezura és strófa nevek alá foglalhatunk.

Mindezek az eszközök akusztikai hangulatot keltenek, anélkül, hogy a hangkomplexum jelentése az ismétlés miatt megváltoznék. Vannak olyan ritka esetei az ismétlésnek, ahol az ismétlés, mint nyelvi formatívum funkciószereppel bír és jelentést változtat: ezekről a „kifejező hangok” Reduplikáció című alfejezetében szólunk.

a) Szóismétlés.

A szegedi lapban
Egy nevet olvastam,
Gyászkeretben sem volt,
Mégis megsirattam:
— — Mégis megsirattam.

(Szabolcska Mihály)

Az ismétlés⁶⁹ legegyszerűbb módja a szó megismétlése: a költészet zeneiségének legelemibb formája.⁷⁰ Minden nyelvben, minthogy az ismétléshez fűződő hangulatkeltés alap-

*) V. ö. Szegedi Füzetek II: 18, 82.

⁶⁹ V. ö. Zlinszky Aladár, Az ismétlés módjai, Magyar Nyelvőr 1912: 139.

⁷⁰ V. ö. Horváth János, Ady s a legújabb magyar lyra, 1910: 53.

sajátsága az emberi léleknek; megtalálható a szókettőzés: olyan ez, mint a visszhang, amely erősíti a szó érzelmi rezonanciáját. Tömegvonatkozású szövegek éppen ezért szeretik is a primitív ismétlést. *Keassatuc uromchuz charmul Kyrieleyson* — mondja a Halotti Beszéd papja: *clamate ter Kyrieleyson*. Egyházi szertartásokban a kórus ismétli a sacerdos szavait.

A népies esküformula is ilyen. Egy német lovagdráma esküjelenete:

Ich schwör's!

Ich schwör's!

Ich schwör's!

(Sie erheben ihre Hände zum Schwur; aus den Gräbern hallt es dumpf wieder: Schwör's! Schwör's!)^{70a}

Ilyen visszadübörgő hatása van a PETŐFI esküvésének is: A magyarok istenére *esküszünk, esküszünk!*... Emphatikus megszólítás: *Elói, elói! Lamma Sabaktáni!* A Faust-bábjátékban az ítélet szava a színpalak mögül: *Fauste, Fauste, damnatus es!* Az ismétlés elsősorban a jelentéstartalom kétszeri vagy többszöri megjelenését jelenti, de akusztikai hatása tagadhatatlan:

Descends, Charles! Descends, Frédéric! Descends Pierre!

Deviens de plomb, deviens d'acier, deviens de pierre!

Le sang des bons après le sang des innocents!

Règne! plus bas! plus bas! descends! descends! descends!

(V. Hugo, La pitié suprême.)

PASCAL följegyzései között, amiket halála után ruhájában találtak egy papírlapon, a következő ismétlések olvashatók: „*Joie, joie, joie, pleurs de joie... Jésus-Christ, Jésus-Christ*”. Megható ez a naiv eljárás, amellyel a följegyzések írója önmagának visszhangozza a bevésendő vagy emlékezetes igéket. (Az, hogy a 'joie' és a 'pleurs de joie' között fokozás van, már nem akusztikai jelenség, hanem a jelentéshangulat számlájára írható.) PROHÁSZKA Soliloquiáiból (II: 229) idézhetünk párhuzamot a pascali igékhez: „Nagy, nagy, nagy... fölség, fölség, fölség... végtelen, végtelen, végtelen... telve az ég s a föld az őt takaró sötétséggel!”

Az ismétlések túltengése nem mindig válik a hangulat jávára. A jó stilszták — éppen akusztikai-eufonikus okokból —

^{70a} Idézi: O. Brahm, Das deutsche Ritterdrama, 1800: 149.

általában kerülnek ugyanannak a szónak rövid szövegekben való ismétlését. Helyette szinonimát adnak, hogy ilyen módon is — jelentésárnyalatban és hangzással — variálják a mondánivalójukat. Prózairók és költők minél gazdagabb szókincsre törekcsenek és a romantikus-naturalista esztétika egyenesen előírja a *mot propre* használatát. A realista költő 'edény' helyett *csobolyó*-t, *tömlő*-t, *tekenő*-t ír és a sikoltó madarat *haris*-nak nevezi. Henye és céltalan ismétlés kirívóan hat bármely szövegben.

Ahhoz, hogy meglegyen a pszichológiai létföltétele az ismétlésnek, az szükséges, hogy az olvasó vagy hallgató kiérezze belőle a szándékosságot. Csak a jelentős ismétlés hat ránk expresszív-hangulat kifejező, illetőleg hangulatkeltő módon. A hallgatónak (olvasónak) rá kell — talán csak homályosan — eszmélnie arra, hogy az ismétlés nem stílus-fogyatékoság, vagy véletlen, hanem ellenkezőleg: a nyomósítás eszköze, amellyel együtt kell rezonálnia. Mikor ADY Endre először föllépett azzal az egyébként már SZABOLCSKÁNÁL és a népdalból ismeretes eszközzel, hogy a strófa utolsó sorát megismételte, a paródiák ki-figurázták ezt a lírai modort:

Hát maga megbolondult,
Hogy mindent kétszer mond?
Hogy mindent kétszer mond?

Ez a visszahatás azért történt, mert az új iránynak — primitív, de mély — érzelmiségét meg nem értő kritikusok racionális nyelvfölfogásukban nem tudták elképzelni, mi szükség van a „gondolatközlés“-nél kétszeri elmondásra, hiszen egy mondat maga is világosan és érthetően „kifejezi“ a költő mondanivalóját. Az ismétlés zeneisége csak azok előtt tárult föl, akik megéreztek, hogy a költő többet akar „kifejezni“, mint amennyit a puszta értelemközlés megkíván. A második mondat hangulata épen azáltal mélyül el és kap jelentőséget, hogy egy már ismerős hangsort és jelentéskomplexumot újra megkondít és felkünkbe idéz:

Tengerpart, alkony, kis hotelszoba,
Elment, nem látom többé már soha,
Elment, nem látom többé már soha.

(Ady, Egyedül a tengerrel, 1908.)

A szó- és a sor-ismétlés között nincs lényeges különbség; csak annyi, hogy mennél hosszabb beszéd-részlet ismétlődik, annál erősebb lehet a hatás, de annál indokoltabbnak is kell lennie az ismétlésnek. Az emphatikus beszéd igen könnyen megismétli a rövid, sűrített értelmű szavakat, pl. az igenlést és a tagadást. Az olasz beszédben a *si* ritkán fordul elő egyszeri ejtéssel, a franciában az *oui-oui-oui* megállapodott mondatmelódiaíval bír, ereszkedő és a végén fölemelkedő tónussal. A német *ja-ja* intenzív értelmű, de öt-hat igenlést — olasz mintára — normális körülmények között nem bír el a német. A „reduplikáció” helyett is inkább összetett szót használ (*jawohl!*). A magyar is szófukar ezen a ponton, többszörös ismétlődése legkönnyebben a tiltó szónak lehet: *ne-ne-ne-ne-ne...* ADY Endre idézőjelbe teszi a hárnas-indulatszót: Óh, rémült kiáltás: „jaj-jaj-jaj”... (A rémület imája).

Az ismétlésnek ez a faja, mely közvetlenül a szó után adja az ismételt szót és az így keletkezett két, vagy három szót szorosabb egységbe foglalja össze, tulajdonképen már reduplikáció, azon az úton van, hogy formális eljárassá, grammatikai funkciót végző, fokozó eszközzé legyen: nagy ~ igen nagy ~ igen-igen nagy; messze-messze stb. ADYNál: „...valami nagy-nagy semmiségbe beleveszek”. Hogy mégis itt említjük és nem az expresszív hangok fejezetében, annak az is az oka, hogy az ilyen közvetlen szóismétlés, csak intenzívvé teszi a hatást, de nem ad új jelentést és használata egyéni, nem állandó. Hiányzik ebből az eljárásból a formatívumok absztrakt volta is. Ha azt mondom: ott! ott! ott! vagy pedig: jaj de kutya-kutya-kutyakedvem van! — ezzel ösztönszerűleg megnyilatkozik felfokozott érzelmű lelkiállapotom, de a névmás, vagy főnév ismétlése nem általánosan alkalmazható jelentéskifejező eszköz: nem marad meg izoláltan, mint új szó (pl. ilyenformán: *kutya-kutya*). Lehetne tárgyalni az indulatszók fejezetében is ezt az emphatikus, reflexszerű ismétlést, mert szinte öntudatlan nyelvi megnyilatkozása valmely „indulatnak”. Ez a tény is mutatja, hogy milyen nehéz — az egymást többszörösen keresztező szempontok rekeszeibe — beskatulyázni a nyelvésztétika anyagát.⁷¹ De

⁷¹ V. ö. még a szóismétlésről: Zlinszky Aladár, A kifejezés stílusa, Bp. 1913: 4—9.

talán nem is a következetes és minden részletében logikus rendszerépítés a fontos, hanem maguknak a tényeknek fölismerése és magyarázata...

A szóismétlésnek az irodalmi stílusban vannak még egyéb, különböző figurái és változatai; ezek azonban már a — sokszor mély érzelmi rezonanciát keltő — tartalom, nem pedig a hangzás játéka. KOZMA Andor versében kétfajta ismétlés párosul:

Kietlen s ív ár hely, s ív ár nál s ív ár abb.

Füstökádó kürtök s gy á r a k, gy á r a k, gy á r a k...

(Hány az Isten?)

A figura etymologica^{71a} (végesvéig, túlon túl stb.; „megharcoltuk már a harcunk“, ADYNál) hatása épen abban van, hogy ismétlődik a hangalak, de más grammatikai formában vagy más jelentéssel.

b) Refrén.

L'ineffable est dans l'expression.

H. Brémond, La poésie pure, 1926 : 23.

Ha a szó (kifejezés, mondat) ismétlődése szabályos jelleget ölt és egy költői szövegen belül állandósul: refrén nevet kap a stilisztikától.

A refrénnek is vannak változatai⁷² és itt nem lehet célunk ezt a közismert stilisztikai eszközt monographikusan tárgyalni. A szöveg és az interpolált refrén jelentésbeli viszonya sokféle lehet, de van elég variáció-lehetősége az akusztikai viszonyoknak is. A hangzáshoz kapcsolódó hangulat más és más lesz, aszerint, hogy milyen fonetikai természetű a refrén — pl. idegen szó, vagy indulatszó: *tillaárom-haj!*; kellemes, vagy szándékosan disszonáns hangokból álló stb. — és aszerint, hogy a főszöveggel akusztikai harmoniában van-e vagy sem. Az ellentét is sokszor hatásosabb, mint a megegyezés: hosszú sorok után röviden lezáruló; tompaütésszerű refrén, vagy megfordítva, rövid, gyors ritmusra következő lassú, elnyúló sorismétlés.

^{71a} V. ö. erről P. Thewrewk Emil, Magyar Nyelvőr 3: 385. — Fokos Dávid, Magyar Nyelvőr 1931: 3.

⁷² A refrén írás-hangulatáról v. ö. A látható nyelv c. tanulmányomat. Bp. 1926: 46.

Van refrénje a strófátlan versnek is és a hangulatkeltésnek talán művészből eszköze is ez a prózaszerű ismétlés, amely szabálytalanabb szövegbe visz olyasfajta tagolódást, mint egy motívum időnkénti fölfölbukkanása az opera zenéjében. Művészből azért is, mert nem egy adoptált formakényszer, — a strófa végén állandó refrén — hanem belső asszociációk lélektani szükséglet szerint hozzák felszínre a már ismert szót. Ilyen a *Bánk bán* első fölvonásában a *Melinda* név, amellyel a békétlenkedők eltávoznak, hogy aztán Tiborc könnyörgése alatt tovább kongassa belülről a „bánki“ lélek-falát:

...A jelszónk lészen Melinda!

(Bánk.) Melinda?

Az — Melinda — jelszavok!

Melinda szép mocsoktalan neve

..... Titoknak

lett zára a Melinda szabad neve!!

(Tiborc.) ...szólni kellenék —

— nagy dolgokat —

(Bánk.) Melindáról?

(Bánk.) Melinda! és mindig Melinda...

A prózában még ennél is hatásosabb — mert csak erős emócióval indokolható — a refrénszerű motívum. Lehet-e hangulatkeltőbb eszközt találni a „koporsó“ képzetének illusztrálására, mint az egyik magyar kódex⁷³ halálról való elmélkedésében a szinte kísértetiesen és makacsul vissza-visszatérő, nem egyszerűen „ismétlődő“ hanem szabályszerűen várható, pleonazmusos *koporsó* szó:

Vayha ezekbe venneyek ez földi királ'ok, es minden feyedelmek, es kazdagságokkal beuelkoedoek ez velágban, mikeppen az zelles palotaktul vitettetnek az zoros koporsora. es az világos es fenes palotaktul a rettenetes es setet koporsoba, Es virágokkal es kiloen karpitokkal meg ekesewlt palotakbol vitettetnek a bidoes koporsoba, es minden morrhauai tell'es palotakból az zegen n'aval'as koporsoba, Es fiakkal, lea'nokkal es zolgakkal meg ekesoelt palotakbol vitetnek az koporsoba.....

Úgy hat ez a próza-refrén akusztikailag, mintha a koporsóra szórt hantok dübörögnének.

⁷³ Nyelvemléktár II: 390.

A refrén nem a mindennapi nyelv eszköze. De igen alkalmas hangulatok kifejezésére. Talán fokozza ezt a hangulatkifejező erőt az a körülmény, hogy forma és tartalom között belső ellentét feszül a refrénben. A költői dikció akusztikai fölépítése szabályos, előre kimért terv szerint áll előttünk. Az ismerős hangsor visszatérése pontosan bekövetkezik, mint az óramű megszólalása a negyedeknél. Mintha valami *harmonia praestabilita* uralkodnék a költeményen, pedig a változhatatlan formakeretek alatt lefojtva él egy sóhaj vagy újjongás, — „Óh, irgalom atyja, ne hagyj el!“, „Amint mondám...“⁷⁴ — amely kitörésre vár és amelyet a szigorú formakényszer precíz klotürje a legérzelmesebb pillanatban ismét elnémit.

A szabadjára eresztett indulat nem ismeri a refrént, csak a vezérmotivumként szabálytalan közökben vissza-visszatérő ismétlést...

c) Alliteráció.

Bort, búzát, békességet . . .
American Bankers Association.
Folklore Fellows.

Az alliterációk dicséreteivel és idézeteivel tele vannak a stilisztikák, anélkül, hogy magyaráznák, miért tetszetős vagy „eleven“ a szavak egyforma kezdődése és minő hangulat jár vele. Pedig az alliteráció nemcsak az ófelnémet költészetnek ősi forma-eleme, hanem benne van a ma is közkeletű mondásokban: *bor, búza, békesség; hátán háza, kebelén kenyere; Wein, Weib und Gesang*, — nem is szólva a folyton keletkező költői változatokról. Még az egyesületek elnevezésében is akad szándékos alliteráció. . . A francia nyelvben nem játszik nagy szerepet az alliteráció, mert nem hangsúlyos és nem jelentős a szókezdő rész, de költők gyakran élnek ezzel az eszközzel, amint GRAMMONT számtalan példával igazolja (i. m. 312):

Je ne prends point pour juge un peuple téméraire.

(Racine, Athalie.)

⁷⁴ Petőfi ismeretes versében (Megyeri) a refrén kombinálódik a strófa megelőző szólamának ismétlésével.

Nyilvánvaló, hogy öntudatlanul is „szebben hangzónak” érezzük az ilyen kifejezéseket. Ennek a tetszésnek első oka az lehet, hogy a kifejezés fix alakot nyer az alliterációval, amely az irodalom szóbeliség-korszakában a szövegrögzítésnek egyik eszköze.⁷⁵ A kifejezés a kezdő hangok szilárd vázán nyugszik. Eltérés, ingadozás nem lehetséges. Variációk helyett monumentális, epigrafikus jelleget ölt a mondat. A szóból szilárd-ércebe öntött ige lesz. A belső kohézió oly erős, hogy szinte önálló individuumnak érezzük a pregnáns szállóigét, amely valóban „száll”, mint valami önálló létező, mert készen kerül hozzánk és nem függ a folyton hullámozó nyelverteremtéstől. Ez az „organikus” együvértartozás aztán — amellet, hogy érezteti velünk klisészerűségét — még két mozzanattal is fölkelti figyelmünket. Az ismétlődő hang-állandósult-összecsengése kellemesen hangzik, mert nem érezzük véletlennek: szándékos összhang és jelentős hangjáték, valamit jelezni akar, ha mást nem; azt mindenestre, hogy itt valami szükségképeniség van az egyforma szókezdésben. „Man merkt die Absicht” — és ez a szándékos-ság hatalmába ejt bennünket. Az alliterációt hangfestőnek érezzük, pedig nem utánoz csak csilingel és ismételve csilingel, mintha ennek az ismétlődésnek valami köze volna a jelentéstartalomhoz. Van is köze annyi, hogy csak bizonyosfajta szöveg, szöveggörnyezet, lelki szituáció alkalmas az alliterációra. Érezzük a konvergenciát jelentéstartalom és a külső formájával föltűnni akaró hangcsoport között. Primitív formula-alkotó ez a nyelvi eszköz, de az a játékos *plus*, amiben kedvét leli, ma is olyan hatásos, mint amilyen az ösköltészet homályában volt...

Ebben már benne van a tetszés másik mozzanata is: az alliteráció hatást kelt, mert nem a mindennapi, megszokott konverzáció jellegével bír. Ami eltér a „próza” stílustól, az alkalmas lehet hangulatkeltésre. A háziruha, bármilyen díszes is, csak háziruha marad, az estélyi öltözet kopottan és rongyolva is a különleges alkalom asszociációit ébreszti... Az elcsépelt, olcsó alliteráció olyan, mint a divatjamult báliruha.

⁷⁵ V. ö. Thienemann T., Irodalomtört. alapf., 1930: 48.

d) Rím.

Mit nekem ön és élmény színe? Lelkem lelkebbre tekint:
aki csak formákat épít, építménye nem múló

(Babits, Nyugtalanság völgye, 1920: 21.)

A szabályos ismétlődések egyik — ma már szinte örökösnek vehető — költői formája a rím. Költői forma, mert csak ebben a szövegmilieuban posszibilis. A közbeszéd nemcsak, hogy nem ismeri, hanem egyenesen kerüli is, kivéve azokat az eseteket, amikor valami különleges mnemotechnikai formulába akar rögzíteni általános igazságokat: „à bon chat, bon rat“; „ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát“. De ezek az utóbbi esetek már a költőiség körébe tartoznak. A költészetben sem általános a rím kultusza. A görög-latin költés nem ismerte a rímet és irodalmunknak is voltak rímellenes korszakai. A francia kritikában főleg a tizennyolcadik században volt divatos támadni a rímelést.⁷⁶ DESFONTAINES abbé írta 1743-ban, Vergilius-fordításának bevezetésében: „La rime, ornement dont l'origine est barbare et qui en lassant l'oreille par une insipide répétition de sons, n'a d'autre avantage que de soulager la mémoire et de lui aider à retenir les vers“.⁷⁷

A „próza“ beszéd egyik akusztikai sajátága, hogy nem tűri a rímet. Tűrhetetlen volna, ha szólamaink vagy mondataink a mindennapi beszédben egyforma szótagokkal végződnének. Azért tűrhetetlen, mert nem látnók semmi értelmét ennek a szükségtelen fényüzésnek — pongyolán aranygomb — és mert a jelentőség-nélküli ismétlés egyhangú, monoton, fárasztó hatást tesz. Öntudatos stilszta el is kerüli a szövégek összezsindülését. Két *-ban*, *-ben*, két *-nak*, *-nek*, nem fér meg egy mondatban (még versben is kellemetlen a könnyű rím), de még a tökéletes rímek is kellemetlenek. Egy ilyen mondat: a *közkatlan* hengere *vízhatlan* — nem a legkellemesebben hat. Prózában egyenesen komikus a váratlanul és ok nélkül fölbukkanó rím. Ezért él vele a *makáma*, amely épen ezt a szokatlanságot használja föl komikumkeltő céljaira. A makáma rímelése — az idegen vagy kakofóniás szavak mellett⁷⁸ — azok közé a nem-gyakori esetek

⁷⁶ Chantierges, 1726; Longue, 1728.stb. — V. ö. H. P. Thieme, Essai sur l'histoire du vers français, Paris 1916:228.

⁷⁷ Thieme, i. m. 234.

⁷⁸ V. ö. Horribilicribrifax: Szeg. Füz. II: 86.

közé tartozik, amikor a hangzás, a fonetikai eszköz a komikumot szolgálja. A komikum körébe tartozik a szójáték is, amely egyik fajtája a próza-rímnek. Komoly versben disszonáns az olcsó szóegyeztetés:

De mit sajnálják? Ő nem sajnálja.

Több a bujánál neki a bája.

Nejének jót tesz...⁷⁹

Komikus hatást keltenek a különböző rímjátékok is (Schütteleim stb.),⁸⁰ valamint az úgynevezett „kínrím“, amely ket-tőnél több szótagra kiterjed vagy pedig szórendet, értelmet, szóképzést fölforgatva erőszakolja ki a jelentéssel épen ezért konvergenciába soha nem jutó egybehangzást:

De én rozzant szekérre ülök

Tized magammal (a baki

Trónt nem igénylem) — és repülök,

Hogy a velőmet rázza ki.

(Arany, Ének a pesti ligetről.)

Kínrím-számba vehetjük az idegen szavak rímelését is, különösen, ha magyarral párosul. A rímek nagy mestere, ARANY János nyilván komikus hatásra szánta az ilyen játékot:

És ámbátor

Két prókátor

Minden írást széjjeltur is:

Ilyen ügyről, madárfütyről

Mitsem tud a Corpus Juris.

Mennél tökéletesebb a rím, annál intellektuálisabb-mesterkétebb díszíték a vers testén. A szatirikus-józan KOZMA Andornak racionális-antiszentimentális lírájára jellemzők az ilyen sorok:

S van ok azóta öröme bura!

Sűrűn kell doktor,

Kőmives, piktör,

Óh, a temérdek reparatúra!⁸¹

⁷⁹ Kozma Andor, Magyar symphoniák, 1924: 81.

⁸⁰ V. ö. Szigetvári Iván; A komikum elmélete, 1911: 326.

⁸¹ Magyar symphoniák, 1924: 80. — Kozmáról v. ö. Vajthó Lászlónak találó mondatát: „A józanság beton-medrét érezzük Kozma méltóságos, de az ihlet nagyobb hullámverése nélkül tovafuló költészetének áradata alatt“. (Két költőnemzedék arca, 1935: 14.)

A „tökéletes“ rím nem is mindig ideálja a verselésnek. A túlsok, játékos csengés-bongás ellenkezésbe juthat a komoly tartalommal. Egy példát idézhetnénk erre, épen ARANY Jánosból, aki egy fájdalmas visszaemlékezésben (Harminc év múlva) PETŐFI halálát ezekkel a kifogástalan rímekkel evokálja:

Hanem én, ki veled testben együtt éltem,

Elborulok néha s iszonyodva kérdem:

Vad kozák a láncsát hű szívedbe *tolá*?

Vagy fejszével ütött agyon buta *oláh*? ...

Minden kellék meg van itt, amit a stilisztikák a tökéletes rímhez előírnak: grammatikai ellentét (ige ~ főnév) a rímelő szavak között; pontos hangmegfelelés (-olá ~ olá); semmi szórendi erőszak, semmi enjambement. És mégis — lehet, hogy ez csak szubjektív érzés, amiben része van a mai költészet rímellenes ízlésének — a precíz egybevágás mintha nem illene a tragikus szituációhoz. Épen a költemény végén, ahol a fájdalom kulminál: mintha meg sem reszketne a rímfaragó kéz. Talán inkább disszonanciát várnánk, harmonia helyett. A *tolá* épen nem is a legszerencsésebb szó ezen a helyen, önmagában sem szép és azonfelül rím-gyanús is, hogy egy német műszót használjunk (reimverdächtig). Nem hat természetesen a praet. imp. alak sem, mert a költemény nem erre az archaizáló stílusra van hangolva: három mult-idős igével szemben csak két félmultalak szerepel benne. Vagy talán épen rím és tartalom divergenciájára akarta fölépíteni Arany a hatást?

Irodalmunknak legnagyobb rím-ellenes korszaka: a deákos ízlés, a rímelésben és nem az inverziókban látta a „szó-tsigázás“-t. RÁJNIS József nyilatkozata a rímelésről: „Tsuda, hogy ekkorig-is annyi tudós Magyarok a drága időt illy gyermeki dologra vesztegették“. Rájnis át is írta GYÖNGYÖSI pár sorát fenséges, époszi hexameterbe, megfosztva a barok költőt legbájosabb cifraságaitól...

Vannak ritmusos szövegek, amik elveszítik költőiségüket, ha rímeket aggatunk rájuk. A Biblia nem szorul rím-csöngetyűre. FONTENELLE-nak nagyon igaza volt, amikor kifogásolta hogy nagybátyja, a nagy CORNEILLE rímekben fordította le az *Imitatio Christi*-t: „... je ne trouve point dans la traduction de Corneille le plus grand charme de l'*Imitation de Jésus-Christ*, je

veux dire sa simplicité et sa naïveté. Elle se perd dans la pompe des vers qui était naturelle à Corneille, et crois même qu'absolument la forme de vers lui est contraire".⁸²

*

A rím lelkes hivei a romantikusok és parnassien költők között vannak, akik minden eszközt megragadtak a vers ékesítésére, exotikus szavakat épűgy, mint a sorvég bizarrságait.

SAINTE-BEUVE a rím akusztikai szépségeiről lelkes ódát írt,⁸³ amely valósággal a vers egyedűli hangulatkeltő eszközének, a gondolat megszólaltatójának állítja be a rímelést:

Rime, qui donnes leurs sons
Aux chansons,
Rime, l'unique harmonie
Du vers, qui, sans tes accents
Frémissants,
Seraît muet au génie;
Rime, écho qui prends la voix
Du hautbois
Ou l'éclat de la trompette,
Dernier adieu d'un ami
Qu'à'demi
L'autre ami de loin répète;
.....
Ou plutôt, fée au léger
Voltiger,
Habile, agile courrière
Qui mènes le char des vers
Dans les airs,
Par deux sillons de lumière!

A rímnek ez az apotheózisa talán nem mindenben fedí a tényeket. Legalább is nem minden költői iskola álláspontját képviseli. Théodore de BANVILLE még mondhatta, hogy „on n'entend dans un vers que le mot qui est à la rime”,⁸⁴ a *vers libre* és a legmodernebb líra megvűn a rím nélkül is. A mondani-való fölűlkerekedett és a formadíszek lassanként fölűslegessé válnak. Amint ADY Endre mondja: „En voltam az Úr, a vers csak cifra szolgál...”

⁸² Vie de Corneille, 1685.

⁸³ Idézi Guyau i. m. 317.

⁸⁴ Idézi Guyau i. m. 316.

Egy francia kritikus — Guy VALVOR⁸⁵ — már 1885-ben írta, hogy a rím az izlés dekadenciáját jelenti: LAFONTAINE, CHÉNIER, LAMARTINE, MUSSET nem helyeztek súlyt a rímre. Emond SCHERER pedig kijelentette, hogy a *rime riche* megölte a francia költészetet...⁸⁶

A francia és német rímelésnek van egy különleges saját-sága, amivel a magyar nem rendelkezik: az úgynevezett „hím” és „nő”-rímek és ezek kombinációi. A hím-rím, minthogy erős hangsúllyal fejezi be a sort, más természetű szöveggel konvergál akusztikailag, mint a hosszan-elhalkuló nő-rímek. GRAMMONT (i. m. 360) VERLAINE-ből (Romances sans paroles) idéz „melancholikus” példákat:

Je devine, à travers un murmure,
Le contour subtil des voix anciennes
Et dans les lueurs musiciennes,
Amour pâle, une aurore future!

*

A rím hangulati értékéről ugyanazt mondhatjuk, amit az ismétlés, refrén, alliteráció esetében is állíthatunk: a szó nem önmagában ad akusztikai benyomást, hanem más szavakhoz való viszonya következtében. A szóismétlésnek egyik tagja önmagában értéktelen; az alliteráló sorozat egy-egy izolált szava semmi evokatív erővel nem kell, hogy bírjon; a refrén állhat akusztikailag kellemetlen, vagy közömbös hangokból is; a rím is csak azért hatásos, mert két tagú és hatása az összecsendülésben áll, függetlenül az egyes tagok fonetikai alkotottságától. (Természetesen a nyelvszépség általános föltételei ezekre is érvényesek.)

Minthogy a rím lényegét két vagy több szó közötti viszony teszi, a rím hatása is ennek a viszornak milyenségétől függ. Erről a hagyományos stilisztikák bőven beszámolnak (asszonáns, tökéletes rím; páros, ölelkező rímelhelyezés stb.). Nagy variációja van itt a különböző „művészi” hatásoknak, amik nem annyira érzelemkeltők, mint inkább formalisztikus gyönyörűségek. De lehet ebbe a hangjátékba értelmi hangulato-

⁸⁵ La rime, Revue Contemporaine III: 70. — Idézi H. P. Thieme, i. m. 328.

⁸⁶ La rime riche, Le Temps, 19 oct. 1888. — Idézi Thieme, i. m. 330.

kat is belevinni, — a jelentés belekapcsolódása nincs ártalmára az akusztikai hatásnak — például bizonyos humor kifejeződését, amit a rím többszörös ismétlése kelthet megfelelő jelentés-konvergencia segítségével. A négyes rím — mint archaizáló, állandósulása ugyanannak a sorvégnek — határozottan, komikumfokozó célt szolgál PETŐFI szelid, jóakaró ironiájú versében:

Nincs abban sok cifra poétai szépség,
De vagyon annál több igaz magyar épség,
S nagy mértékben aztat bélyegzi elmésség,
Azért is olvasni lelki gyönyörűség.

Más szituációban viszont a négyesrím öregbitheti a történelmi hangulat erejét, mint például ARANY *Török Bálint* c. balladájában, ahol a párosrímek után egyenesen korfestő hatású a váratlanul megjelenő és az akusztikai hatást fokozó, a jelentést mélyítő négyes rím:

Gonosz barát hitszegő tanácsa
Azt a vermet csak ássa, csak ássa,
Ki miatt lesz Budavár bukása,
Török Bálint hálóba jutása.

A rím tehát kifejezhet szituációt is, — *effet par évocation*, amint fentebb már említettük — ami abban áll, hogy asszociatív fölidézi irodalmi stílusok emlékét, azt a milieu-t például, amelyben a négyes rímelés szokásban és kedvenc szórakozás volt. Fölidézhet a rím mindenféle hangulatot: annyit és olyanfélét, amit csak a szóhangulat ki tud fejezni, hiszen a rím — a vers legkiemelkedőbb helyén — nem tesz egyebet mint hangsúlyozza a szó hatását. Idegen szó a rímben bizarr és intellektuális csengésű, ami hozzáillik BABITS versének jelentéstartalmaához:

nem a seiend, hanem a geltend, ami mindörökre gilt
tisztá és időtlen igazság. — forma — zárt és egyre nyílt

...

(Nyugtalanág völgye, 1920: 20.)

A dekadens és szimbolista francia költők túlságba is viszik az effajta tudós rímeket, amik csak fokozzák a vers „artisztikus” könyvélményszerű jellegét, Henri BATAILLE egyik ríme: ...*rhododendrons ~ ramasserons*. Tristan CORBIÈRE még ennél is tudósabb szavakat rakogat a sor végére:

.... Loc-Tudy
 lundi
 Jésus
 Vive latus!
 toison
 kyrië-éleison!

Ilyen rímek után nem lehet meglepő, hogy egy paródia-gyűjtemény⁸⁷ ezt a rímkultuszt is kifigurázza. Egy *Platonisme* című utánczát jól eltalálta a szimbolista vers mesterkélt ékességeit:

La chair de la Femme, argile Extatique,	a
Nos doigts polluants la vont-ils toucher?	b
Non, non, le Désir n'ose effaroucher	b
La Vierge Dormante au fond du triptyque.	a
La chair de la Femme est, comme un Cantique	a
Qui s'enroule autour d'un divin clocher,	b
C'est comme un bouton de fleur de pêcher	b
Échos au Jardin de la nuit Mystique.	a

De lehet a rím kevésbé intellektuális játékkal is konvergenciában és támogathat mélyebb érzelmeket. ADY Endrének van egy szomorú verse, ahol a négyes, szándékosan lomha egyformaság a strófán belül — a keresettség kerülése, perszevé-ráció egy primitív összezsugorodásnál, tompa és sokáig tartó visszatérése ugyanannak az ereszkedő ritmusú, kétszótagos elnyúló rímnek — szinte hangbeli illusztrációja, kísérő dallama a fájó, befejezésre nehezen jutó tartalomnak:

Fájnak az Életnek fájásai, fájnak
 S fájnak orv képei torz, képtelen tájnak,
 Szemembe csatornás könnyeket ma vájnak:
 Szabadulj el Öröm, szabadulj el, Bánat.

.....
 Sohsem kíváncsoztam nagy erdőket nyírni,
 Fájásokat fájón, fájlalva lebírni,
 De szeretek olykor s manapságig írni
 S fájó fájdalommat imígyen kisírni.

(Hát imígyen sírok.)

*

⁸⁷ G. Vicaire et H. Beauclair, *Les Délivrescences, poèmes décadents* d'Adoré Flouquette, Byzance-1885; idézi A. Van Bever et P. Léautaud. *Poètes d'aujourd'hui, Morceaux choisis*, 1910, II: 360.

A rím szintén nem a mindennapi beszéd hangulatkeltő eszköze. Ez a hangulat, amint láttuk, lehet tisztán akusztikai, harmonián alapuló, de lehet — a jelentésekkel párosulva — tárgyi természetű is. Maga az a tény, hogy a rímes beszéd különbözik a prózai stílustól, forrása lehet mindakétfajta hangulatnak.

(Folytatjuk.)

(Szeged.)

Zolnai Béla.

Magyar szampó.

1.

(Megjegyzés és fejtegetés. VIKÁR BÉLA: A finn szampó magyar visszhangja című értekezéshez.¹)

Ilmatar, a levegő anyja megszülte Väjnämöjnt, ki a vi-dám, madárdalos földet műveli és tudását szaporítja. Mikor Joukahajnen huga nem akar felesége lenni, hanem a tengerbe öli magát és különös hallá válik, melyen semmi varázsige nem fog, elhatározza, hogy Pohjola (Északhon, a sötétség hazája) úrnőjének, Louhinak lányát kéri feleségül. Útra kel, de útján a gyűlölködő Joukahajnen bedönti a tengerbe. Väjnämöjnen úszva éri el Pohjolát, hol Louhi veszi gondjaiba. Csakhogy Väjnämöjnen visszavágyik Kalevala tisztásaira:

„Mondd-sza mit vagy fizetendő,
Téged innen haza vinnem,
Hazád földje határára,
Házi fürdöd tájékára?”² — kérdi Louhi.

Väjnämöjnen aranyat, ezüstöt, kalapnyit ajánl, ám Louhi mást kíván:

„Aranyod én nem ohajtom,
Ezüstödet nem sohajtom;
— — — — —
Ám ha nékem szampót ácsolsz,
Tarkatetőst, ha kovácsolsz
Hattyú tolla tetejéből.

¹ Emlékkönyv Balassa Józseinek. Bp. 1934. 166 kk.

² Az idézetek Vikár Béla fordításai. — Kalevala. A finn eredetiből fordította Vikár Béla. Bp. MTA kiad. 1909. — 42. o.

Egy meddő tehén tejéből,
 Árpaszemből, egyetlenből,
 Bugabárányka-pehelyből,
 Felajánlom saját lányom,

— — — — —
 Hazaviszlek innen téged.
 — — — — —
 — — — — —

Komoly öreg Väjnämöjnen
 Szóval mondja, fölfeleli:

— — — — —
 Küldöm Ilmari kovácsot,
 Szampót néked a ki ácsol,
 Tarkatetőst kalapácsol,
 — — — — —

Az osztán a kovácsmester,
 Ácsmunkára tudós egy szer,
 Ki az eget kovácsolta,
 Mennyi födelét fölácsolta;" (42. o.)

Tudós Väjnämöjnen az ellenkező Ilmarinen kovácsot szél
 szárnyán viteti Pohjolába, hol az nekifog a munkának:

„Szerkeszté a szampót szépen:
 Lisztmalmot az egyik részen,
 Sómalmot a másodikon,
 Pénzmalmot a harmadikon.
 Új szampója örül bezzeg,
 A tarkatetős immár berreg,
 Egy hombárral este tájba,
 Eggyel örül eleségre,
 Mással örül nyereségre,
 Harmadikkal háztartásra". (X. ének, 64. o.)

Észak úrnője

„A nagy szampót fölviteti
 Pohjolának kőhalmára,
 Rejti rézhegy belsejébe,
 Kilenc zár alá helyezi;
 Gyökerét is ottan mélyre
 Kilenc ölre ülteté le..." (Ibid.)

A szampó áldást hoz Pohjolára, jó élet lesz ott,

„Van mit vetni, van aratni,
 Van tenyészet ott temérdek,
 Örökös öröm az élet..." (271.)

Ilmarinen azonban nem kapja meg csodamiunkájának árát, Louhi lányát, és üres kézzel tér vissza szülőhelyére Väjnämöjnenhez. Később irigylve a pohjolaiak jó életét, el akarják lopni a szampót hatalmas hajón. Egy harmadik vitéz, Lemminkäinen csatlakozik vállalkozásukhoz.

A rézhegybe zárt szampó gyökere három felé van ültetve:

„Kilenc ölnyre a földbe,
Egy gyökere álló földbe,
Másik vízholdta fövénybe,
Harmadik honi halomba“. (272.)

Hiába fogja öltre Lemminkäinen, fel nem fordul. Erre

„Szántja szampónak gyökerit,
Tarkatetősnek kötelit;
Már a szampó meg is mozdul,
A tarkatetős ím fordul“. (290.)

Louhi a szampó felét sem akarja adni, ezért Väjnämöjnen Észak népét dallal álomba varázsolja és a szampót hajójukra hordják. Mikor hajójuk a nyílt tengeren jár, Väjnämöjnen időnek előtte énekelni kezd és ezzel felébreszti Észak népét. Louhi utánuk ered, a szampót a tengerbe borítja, hol az összetörik; Väjnämöjnen csak darabjaival tér vissza Kalevalába. A bőség szarúját, az arany idők áldásadó szampóját nem tudta megszerezni.

*

Sem az idézett sorokból, sem a Kalevala tartalmából, melynek ép a szampóra vonatkozó részleteit emeltük ki, nem tűnik ki a *szampó* szó jelentése. Ennélfogva finn és idegen tudósok igyekeztek rejtett értelmét megtalálni és megfejteni.

Ismételten halljuk a *samporól*,* hogy tarkatetős (59, 61, 62, 63, 64, 65, 125, 271, 272, 277, 289, 290, 292, 301, 302 old.), majd alakjára vonatkozólag megtudjuk, hogy gyökerét Louhi „kilenc öltre ültetvé le“ és a *sampo* maga öröl, mint a malom és ontja az áldást.

A *sampo* jelentésének megfejtésére kétségkívül abból kell kiindulni, hogy a runók egyrészt világteremtési mítoszt adnak, másrészt kalandos, de szimbolikus értelmű, leánykérésről emlékeznék meg, tehát kétségkívül természetmagyarázó eposz.

* Innét a szampó szó finn írásu alakját használjuk: *sampo*.

a Kalevala. Mások másképp is próbálták magyarázni a Kalevalát és a *sampo*-t; evvel a kutatástörténeti kérdéssel mi itt nem foglalkozunk, hanem utalunk az idevágó irodalomra.³

A *samponak* a magyar népi hagyományban (költészetben) való fellelése erősen csábította a magyar tudósokat (legalább is gondolatban), hiszen ha fellelik, egy pogánykori vallási motívumot lehetett volna visszavezetni a finnekkel való együttélésünk idejére és ebből nagyvonalú vonatkoztatásokat lehetett volna vonni a magyar, illetve finnugor nép évezredek előtti vallásos életére és világfelfogására, sőt merészet és nagyot gondolva, irodalmára is. Kétségtől ez a — itt feltételes módon megfogalmazott — gondolat késztette VIKÁRT is, hogy a *sampo* magyar kapcsolatait kutatva a székely népdalok közt leljen oly párhuzamos sorokra, melyek a *sampo*-malom csodálatos tulajdonságaival azonos jellegű malmot énekelnek meg. Ezekre a sorokra és ezen malomra Görög Ilona balladájában talált rá.⁴ („Bizony csak meghalok, / Anyám, édes anyám! / Görög Ilonáér“). Ezen lányszerző balladában az anya csinál fiának, Zetelaki (v. Bátalaki stb.) Lászlónak, nehogy meghaljon Görög Ilonáért,

„Olyan csodamalmot,
Kinek első köve
Béla gyöngyöt járjon,
A második köve
Sustákat hullasson,
A harmadik pedig
Szép suhogó selymet“.⁵

³ K. B. WIKLUND: Om Kalevala. Stockholm. 1901. — K. J. HAGFORS: Om Elias Lönnrot och Kalevala. Tidskrift för folkskolan, 1901. 6. füzet. — ANTON WEIS-ULMENRIED: Die Ergebnisse d. Kalevalaforschung. Die Grenzboten 1901. 43. szám. — K. KROHN: Zur Kalevala frage. Finnisch-ugr. Forschungen I. (1901): 185 kk. és főképp E. N. SETÄLÄ: Sammon arvoitus (A szampo rejtvénye). Helsinki 1931. Ebből részletet ill. összefoglalást ad a szerző MNy. XXIX: 193 kk. — V. ö. Vikár Nyr. 62: 3 kk.

⁴ BUDAY—ORTUTAY: Székely népballadák. Bp. 1935. 240 kk. Szövege a MNGy. III: 63. (BENEDEK gyűjtése). Változatainak bibliográfiáját és ezen motívum kapcsolatainak irodalmát l. u. o. 303.

⁵ VIKÁR feljegyzése szerint (Balassa Emlékkönyv 168.):

„Csináltatunk mű el egy csodamalmocskát,
Az első kereke bélagyöngyöt járjon,
Középső kereke édes csókot hányjon,
Harmadik kereke aprópénzt hullasson“.

Ezen sorok emlékeztették VIKÁRT a kalevalai csodamalomra, melynek hasonló tulajdonságai vannak.⁶

„Új szampója öröl bezzeg,
A tarkatetős immár berreg;
Egy hombárral este tájba,
Egyyel öröl eleségre,
Mással öröl nyereségre,
Harmadikkal háztartásra“. (X. ének.)

Azonban a *sampo* eredetibb jelentése nem malom, hanem, — és ezt már Vikár is tudja⁷ — mint ezt SETÄLÄ évtizedekig tartó kutatással kimutatta: 'világoszlop', mely alátámasztja az égboltozatot és tetején van a fényes, mozdulatlan világoszög, a sarkcsillag, mely nyugodtan áll az ég forgó csillagtömegében és körötte keringenek az égitestek.

Igen ám, de ugyanebben a balladában szó esik egy csudatoronyról is, melyet szintén lányfogásra ígér csinálni Zetelaki Lászlónak anyja:

„Csináltatok neked
Olyan csudatornyot,
Kinek szélessége
Dunapartig érjen,
Kinek magassága
Az egekig érjen.
Oda is eljönnek
Szűzek, szép leányok
Csudatorony látni,
A tied is eljö
Csudatorony látni,
Szép Görög Iloná.⁸

Tehát a Kalevala csodamalma és a SETÄLÄ-féle magyarázat világoszlopa ime a székely balladában egybeesnek, „a szé-

⁶ Finnül (Kalevala 10: 417—422):

Siitä jauhoi uusi sampo,
Kirjokansi kiikutteli,
Jauhoi purnun puhteheassa:
Yhen purnun syötäviä,
Toisen jauhoi myötäviä,
Kolmannen kotipitoja!

Ezen néhány sor is mutatja, mily hűen és mégis egyénien fordította VIKÁR a Kalevalát. — V. ö. CSEKEY, Napkelet XIV. (1936): 18.

⁷ Bal. Eml. 167.

⁸ BUDAY—ORTUTAY. 243. k.

kely csudamalom eredetileg egyesítette magában a csudatorony eme vonásait is a maloméval egyetemben" — írja VIKÁR BÉLA.⁹

Azonban nézzük meg közelebbről a kérdést. Az első, mi ezen VIKÁR-féle székelly ballada malom-toronynak a *sampo*-val való egyeztetésére rácsfol, azon tény, hogy a *sampo* tulajdonképpen nem is malom a Kalevalában, mert a *samponak* malommá válása későbbi népi magyarázat eredménye és maga a *sampo* = malom egyeztetés a régibb változatokban nem is fordul elő. Csak az orosz-karéliai *samporunók*, melyek később keletkeztek¹⁰ és melyek alapján LÖNNROT a Kalevalát összeállította, mondják a *sampot* tarkatetős (*kirjokansi*) malomnak. Azonban az eredetibb finn változatok mutatják, hogy Pohjola kapui voltak tarkák,¹¹ nem a *sampo*, és a tarkatetős kapu tulajdonképpen az ég költői neve. Ezek a finn runók tehát nem tudnak arról, hogy a *sampo* 'malom', csak orosz részen kovácsolták ezt a magyarázatot a *sampohoz*.¹² Különben a szó etimonja is mutatja (l. lent), hogy a *sampo* csak eget tartó fa volt, tehát a Kalevala nem létező malma nem lehet azonos a székelly népballadabeli csudamalommal. Ha az eget tartó világoszlop a finn nép különélésének idején vette fel a malom jelentést, mikor a magyarok még messze Keleten vagy már mai hazájukban éltek, akkor nem közös (finnugor) mítoszvonás a *sampo* „malom” volta, hanem későbbi finn sajátág.

Maga a Kalevala utasít azonban a *sampo* magyarázatára. Jelzője sokszor „új” (Vikár ford. 61, 64, 65, 126 s. i. t. finnül *uuen sammon* 'új szampót' 10: 210), tehát valami olyannak mását kell földi erővel és különös tehetséggel megcsinálni, mi már meg van. Ez a feladat hárul Ilmarinen kovácsra. Tudjuk, hogy régi időkben a kovács mágikus, hatalmas és bűvös személyiségnek számított, mi mihikus mondánkban is megmaradt visszaemlékezéséként.¹³ Ilmarinen megtagadja Väjnämöjnen kérését: nem megy Pohjolába *sampot* ácsolni. Ekkor a Kalevala

⁹ Balassa Emlékkönyv 169.

¹⁰ S. KROHN: Kirjalle hist. 410 f.; Kalevala II. Erklärungen 168.

¹¹ Friis: Lappisk Mytologi 51. Idézi Setälä FUF 2: 142.

¹² Setälä: Virittäjä 1897: 3 és FUF 2: 141—145.

¹³ ALFÖLDI ANDRÁS MNy. XXVIII: 205—20. — Litván-porosz mithoszbán *Teljawelik* kovács készíti a napot. USENER: Götternamen 85. kk.

(Väjnämöjnen) szinte minden átmenet nélkül emlékezik meg egy fáról, hogy a kovácsot törbe csalja, elbűvölje:

„Még csodább a másik csoda,
A virágtetős fenyőfa.
Virágtetős, aranylombos,
Őszmő földje mesgyéjénél,
Tetején a hold tündököl,
Ágain álldogál a gönczöl“.

Erre a fára hág fel Ilmarinen.

„Fölhág a fa legcsúcsáig,
Magosságos égi tálig,
Hág a holdat hódítani,
Kézre keríteni a gönczölt
A virágtetős fenyőről.
Szól a virágtetős fenyőfa
A borús szömörke mondja:
„Öh emberek oktanja,
Ígén dőre hősök alja!
Ágaimra lépsz te dőre,
Tacsokóésszel én tetőmre
Hamis holdat hódítanod,
Megcsípned az ál-csillagot“.

Väjnämöjnen most már szélvésztlal dalol, mely Ilmarinen kovácsot elszállítja Pohjolába.

Ime itt van világoszlop sajátos leírása: égig ér, tetején csillag van, föl lehet rá hágni — mely körülményre később még a sámán szertartásokkal kapcsolatban rá fogunk mutatni. Ezen vonások tulajdonképpen mind az új számpónak is vonásai, melyet Ilmarinennek kell kovácsolnia.

A *sampo* 'világoszlop' jelentésű szónak 'malom' jelentéssel való gazdagodása, csak a finnben mehetett végbe, mert itt lehetett *sampo* főnevet egy **sap*-, **samp*- alakú és 'sich drehen, sich herumrollen' jelentésű szó családjához tartozónak felfogni.¹⁴ Ez a 'forgó tárgy' jelentés deformálódott népies következtetéssel malommá, mely malommotívum a népköltészeti és mihikus motívumok közt nagyon kedvelt. Ezen feltételezés valódisága már nem is szükséges a magyar-finn kapcsolat cáfolására; kétségtávan, hogy egyrészt a két fogalom (vagy szó)

¹⁴ DONNER: Vergleich. Wörterbuch d. finnisch-ugrischen Sprachen 158. és főképp Der Mythos vom Sampo c. ért. Acta societ. scient. fenn. T. X.

nem 'gazdagodhatott ugyanazon újabb jelentéssel két különböző helyen, különösen a magyarban nem, hol népi etimológiához nem volt segítő szó (de finn *sampo* 'világoszlop': **samp-* 'forogni'), másrészt azt sem tehetjük fel, hogy a magyar népballada mögött álló emlék finnugor eredetű, mivel a 'malom' jelentés újabb eredetű, tehát történelem előtti időkben más finnugor népek még nem vehették át. Evvel a balladabeli malommal, toronnyal nem egyeztethetjük a *sampot*, de visszatérve eredeti 'világoszlop' jelentéséhez, talán *szélesebb* alapon fogunk rá emlékeket találni a magyar népnél és más finnugor népek vallási szokásaiban.

2.

Megállapított tény, hogy a finnugor népek sok vallási kifejezése és szava árja eredetű és természetesen az ezekkel összefüggő vallásos felfogás is.¹⁵ Így FRANZ ROLF SCHRÖDER is utalt arra, hogy az ind Atharva-Véda (X, 8, 2) versei (Kr. e. a II. évezredből) Szibériában lakó nomád finnugor népek világ-felfogásával egyező képet mutatnak. Ezen tárgyalandó versek német fordításban a következőkép hangzanak:

„Vom Skambha wird der Himmel und die Erde
Ewig gehalten auseinander,
Auf Skambha (ruht) dies beseelte All,
Was atmet, was die Augen schließt“.¹⁶

Ez az eget tartó nagy világoszlop az indogermán nyelvterületen mindenütt megtalálható,¹⁷ utalhatunk a germán *Irmingsúlra*¹⁸ vagy az Edda két sorára hivatkozhatunk az indogermán nyelvterület túlsó szélén, melyek szintén a világoszlopról beszélnek:

¹⁵ H. JACOBSON: Religiöse Termini des Arischen in den ostsee-finn. Sprachen. Zeitschr. f. vgl. Sprachforschung NF. 54: 205 ff. — MUNKÁCSI BERNÁT: Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Passim (pl. *boldog* 173, *isten* 378). — KÁLMÁNY: A hold nyelvhagyományainkban. Bp. 1887. — ERDÖDI: A finnugor és indogermán népek legrégibb érintkezései. Bp. 1932. Német Phil. Dolg., XLVIII: 14.

¹⁶ SCHRÖDER: Altgermanische Kulturprobleme. Berlin 1929. 97-98. old.

¹⁷ PETTAZZONI: Revue de l'histoire des religions. 1923. évf. — SCHRADER: Reallex. d. idg. Altertumskunde 1929. II. s. v. Tempel 5 §. (Pillockverehrung).

¹⁸ A. OLRİK: Irmingsúl og Gudestöder. Maal og Minne 1910: 1 kk.

nio man ek heima, nio ivið
miðtvið moeran fyr mold neðan (Völuspa 2.)

(Magyarul: kilenc világra emlékeztem, kilenc támaszfájára / a híres fának, mely lenyúlik a föld mélyébe.)

Nem foglalkozunk a világoszlophoz kapcsolódó primitíven összeszűkített és anyagiasság, de egyúttal irreális, világnézés-móddal, hanem rögtön áttérünk annak tárgyalására, hogy ezen eget tartó oszlop mása a finnugor népeknél is megvan. W. RADLOFF¹⁹ és UNO HOLMBERG²⁰ adatai alapján ezt az összevetést már SCHRÖDER elvégezte, aki rámutatott, hogy a Szibériában lakó nomád népek világnézete egyezik a fent ismertetett indiai világnézés-móddal. A jakutok például egy vörösfenyőt tisztelnek és arra a világ kilenc rétegű egének megfelelően (hét, esetleg) kilenc bevágást csinálnak. Hasonlóképp cselekszenek a szamojédek, a jenísszei-osztjások, a vogulok is, tehát a magyarok legközelebbi rokonai is. Mondáik szerint a világot egy fa támasztja és ezen a fán forog a hét vagy kilenc rétegű ég isten lakásával egyetemben. Ezen egettámasztó fa jelképekép házuk előtt cölöpöt állítanak fel és ezt tisztelik. A nagy világot nagy oszlop támasztja alá, a kis házi világban a sátrat vagy házat feltámasztó oszlop jelképezi ezen Atlasz szerepét hordozó istenséget.²¹

FR. BELJAVSZKIJ, ki Nyugat-Szibériában volt orvos és Tobolsktól Obdorskig beutazta a szamojédek és osztjások lakóhelyeit, ez utóbbiak jurtájának védőoszloptiszteletéről a következőket írja G. SAVROV nevű orvostársának megfigyelése alapján:

„Minden jurtaajtóval szemben lévő oldalon magas oszlop áll, melynek csúcsa valamivel a tető fölé emelkedik. Ezen oszlop, mely a népi felfogás szerint a jurta parancsolóját személyesíti meg, az egész család részéről állandó gondoskodás tárgya és oly tiszteletben részesül, hogy egy, a nyolcadik évet már elérő, nőszemély nem mer, sem nappal, sem éjszaka előtte

¹⁹ Aus Sibirien. 1884. II: 29, 35 kk.

²⁰ Der Baum des Lebens. Helsingfors 1922. 32. old. (= Elämänpuu. Helsinki 1920. Annales Acad. Scient. Fenn. XVI. 3.)

²¹ SOLYMOSSY SÁNDOR: Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. Kny. az Ethnographia—Népelet 1929. évf. 3—4. füzetéből.

egyenesen elhaladni, hanem ha nagyon szükséges, akkor a jurta közepén elhelyezett tűz körül haladva, kerüli ki".²²

A népi költészetben is kilenc rétegű az eget támasztó fa, valamint az ég, kilenc bevágást csinálnak a szent fára, melyen a sámán eksztatikus állapotban felmászik, hívja az ég urát és átszellemülésében, réülésében beszél vele.²³ Erre a sámánisztikus istenfelkeresés-formára emlékszik a népi hit a Kalevalában is: Ilmarinen „fölhág a fa legcsúcsáig, magasságos égi tájig". Mikor fent van, szól hozzá a virágtetős fenyőfa: Óh emberek oktalánja. ...

Mindez azonban talán nem bizonyítja ezen vallásos vonás régi eredetét és korát, mert feltehetjük, hogy vándorolhatott néptől-népig a nomádok pusztáin át, miként eszközök és díszítési elemek is vándoroltak. Ha a fent ismertetett világfelfogás a finn-permi és a magyar népéletben ill. vallásban nem hagyott nyomot, akkor a voguloknál, osztjákoknál előforduló vallási aktusok újabb eredetűek is lehetnek és csak a finnugor népközösség feloszlása után kerülhettek hozzájuk, esetleg töröktatár népek közvetítésével is. Azonban úgy a finn, mint a magyar népnél találunk régi emlékeket ezen kultuszra vonatkozólag, sőt oly emlékeket, melyek a pusztán néprajzi, és ennél fogva az eredet helyének és idejének (elterjedés földrajza és története) meghatározására alkalmatlan adatokat, nyelvi adattal kiegészítve az átvételre közelebbi meghatározásokat is rognak adni.

A magyarok is ismerik a tisztelt oszlopot. Az Ipoly völgyétől a Sajó völgyéig, a Bükk hegység északnyugati oldalán, a palóc házakban van egy oszlop, mely a mestergerenda és a padlás biztosítására szolgál. Tölgyfából van, hengeralakú vagy négyzetes; régen jobban el volt terjedve. Régente babonás félelemből is alkalmazták, mert féltek, ha nem állítják be, „legyün a ház". A babonás félelem ma már abbahagyott, de az oszlop még megvan, bár feleslegesnek tartják és akadályoz a mozgásban. Tarisznyát, szűrt akasztanak rá száradni.²⁴

²² BELJAVSZKIJ: Poezdka k Ledovitomu Morju (Utazás a Jeges tengerhez. Oroszul) Moszkva 1883. 110 old. Közli MUNKÁCSI BERNÁT KSz. 5: 208.

²³ UNO HOLMBERG id. műve 32. old.

²⁴ PÁPAI KÁROLY: A palóc faház. Ethnographia 4 (1893): 26, Építészeti Szemle II: 1 kk.

PINTÉR SÁNDOR két tartó oszlopot is említ: a bálványt a ház közepén és a *bódog anyát* a szap mellett.²⁵ A palócokra tartja jellemzőnek a *bódog anyát* FINDURA, ki 1890-ben írja, hogy a ház közepére állított bálvány még most is látható Rima-Szécsen.²⁶ Másutt FINDURA is két oszlopot említ: „az egyik melyen a szoba (ház) közepe táján a mestergerenda pihen: a bálvány; a másik a bejárat mellett a „bódog anya“ teleírva czifra emblemákkal, talán régi húnscytha jegyekkel, melyeket faluhelyen a gyermekek sorba csókolnak este imádkozás után vagy büntetésből, „ha csínyt követtek volna el“.²⁷

Népmeséinkben is van fa, melynek gyökerei a pokolba, ágai a világ két széléig érnek és csúcsa az égbe nyúlik.²⁸ Ez a fa azonban nem feltétlenül a világoszlop halvány emléke, lehet a fantáziateli mesemondás szokásos csodálatoskeresésnek eredménye az elképzelt világban. De a *bódog anya* kifejezés nyelvi tanúja azon pogány kor vallási nézetének, melyben isten anyagi javakban is emberek felett álló lény vagy éppen ezért volt emberek felett álló lény. A *boldog* szó ma 'glückselig' jelentésű, de régebben értelmé 'gazdag' volt,²⁹ v. ö. '*szegény ember szándékát boldog isten bírja*' és ebben a mondásban joggal láthatjuk pogány vallási elképzelés maradványát; „...ez a fölkiáltás *boldog Isten!* valaha a gazdag és bőséges istenhez való fohászkodás volt“.³⁰ A *boldog anya* tehát mikrokozmosz mása lehet az eget (tetőt) tartó nagy világoszlopnak.

A votják *mumi* ~ *mumē* 'anya' szó egyúttal a női istenségek összetett nevében fordul elő (*Mu -K'ŭlč'in -mumi* 'a föld istenasszonya,') és feltűnő módon a mestergerenda jelölésére is szolgál: *mumi-kor*. (MUNKÁCSI: Votják szótár 729; ezen

²⁵ A palócokról. Népismertető tanulmány. Bp. 1880. 18. old. — A poluji osztjákoknál is látott PÁPAY JÓZSEF két posztógöngyölegbálványt: egy férfi- és egy nőistenséget. Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjákok földjén. Kny. a Bud. Szemle 1905. évf.-ből 30. o.

²⁶ Földrajzi Közl. 1890: 179 l.

²⁷ A palóc népköltészetéről. Koszorú 1884: 218 l. és R. MERINGER: Indogerm. Forschungen 21: 301.

²⁸ IPOLYI: Magyar Mythológia II: 78.

²⁹ Göcsejben *boldog* 'gazdag' ZOLNAI GYULA Nyr. 27: 323, PAIS D. MNy. 18: 94, 99.

³⁰ SIMONYI Nyr. 44: 182. Pl. *szegénnyel bódoggal egyetemben* Érdy K. 499. stb.

adatra Beke Ödön tanár úr volt szíves figyelmeztetni; ő esetleges szláv befolyásra gondol, de én Miklosich Et. Wb.-jában nem találok oly orosz szót, melyből votj. *mumi* származhatnék.) *Bódog-asszony* és *mumi* 'asszony, gerenda' házi női istenségre mutatnak.

A finneknél a pogány emlékek hamarosan kiveszték. Suomienniemiben mégis volt egy kamra épület, melyről azt állították, hogy több száz éves. *Hét* rekeszték volt benne, közepén odvas fenyő állt, helye még látszott a tető deszkáin. A fenyő törzsén több lyuk volt, ezek be dobták a termés zsongéját.^{30a}

Megemlíthetjük, hogy az osztjások bálványtemploma közepén is rúd áll, erre akasztják áldozati ajándékaikat: cobolyprémeket, vörös posztót.^{30b} Észre kell vennünk a hasonlóságot a finn és osztják áldozati kamra közt, mindkettő a házba helyezett oszlopban tisztelt bálványt mutatja.

A votjásoknak külön áldozati épületük van, ez a *kuala*, négyszögletes épület kőalapzat, padló és mennyezet nélkül. Adrievszkij látott egy *kualát*, mely a ház mellett állt és közepében egy berkenyefa zöldelt.^{30c}

Talán ezek a házi bálványemlékek összefüggnek a palóc vidékek bódog asszonyával, mely szintén a házban áll. A ház asszonyának tiszteletével függ össze a mordvinok azon szokása, hogy új házuk építésekor a házanyának (*kud-ava*) mutatnak be áldozatot és beköltözés előtt a házigazda régi házának szeltemét kéri: ne vegye rossz néven, hogy elhagyják őt.^{30d}

A boldog asszony nőalakjához hasonló női istenség azon osztják bálvány, melyet az utazók már a 16. sz.-tól leírnak: ez a *Zlota baba* v. *Zolotaja baba* 'arany asszony', a vogulok és osztjások igen tisztelt istensége.^{30e} Az 'arany' jelző hagyományos kifejezés a vogul-osztják költészetben, jelentése 'drága, szent'. (Bán megjegyzése). Az orosz *Zlota baba* a vog. vallásos énekek *Sornj-Kaltës* 'Arany-K.' asszonyának fordítása.

A pogány lappok még 1730-ban állatáldozatokat mutattak be *Maylmen Rodien*-nek, 'a világ istené'-nek, hogy a világot

^{30a} KROHN GYULA: A finnugor népek pogány istentisztelete. Ford. és kiegészítette BÀN ALADÁR. Bp. 1908. p. 92.

^{30b} MUNKÁCSI B.: Vog. Népkölt. Gyűjt. I. Kiegészítő füzet LXX.

^{30c} KROHN i. m. 86. o. jegyzet.

^{30d} KROHN op. laud. BÀN kiegészítése, 344. o.

^{30e} KROHN 109 k. — MUNKÁCSI LX.

ne engedje lecsúszni s adjon nekik rénszarvas szerencsét. Az oltárnál tiszteletére villás oszlopot állítottak fel, ezt a 'világ oszlopá'-nak hívták: *Maylmen stötte* és szerintük ez hordozza világot. A skandinávok ily alakban nem ismerik a világoszlopot, de régebben tisztelték (l. fent), bár OLRİK (loc. cit.) felteszi, hogy a skandinávoktól került át a lappokhoz.³¹ Ezek a lapp istenségooszlopok finn eredetűek, mert ezen oszlopok a sarkcsillag jelképei (rendszerint szeg volt a tetejükön) és a sarkcsillag lapp neve *boahenavlle* 'észak szege, fenék szege', szerepel még *battenavlle* is, melyek nyelvi kritériumok alapján finn eredetűek. Ez a sarkcsillag a *sampo* is, ezt a szeget kellett és lehetett kovácsolni, megszerezni és ennek birtoklásától függhetett a szántás és aratás.³²

3.

Honnan jön ez a világoszlophoz a finnugor népekhez? Ebben a kérdésben a pusztán néprajzi adatok nem igazítanak el, sőt csak tévúton való bolyongásra és találgatásra adnak alkalmat. Míg IPOLYI szerint a világot tartó nagy fa indogermán eredetű³³ és ennek tartja FR. ROLF SCHRÖDER is,³⁴ addig SOLY-MOSSY szerint autochton az ural-altáji népeknél.³⁵ Maga a monda és a vallási elemek nem igazítanak el ebben a vitában, de feltétlen bizonyossággal eligazítanak a nyelvi elemek, a szó és a nyelv kutatás. Csak a szó dönthet, ha megtalálható. És meg is található a finn nyelvben, még pedig a Kalevala csodálatos „malmában“, mely mint mondtuk, eredetileg önmaga körül forgó világoszlop volt és ez a *sampo*. A finn szónak az eposzban és variánsaiban következő alakjai vannak: 1. *sammas*,

³¹ Az Edda ismerte a világoszlopot, a germánoknál is volt oszlop-istenség, a szászok nagy szentsége, az *Irmínsúl* 'universalis columna, quasi sustinens omnia'. Nagy Károly döntette le 772-ben. Említi SETÄLÄ MNy. XXIX: 203 k.

³² SETÄLÄ MNy. XXIX: 204—205. — Norvég Lappföldön, midőn a napnak vagy holdnak akartak áldozni az áldozófa (*aerro-muor*) ill. bálvány mellé egy fát helyeztek, melynek felső vége karikaformára volt faragva (a nap képe v. ö. a sarkcsillag szeg alakja) és a karika csattokkal volt felszerelve. — E. J. JESSEN: Afhandling om de Norske Finners og Lappers, Hedenske Religion. Idézi Krohn 115.

³³ Magyar Mythológia II: 78.

³⁴ Op. laud.

³⁵ Loc. cit.

gen. ? **sampaan* ~ *sammaan*, 2. **sampa*, gen. *samman*, 3. **sampi*, gen. *sammen* ~ *sammi*, gen. *sammin*, 4. *sampo*, gen. *sammon* ~ *samp(p)u*, *samppo*, gen. *sampon*. Vannak még félreértéssel elrontott alakok is: *sämpy* stb.³⁶ Kicsinyítő képzős alak *sampue*, gen. *sammut* (Kalevala 7, 343).³⁷ Mivel a szó jelentése, '(világ-)oszlop', etimológiailag összefügg azon f. *sammas* szóval, melynek jelentése 'Pfeiler, Pfosten, Stütze, Säule'.³⁸

Mivel a *sampo* jelentése 'világoszlop', visszatérünk azon oszlophoz, mely az egész indogermán nyelvterületen el van terjedve és amelyre vonatkozó verseket idéztünk az Atharva-védából:

„Vom Skambha wird der Himmel und die Erde
Ewig gehalten auseinander,
Auf Skambha (ruht) dies beseelte All,
Was atmet, was die Augen schließt“. (X. 8, 2.)

Az indben a világot tartó nagy oszlop neve ezen sorok szerint *Skambha*, mely szó hangtanilag pontos megfelelője a finn *sampo*. A Védában a szót csak átvitt értelemben használják (R̥g veda I, 34, 2; IV. 13, 5 stb.): „*skambha* is used but only metaphorically“.³⁹ Ide tartozik *stambha* 'Säule' („*stambha* 'pillar' is found in the Kathaka Samhitā (XXX. 9, XXXI. 1) and often in the Sūtras“).⁴⁰ Ezen átvitt, vallásos értelemben használt szavak a következő szócsaládhoz kapcsolódnak: **squabh-* 'stützen': óind *skabnāti* *skabnōti* 'befestigt, stützt, stemmt auf', *skambhá-h.* *skámbhana-m* 'Stütze, Pfeiler'; óiráni *upaskambām* 'unter Festmachen', *fraskamba-*, *irasčimbana-* 'Stützbalken,

³⁶ E. N. SETÄLÄ FUF. 2 (1902): 145.

³⁷ SZINNYEI: Finn-magyar szótár 375.

³⁸ SETÄLÄ id. h. a *sampo* etimológiája után kutatva, ezt a szót is felvette más 11 szóval az etimológiailag tekintetbe jövő szók közé, de akkor még 'Drache' jelentést tulajdonított a *sampo*-nak és így nem találhatta meg a helyes származtatást. Meg kell említeni, hogy DONNER is összekapcsolta a *sammas*-t a *sampo*-val, de jelentésánál tévesen magyarázta mindkettőt. Szerinte jelentésük 'valami homályos', mint pl. a felhők mögé rejtőzött nap. Vergleichendes Wörterbuch II: 158, § 850. A *sampo* és *sammas* összefüggésére l. még UNO HOLMBERG Virittájä 22: 136; idézi JALO KALIMA. FUF. 21: 137.

³⁹ MACDONELL-KEITH: Vedic index of names und subjects II: 483.

⁴⁰ Ibid.

Tragbalken, Pfeiler',⁴¹ 'Vorhalle, Säulenhof'.⁴² Ezen árja szavakhoz tartozónak véli Walde⁴³ és Uhlenbeck a lat. *scamnum* < **skabhnom* 'Bank, Schemel', kicsinyítő *scabillum*, *scabellum* 'Schemel' szavakat, de VENDRYÈS ezen egyeztetést elveti.⁴⁴ A latin szóból kelta jövevényszavak középir *scamun*, breton *scàon* 'Bank' stb.;⁴⁵ orosz *skamija*, ófn. *scamal*, kgör. *σκάμνος* > ószl. *skominū* (M. VASMER: Griech.-slav. Studien)⁴⁶ BARTHOLOMAE iráni **skamb*-tövet vesz fel, ezt a tövet tételezhetnők fel az ind szavaknál is bár WALDE **sqabh*-tövet gondol és az orrhangzó infixum fellépését az azonos jelentésű **step*-tő *-m-* infixumos alakjainak hatásával magyarázza GÜNTERT nyomán.⁴⁷ Mivel mindkét tónél fordulnak elő úgy *m*-es, mint *m*-nélküli alakok, feltehetjük, hogy oly nazális infixumról van szó, mely szerszámokat, fogó eszközöket stb. jelentő szavaknál sűrűn előfordul.⁴⁸ Az *sk*-szókezdet mellett találunk *st*-szókezdő hangcsoportot is; óind *stabhnāti*, *stabhnōti*, *stambhati* 'stützen, feststellen stb.', *stambha-h* 'Pfosten, Pfeiler, Säule',⁴⁹ azonban az *st*-kezdetű szócsaládban csak *materiális* értelemben fordul elő azon szó, mely a finn *sampo* etimonjaként szerepelhet, (óind *stambha-h* 'Pfosten'), átvitt értelemben csakis a *skambha-h* ~ *skambha* szót találjuk. Így tehát a finn szó etimonia ind eredetű és ezen átvétel ismét rávilágít a finn-ugor és ind népek vallási téren lefolyt érintkezésére.

JALO KALIMA szerint finn *sammas* ~ *sampas* 'Grenzstein', vót *sammas* 'Pfeiler', észt *sammas* 'Säule' az óind *stambhas* 'Pfosten, Pfeiler, Säule' szóból erednek és a *t* hang úgy vészett el, mint finn *suuri* 'gross' < óind *sthūra* 'gross, kräftig' átvételénél. Vagy *st*- az átvevő nyelvben **č*- lett és ebből a finn nyelv-

⁴¹ WALDE—POKORNY: Vgl. Wörterb. d. indogerm. Sprachen. II: 539.

⁴² BARTHOLOMAE: Altiran. 106. 1587 és 1002.

⁴³ WALDE—POKORNY: Op. land. II: 539.

⁴⁴ Mém. de la Soc. Ling. XX: 276.

⁴⁵ FICK: Vgl. 206. II⁴ 308, VENDRYÈS: De hib. voc. 174.

⁴⁶ O. SCHRADER: Reallex. d. idg. Altertumskunde (1929) s. v. Bank.

⁴⁷ WALDE—POKORNY: Loc. cit. és 624. — GÜNTERT: Über Reimwortbildungen im Arischen u. Altgriechischen. Heidelberg 1904. 26 kk.

⁴⁸ AUR. SAUVAGEOT: Mélanges Vendryès, Paris 1925 pp. 317—322.

— SCHMIDT JÓZSEF: Nasális infixum névszókben. Budapest 1904. — ERDŐDI Nyr. 64: 21.

⁴⁹ WALDE—POKORNY 624.

vekben szabályosan *s-* fejlődött.⁵⁰ Azonban mi már régebben rámutattunk, hogy csakis a *sk-* kezdetű szó jelentésével hozható a finn szó jelentése kapcsolatba⁵¹ és pedig éppen az átvitt értelemben való használat kritériuma a pontos etimon megállapításának. A szókezdő árja (ill. óind) *sk-* a finnben szabályszerűen *s-* hangot ad: v. ö. finn *säle* 'segmen ligni pinei', lapp *čallet* 'hasítani', cser. *šelam* 'vágni, hasítani', vog. *sili* 'felvágni', *silti* 'hasítani', magyar *szelni*, *szel* < litván *skeliù* 'hasítani', görög *σάλλω* 'vágok, árok'. Ezen szavakat H. JACOBSON állította egymás mellé és a következő feltevést mondotta ki: „vielleicht wird man nach einem Lautgesetz suchen, nach dem irgendwie unter bestimmten Bedingungen urspr. *sk* im Urfinnisch-Ugr. zu *s* geworden wäre“ (wie idg *sk* im Iran. über *ś* zu *s*).⁵² Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy a finnugor nyelvek szókezdetben nem kedvelnek mássalhangzócsoporthoz és azt lehetőleg egyszerűsítik vagy ejtéskönnyítő magánhangzó betoldása vagy egyik mássalhangzó kivetése által; így nem kell *sk* > *ś* > *s* hangfejlődést felvennünk, hanem a *k* hang kiesésére kell gondolnunk, melyet a finn-ugor beszélők kivetettek.

Ezen szó bizonyítja, hogy a finnugorok nem csak iráni eredetű szokat vettek át, hanem ind eredetűeket is, mint ezt már SCHMIDT JÓZSEF feltételezte.⁵³

4.

„Tudsz-e szampót kovácsolni,
Tarkatetőst ékíteni?”

— kérdi a Kalevala. Ez a „tarkatetős szampó” elvitt bennünket végtelen útra, a monda és vallási hit vándorlásának útjára, láttuk, mint lehet következtetni parányi emlékekből és szavakból egykori gazdag művelődési érintkezésre.

Ez a mese és mítosz útja Keletről Nyugatra.

Erdődi József.

⁵⁰ FUF. 21: 130, 133 k.

⁵¹ ERDŐDI: Indogerm. Forsch. 50: 217. (Ezen cikket J. KALIMA nem ismerte.)

⁵² Arier u. Ugrofinnen. Göttingen 1922. 15. oldal, 1. jegyzet.

⁵³ Nyr. 52: 66. — A *sampo*-n kívül ind eredetű szó a Kalevalában *sarajas* 'tenger' < ind *śrāyas* 'felület, tér'. Itt világűrt jelent. SETÄLÄ MNy. XXIX: 200—201.

ÉS-VÉS.

Az EtSz. legutóbbi füzete (XI. füz. 3. l.) 'fúr-farag'-nak értelmezi a címül írt ikerszót s ezt jegyzi meg róla: „Talán helyes a MTsz. 'ás-vés' értelmezéséből kifolyólag az [a vélemény], hogy az *és-vés* illeszkedett alak *ás-vés*-ből”.

Az EtSz. szerkesztői tehát a MTsz. 'ás-vés' értelmezésére alapítják szószármaztatásukat, sőt — látni fogjuk — értelmezésüket is. A MTsz.-ban [2. és] alatt ez olvasható: „*és-vés* : *ás-vés* (Palócság Nyr. XXI. 306).“ SZINNYEI tehát csak a palócságból közölt ikerszót értelmezi 'ás-vés'-nek. Mielőtt ennek pontosabban utánajárnánk, nézzük meg, mit mond a MTsz. az *ás-vés*ről. Itt a következő szöveget találjuk: „*ás-vés* : ~ [tehát a szó jelentése 'fúr-farag, faragcsál', mint az előtte levő *ásnyes* szóé] (Szatmár m. Nagybánya Nyr. IX. 139)“. Tehát SZINNYEI ismét csak a nagybányai *ás-vés*-t értelmezi 'fúr-farag'-nak s az EtSz. szerkesztői ezt az értelmezést vitték át a palóc *és-vés*-re és ARANY *és-vés* szavára.

Ha még tovább utánanézzünk a hivatkozásoknak, akkor az is kitűnik, hogy az *és-vés* < *ás-vés* származtatás nem is az EtSz.-ban bukkan fel először, hanem a MTsz. által idézett helyen — legalább is az *és-vés*re biztosan s talán ARANY *és-vés*-ére is — egy palóc nyelvjárástanulmányban, amelyet BARTHA JÓZSEF írt. Itt az „*Elülső hang hátsó heyyet*“ c. fejezetben ezt a szüksézzavú szöveget találjuk: „*és-vés* (*ás-vés*, Arany Toldi szerelmében: *és-vés*)“. A fejezet-cím világosan megmondja, hogy a szerző itt *ê* (ê?, é?) < *á* változást tesz fel. Ebben a rövidke szövegben tehát megtaláltuk a MTsz. értelmezését — amelyet az EtSz. perdöntőnek tart — s az EtSz. származtatását.

BARTHA szövege azonban annyira homályos, hogy a származtatás biztos alapjául nem tekinthető. Már a hangjelölésről sem tudjuk, hogy helyes-e, nem-e. E jelölés szerint ugyanis alighanem széles ejtésű magánhangzókat (l^éš — v^éš) kell olvasnunk a nyelv függőleges helyzetének egy foknyi különbségével. Ha így van, akkor az *ás-vés*-t is számba kell vennünk, de ha *és-vés* (= [ēš-vēš] vagy talán [ēš — vēš]?) a kérdéses szó hangalakja, akkor az *ás-vés*-sel aligha kezddhetünk valamit. Azonkívül a zárójelben odavetett *ás-vés*-ről sem tudhatjuk biz-

tosan, hogy eredetibb s esetleg a Palócságban is járatos alak gyanánt közli-e a szerző, vagy értelmezésként. Az azonban kétségtelen, hogy az ARANYból idézett *és-vés* egészen mást jelent, mint amilyen jelentésben az *ás-vés-t* ismerjük.

Az eddig elmondottak is megerősítenek bennünket abban a hitünkben, hogy az *és-vés* < *ás-vés* származtatás problematikus s az EtSz. „*talán*” kifejezése nagyon is szükséges a *helyes* elé. De a BARTHA-féle szöveg homályos voltától eltekintve is több nehézséget rejt magában ez a származtatás.

Egyik szegedi ismerősöm nem sokkal az EtSz. említett füzetének megjelenése után kifogásolta e származtatásban, hogy a MTsz. *ás-vés* adata Szatmár megyéből, az *és-vés* pedig a Palócságból való. Ő tehát szóföldrajzi szempontból nem találta igazoltnak a származtatást. Tagadhatatlanul ez is nehézség; de a szóföldrajzi adatok hiánya véletlen eredménye is lehet. Megvan az *ás-vés* pl. a tolnamegyei Sárszentlőrincen is (Nyr. III, 177.). A nyáron pedig alkalmam volt meggyőződni arról, hogy az *ás-vés* Somogy és Zala megyében is használt kifejezés: Gamáson (Somogy m.) ugyanis feljegyeztem az *ás-vés* [!] szót 'farag' jelentésben s egy más alkalommal a faragcsáló férfinak odakiáltott *Mit ásó-véső?* ('*Mit ásol-véső!*') mondatot; a zalamegyei Pusztaszentlászló községből való fiatal földműves beszédéből pedig a következő mondatokat jegyeztem fel: *Mennyit ástam-véstem* [= 'kapáltam a szárazság miatt kemény szőlőföldet'], *méksé tuttam vele sémire sē mēnni*; *Hiiába ásd-véséd* [a kerted földjét, ásóval], *iszēn nēm találod még!* [t. i. azt a kincset, amelynek jelenlétére az ezüstszerű láng fellobbanásából következtetett a kert tulajdonosa.] Tovább érdeklődve megtudtam, hogy Szentlászlón *ás-sa-vési* az ács az épületfát, amikor dolgozik [tehát: 'fúr-farag, vés'], a munkás, amikor kemény földet kapál [tehát olyan nehezen munkálható a föld, mint a fa], vagy bármilyen földet ás [tehát: 'ás']. Az *ás* ígét magában Szentlászlón csak a földnek ásóval, a *vés-t* pedig csak keményebb tárgynak (rendszerint fának, ritkábban vasnak, kőnek) vésővel való megmunkálásra használják. (Arra a kérdésemre, hogy ismerik-e az *és-vés*, *ési-vési* kifejezéseket Szentlászlón, emberem először határozott tagadó választ adott, később önkénytelenül mégis azt mondta: *Mit éséd-véséd azt a fát?* — persze valószínűleg a kérdésem hatása alatt. De ebben

az esetben sem tanulság nélkül való ez a mondata az *és-vés* ikerszó tudatában a *vés* igéhez aszociálódott!)

A szentlászlói szóhasználat azért is figyelmet érdemel, mert meggyőződhetünk belőle arról, hogy bizonyos mellérendelő összetételekben az első (pl. *ás-vés* 'ás') és második tag (pl. *ás-vés* 'fúr-farag') jelentéséhez egyaránt igazodhatik a származékszó értelme és használati köre. Mellérendelő összetételeinket ilyen szempontból még nem vizsgálták meg módszeresen.

A Szatmár, Tolna, Somogy és Zala vármegyékből való népnyelvi adatok tanúsága mellett feltételezhetjük, hogy az *ás-vés* szó a palócoknál is járatos, tehát a szóföldrajzi nehézség nem elháríthatatlan akadálya az ismertetett származtatásnak.

Sokkal nagyobb jelentőségű a két szó viszonyának tisztázásában a hangtörténet vallomása. Láttuk, hogy az EtSz. illeszkedésnek nevezi a feltett *é* < *á* változást s BARTHA sem képzelhette el másként az *á*-nak *é*-vel (?) való helyettesítését. A magánhangzók hasonulásának (az EtSz. kifejezésével: illeszkedésének) vizsgálatával foglalkozott éppen az elmúlt fél-évben egyetemi előadásaiban HORGER tanár úr. A részletes vizsgálat eredményeiből minket most a következő tételei érdekelnek: 1. A hosszú magánhangzók sokkal kisebb mértékben hasonultak akár a megelőző, akár az utánuk következő magánhangzóhoz, mint a rövidek. 2. A hasonulás mindig csak egységes szónak érzett kifejezésekben következett be, tehát az összetételekben csak a szó összetett voltának a tudatban való elhomályosulása után. Érdekelnek még bennünket példái közül is azok, amelyek az *és-vés* < *ás-vés* hangváltozást igazolják. Nagy meglepetésünkre azonban az *á*-nak regreszív hasonulására mindössze két példát találunk s a kettő közül is az egyik (feltételes) példa éppen az *és-vés*. Nézzük meg hát, hogy az egyedül maradt *é* < *á* változást mutató példának milyen bizonyító értéke van!

A magára maradt példánk nem más, mint a *nélkül* névutó! Tehát névutó, amelynek első tagja eredetileg a *-nál* rag volt, vagyis állandóan hangsúlytalan helyzetben levő suffixum! Ezért bátran feltehetjük azt is, hogy a *nélkül* névutónak már akkor is volt *nélkül* alakja, amikor a nyelv-érzék még érezte a *földnélkül*, *háználkül* féle kifejezéseknek

eredetibb *föld-nél kül* = földnél kívül' *ház-nál kül* 'háznál kívül' szerkezetét! S a XVI. század második negyedében Szent Pál leveleinek a KOMJÁTHI-féle fordításában még ilyen szerkezetet találunk: *ew gyalazasoknal, yteleteknel es karhozatok-nalkewl* (117. l., NySz.), tehát elülső hangrendű szó mellett *-nél*, hátulsó hangrendű mellett pedig *-nál* e névutónak előtagja! (Megvan a *nélkül* alakú névutó már a XV. sz.-ban is, pl. Bécsi C. 58, MünchC. 160. NySz., mindkét példában elülső hangrendű szón.) Tehát a *nélkül* névutóban nem hangsúlyos helyzetű hasonulás történt, hanem már a hangsúlytalan helyzetében hasonult *-nél* suffixummal egyesült a *kül* névutó! De ha a *nálkül* névutó kezdettől fogva egységes szó lett volna is (pl. valamilyen jövevényszó), ebben valószínűleg akkor is megtörtént volna az egyik magánhangzó hasonulása a magyarban páratlan *á—ü* hangkapcsolat miatt. Valószínűleg az *á—ü* páratlan voltának köszönhető, hogy *nélkül* névutónk *nálkül* alakja nem tudott meggyökeresedni, míg pl. az *óta* (< *ól-ta*) névutónak N. *öte* (< *-öl-te*, eredetileg elülső hangrendű szók után!) alakváltozata is van.

Ezzel szemben az *á—é* hangkövetkezés már régóta megvan a magyarban (vö. *káv é, mál é* a NySz. adatai szerint a XVII. sz. óta, *játék* már a kódexekben is! stb.), tehát a magyar nyelv artikulációs bázisa szempontjából nem hasonlítható össze az *á—ü* hangkövetkezéssel. Az *és-vés* < *ás-vés* hangváltásra tehát egyetlen bizonyító példánk sincs (BARTHA sem idéz más példát a Palócságból), sőt még az egységes szóknak érzett *káv é, mál é, játék*-féle kifejezésekben sem történt hasonulás, pedig elsősorban ezekben kellene elvárunk! Sőt tovább mehetünk: az *ás-vés* még csak elhomályosult összetételnek sem tartható! Ha hozzávesszük ehhez azt a fonetikai tényt, hogy az *á* hangzóssága legnagyobb a magyar hangrendszerben, akkor az *és-vés* < *ás-vés* származtatást, mint helytelen magyarázatot, nyugodtan elvetethetjük.

De hátha mellérendelő összetételeink és ikerszavaink más-ként viselkednek? Hátha ezek körében valóban igazolható a hangsúlyos helyzetű *á* hasonulása? Bár a hasonulás nem ismeretlen jelenség az ikerszók első tagjában (pl. *bűbáj* > R. *búbáj* s valószínűleg hasonlóan kell felíognunk a *csűr-csavar, zűr-zavar* ~ *csűr-csavar, zűr-zavar* ikerszók viszonyát is) ilyen

helyzetű *é* < *á* változást itt sem találunk, tehát az *és-vés*-t is másként kell magyaráznunk.

Mielőtt azonban az *és-vés* eredetét megfejtenénk, ARANY nyelvhasználatát is érdemes lesz megvizsgálnunk. ARANY a *Toldi Szerelme* XI. énekében használja az *és-vés* ikerszót:

Igy ezek [a vár védői] áldással kivonultak szépen;
De félelem *és-vés* az urak szívében ... (121. vsz., ÖM. II. 1883.
[487.]

Talán felesleges is megjegyeznünk, hogy ARANY ikerszava független a palóc *és-vés*-től, mert utóbbit a *Toldi Szerelme* megjelenése után csaknem húsz évvel később közölték. Mivel eddig nincs eldöntve, hogy ARANY *és-vés* szava honnan való, tegyük fel, hogy ARANY maga alkotta s vizsgáljuk meg, hogyan alkothatta. ARANYnak a TSz.-hez írt Glossariumában (i. m. 545.) ikerszavunkra vonatkozólag a következő jegyzetet találjuk: „*és-vés* (szív): marczauglódik. XI. 121.“ Itt tehát egészen más szóval magyaráz ARANY s nyoma sincs az *ás-vés*-nek! Pedig ugyancsak a TSz.-ben s ugyanazon énekben előkerül ez is:

S ekkor Lajos, a mint kedveze az óra,
Kulcsos nagy Averszát megnyargalta volna,
De J a k a b a hosszú ostrom alatt g á t t a l
Körül ásta-véste, ló nem mehet által,
Az egész környék egy ö s s z e - v i s s z a á r o k,
Beléje vezetve nagy lusta mocsárok;
Gyalogja hol átbú s kicsi lovassága,
Ott is védi karók sűrű sokasága. (XI. 57. vsz.; i. m. 466.)

Nem vehette ARANY az *ás-vés* szót sem a Nyelvőr nagybányai közleményéből, mert a TSz.-nél ez is egy évvel később jelent meg. De nem vette ARANY e szót a CZUCZOR—FOGARASI-féle szótárból sem, mert már 1853-ban is használja *Tájkép* c. töredékes versében:

Nincs halom a téren; vagy csak eltévedve,
Mintha olykor a föld buborékot vetne;
Azt is e m b e r i k é z *ásta-véste* látszik,
Hogy alá temesse egyikét a másik. (ÖM. IV. 383.)

Az idézetekből tehát az is kitűnik, hogy ARANY az *és-vés* ikerszót elvont, az *ás-vés*-t pedig konkrét értelemben használja. Ha a negativumokból is következtethetünk, akkor ARANY ketős nyelvhasználata alapján s a magyarázó jegyzetben hiányzó, de egyébként előkerülő *ás-vés* szavából arra kell következtetnünk, hogy ARANY tudatában egészen más képzetekkel állt asszociatív kapcsolatban az *ás-vés*, mint az *és-vés* ikerszó s hogy az utóbbi csakis a *vés* igéből való ikerítés lehet.

ARANY nyelvhasználata tehát ugyanarra az igére utal bennünket, mint a szentlászlói földműves idézett mondata.

Vés-ből csakis a *v* elhagyásával lehet (*vés-vés* helyett) *és-vés* ikerszó. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy ilyen módon keletkezik-e ikerszó a magyarban. Ha nem is olyan általános típusa ez az ikerítésnek, amelyet a *turka-barka*, *ingó-bingó*-féle ikerszónál figyelhetünk meg, azért igazolható típus ez is.

A *vigyorog* mellett használatos *igyorog-vigyorog* ikerige, bár **igyorog* magában nincs, tehát összetételről nem lehet szó. Ugyanígy nincsen **icsog* szó sem a magyarban s mégis van a népnyelvben *icsog-vicsog* ikerszó, — a N. *vicsog* (~ *vicsog*) 'vihog' igéből. De nem is kell messzire mennünk újabb példáért, mert a *vihog*-ból is alkottak *ihog-vihog* ikerszót. Hasonló eredetű ikerszók még: *irgonc-virgonc* (APOR DEZSŐ, *Az ikerszók*, 1906. 9.); *illog-villog*, *illan-villan* 'tünedez' MTsz. (aligha gondolhatunk az *illan* ige hatására, mert az *Illant-villant*, s *többé nem láttuk* székelyföldi kifejezés eredetére az ugyancsak székelyföldi *Eggyet villant s tovább illant* kifejezés világít rá). Szóföldrajzi okokból idetartozónak kell tartanunk a brassómegyei *áj-váj* (*ájom-vájom* 'a titkot fürkészem' Nyr. III. 523.) ikerszót, mivel *áj* 'ás' csak Dunántúlról ismert s az *áj* ige már nagyon régen elavulhatott. Bizonyára a *v* elhagyásával való ikerítés eredménye az udvarhelymegyei *het-vete* < **ete-vete* 'általvető' > 'átalag' (a MTsz. fordított irányú jelentésváltozást tesz fel) s a dunántúli *harázzló-varázzló* 'varázzló' MTsz. < **arázzló-varázzló* is. Nagyon valószínű, hogy a gyermekversekből még több példával is igazolható ez a típus. Dunaföldváron pl. a *völgy* is ikerítődött ilyen módon: *Héj nyulacska, nyulacska ögyet-vögyet befussa*. (Nyr. XVII. 235. MTsz.).

Megvan az ikerítésnek ez a típusa a régi nyelvben is. Az *igyorog-vigyorog* pl. már 1675-ben előfordul SZATHMÁR-NÉ-

METHI MIHÁLY *Dominica* c. művében (202. l.): „Minden szentség nélkül viselik magokat az isten ígéjének halgatásának idején, *igyorognak s vigyorognak*“. (NySz.) Az *ihog-vihog* ötven évvel előbb előfordul már továbbképzett alakban (1626: Az mostani iffiu népeknek idegenekkel *ihogása vihogása*, cédasága.. ZVONARICS MIHÁLY, *Magyar Postilla* I, 186.), az *ihogoc vihogoc* (= *ihogók-vihogók*) ellen BORNEMISSZA PÉTER már 1584-ben kikel a *Prédikációiban*, sőt megvan ez az ikerszó már a XVI. sz. második negyedében: „*lhagtok vihagtok*, piaczra ha mentek, az gonosz ifiaknak bűnre okot adtok“. (RMK. II. 154. NySz.)

Az és-vés < vés származtatás ellen tehát alaktanilag semmi kifogásunk sem lehet. De magyarázatra szorul még ez ikerszónak ARANY-használta jelentése:

Már a *Toldi Szerelme* idézett mondatából (*Félelem és-vés az urak szívében*) is megállapítható, hogy az és-vés ikerszónak itt visszaható értelme van ('vésődik'), de kétségtelenné teszi ezt ARANY 'marczanglódik' értelmezése. Ez a használat és értelmezés rávilágít a jelentésváltozás folyamatára és lélektani alapjára is: ARANY kétségtelenül a félelem okozta hasogató fájdalomra gondolt e kifejezés megalkotásában (vö. a *marcangol* eredetibb jelentését: 'tép, szagga' MTsz., NySz.; R. *marcong* 'ua.'; *mar*, *mardos*, *mardoz*, az egész szócsaládban megfigyelhető ugyanaz a jelentésváltozás; lelkiismeret-*furdalás*) s ezért gondolt a kemény tárgyak hasítás-szerű megmunkálására alkalmazott vés ige fogalom körére. A vés (~ **vés-ik*) *'hasad' > 'hasadás következtében fáj' névátvitel tehát a másodlagos komplikációs jelentésváltozások ama csoportjába tartozik, amelyekben a hangulati rokonság alapján a külső folyamatok nevét valamilyen érzelem megnevezésére alkalmazzuk. (A jelentésváltozásoknak ezzel a csoportjával nálunk eddig még nem foglalkoztak részletesen.)

Tanulságos lesz az és-vés-sel szembeállítanunk az ás-vés elvont értelmű használatát. A NySz. és MÁTYÁS FLÓRIÁN *Nyelvtörténeti Szótárkísérlete* szerint előfordult az ás-vés 'nyomoz, tudakoz' jelentésben: „A csél-csapós be-szinli magát, még a mélyec titkoltatnak is ki fessegetvén, *ás-ván-vésvén* és ki-horgászván“. (Com: Jan. 185. 1643/73.) Itt még mindkét szóképzettartalma benne van a származékszó

jelentésben, de egy régebbi idézet tanúsága szerint a kincsásás hasonlata rejlik az *ás-vés*nek eme jelentésében: „Ha úgy keresed a bölcheseget mint a pénzt, és azt úgy *ásandod véssended* (nyomozandod, tudakozandod) mint a kincset, megtalálod azt“. (Veresm: Lev. 277. 1639.)

A R. *áskál-véskél* is átvitt értelmű kifejezéssé lett ('áskálódik' 1750. FALUDI: *Udvari Ember* I, 108; 1787: u. az: *Téli Éjtszakák* 256, 390. NySz., MFl.), de PÁZMÁNY *Prédikációiban* még megtaláljuk azt a szemléleti alapot, amelyen az 'áskálódik' jelentés nyugszik: „Az ördög éjjel nappal veszedelmet *áskál, véskél* a lánk“. (603. l. 1636. MFl., NySz.) Ugyanezen a szemléleten alapul a N. *áskapál*, R. *áskapalás* (1774. EtSz.; vö. ezekhez, hogy Szentlászlón a *kapás* is *ássá-vési* a földet) és az *áskálódik*. Kifejezések átvitt értelmű használata. Az 'áskálódik' > 'veszedelmet ás' > 'vermet át'. (Vö. Aki másnak *vermet ás* maga esik bele. km. a XVI. század óta; *farkas-verem*) jelentésváltozás tehát asszimiláción alapul s az *ás-vés*, *áskál-véskél*, *áskapál*, *áskapalás* összetételek átvitt értelmű jelentése az *ás* előtag sajátos használatában gyökerezik. (Ebből egyszersmind az is következik, hogy az *ás-vés*-nek konkrét 'fúr-farag' jelentése újabb e szónak és származékainak elvont jelentésénél!)

Az *ás* ige átvitt értelmű használatában (s így az *ás-vés*-ében is) tehát nyoma sincs a hasogató fájdalom képzetének s most már megérthetjük, miért van meg az a határozott megkülönböztetés ARANYnál az *ás-vés* és *és-vés* szavak alkalmazásában. A palócsági *és-vēs* pedig, ha valóban [*ēs-vēs*]-nek hangzik s jelentése 'ás-vés (ő : ás? fúr-farag?)' szöveggyűlés eredménye < *[*ēs-vēs*] × *ás-vés*.

Az EtSz. a palóc népnyelvi *ēs-vēs*-en és ARANY *és-vés* szaván kívül nem tud ez ikerszónak más előfordulásáról. A MTsz. utalásai közt sem találunk más alakváltozatot. Pedig minden bizonnyal idetartozik még a N. *isik-visik* 'esenkedik, vágyik' ikerszó is. Erre a szóra a biharmegyei Pocsajról (*isik-visik* rá a foga 'vágyódik rá' Nyr. VI. 424.), Túrkevéről (*isik-visik* a lelke érte uo. VIII. 469.), Mezőtúrról (*isnek-visnek* a gyermekek valami után uo. 189.) és Békés megyéből (*iszett-viszett* a lelke 'nyugtalankodott, vágyott' uo. IV. 372.) vannak adataink. A hangalakbeli eltérésnek az a magyarázata, hogy ezek az adatok — bizonyára csak véletlenül — mind *i-ző* nyelvjárásokból

valók. Jelentés tekintetében is megfelel ez ARANY *és-vés-ének*, csak hogy itt nem a félelem okozta hasogató fájdalomra vonódott át a név, hanem a nyugtalankodás, vágyakozás okozta hasonló hatású érzelem megnevezésére. A konkrét értelmű *vés*: átvitt értelmű (**vés-ik* > **vis-ik* >) *isik-visik* igék viszonya egy másik népnyelvi párhuzammal is támogatható: *ki-vás* 'kiváj': *vás-ik* 'vágyik, erősen kívánczik' MTsz. (: *vásód-ik* 1. 'nyugtalankodik'; 2. 'vágyódik' MTsz.) A nyugtalankodásnak itt említett szemléleten alapuló elnevezésére jó példát találunk KRIZA Vadrózsáiban (367. l.): *Mit vásódogl annyit, te vásott fenekű? Tám bizony nyü van a tenekedbe?*

ARANY persze ismerhette a N. *isik-visik* ikerszót Biharból, de a Nyelvőr idetartozó adatai későbbiek a *Toldi Szerelme* megírásnál.¹

Kelemen József.

Szegedi tájszavak.

(Első közlemény.)

ablakos: házaló üveges tót.
abronyica: vízfordó rúd, amelynek két végére vödört, köcsögöt akasztanak (mióta nem a Tiszáról hordják az ivóvizet, a szó is, szokás is kezd emlékezetből kikopni).
ade ~ adi: add ide.
agár: sovány (gúnyos).

agytányos: segítőtárs (kissé gúnyos).
áj: 1. a város alsó vége. Ott laknak az ájjon. 2. valaminek az alja: ájbúza.
ájtatos: ~ ájtatos.
akar: ~ akár. Akarki, akar-hogy stb.

¹ ARANY valóban ismerte a N. *isik-visik* ikerszót. E cikk kiadását követően olvastam ARANY LÁSZLÓNÁL *Az őszike* c. népmesében: „A szép királynénak ... sehogy se volt nyugta; mindig a kis fiú után *isett-visett* a lelke”. ÖM. IV. 1901: 57. Mivel ez a mese a Kisf. Társ. Népkölt. Gyűjt.-ében nincs meg, minden bizonnyal ARANY-L. 1862-i gyűjteményéből való (*Eredeti népmesék*, Pest. — E gyűjteményhez Szegeden nem juthattam hozzá.) Erről pedig GYULAI azt írja, hogy ARANY LÁSZLÓ és JULISKA „megmutatták atyjoknak, aki gondosan átnézte és kiadását eszközölte”. (ArL: ÖM. IV. 5.) Ha figyelembe vesszük, hogy Arany János maga is foglalkozott az *i-zéssel* s a *vés* igéről is tudta, hogy *i-ző* vidéken *vis* alakban használatos (vö. Arany: Hátrah. Próz. Dolg. 1889: 320.), nyugodtan kimondhatjuk sejtésünket: az *és-vés* 'marcanglódik' ikerszót Arany maga alkotta, még pedig valószínűleg a N. *isik-visik* 'vágyakozik' ikerszó analógiájára.

- akcis: bor-italadó.
akkorú: ~ akkora.
alapos: testes, köpcös.
alít: vél, gondol.
elalítkozik: elalél, nem ügyel a szóra. De elalítkoztál!
alkalmatos: rendes, alkalmazkodni tudó. Alkalmatos embőr.
amâráék felé: amarra, helytelen irányban (tréfás).
amúgyossan: amúgy, különben. Hát amúgyossan hogy vannak?
ananászbarrack: ananászbarrack.
angyalbögyöllő: száraztészta, amit máshol núdlinak neveznek. Kiveszében lévő szó.
angyalfekvés: a kenyér béle és felső haja közötti üreg, elválás.
anyagássa: csíntalan gyerek (tréfás). Na te anyagássa!
anyaszéna: első kaszálás széna.
anyátlan: elhanyagolt külsejű emberre mondják, férfira is.
apëllál: följebez. A kinek nem teccik: apëllájjon!
araszt: arasz. Araszt ~ arasztot.
arányossann: folyton, szünet nélkül. Esik añ, arányossann.
asszonyom: így hívja a feleség az ura bátyjának feleségét.
asztalfia: asztalfiók. Ott van az asztalfiába!
aszt: ~ aztán.
atrec: levélcím.
attulanfogva: ~ attólfogva.
autombí ~ ótombí: automobil.
-avilódik: elavilódik: el-kallódik.
advënt: advent.
ágác: akác.
ágaskodik: kapaszkodik lábújj-hegyre állva.
ágencia: gőzhajóállomás.
áhúl: ájul. Majd eláhúltam!
áll elébbáll: gazdagabb, híresebb, mint más. Kiáll: kimerül. Kiállásig dőgozott.
ëggy áltóhejibe: ugyanegy helyen állva. Ilyen még: ëggy ültőhejibe; ëggy áltóhejibe mögívott ëgy. l. iter bort.
állam kapcájja, állad kapcájja, álla kapcájja stb. (elvont alakja nincs): állkapocs.
álladzó: fonál, vagy szíj, amivel pásztoremberek kalapjukat az állukhoz kötötték.
állás: l. marha állás.
álom: állam.
elámojodik: elámul, nem tud a csodálkozástól szóhoz jönni.
ápítkozik: áhít, áhítózik. Nê ápítkozzá utánna.
mögáprëndál: megneheztel
árja: dallam. Nem ezönn az árján kö danolni ezt a nótát. Sôt ilyeneket is hallani: nem ez az árja ennek a nótának.
áriás nótá: az ú. n. hallgató nótá.
árkus: ívpapír.
árokásó: írígy, áskálódó természetű.
ásóz: ás.
átalszomszéd: átellenben lakó szomszéd.
átamátájjú: ügyetlenül, hanyagúl tessékklássék-módra (melléknévi alakja nincs). De átamátájjú csináltad mög!
(Folyt. köv.)

Bálint Sándor.

Kisebb közlemények, apró megjegyzések.

Az új Középiskolai Tanárvizsgálati Szabályzat és a magyar nyelvjárások. Az új Középiskolai Tanárvizsgálati Szabályzatban (Budapest, 1934.) többi közt azt az újságot találjuk, hogy a magyar nyelv- és irodalmi szakos tanárjelöltek számára megszabott követelmények között nincsenek többé magyar nyelvjárások, holott a régiben még megvoltak.

A Közoktatásügyi Minisztérium az új szabályzat alkotásakor nemcsak jogszerűen, hanem szakszerűen is járt el, mivel illető szabályzatát a legilletékesebb szaktestület és szakemberek egyhangú javaslata alapján adta ki. Legyen szabad azonban nekem amaz érintett ponthoz utólag hozzászólanom. Nem helyeselhetem a szabályzat készítésében részt vettek azon állásfoglalását, mellyel a Tanárvizsgálati Szabályzat vizsgai követelményeiből kihagyták a magyar nyelvjárásokat.

Ismétlem: a szakvéleményt kérő minisztérium akkor tett következetesen, mikor a hivatalos szakértőktől kért szakvéleményt elfogadta, de magam ítélete szerint a szaktanácsadók tévedtek magyar szakos tanárjelöltjeink tudományos és nemzeti irányú képzésének kárára. Mivel e hely nem engedi meg a politizálást, nem fejtegetem, mit jelent a magyar nyelvjárások mellőzése abban a szabályzatban, mely — nagyon helyesen — gondoskodik arról, hogy magyar-német szakos tanárjelöltjeink foglalkozzanak a hazai német nyelvjárásokkal, sőt német anyanyelvű polgáraink közt való néprajzi kutatással is (l. 50. l.), csupán megállapítom, hogy a Tanárvizsgálati Szabályzat említett megváltoztatásának eredménye az, hogy tanárjelöltjeink az új szabályzatban Magyarország nyelvjárásaiból csak a német nyelvjárásaink tanulmányozását látják kötelezőnek és hazánk lakosaiból csak a németek között való néprajzi kutatást.

A Tanárvizsgálati Szabályzat kérdése közvetlenül nem tudományos, hanem tudománypolitikai kérdés. Ezért álláspontomat nem közvetlen tudományos okokkal támogatom, hanem közvetett érveléssel éppen azon tudománypolitikai tekintélyekkel, akik az új szabályzatot megalkották. Abban ugyanis nemcsak a német szakosok vizsgai követelményei közt lehet megtalálni a nyelvjárásokat, hanem meg lehet a francia szakosoké között

a francia nyelvjárásokat, a latin, görög stb. szakosoké között az itáliai, a görög dialektusokat stb. Nyilvánvaló ebből, hogy az új szabályzatot alkotó szakemberek általában szükségesnek tartják, hogy valamely nyelvi szak leendő tanára az illető nyelv nyelvjárásainak tanulmányozásáról is bizonyosságot tegyen a vizsgán.

Sőt az új szabályzat a magyar szakosok számára is renddel nyelvjárásokat. A magyar szakvizsgai követelmények között megtaláljuk a vogul, osztják, zürjén, votják, cseremis, mordvin, finn, lapp „nyelvjárási tagozódás“-t (l. 37. l.), szóval minden finnugor nyelvnek nyelvjárásait, csak egyetlen finnugor nyelvét nem: a magyarét.

Tudomásom szerint a közoktatásügyi kormány most foglalkozik az egyetemi oktatás és tanárképzés reformjával. Most az ideje hát annak, hogy a magyar nyelvjárások ügyére innen a juszérről tisztelettel felhívjam azoknak a központi tudósoknak figyelmét, akiknek a reformjavaslat kezdeményezésében és alkotásában elhatározó szerepük van. *Mészöly Gedeon.*

Csekey, Stephan v.: Die Verfassungsentwicklung Estlands 1929—1934. (SA. aus dem „Jahrbuch des öffentlichen Rechts“ Bd. 22.) Tübingen 1935. 48 S. Svájcön kívül egyedül Észtországnak volt 1934-ig olyan demokratikus alkotmánya, amely a köztársasági elnöki intézményt mint tipikus autokratikus elemet nem ismerte. Az észt államvén (Riigivanem) csak kifelé volt államfő, befelé felelős miniszterelnök volt, aki kormányválság idején, ami pedig évente megjött a téli hónapokban, helyét elhagyni kényszerült. Már 1926 óta megvolt a mozgalom olyan értelmű alkotmányreformhoz, amely az elnöki intézményt bevezesse. Két reformjavaslat is népszavazásra került 1932-ben és 1933-ban, de a nép mindkettőt elvetette. 1932 őszén azonban az úgynevezett „szabadságharcosok“ részéről, akik az 1918—20-i szabadságharcban résztvettek, egy szélső jobboldali fasiszta mozgalom indult meg, amely alkotmányváltató tervezetet dolgozott ki és azt hatalmas agitáció után 1933 október 16-án a népszavazás 72,7 %-os többséggel elfogadta. Az 1933 október 21-én kormányra jutott *Päts Konstantin* az új alkotmány életbeléptekor, vagyis 1934 január 24-én, automatikusan miniszterelnök lett és egyben helyettes államfő. Miután

pedig a „szabadságharcosok“ terrorja már nem ismert határt, az új alkotmány adta jogai alapján ostromállapotot hirdetett ki, a parlamenti és az elnökválasztásokat elnapolta, a „szabadságharcosok“ politikai szervezeteit pedig feloszlatta. Így aztán az elnök valósággal korlátlan ura lett Észtországnak, mert részére az új alkotmány az abszolút vétőjog, a házfelosztási jog és a dekrétumkiadási jog alapján korlátlan hatalmat biztosít. *Päts* azonban ezt hazája érdekében kívánja felhasználni és egy nagy alkotmányozó gyűlés egybehívását jelentette be, amely hivatási rendi alapokon kívánja megreformálni az alkotmányt.

Csekey professzor tanulmánya függelékében közli az új alkotmánynak és a fontosabb alkotmányjogi törvényeknek pontos szövegét hű német fordításban. Amellett nagyszerű bibliográfiát ad, mert hozza mindazoknak az alkotmányjogi műveknek a jegyzékét, amelyek az észt alkotmányra nézve nyugat-európai nyelven megjelentek. M.

Schiffer Miklós: Hogyan valósult meg a finnek nemzeti egysége? Mit láttam Finnországban? Csekey István előszavával. Szeged, 1935. 88 l. A szerző néhány évvel ezelőtt felkereste Finnországot és mint közgazdász elsősorban a finn szövetkezeti eszmét tanulmányozta, amely valóban megvalósítójává vált a finnek nemzeti egységének. Erről a részünkről is követendő, nagyszerű mozgalomról és annak szinte hihetetlen eredményeiről számol be e kis könyv, amelyben közli az éles szemű szerző egyéb finnországi benyomásait is. A számok rideg valóságánál mutatja ki, hogy a finn gazda a gránitszklás talajon jóval többet termel, mint a magyar gazda az Alföld humuszán. Szinte arra az eredményre kell jutnunk, hogy nem a finn gazdáknak kell Magyarországra jönniök, hanem nekünk kellene Suomi földjét felkeresnünk a mezőgazdasági többtermelés tanulmányozása céljából. A szerző az élénken megírt és sok értékes megfigyelést tartalmazó könyv fejezetei közé iktatja a Kalevalának egy-egy népénekét, runóját. Úgy válogatta ki ezeket, hogy a nagy finn népeposz illető versei épen illenek a fejezet tartalmához. Úgy látszik, a szerző is áldozni kívánt ezzel a Kalevala százados ünnepének, amely 1935-ben Finnország felé irányította a kultúrvilág figyelmét. A szép kiállítású könyvhöz *Csekey István*, a Finnugor Kultúrbizottság magyar

osztályának elnöke írt előszót, aki felhívja benne a figyelmet az 1936 júniusában Tallinnban tartandó V. Finnugor Kultúrkongresszusra, amely a három kultúrnemzet fiainak igazi testvéri találkozója lesz. G.

Székely népballadák. Összeválogatta és magyarázta *Ortutay Gyula*. Fametszetekkel díszítette *Buday György*. Budapest, é. n. 312 o.

Kriza János a „Vadrózsák“ gyűjtője, kinek munkája számkra 40—50 „ó-székely“ balladát mentett meg az eltűnés-től, 125 év előtt született. A nyomában fakadt gyűjtés terméséből kötött e jubileumra ORTUTAY GYULA 54 balladából és 3 változatból álló gazdag csokrot és így gyűjteménye nagyobb, mint az utolsó ily összeállítás (Benedek Elek: Székely népballadák. Bp. 1921).

Népi szövegek mindennemű terjesztése, közönséghezvitele hasznos, mert inspiráló és értékelő vélemény kialakulását segíti elő; sokszorosan hasznos, ha oly összefoglaló és eligazító tanulmánnyal és oly pontos könyvészeti adatokkal párosulnak, mint ORTUTAY műve. Így ez a kötet nemcsak egy elszigetelten álló tájék zárt népköltésének hirhozója, hanem kidomborodottan része az összmagyar népköltészetnek, mely részben hazai történetből, kisebb eseményekből, helyzetekből támadt, részben pedig európai áramlatokból jött létre és megszületése után maga is mindenfelé sugározva vándorolt a kulturhatások útján Nyugatról Keletre. ORTUTAY rámutat a sohasem eléggé hangsúlyozható európai jellegzetességű téma- és formaanyagra (egyházi ének, francia táncdal, históriás énekek stb.) hatására, hathatósan kiemeli mindazt, mi ezenfelül marad, mi a miénk és bár nem ősi vonás, de a XV. sz.-beli magyarságnak közösségi munkája: sorok, formulák, képek, kifejezések és főképp a forma, mely a szavakon felülemelkedve ősi sajátságokat örökölt meg.

Sok előző balladaértékelő a mi művelt közösségünk esztétikai (Gyulai), történeti (Thaly Kálmán, Kiss Áron), zenei (Káldy Gyula), tehát a népi műveltségen kívül eső szempontból vizsgálta a balladákat; Ortutay immanens nézőpontból értékeli ezeket, ő a népi irodalom funkcióját keresi: „Az újabb megfontolások azonban igyekeznek a népi kultúra szociális és etnikai funkció-rendszerébe illeszteni be a balladaköltést, s nem

bizonyos elszigeteltségben tárgyalják, ..., hanem keresni akarják azokat a benső kapcsokat, amelyek a népballada fejlődését, alakulását, a népi kultúra szerkezetéhez kötik“. (29 o.) „A székelly népballadaköltészet a magyarságnak egy kialakult, törvényszerű reagálási módját is jelzi...“ (34 o.)

ORTUTAY kötetének számtalan érdeme közül csak néhányat említettünk, az összefoglaló és új szempontokat adó bevezetés, variánsok közlése mások balladakurtító kontaminációjával ellentétben, hatalmas külföldi és honi bibliográfiája, magyarázatai, ezek mind alkotó, gondolkodó munkájának kitérítő jegyei. Szívesen láttuk volna, ha a dallamokra nemcsak jegyzeteiben utalna, hanem azokkal is megismertetett volna bennünket, hiszen a vers és dallama bizonyos fokig elválaszthatatlan egységet alkotnak. (A dallam közlése bizonyára technikai okokból maradt el.) De annyi tényező növeli munkájának értékét, hogy ezen esetleges hiány alig esik latba.

A „Székely népballadák“ kötetét BUDAY GYÖRGY intellektuális és nagy képzelőerejű, az egyes balladákat teljesen magukba sűrítő fametszetei ékítik.

Erdődi József.

Deutsche Auszüge.

GEDEON MÉSZÖLY: *Egy rész az Ó-magyar Mária-síralom magyarázatából. Az Előszó.* (Ein Teil der Erklärungen der altungarischen Marienklage. Vorwort.) — — — — — S. 177

Die altung. Marienklage stammt aus dem 13. Jh. und ist das wichtigste Dokument ungarischer Poesie dieses Zeitalters. Da sprachliche Missverständnisse die richtige literarhistorische Beurteilung dieses Werkes und damit der ganzen verloren gegangenen Dichtung ungünstig beeinflussen, muss der Sprachforscher in der Auslegung dieser Dichtung behilflich sein, denn es haben sich 14 Fehler in die Erklärung der aus 37 Zeilen bestehenden Gedichtes eingeschlichen. Verf. verwendet in seinen Auseinandersetzungen die sogen. stilgeschichtliche Methode.

BÉLA ZOLNAI: *Szóhangulat és kifejező hangváltozás.* (Bedeutungsgefühl und expressiver Lautwandel.) III. — — — — — S. 180

I, 5. *Wiederholung.* a) Das einfachste akustische Mittel der Wiederholung ist das zweimalige Aussprechen eines Wortes; spontan, als Ausdruck der Erregung oder bewusst, zum Zwecke einer „dichterischen“ Verstärkung.

Die Wiederholung soll aber jedenfalls den Eindruck bei dem Hörer (Leser) erwecken, dass sie einen Sinn hat und nicht zufällig auftritt. Wenn es mit dem Text nicht in Konvergenz steht, kann die Wiederholung komisch wirken. *b)* Refrain kann auch in der Prosa vorkommen, als ein wiederkehrendes Leitmotiv. Es wirkt durch das Erkennen eines harmonischen Strukturprinzips, das das Gefüge der freieren Bestandteile des Textes durchwebt. *c)* Die Alliteration ist wiederum eine Formel, die für das Ohr dem Texte einen monumental-geprägten Charakter gibt. Man merkt die Absicht und man wird für dieses Klangspiel gestimmt. *d)* Der Reim, als überflüssige Zirkade, fand viele Gegner in einigen literarischen Epochen (Desfontaines etc.). Er wird in der Prosa sorgfältig vermieden oder zu komischen Wirkungen benützt (Makama). Das fehlerlose Zusammenklingen kann auch in Gedichten vernunftsmässig-ironischen Zwecken dienen. Die Romantiker und die Mitglieder des Parnass (Sainte-Beuve, Th. de Banville) sind natürlich für den Reim eingetreten. Der Reim kann auch literarische Reminiszenzen erwecken oder durch seine gelehrte und exotische Art wirken, wie bei den Symbolisten.

JOSEF ERDŐDI: *Magyar szampó*. (Ungarisches Sampo). — S. 195

1. Nach Aufzählung einiger Stellen der Kalevala, die sich auf das Sampo beziehen, wird die Auffassung von BÉLA VIKÁR bestritten, laut welcher die wunderbare Mühle der Kalevala zu einer Sekler Volksballade Beziehungen hätte. In der Ballade kommt wirklich eine phantastische Mühle und ein wunderbarer Turm vor; doch ist es uns hinlänglich bekannt, dass das Sampo ursprünglich keine Mühle, sondern eine Weltsäule gewesen ist (SETÄLÄ). Die völkische Umgestaltung zur Mühle konnte sich nicht auf beiden finnisch. und ungarisch. Gebieten gesondert vollziehen; sie kann auch nicht finnisch-ugrisch sein, denn diese Mühle erscheint nur als späteres Merkmal des Sampo in Russisch-Karelien, die ältere Abfassung (v. 1817) kennt sie gar nicht. — 2. Die Säulenverehrung ist auf finnisch-ugrischem Gebiete weit verbreitet (RADLOFF, UNO HOLMBERG usw.) und es ist möglich, dass das mikrokosmische Bild des verehrten Pfahles in der ostjakischen Jurte (BELJAVSKIJ), in der finn. Opferkammer (K. KROHN), in der ungar. *boldog-asszony* 'reiche (> glückselige) Frau' der Name einer Säule, die das Dach unterstützt, in der wogul. *Sorñi-Kaltés* 'goldene (> reiche) Kaltés, Name eines Götzenbildes, wiederzufinden ist. Die Weltsäule und ihre Verehrung kann arischen Ursprungs sein, vgl. die folg. Zeilen der Atharva-Veda: „Vom Skambha wird der Himmel und die Erde/Ewig gehalten auseinander“. — 3. Das Etymon des finn. Wortes *sampo* ~ *sampa* kann nur ved. *skambha-* sein, denn nur dieses Wort kommt im übertragenen Sinne vor. (Das von J. KALIMA angegebene aind. *stambhas* [> finn. *sammas*] hat nur eine materielle Bedeutung.) Arischem *sk-* entspricht fgr. *s-*: aind. *skambha* > finn. *sampa*, aind. *skambhas* > finn. *sammas*. — 4. Ethnographische Merkmale konnten uns in der Untersuchung der Herkunft des Sampo nicht unterstützen, nur die Sprachwissenschaft konnte uns behilflich sein.

JOSEF KELEMEN: *És-vés* 'schnitzt, bohrt' — — — — S. 211
 Das Etymologische Wb. erklärt. das Zwillingswort *és-vés* 'bohrt, schnitzt' aus *ús-vés* 'gräbt und schnitzt' durch Assimilation, diese Erklärung hat aber lautgeschichtliche und semantische Hindernisse (die wortgeographischen können beseitigt werden). Verfasser leitet also das Zwillingswort aus dem Zeitwort *vés* 'schnitzt' ab (zu seiner Entstehung vgl. *vigyorog* 'grinst' > *igyorog-vigyorog*, *vihog* 'kichert' > *igyorog-vigyorog* usw.) und er beweist, dass es desselben Ursprungs ist, wie das volkspr. *isik-visik* ~ *isik-visik* 'sehnt sich'.

ALEX. BÁLINT: *Szegedi tájszavak I.* (Szegeder Dialektwörter. I. Mittel.) — — — — — S. 219
 Verf. vermittelt Dialektwörter und Ausdrücke, die er in Szeged gesammelt hat.

GEDEON MÉSZÖLY: *Az új-Középiskolai Tanárvizsgálati Szabályzat és a magyar nyelvjárások.* (Die neuen Vorschriften der Prüfungen von Mittelschullehrern und die ungarischen Mundarten). — — — S. 221

M.: Csekey, Stephan, v.: *Die Vervassungsentwicklung Estlands 1929—1934.* — — — — — S. 222
 Das Werk zählt die Versuche auf, die die Änderung der demokratischen Verfassung von Estland anstreben. Es gibt den Text der neuen Verfassung und der wichtigsten Verfassungsrechtsgesetze.

G.: Schiffer Miklós: *Hogyan valósult meg a finnek nemzeti egysége? Mit láttam Finnországban?* (Wie kam die nationale Einheit der Finnen zustande? Was sah ich in Finnland?) — — — — — S. 223
 Schiffer studierte als Volkswirt die finnische genossenschaftliche Idee, die die nationale Einheit der Nation verwirklichte. Er teilt ausserdem seine finnländischen Beobachtungen auf lebendige Weise mit. Im Vorwort lenkt St. CSEKEY die Aufmerksamkeit auf den V. Finnisch-Ugrischen Kongress, der im Juli 1936 in Tallin stattfinden wird.

JOSEF ERDŐDI: *Székely népballadák.* (Sekler Volksballaden. Zusammengestellt von JULIUS ORTUTAY. Mit Holzschnitten von GEORG BUDAY). — — — — — S. 224
 Diese Sammlung enthält 54 Sekler Volksballaden. In der Einführung betont ORTUTAY die europäischen Zusammenhänge der Volksdichtung und die Wichtigkeit der Untersuchung, die sich die Feststellung der Funktion der Volkspoese im völkischen Leben zum Ziel setzt.

SZÓ-, NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

az 1935. évfolyamhoz.

Összeállította: *Erdődi József*

(E mutatóba nem vettük fel *Eckert Irma*: A kalocsai hímzés eredete és fejlődése c. tanulmány néprajzi jelentőségű ruhadarab megjelöléseit, házrészneveit, *Moór Elemér*: Kabold alapítása c. értekezésében előforduló helyneveket és *Bálint Sándor*: Szegedi tájszavak c. közleményének szavait.)

a 20, *-a* kicsinyítő képző 44, 3. szem-
birtokos személyrag 45
á 21, szóvégi rövidülése 100 kk.
áj-váj 216
alliteráció 85, 186 k.
angol park 38
anya 44 kk.
R. áskál-véskél 218
ás-vés 211 kk.
atya 44 kk.
b > p tévesztés 119
bálványimádás 205 kk.
BÁTKY ZSIGMOND 131, 136
BEKE ÖDÖN 47 kk.
bérc, bércút 126
boldog 205
*boldog-any*a 205
bot 52 kk., *botfejű* 53, *botfülü* 53, *R.*
botkos > butykos 54, *botos kö-*
lőnte 53
bőtök 54
BUDENZ JÓZSEF 44
buga 54
**but* 53, *buta* 52 kk., *buti* 'fejsze' 53,
55, *butikó* 53, *butyikó* 53, *butkó*
53, *butó > butú* 52 kk., *butykó*
53, *butyóka* 53
büt 54, *bütök* 54, *bütyök* 54, *bütü* 54

c 132
CSÁSZÁR ELEMÉR 3, 12, 14
CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY 36 kk.
e 20, kicsinyítő képző 44
-é rag 44, szóvégi rövidülése 100 kk.
ég 203 k.
éjjeli viola 41
és-vés 211 kk.
estike 36 kk.
estvelke 41
észt sammas 209
esztétikai élmény 4
Észtország alkotmánya 222 k.
Etymologia Szótár (Magyar) 45, 52
f 21
farsangolás 58
finn *sammas* 209
„ *samp-* 201
„ *sampas* 209
„ *sampo* 195 kk.
„ **sap-* 201
Finnország 223
fiú (jobbágyf.) 148
FOGARASI D. JÁNOS 20 kk.
GÁBOR IGNÁC 8 kk.
GOMBOCZ ZOLTÁN 81
gomboc, gombóc 53, 1 j.
gombota, gombóta 53, 1 j.

- gyepű, gyepűelve 142 k.
gyönyörű (test) 17
 hang és hangulat 24 kk.
 hang és jelentés 19 kk., 82 kk.
 hangok kifejezősége 19 kk.
 hangos olvasás 89 k.
 hangváltozás (kifejező) 18, 82, 180
haráználó-varáználó 216
 házrészek 55 kk.
 helynevek 112 kk.
 helytörténet 112 kk.
het-vete 216
 hímzés 55 kk.
 HORGER ANTAL 51
 HORVÁTH CYRILL 3, 10 kk.
 HORVÁTH JÁNOS 9, 11
i 20,-i (< -*ë*) 3. szem. birtokos személynag 51
icsog-vicsog 216
igyorog-vigyorog 216 k.
ihog-vihog 216
 ikerző 211 kk.
illan-villan 216
illog-villog 216
 indogermán **squabh-* 209
 „ **step-* 209
 íráshiba oklevélben 119, 120, 127
irgonc-virgonc 216
 (ki-) *irni* 59
iróasszony 56
irós 59
isik-visik 218
 ismétlés 180 kk.
 Itä-Karjala 70 kk.
 jelentés befolyása 82 kk.
 „ és hang 82 kk.
 „ -fordítás 120, 123
 jóhangzás 83, 181 k.
 jövevényszó 107 kk.
 Kalevala 1, 195 kk.
Kabold hn. 112 kk.
 kalocsai hímzés 55 kk.
kassai rózsá 41
 Kelet-Karjala 70 kk.
kelt 148
 KLEBEL, E. 153 k.
kolonc 53, 1 j.
kolonc 53, 1 j.
kölönte 53, 1 j.
 Kovács (a népi epikában) 200
 KRESZNERICS 21
l 2 k., akusztikai hatása 85
 lapp *battenaville* 207
 „ *boahenaville* 207
 „ *Maylmen Rodien* 206
 „ *Maylmen stötte* 207
 R.*Lëjürenc* > *Lörinc* 53, 1 j.
Lörente, Lörentei 53, 1 j.
liget 169 kk., *liget-erdő* 170
ligetes 169 kk., *ligetes erdő* 170
 (meg-) *ligetesül* 169
 Lippai szn. 168
 LÖNNROT ILLÉS 1
m 21
 magánhangzók hasonlása 213
 magyar nyelv jóhangzása 91 k.
 malommotivum 201 k.
 mássalhangzótorlódás esztétikai hatása 93
 MÉSZÖLY GEDEON 43 kk.
 mondattani sajátosságok primitív nyelvekben 49 kk.
 mordvin *kud-ava* 206
 -n rag 44
nélkül 213 k.
 népi művészet 56
 név (költői n.) 82 k.
 névcseré 168 k.
 névhangulat 33 kk.
 névtörténet 112 kk.
 -ni rag 44
 növénynevek 64 kk., 158 kk.
 nyelvestétika 18 kk., 82 kk., 180 kk.
 nyelvjárások (magyar) 220
 nyelvszépség 87 kk.
o 20
 óind *skab-* 208
 „ *skambha-* 208
 „ *simbha-* 209
 óiráni *fraskamba-* 208
 „ *frascimbana-* 208
 „ *upaskambem* 208
 Ó-magyar Mária-síralom 15 kk., 177 kk.

- ó-magy. *scegenul scepsegud* 15 kk.
 oszlopimádás 203 kk.
 Peer-kódex 2
pingálás 56
 poésie-musique 26 kk.
Pópi szn. 168
 primitív nyelvek mondattani saját-
 ságai 49 kk.
r 21
 reifrén 184 kk.
 rím 188 kk.
 ritmika 8 kk.
 rokokó költő 43
 rokonsági nevek 44 kk.
 ruhadarabok 55 kk.
 SIMONYI ZSIGMOND 44, 110 k.
s 21
sik jég 69 k.
sk- (finnugor) > *s*
 STEINHAUSER 131, 134
 stílustörténet 15 kk.
suta 54
sz 21
szampó 195 kk.
szarm ~ *szorm* 128
 személynevek hangulata 82, 84
szebb 15 k.
szégyen, *szégyenség* 17
szégyenül, *megszégyenül* 18
szégyenül szépségűd 15 kk.
 személynevek 147
 Szent László-himnusz 2 kk.
szép 15 k.
szépség 15 k.
 SZINNYEI JÓZSEF 52
 szláv *bat*, **batu* 52
 szó (rövid, hosszú szó) 96 kk.
 (új) szó 95
 szóhangulat 18, 82, 180
 szótár (német-magyar, magyar-
 német) 171
 szövegmagyarázat 15 kk.
t 20 k., *-t* rag és képző 45 k.
 tájszavak (Szegedről) 219 k.
 TECHERT JÓZSEF 47 kk.
 település 59 kk.
u 20
 ugor alaktan 43 kk.
v- ~ ném. *w-* 137 k.
varás 58
verem 126
 világoszlop 202 kk.
 VIKÁR BÉLA (Kalevala fordítása) 1,
 195 kk.
 vogul *šaňä* 'anya' 50 kk.
 „ 3. szem. birtokos személy-
 ragok 51
 „ *Sorñi-Kaltés* 206
 „ *Zlota baba* 206
 vót *sammas* 209
 votják *kwala* 206
 „ *mum^o* 205
W 20
zúz fn. 45 k.

AZ 1935. ÉVF. TARTALMA.

	Oldal
<i>Bálint Sándor:</i> Adalék a névcseréhez — — — — —	168
„ Szegedi tájszavak. (Első közlemény.) — — — — —	219
<i>Baróti Dezső:</i> Estike — — — — —	36
<i>Deutsche Auszüge:</i> — — — — —	76, 171, 225
<i>Eckert Irma:</i> A kalocsai hímzés eredete és fejlődése — — — — —	55
<i>Erdődi József:</i> A <i>liget</i> szó jelentéstörténete — — — — —	169
„ Buday-Ortutay: Székely népballadák — — — — —	224
„ Langenscheidts Universal Wörterbuch — — — — —	171
„ Magyar szampó — — — — —	195
„ Sik jég — — — — —	69
<i>G.: Schiffer Miklós:</i> Hogyan valósult meg a finnek nemzeti egysége? Mit láttam Finnországban? — — — — —	223
<i>Györffy István:</i> Bokréta erdélyi növénynevekből — — — — —	64, 158
<i>Horger Antal:</i> A szóvégi <i>á, é</i> rövidülése és a <i>fa: fát, epe: epét</i> -féle hangviszony — — — — —	100
„ Bot és buta — — — — —	52
<i>Kelemen József:</i> És-vés — — — — —	211
<i>M.: Csekey, Stephan v.:</i> Die Verfassungsentwicklung von Estland 1929—1934 — — — — —	222
<i>Mészöly Gedeon:</i> Az új Középiskolai Tanárvizsgálati Szabályzat és a magyar nyelvjárások — — — — —	221
„ Egy rész az Ó-magyar Mária-síralom magyaráza- tából. Az Előszó — — — — —	177
„ Gombocz Zoltán — — — — —	81
„ Stílustörténeti módszerű szövegmagyarázat az Ó- magyar Mária-síralomhoz — — — — —	15
<i>Moór Elemér:</i> Kabold alapítása és környékének települése a közép- korban (Név- és településtörténeti tanulmány) — — — — —	112
<i>Sik Sándor:</i> A középkori Szent László-himnusz eredetiségének kérdé- séhez — — — — —	2
<i>Simon János:</i> Ugor alaktani magyarázat a primitív emberi korszak mondattana alapján — — — — —	43
Szó-, név- és tárgymutató. Összeállította: Erdődi József — — — — —	226
<i>Virányi Elemér:</i> A százéves Kalevala — — — — —	1
„ Itä-Karjala — — — — —	70
<i>Zolnai Béla:</i> Szóhangulat és kifejező hangváltozás (Nyelvesztétikai tanulmány) — — — — —	18, 82, 180

